

319376

8

18. évf.
2009.
4. szám

KISEBBSÉG KUTATÁS

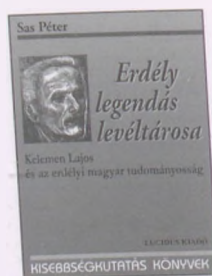
MINORITIES STUDIES AND REVIEWS

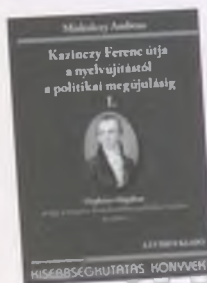
A Lucidus Kiadó új könyvei

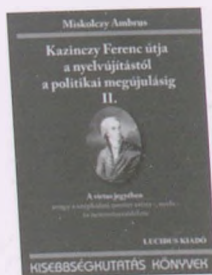
Pomogáts Béla:
Erdélyi út
Budapest, 2009. 276 p.
2800 Ft

Sas Péter:
Erdély legendás levéltárosa
Budapest, 2009. 176 p.
2400 Ft

Miskolczy Ábrám:
Kazinczy Ferenc útja a nyelvújítástól a politikai megújulásig I.
Budapest, 2009. 158 p.
2200 Ft

Miskolczy Ábrám:
Kazinczy Ferenc útja a nyelvújítástól a politikai megújulásig II.
Budapest, 2009. 256 p.
2600 Ft

Szörényi László:
Harmóniára teremtve. Tanulmányok Mátyás királyról
Budapest, 2009. 152 p.
2800 Ft

Zolnai Béla:
Nemzet és szellemtörténet
Budapest, 2009. 215 p.
2600 Ft

KISEBBSÉG KUTATÁS

MINORITIES STUDIES AND REVIEWS

18. évfolyam, 2009. évi 4. szám

Alapító és főszerkesztő: Cholnoky Győző

Szerkesztőbizottság: *Niederhauser Emil* (elnök), *Pomogáts Béla*, *Miskolczy Ambrus*, *Szarka László*, *Szász Zoltán*, *Tóth Ágnes*, *Doncsev Toso*, *Péntek János*, *Kocsis Károly*, *Tóth Pál Péter*, *Halász Iván*. Kiadja a Lucidus Kiadó, 1192 Budapest, Gomb utca 7. Telefon: 282-2250. Szerkesztőségi titkár: *Vágó Pálné*, Grafikai tervező: *Szabó János*. Nyomdai előkészítés: Scriptor Kft. 1134 Budapest, Angyalföldi út 30-32. Korrektor: *Mezey László Miklós*. Szerkesztőség: 1014 Budapest, Hess András tér 5. fsz. 82-83. Tel./fax: 225-2866. A lap megjelenik negyedévenként. Éves előfizetési ár: 4800 Ft (áfá-val), külföldön 24 euro+12 euro (postaköltség tengerentúlra), illetve + 8 euro (postaköltség Európába). Lapszámonkénti ár: 1200 Ft. Előfizethető a kiadónál a Monor és Vidéke Takarékszövetkezet 65100118-10025640 számláján. Nyomás és kötés: Oliton Kft. 1104 Budapest, Kada utca 149. Felelős vezető: *Balogh Antal*.

Internet: www.lucidus.hu <http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatasa>

HU ISSN 1215-2684

A lap megjelenését
az Oktatási és Kulturális
Minisztérium és
a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

OKM

OKTATÁSI
ÉS KULTURÁLIS
MINISZTERIUM

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Válogatásunk kiadványai

The Annals of the American Academy of
Political and Social Science (USA)
Anthropology Today (Anglia)
History. A Collection of Lithuanian
Universities' Research Papers (Litvánia)
The Journal of Politics (USA)
Mezsdunarodnaja Zsizny (Oroszország)
Monthly Review (USA)
Nationalism and Ethnosymbolism
(Anglia)

Nations and Nationalism (Anglia)
Osteuropa (Németország)
Politique Internationale (Franciaország)
Politische Studien (Németország)
Šiaurės Atėnų tremtiniai. Lietuviškos
tapatybės paieškos ir Europos vizijos
XX a (Litvánia)
Spiegelungen (Németország)
Studies in Conflict and Terrorism (USA)
Südosteuropa Mitteilungen
(Németország)

ELŐSZÓ

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM

TANULMÁNYOK

A MOLDVAI CSÁNGÓK KULTÚRÁJA

- Hoppa Enikő: Magyar nyelvhasználat a moldvai csángóknál 567
 Peti Lehel: Krízishelyzeteket artikuláló vallásos tartalmú álmok
 egy moldvai csángó településen 576

MŰHELY

- Cseke Péter: Az Erdélyi Fiatalok történelemszemlélete 604
 Belényesi Pál: A nemzeti kisebbségek médiareprezentációjának problémája
 és a vonatkozó szabályozás Európában 653

KRITIKA

- Laczházi Aranka: Litván identitáskeresés a XX. században (Putinaitė, N.: Šiaurės Atėnų
 tremtiniai. Lietuviškos tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a) 686

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

- Penn, E.M.: Állampolgárság vagy etnicitás: az állami intézmények szerepe az identitás
 megválasztásában (Dézsi Tímea)..... 702
 S. Leoussi, A.-Grosby, S. (szerk.): Nemzet és etnoszimbolizmus – Könyv a történelem,
 a kultúra és az etnicitás szerepéről a nemzetek kialakulásában (Dézsi Tímea)
 Euskirchen, M.-Lebuhn, H.- Ray, G.: Határvonalból határvidék – A változó európai
 határviszonyok (Dézsi Tímea) 704
 Auer, S.: Kelet-Európa, a nacionalizmus és az Európai Unió:
 Félelemre semmi ok! (Komáromi Sándor) 708
 Ritzenhofen, M.: Európa mint „nyugat” – transzatlanti szövetségben Amerikával
 (Komáromi Sándor) 713
 Chatty, D.: Vándorló népek és a környezet megőrzése (A. Gergely András) 715
 Vlachová, K.- Reháková, B.: Egy nem magától értetődő nemzet: a cseh nemzeti identitás
 Csehszlovákia felbomlása és az európai uniós csatlakozás között (Dézsi Tímea) 719
 Zlepko, D.: Törökország és Ukrajna – különböző utakon egy azon cél: az EU felé?
 (Komáromi Sándor) 722
 Sapper, M.- Weichsel, V. (szerk.): Történet tanulsággal? – Új „furcsa” háború
 a Kaukázus vidékén (Komáromi Sándor) 725
 Carlson, A.: Egy meghasonlott perspektíva: a kínai nacionalizmus-kutatás
 veleszületett korlátai (Dézsi Tímea) 728

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

- Sienerth, S.: A temesvári írói körre emlékezve Horst Samsonnal (Komáromi Sándor) 731

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

- Binder, A.; Blair-Loy, M.; Evans, J. etc. (szerk.): A változatos kulturális szociológia –
 A The Annals of the American Academy of Political and Social Science
 különkiadása (Dézsi Tímea) 733
 Connemann, G.: Németország és német nyelve, avagy a politika és a nyelv
 összefüggése (Komáromi Sándor) 736

KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI NÉPEK ÉS ORSZÁGOK KAPCSOLATAI

Bachmann, K.: Jéghidegre hűlt szomszédi viszony (Komáromi Sándor) 738

KISEBBSÉGI POLITIKA

Samerski, S.: Az ördög és a tömjénfüst: II. János Pál pápa szerepe a kommunizmus
lebomlásában (Komáromi Sándor) 740

Gabanyi, A.U.: Román parlamenti választások 2008 (Komáromi Sándor) 742

Mulaj, K.: Ellenállni az elnyomásnak: A Koszovói Felszabadítási Hadsereg
csete (Dézsi Tímea) 744

Zasipkin, A.: Biztonságpolitika a Perzsa-öböl térségében (Szatmári Zsuzsanna) 746

KISEBBSÉGI JOG

Rayko, G.: Az emberi jogok névében – Beszélgetés Rama Yade-dal (Kakasy Judit) 750

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Ragauskicné, R.: Magyarok a Litván Nagyfejedelemségben a Jagellók és
Báthory István korában (Laczházi Aranka) 756

Simoân, R.H.: Baltikum: a háború előtti évek emlékezete (Kolyvck Léna) 759

CONTENTS

ESSAYS

THE CULTURE OF THE CSANGOS IN MOLDAVIA

- Enikő Hoppa: The hungarian language use of the csangos in Moldavia 567
 Lehel Peti: Religious dreams as aids to overcome crises in a Moldavian Csángó settlement 576

WORKSHOP

- Péter Cseke: The attitude of young people toward history in Transylvania 604
 Pál Belényesi: The problem how national minorities are represented in the media and the relevant European regulations 653

CRITIQUE

- Aranka Laczházi: Litvians searching for their identity in the 20th century (Putinaité, N.: Šiaurės Atėnų tremtiniai. Lietuvos tautos tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a) ... 686

REVIEW

NATIONAL IDENTITY, NATIONAL AND ETHNIC DEVELOPMENTS

- Penn, E.M.: Citizenship versus Ethnicity: The Role of Institutions in Shaping Identity Choice (Dézsi Tímea) 702
 S. Leoussi, Athena - Grosby, Steven (szerk.): Nationalism and Ethnosymbolism: History, Culture and Ethnicity in the Formation of Nations (Dézsi Tímea) 704
 Euskirchen, Markus; Leuhn, Henrik; Ray, Gene: From Borderline to Borderland – The Changing European Border Regime (Dézsi Tímea) 708
 Auer, S.: Eastern Europe, nationalism and the European Union: no reason to be afraid! (Komáromi Sándor) 710
 Ritzenhofen, M.: Europe as representative of the 'West' – in Transatlantic Allegiance with America (Komáromi Sándor) 713
 Chatty, D.: Migration and environmental protection (A. Gergely András) 715
 Vlachová, Klára – Reháková, Blanka: Identity of non-self-evident nation: Czech national identity after the break-up of Czechoslovakia and before accession to the European Union (Dézsi Tímea) 719
 Zlepko, D.: Turkey and Ukraine toward the EU - same goal, different ways (Komáromi Sándor) 722
 Sapper, M.- Weichsel, V. (szerk.): History with a lesson – The new 'phony war' in the Caucasian region, (Komáromi Sándor) 725
 Carlson, Allen: A flawed perspective: the limitations inherent within the study of Chinese nationalism (Dézsi Tímea) 728

NATIONAL AND ETHNIC LITERATURES

- Sicnerth, S.: Recollecting with Horst Samsonal the memories of the writers' circle in Temesvár (Komáromi Sándor) 731

CULTURE OF MINORITIES

- Binder, A.; Blair-Loy, M.; Evans, J. etc. ed.: Cultural sociology and its diversity (Dézsi Tímea) 733
 Connemann, G.: Germany and the German language – the relationship between politics and language (Komáromi Sándor) 736

COOPERATION OF CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN PEOPLES AND STATES

Bachmann, K.: Icecold neighbourhood (Komáromi Sándor) 738

MINORITY POLICY

- Samerski, S.: The devil and the franciscense: the role of Pope John Paul II.
in the breakdown of communism (Komáromi Sándor) 740
- Gabanyi, A.U.: The 2008 elections in Romania (Komáromi Sándor) 742
- Mulaj, Klejda: Resisting an Oppressive Regime: The Case of Kosovo Liberation Army
(Dézsi Tímea) 744
- Zasipkin, A.: Security politics in the region of the Persian Gulf (Szatmári Zsuzsanna) 746

MINORITY RIGHTS

Rayko, G.: In the name of human rights – interview with Rama Yade (Kakasy Judit) 750

HISTORY OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES

- Ragauskienė, R.: Hungarians in the Grand Duchy of Lituavania in the times of the Jagellonian
kings and István Báthory. (Laczházi Aranka)..... 756
- Simoão, R.H.: The Baltic region: memories of the pre-war years (Kolyvek Léna) 759

Tanulmányok

A moldvai csángók kultúrája

Hoppa Enikő

Magyar nyelvhasználat a moldvai csángóknál

The hungarian language use of the Csangos in Moldavia

The ancestors of Csángos migrated from a uniformly Hungarian region of the Carpathian Basin to Moldavia in several waves between the 12th and 18th centuries. Today they too are giving up the agrarian way of life, there is strong tendency to migrate and the inhabitants of the Csango villages rapidly grow old. The preservation of their Hungarian language needs conscious language saving strategies. It is cause for optimism that they could preserve their mother tongue during the years of the dictatorship thanks to their strong linguistic "immunsystem".

Csángóknak nevezik azokat a magyarokat, akiket Románia keleti tartományában, Moldvában találunk. A Kárpátokon túl, a Romániában lévő tömbmagyarságtól is elszakadva élnek. A román nyelvű környezetben nyelvszigetet alkotnak. Létszámuk ma kb. 250 000 fő, közülük – becslések szerint – 62 000-en beszélnek magyarul (Tánczos 1999:21). Településeik két nagyváros, Bákó és Románvásár körül találhatók.

Történeti előzmények

Elődeik a Kárpát-medencéből, az összefüggő magyar nyelvterületről települtek át a XII. és a XVIII. század között több hullámban. A különböző időpontokban áttelepülő csoportok más-más okból érkeztek ide. A XII. század utolsó éveiben Magyarország népessége hirtelen növekedésnek indult, az első települések ekkor alakultak ki Moldvában, a határ mentén. A következő század elején, 1211-ben II. Endre király német lovagokat hívott az ország keleti határának védelmére. A király és a lovagrend között hamarosan ellentétek alakultak ki, s II. Endre 1225-ben elűzte őket. Ezt követően a kiépített védővonalra magyar határőröket telepített (Domokos 2001:18,20,22). Tömeges betelepülésük azonban a XIII. század végén kezdődött s a XIV. században is folytatódott (Benkő 1990:18). A tatárjárást

követően ugyanis IV. Béla az ország védelmét igyekezett megszervezni, s a Szeret folyó partján katonai őrhelyeket létesített, ahová családostul telepítette a határvédőket. A következő hullám ideje a XV. századra, a huszita-üldözések idejére tehető. Ezekben az években dél-magyarországi és pozsonyi husziták menekültek Moldvába, s hoztak létre önálló településeket (Benda 1993:41). A XVI. században székelyek nagy számban települtek át erre a területre a rájuk kirótt magas adók miatt. A magyarok legnagyobb, legjelentősebb, egyben utolsó csoportja a XVIII. században, az ún. madéfalvi veszedelem idején, 1764-ben érkezett. Ebben az évben a székelyek Madéfalván fellázdak Mária Terézia intézkedései ellen, amelyekkel megszüntette korábbi kiváltságaikat. A császári sereg rájuk támadt, és súlyosan megtorolta a lázadást. Emiatt tömegek menekültek Moldvába (Domokos 2001:83). Ez utóbbiak egy része önálló falvakat hozott létre, más részükhöz a már itt élő magyarok közé költözött, harmadrészükhöz román falvakba települt (Tánczos 1999:10).

Elnevezésük

Nevüket többféleképp magyarázzák, de mindegyik magyarázat a többségtől való elszakadástól indul ki. A legismertebb nézet az, miszerint az elnevezés a „csáng” igéből ered, amelynek jelentése: kószál, csavarog, vándorol, elkóborol (Tánczos 1999:7). Az erdélyi magyarok közül néhányan úgy vélik, hogy a szó a csángók beszédmódját tükrözi: utal arra, ahogy a „csengő” szót kiejtik. Nyelvjárásukban ugyanis nagyon gyakori a nyílt *e*, amely hangzásában közel áll az *á*-hoz. A „csengő” szónak szerintük azért van itt jelentősége, mert csoportokban vándorolva érkeztek Moldvába, állataik nyakába csengőt kötöttek. Mások szerint a népcsoport eredeti határőrszerepét igazolja a név, mert az őrhelyekre telepítettek a harang félreverésével, azaz csángatással jelezték a veszély közeledtét. Megint mások szintén a „csángat” igét veszik kiindulópontul, de egy másik eseményhez kötik: ahhoz, hogy a régi időkben ha elment valaki a faluból, akkor az illető személyt vagy személyeket elcsángatták, azaz verték a harangot, de csak az egyik oldalán.

Nyelvjárásuk

Történetük rövid bemutatása után nem is lehet csodálkozni azon, hogy nyelvjárásuk igen jellegzetes magyar nyelv. Az eltérő helyekről betelepülő csoportok más-más nyelvváltozatot beszéltek, s a nagy időbeli különbség-

gekkel érkezők más-más fejlődési stádiumban lévő nyelvet hoztak magukkal. Az összefüggő magyar nyelvterületről leváltak, a Kárpátok vonulatai elválasztották őket a tömbmagyarságtól, így megszűnt köztük az érintkezés. Ennek következménye, hogy nyelvük számos archaizmust őriz. A magyarországi nyelvi változások nem jutottak el hozzájuk, így a nyelvújításból is kimaradtak. Ez utóbbi tény azért nagy jelentőségű, mert a nyelvújítás (1790-1820) idejében a magyar nyelv szókészlete nagy mértékben bővült, illetve átalakult. Ezzel egyidőben a moldvai magyarok nyelve is fejlődött, változott, önálló alkotásokkal gazdagodott. A román nyelvű környezet is nagy hatást tett rájuk, elsősorban a szókincsre hatott. Ezek a körülmények együttesen idézték elő azt, hogy a csángó nyelvjárás a többi magyar nyelvjárástól különböző számos egyedi jellegzetességgel rendelkezik.

A dialektus fennmaradását nagy mértékben segítette életmódjuk. Mindig földművelésből és állattartásból éltek, s nagy részük ma is abból él. Ez az életforma a faluhoz kötötte őket, más települések lakosságával keveset érintkeztek, ezek a körülmények kedveztek a nyelv megmaradásának. Kétnyelvűek, jól beszélnek románul, sőt sokan – elsősorban a fiatalok – románul jobban, mint magyarul. A magyar nyelvet ismerők száma falvanként más és más, de akadnak még olyan települések is, ahol mindenki beszél a magyar nyelvjárást (Tánczos 1999:18). Ennek használatára a családon belül és a falubeliekkel való kommunikációban van lehetőségük. A hivatalos élet nyelve a román.

A Román Királyság 1867-ben jött létre. A vajdaságokat felváltó új román államszervezet az egységes román nemzet kialakítására törekedett, s a területén élő kisebbségekről igyekezett tudomást sem venni. Ettől az időponttól kezdve a hivatalos élet nyelve kizárólag a román lett, a magyar nyelv használatát tiltották mind a templomokban mind az iskolákban és egyéb hivatalos helyeken.

Vallás és nyelvhasználat

Életükben meghatározó jelentősége van a vallásnak, mélyen hívő katolikusok. Identitásuk meghatározásában döntő fontossága van felekezeti hovatartozásuknak. Arra a kérdésre ugyanis, hogy „milyen nemzetiségű?”, a legtöbb esetben azt válaszolják, hogy „katolikus”. A többi csángó falu katolikus lakosságát tekintik önmagukhoz legközelebb állónak, függetlenül attól, milyen nyelven beszélnek. A közösséghez ragaszkodnak és nem a nyelvhez, mivel nem érintették őket azok a XIX. századi történelmi folyamatok, amelyek kialakították a modern magyar nemzetet s tették identitás-meghatározóvá a magyar nyelvet (Tánczos 1999:23). Kezdetől fogva

katolikusok voltak, ezt a hitet máig megőrizték. A reformáció azért nem jutott el hozzájuk, mert nem voltak olyan magyar papok, akik ezt anyanyelven terjeszthették volna (Mikecs 1989:192). Később pedig a beolvasztó román politikával szemben ez volt az, ami megtartotta őket: a katolikus vallás jelezte a görögkeleti románoktól való különbözést. A XIII-XIV. században virágzott a katolikus élet, Moldvában csak magyar papok tevékenykedtek. A XVI. század második felére Magyarország nagy része a reformációhoz állt, s a kisebbségi katolikus egyház nem tudott papokat küldeni Moldvába. Ekkor a magyarok Rómához fordultak segítségért. Róma 1620-tól küldött is papokat, de azzal a céllal, hogy az ortodox románokat megtérítsék. A misszionáriusok jórészt olaszok voltak, akik sem románul, sem magyarul nem tudtak. Az anyanyelvükhöz közelebb álló románok hamarabb megtanulták, mint a magyart (Szabados 1990:89). Mivel küldetésük csak egy évre szólt, nem is törekedtek a magyar nyelv megtanulására. A XIX. század elején a moldvai magyarok magyar misét kértek. Ennek hatására eljutott egy-egy magyar pap rövidebb időre Moldvába, de vagy fizetést nem kapott, vagy börtönbe zárták, vagy rablótámadás áldozata lett. A XIX. század végén, a Román Királyság létrejötte után bevezették a román nyelvet a templomokba. 1884-ben létrehozták a jászvásári római katolikus püspökséget a papneveldével, ahol a csángómagyar gyerekekből román nemzetiségű papokat neveltek (Domokos 2001:120). Egy 1895-ben született törvény betiltotta a kétnyelvű katekizmusokat. 1930-ban huszonhét plébánosból egy volt magyar, de őt oda helyezték, ahol a hívek nem beszéltek magyarul. 1938-ban a Bákó megyei magyarlakta településekre vonatkozóan rendeletet adtak ki, amely szerint minden hivatalos helyen, az istentiszteleten is csak románul lehet megszólalni (Szabados 1990:90). Teték ezt olyan helyen, ahol hivatalosan nem éltek magyarok. A valóságban mindenki magyarul beszélt.

A moldvai csángók nyelvi asszimilációjának legerősebb tényezője a katolikus egyház volt és ma is az. Minden faluban hatalmas tekintéllyel bír a „páter”, aki a jobbára tanulatlan lakosság közt az egyetlen tanult ember. Ő a közösségi vezető, hallgatnak rá. Ennek tudatában Jászvásáron és Halasfalván hasonlóképp nevelték őket, mint egykor a janicsárokat. Többségükben elrománosított csángó származásúak, akik sem a templomban sem azon kívül nem hajlandók magyarul beszélni. Ellenségesen viselkednek azokkal, akik származásukat nem tagadják meg. Azt hangoztatják, hogy a római katolikus román katolikust jelent. Azt hirdetik, hogy a magyar az ördög nyelve, s a csángók valójában nem igazi magyart beszélnek, hanem annak egy alacsonyabb rendű változatát, amit más magyarok nem értenek meg, s maguk a csángók sem értik a magyar nyelvet. Erre hivatkoznak akkor is, amikor a hívők magyar nyelvű mise igényével lépnek fel.

2003 novemberében Jean-Claude Perrisset bukaresti apostoli nuncius ígéretet tett arra, hogy lesz Moldvában magyar mise. Mégsem valósult meg, mert a jászvásári püspök ezt úgy értelmezte, hogy nem magyarul, hanem anyanyelvükön kell a liturgiát biztosítani. Így mindent csángóra kell fordítani, ami viszont hosszú időt vesz igénybe. Mire mindez elkészülne, valószínűleg már nem lenne szükség a bevezetésre (Szilágyi N. 2006:110). A romániai katolikus egyház maga dönti el, hogy egyes híveinek mi az anyanyelve, függetlenül attól, hogy ők maguk mit vallanak erről. II. János Pál 2000-ben engedélyezte a magyar papok kinevezését Moldvába, ennek ellenére azokat a fiatal papokat, akik Erdélyben, Gyulafehérváron végeztek tanulmányaikat, nem engedik Moldvába. A Vatikán nem tesz erőteljes lépéseket azért, hogy a moldvai katolikusok magyarul is hallgathassanak misét, mert fontosabb számára a katolikus közösségek magtartása az ortodox többségű környezetben. A hívők által a templomban használt nyelv nem döntő jelentőségű ebből a szempontból.

Ilyen körülmények között történt meg 2006. október 15-én, hogy a pusztinai csángók a templomban a mise kezdése előtt magyar nyelvű szent énekeket énekeltek. Az egyház engedélyezte a magyar imádságokat és szent énekeket. Hatalmas előrelépésnek számított ez a moldvai csángók hitéletében. A pusztinai Szent István Egyesület 1990 óta kéri a magyar nyelvű misék bevezetését, képviselőjük a Vatikánban is többször járt emiatt. Az öröm sajnos, nem tartott sokáig. Néhány héttel később püspöki engedélyhez kötötték a magyar nyelvű imádságokat. A püspök viszont azóta sem adott rá engedélyt. Sajnálatos az egyház ismét ellenséges viselkedése. Az októberben engedélyezett szent énekeket illetően nem lehetett véletlen, hogy mindez közvetlenül Románia Európai Unióhoz való csatlakozása előtt történt.

Nyelvhasználat az iskolában

Magyarul nem írnak, nem olvasnak: a magyar nyelv Moldvában mindig elsősorban a szóbeliség szintjén élt. Az írott nyelv hiánya az iskolai magyar nyelvtanítás hiányával magyarázható. Az első iskolákat a XIX. században, a Román Királyság megalakulása idején létesítették. A királyság területén azonban megtiltották a magyar nyelv használatát a hivatalos életben. Ez a helyzet a második világháború végéig állt fenn. 1947-től magyar nyelvű általános iskolákat hoztak létre Moldvában. Megalakulásuk a Magyar Népi Szövetségnek volt köszönhető, amely a magyar kisebbség politikai képviseletét látta el Romániában. Egyes helyeken önálló magyar iskolákat működtettek alsó tagozattal, ritkábban felsővel is. Máshol csak tan-

tárgyként tanítottak magyart. Az új iskolák sok nehézséggel küszködtek. A legnagyobb probléma a taneszközök és a megfelelő épület hiánya volt. Ezenkívül a magyarul tanítani tudó tanárok hiánya miatt egyes iskolákat be kellett zárni. Az ideérkező erdélyi tanítók sokszor kényszerből kerültek Moldvába, és igyekeztek minél előbb hazatérni. Ezzel egyidőben a román iskolában dolgozó tanárok félték attól, hogy a magyar iskolák létrejöttével elveszítik állásukat, és próbálták a szülőket lebeszélni arról, hogy gyermekeiket anyanyelvükön taníttassák. A katolikus papok a misén szintén a magyar iskolák ellen prédikáltak. Az iskolákat megszervező Magyar Népi Szövetség mögött valójában a Román Kommunista Párt állt, amely a II. világháború után azt akarta bizonyítani, hogy Erdélyen kívül is törődik a magyarsággal. Az iskolák lejárátását és a szülők megfélemlítését követően végül 1959-ben az összes magyar iskolát bezárták (Vincze 1999:203-210).

A '90-es évekig anyanyelvi oktatásuk nem volt. 1990 után néhányan arra vállalkoztak, hogy a falubeli gyerekeket beszélni, írni, olvasni tanítják magyarul. A tanítást magánházaknál kezdték, ahová évről évre több gyerek kezdett járni. Anyagi támogatást nem kaptak, sőt 2001-ben betiltották az oktatást és a szülőket megfenyegették (www.devaigyerekek.hu). Ennek ellenére 2002-ben folytatódtak a foglalkozások, jelenleg is folynak és nagy népszerűségnek örvendenek. Ezekben a foglalkozásokon a nyelv mellett énekeket, táncokat is tanulnak a gyerekek.

A legnagyobb előrelépést az jelenti, hogy 2002-től a helyi általános iskolákban választható tantárgy lett a magyar nyelv heti három órában. Az első évben Klézsén és Pusztinában indult el az iskolai oktatás, Klézsén tizenhét, Pusztinában huszonnégy fővel. Az oktatásba bekapcsolódó falvak és a beiratott gyerekek létszáma egyre nő. A 2006/2007-es tanévben tizennégy településen (Bákó, Buda, Csík, Diószén, Frumósza, Klézse, Kosteleg, Külsőrekecsin, Lábnyik, Lészped, Magyarfalva, Pusztina, Somoska, Trunk) 992 gyerek tanult állami iskolában magyart, iskolán kívül pedig kb. 400-an. Ugyanebben a tanévben 53-an tanultak tovább ösztöndíjjal. Az utóbbi tizenöt évben 1200 moldvai csángó diák tanult magyar iskolában Erdélyben: Csíkszeredán, Bukarestben, Gyimesfelsőlokon, Székelyudvarhelyen, Gyulafehérváron vagy Kolozsváron. Egyetemet több mint százan végeztek Budapesten, illetve Kolozsváron. Mindemellett nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Moldvában több mint 9000 iskolás korú gyerek beszél magyarul, akiknek hasonló oktatásra lenne szüksége. 30-35 faluban még semmiféle magyaroktatás nincsen (www.csango.ro). Az iskolai órákon a standard magyar nyelvet tanítják, de nem tekintik hibának a nyelvjárási jegyek használatát. Fontos ez a szemléletmód a gyerekek önértékelésének és így a nyelvjárás megmaradásának a szempontjából, mert ha a standard változatot elkülönítenék, azzal a helyi nyelvváltozat értékelődne le (Péntek

1998:302). A kisebbségi nyelv iskolai tanítását sajnos, az iskolaigazgatók nem szorgalmazzák, sőt igyekeznek minél több akadályt gördíteni a magyarórák megtartása elé. A magyartanárt nem egy helyen ki is közösi a tantestület. Arra is volt már példa, hogy a román tanárok megszegényítették a magyarul tanuló diákokat. Sok szülő még mindig fél beírtni gyermekét a magyarórákra. A papok prédikációinak nagy szerepe van a félelem fenntartásában. Kihhasználják azt, hogy az istenfélő, egyszerű emberek hallgatnak a tisztelendőre és felnéznek rá. Prédikációikban próbálják elvenni a szülők kedvét a magyaróráktól. Ügyelnek arra is, hogy az általános iskolában már magyarul tanuló, jó képességű gyerekek ne magyar iskolában tanuljanak tovább, hanem a jászvásári papneveldeben, ahol román szellemiségben és a magyar kultúra ellen nevelik a leendő papokat. Az érintett gyerekeket és szüleiket igyekeznek rábeszélni a jászvásári iskolára és a papi hivatásra, sokszor sikerrel is járnak.

A gyerekek tanulását a Moldvai Csángómagyarok Szövetsége, a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége és a Domokos Pál Péter Egyesület támogatja. A rendelkezésre álló igen alacsony összeghez nagy segítséget nyújt a néhány év óta működő keresztszülő program. Aki csatlakozik a programhoz, és vállalja egy gyerek éves tanítási költségeit, az keresztszülővé válik. A keresztszülők, akik 90 százalékban magyarországiak, 10 százalékban nyugat-európaiak; tartják a kapcsolatot a gyerekekkel, leveleznek egymással, időnként személyesen is találkoznak (www.devaigyerekek.hu).

A magyar nyelv presztízse

A magyar nyelvnek az iskolába történő bevezetésével jelentős mértékben megnőtt a presztízse moldvai beszélők körében. A nyelv fontosságát az is növeli, hogy a '90-es évektől kezdve, a határok megnyílásával rendszeresen látogatják őket a gyűjtők, turisták, akik az ő nyelvükre, szokásaikra, énekeikre, táncaikra kíváncsiak. A magyar nyelv elsajátítását a magyarországi munkavállalás lehetősége is ösztönzi. A munkahelyek hiánya és az alacsony fizetések miatt a fiatalok nagy része külföldön dolgozik.

A közel húsz évvel ezelőtt elkezdődött változásokkal megindult Moldvában a magyar nyelv helyzetének lassú átalakulása, szerepének megváltozása. A magyarokkal való, rendszeressé váló érintkezés, a magyarországi munkahelyek elérhetősége, a nemzetközi figyelem feléjük fordulása, a magyar nyelv szervezett tanítása elősegítette azt, hogy a magyar nyelv szégyellnivaló helyzetéből immár vonzóvá váljon. A nyelvnek hosszú távon történő megmaradásához azonban hiányzik két nagyon fontos

feltétel. Az egyik a helyben lévő munkahelyek, a másik pedig a magyarul is írni-olvasni tudó, a nyelvet jól beszélő értelmiségi réteg. A munkahelyek hiánya miatt nagyon sokan – elsősorban a fiatalok – elköltöznek a faluból. Érdekeik érvényesítése szempontjából döntő jelentőségű a helyi értelmiség szerepvállalása. Ez a korábban szinte teljesen hiányzó réteg ma már kialakulóban van. Mióta a csángó gyerekek közül többen magyar középiskolát végeznek Erdélyben és valamely magyar felsőfokú intézményben tanulnak tovább, azóta már vannak köztük magyarul is jól beszélő értelmiségiek. Tanulmányaik végeztével viszont szülőhelyükön elhelyezkedni kevesen tudnak, ezért legtöbbször nem is térnek haza. Ezen kívül sokan azon a helyen találnak maguknak társat és telepednek le, ahol tanultak. Ezért szükség lenne egy Moldvában működő magyar nyelvű középiskolára, s az általános iskolákban a magyarnak nemcsak tantárgyként való tanítására, hanem az azon folyó oktatásra is. Az anyanyelven történő iskoláztatás az oktatás hatékonyságát is növelné. Az ún. vernakuláris elv szerint az iskolát azon a nyelven kell kezdeni, amelyet a gyerek otthon beszél, s ameddig lehet, azon a nyelven is kell folytatni (Szépe 2001:134).

Tegnap – ma – holnap

Ha végigtekintünk a moldvai csángók történetén, tulajdonképpen örvendetes tény, hogy a mai napig megmaradtak, és a magyar nyelvjárás is él a mindennapokban. Őseik első hulláma a XII-XIII. században elhagyta a Kárpát-medencét, az utolsó csoportok is a XVIII. század közepén elszakadtak a magyar nyelvterülettől. Ettől az időtől kezdve román nyelvű közegben éltek mindennapjaikat. Fennmaradásukat segítette az, hogy legtöbbször Moldvában is együtt maradt, önálló magyar falvakat alapítottak, illetve a már korábban itt élő magyarok közé telepedtek le. Zárt közösségeket alkottak, napjainkig jellemző volt rájuk az endogámia: a fiatalok általában saját falujukból, esetleg valamely másik csángó faluból választottak maguknak párt. E szokás kialakulásához életformájuk is hozzájárult: a paraszti életmód helyhez kötötte a lakosságot. Sem igényük, sem módjuk nem volt arra, hogy a falujuktól nagy távolságra eljussanak. Létszámuk megtelepedésük után nem csökkent, hanem éppen hogy növekedett. A családokban mindig is sok volt a gyerek, így a moldvai magyar népesség az országrész ugyancsak magas természetes szaporulatához képest is vezető helyen áll. 1930 és 1992 között például létszámuk megháromszorozódott (Tánczos 1999:12). A másik nagyon fontos megtartó erő a vallás volt. Kezdetől fogva katolikusok voltak, s az ortodox környezetben ez is az összetartozást erősítette. Annál is inkább nagy volt és ma is nagy a felekezeti

hovatartozás jelentősége, mert a már említett okokból a nyelv helyett a vallás alakítja identitásukat.

Napjainkban a paraszti életforma Moldvában is megszűnően van. A fiatalok már nem kezdenek el gazdálkodni, hanem valamelyik nagyvárosba vagy külföldre mennek dolgozni. Közülük kevesen térnek később haza. A csángó falvak ezért rohamos mértékben öregednek. Ebben a megváltozott világban a nyelv megmaradását a tudatos nyelvmegőrző tevékenységek (magyartanítás az iskolában vagy azon kívül, nyelvi és kulturális táborok gyerekeknek, kultúrházak építése, magyarországi vagy erdélyi cserekapcsolatok) nagy mértékben segíthetik. A csángó nyelv jövőjéről elmélkedve elég múltjukra nézni: kisebbségi létben s az elnyomó román politika ellenére máig megmaradtak. Szépe György (2007:19) úgy véli, hogy a nyelvekben vannak olyan tulajdonságok, amelyek megvédik őket a megsemmisüléstől. Ez az „immunrendszer” a moldvai magyarok nyelvében igen erős.

Irodalom

- Benda Kálmán: A moldvai csángómagyarok története. In: Halász Péter (szerk.) „Meggfog vala apóm szokcor kezemtül. . .” Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére. Lakatos Demeter Egyesület, Budapest, 1993. 39-44.
- Benkő Loránd: A csángók eredete és települése a nyelvtudomány szemszögéből. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1990.
- Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság. Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2001.
- Mikecs László: Csángók. Optimum Kiadó, Budapest, 1989.
- Péntek János: A kisebbségi iskolák kétnyelvűsége és kettősnyelvűsége. In: Kontra Miklós-Saly Noémi (szerk.) Nyelvmetés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 299-304.
- Szabados Mihály: A moldvai magyarok a román népszámlálások tükrében 1859-1977 között. In: Juhász Gyula (szerk.) Magyarságkutatás 1989. Magyarságkutató Intézet évkönyve, Budapest, 1990. 89-102.
- Szépe György: A magyar nyelv immunrendszere. In: Pusztay János (szerk.) A magyar mint veszélyeztetett nyelv? Berzsenyi Dániel Főiskola, Szombathely, 2007. 18-25.
- Szépe György: Nyelvpolitika: múlt és jövő. = Iskolakultúra, Pécs, 2001.
- Szilágyi N. Sándor: Nyelvi jogok, egyházi nyelvhasználat. A magyar nyelvű mise kérdése Moldvában. In: Diószegi László (szerk.): A moldvai csángók. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2006. 107-112.
- Tánczos Vilmos: A moldvai csángók lélekszámáról. In: Pozsony Ferenc (szerk.) Csángósors. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1999. 7-32.
- Vincze Gábor: Csángósors a II. világháború után. In: Pozsony Ferenc (szerk.) Csángósors. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1999. 203-249.

www.csango.ro

www.devaigyerekek.hu

Krízishelyzeteket artikuláló vallásos tartalmú álmok egy moldvai csángó településen

Religious dreams as aids to overcome crises in a Moldavian Csángó settlement

Fieldwork among the Csángós in Moldavia revealed that – according to the explanations of older women – dreams are treated as important means to help orientation in crises. They also serve as “cultural resources” and an important element of the process is the strengthening of collective interpretative ideologies.

Elemzésemben egy moldvai csángó település közösségi krízisszituációkat artikuláló álmelbeszéléseinek értelmezésére teszek kísérletet.¹ Vizsgálódásom annak a megértésére irányul, hogy a társadalmi bizonytalanság során, a közösségi válsághelyzetekben hogyan működött a moldvai csángók vallásos világtérképezése. Amellett érvelek, hogy sajátos társadalmi szituációkban az álmok olyan kulturális tartalmakat hordozhatnak, amelyek révén a vallásos értelmezőrendszer részeként működhetnek. Kérdésként merül fel, hogy milyen szerepet töltek be ezek az álmok az egyéni valóságban és mi a közösségi státusuk? Milyen kulturális mechanizmusok modellálták őket, és milyen közösségi értelmező ideológiák támogatták létrejöttüket?

Elemzésemet egy székelyes csángó településről, Lészpedről származó etnográfiai anyagra alapozom, amelyek jelentős részét terepmunka során gyűjtöttem.²

Amikor társadalmi *válsághelyzetről* vagy *krízisszituációról* beszélek, ezen azokat a helyzeteket értem, amikor természeti katasztrófák vagy gazdasági és politikai válságok nyomán egy egész közösséget fenyegetettség ér. Ilyen szituációkkal az elmúlt évtizedekben a moldvai csángó közösségeknek is gyakran meg kellett küzdeni.

---

¹ Köszönettel tartozom Fosztó Lászlónak, aki elolvasta a tanulmány első verzióját, és számomra értékes megjegyzéseket fűzött hozzá.

² Az elemzésben emellett felhasználok néhány, egy kivétellel ezen a településen mások által gyűjtött álmelbeszélést is, amelyek a Kriza János Néprajzi Társaság Csángó Vallási Narratívák Archívumában találhatóak. Az álmelbeszélések 2001-ben, 2007-ben és 2008-ban kerültek rögzítésre. A gyűjtő nevét csak a nem általam gyűjtött szövegek esetén tüntettem fel.

Vizsgálatomba nem vonom be az individuális krízisek nyomán (például betegség, haláleset, nem kívánt terhesség, a tulajdon megsértése stb.) az egyéni problémák feloldását elősegítő „egyéb” álmok értelmezését. Elemzésemet nem terjesztem ki a válságszituációkat artikuláló álmokhoz tartalmilag és funkcionálisan legközelebb álló, szintén társadalmi kríziseket értelmező látomások részletesebb elemzésére sem.³ Bár a vizsgálat kereteinek ilyenképpen való körülhatárolása mesterséges szétválasztás eredménye, a behatóbb tanulmányozás érdekében célszerűnek tartom a jelzett problémával külön elemzésben foglalkozni.

*Az álom fogalmán elsősorban nem a szubjektív „direkt” tapasztalatot értem, hanem a róla szóló elbeszélést, amely különböző kulturális mechanizmusok és társadalmi gyakorlatok eredménye (például emlékezés, felejtés, értelmezés stb.)*⁴ Ha a lényegében hozzáférhetetlen direkt tapasztalatra mint *priori* kategóriára utalok, *álomélménynek* nevezem.

Az álmokat a látomásélményektől, illetve -elbeszélésektől, a természetfeletti való kommunikáció technikai különbségei révén különböztetem meg. A funkcionálisan és tartalmilag nagyon sokszor ezekhez hasonló *látomásélményektől*⁵ az álmokat az adatközlők e tapasztalatok megélésének körülményeire való utalásai alapján különítem el. Ezekről az élményekről az adatközlők azt állítják, hogy alvás közben „látták” őket.

Az álmok megkülönböztetését a látomásoktól vizsgálatom esetében azért is célszerűnek tartom, mivel a moldvai csángó falvakban más a megítélése a vallásos tapasztalatnak attól függően, hogy azt milyen körülményekre vezetik vissza: az egyén közösségi státusa, társadalmi megítélése függhet tőle.⁶

---

³ Ezeknek a látomásokat csak annyiban vonom be az elemzésbe, amennyiben úgy érzem, hogy közülük van a vizsgált álomjelenségek megértéséhez. A moldvai csángó falvakban tapasztalt látomásokról lásd Pozsony 1998, Peti 2007, Pócs 2006.

⁴ E módszertani különbségtéves fontosságára figyelmeztet Thomas Gregor (Gregor 1981: 355) és Barbara Tedlock is (Tedlock 1991: 161). Az álom elbeszélésének esetenkénti motivációira Waud H. Cracke világít rá. A kutató rámutatott, hogy az általa vizsgált braziliai indián közösségekben adatközlői azért mesélték el neki az álmaikat, hogy kifejezzék és feloldják ellentmondásos érzéseiket (Cracke 1981).

⁵ Isabell Moreira a középkori kolostorok vallási kultúráját vizsgálva módszertani megfontolásokból kifolyólag egy jelenségként tárgyalja a látomásokat és az álmokat, mivel legfőbb forrásából, a hagiográfiai irodalomból sem derül ki legtöbbször a köztük lévő különbség (Moreira 2000).

⁶ Ennek alátámasztására a későbbiekben fogok visszatérni.

Az álom mint a vallásantropológiai kutatás tárgya

Az álomkutatás túlságosan változatos ahhoz, hogy egyetlen tanulmány keretében összegezni lehessen. Az álomnak mint vizsgálati problémának a kutatástörténetében főként pszichológiai,⁷ történeti és antropológiai megközelítésmódok vannak jelen. Az álomkutatásban néprajzi szempontú vizsgálatok ritkán fordulnak elő. Ezért a következő szakirodalmi áttekintésben főként az antropológiai munkákra koncentrálok, vagy olyanokra, amelyek elemzésükbe antropológiai szempontokat is bevonnak, az antropológia és egy más diszciplína határán állnak. Arra törekszem, hogy az álomkutatás történetében előforduló fontosabb elméleti megközelítésekről, problémákról és terminológiáról nyújtsak áttekintést, ezek nyomán megpróbálom saját értelmezési keretemet kialakítani.

Matthew Hodes szerint a nemzetközi néprajzi szakirodalom szemléletében az álomelbeszélések és -értelmezések főként a társadalmi szerepekre vonatkoztatva jelennek meg, például a sámán és a gyógyító esetében (Hodes 1989). A magyar néprajzi szakirodalomban periférikus kutatási témaként van jelen az álomkutatás. A népi specialista szerepkörök vizsgálatának részeként a tipologizáló motívumelemzés, a motívumoknak az epikus hagyományban való azonosítása a domináns megközelítés (lásd például Barna 1998, Szigeti 1998, Tüskés 1998, Krupa 1998).

Peter Burke az álmok kultúrtörténetéről írott esszéjében írja, hogy az álmoknak társadalmi vagy kulturális jelentést legelőször az antropológusok kezdtek tulajdonítani (Burke 1997: 24). Peter Burke – mint Jackson S. Lincoln alapján a szakirodalomban többen is – két típusú álomról beszél: „individual” (egyéni), illetve „kulturális mintázatú”, „culture pattern” álmokról. Az én fogalomhasználatomban a „culture pattern” álmok azokat jelentik, amelyekben kulturális tartalmak jelennek meg, azaz különböző kulturális motívumok, „minták”. E tipológiai motívumelemzések az egyes kultúrák értelmező szimbólumainak, vallásos magyarázórendszereinek kutatásával összhangban értelmezték az álmokban előforduló kulturális tartalmakat.

Charles Stewart szerint az antropológiai megközelítéseknek a fő iránya az álmokra mint társadalmi tényekre és kulturális szövegekre tekint, így az antropológusok figyelme főként az álmok kulturális mintáira és társadalmi értelmezésükre fókuszál (Stewart 1997). Benjamin J. Kilborne szerint mivel az álomelbeszélések nem „direkt tapasztalatok”, hanem egy kulturális mechanizmus eredményei, nem számúzhetők a „privát szimbo-

⁷ A pszichológiai megközelítésekről jó áttekintést nyújt: Tuzin 1975 és Bereton 2000.

lizmus” területére, jelentős mértékben kapcsolódnak a „közösségi szimbolizmushoz” (Kilborne bel 1981: 295).⁸

A kulturális minták hatása az álmokra, az álomelbeszélést meghatározó kognitív és kulturális műveletek működése

Változó megközelítésekkel találkozhatunk a szakirodalomban arra nézve, hogy miként befolyásolják a kulturális formák az álmokat. Jackson S. Lincoln 1935-ben megjelent *The Dream in Primitive Cultures* című könyvében alkalmazott felosztása az álom antropológiai kutatástörténetében több szerző számára képez kiindulópontot (Lincoln 1970[1935]). Lincoln felosztását, amelyben „individual” és „culture pattern” álmokról beszél, ugyanakkor több szerző, köztük Benjamin Kilborne is bírálta egy tanulmányában (Kilborne 1981a). Kilborne szerint a Lincoln által vizsgált álmok azt hivatottak bizonyítani, hogy az álmok „hozzáigazodnak” a kulturális formákhoz, hogy bizonyos kulturális minták kulturálisan meghatározott, „culture pattern” álmokat eredményeznek. Kilborne úgy gondolja, hogy ez a felfogás a kultúrák automatizmusát sugallja, és kizárja az egyéni variálódás lehetőségét az álmok köréből (lásd Kilborne 1981a: 180).

Ezzel szemben több szerző is hangsúlyozza az álmoknak azt az aspektusát, hogy a bennük előforduló kulturális elemek értelmezése nem zárja ki a „nyitott interpretációt” (Katherine 1990), amely lényegében a Lévi Strauss által *bricolage*-nak hívott kognitív műveletnek felel meg. Ebből a perspektívából nézve egyes álmok egyéni és kulturális elemek feltűnő összefonódásából állnak (Katherine 1990: 63). Ez a megközelítés elutasította azt a tipologizáló motívumelemzésekben megfigyelhető tendenciát, amely az álmokban előforduló kulturális minták rögzített szemantikai jelentését hangsúlyozta.

Douglas Hollan kimutatta, hogy az általa vizsgált indonéziai faluban az emberek félelmeiket, szorongásaikat az adott kultúrában széles körben elfogadott kulturális szimbólumokon és jelentéseken keresztül „tárgyiasították”⁹ (Hollan 1989), az álmokat kulturálisan megalkotott védekező mechanizmusként használva.¹⁰ Hollan ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy adatközlői gyakran „személyre szabott” álomértelmezéseket alkottak, egyéni pszichológiai igényeiknek megfelelően. Dorothy Eggan, aki a hopi

⁸ Benjamin J. Kilborne a „private” *symbolism* és a „public” (azaz nyilvános) *symbolism* kifejezéseket használja.

⁹ A szerző az *objectify* fogalmat használja.

¹⁰ Az álmok kulturális erőforrásként való használatát a szakirodalomban többen is leírták. Lásd például: Hollan 1989:182, Kilborne 1981b, Stewart 1997: 885.

indiánok körében végzett kutatásokat, az álmok esetében kiemelt szerepet tulajdonított a szabad asszociációnak (Eggan 1949:197).

Egyik tanulmányában Charles Stewart arról ír, hogy az individuális álmok csak „kis mértékben” a kulturális formák és modellek által kondicionáltak. Szerinte ezek csak abban az esetben válnak egyáltalán kulturális „termékeké”¹¹, hogyha forgalomba kerülnek egy kultúra nyilvánosság-szerkezetében. Ebben az esetben az álomszövegek hasonlítani kezhetnek egymásra, vagy éppenséggel összeolvadhatnak a mesékkel és mítoszokkal. Ezek a széles körben forgalomban lévő elbeszélések ugyanakkor újra megjelenhetnek az egyéni álmokban, a kulturális környezetben való intenzív jelenlétük miatt. A szerző szerint az álomértelmezés sémái¹² szintén befolyásolják ezt a jelenséget. Bár ezek elsődlegesen az álmok értelmezésének a funkcióját töltik be, hatást gyakorolnak a narráció megfogalmazására és talán az élmény kialakulására is, ily módon sztereotipizálva azokat. A szerző ezzel magyarázza, hogy Naxos-szigetén, ahol terepmunkát végzett, különböző egyének álomtörténetei nemcsak egymásra hasonlítottak meglepő módon, de egyes jól ismert mesetípusokra is, például a kincskereséssel kapcsolatos mesékre (Stewart 1997: 879).

Hasonló jelenséget Donald Tuzin írt le, aki egy új-guineai közösségben megfigyelte, hogy a prédikációkban előforduló vizuális képzetek (*visual imagery*) erőteljesen befolyásolták a közösségben előforduló álmok tartalmát (Tuzin 1989: 196).

Dorothy Eggan egy másik írásában a mitológiai tudásnak az egyén fantáziáiban és álmaiban való megjelenését vizsgálta. A szerző szerint az egyén és a „folklór”¹³ ily módon megvalósuló kapcsolatát „szocializált fantáziának” (*socialized fantasy*) nevezte, amelynek legfőbb szerepe az általa vizsgált, az adott társadalomban csökkent értékűnek számító személy számára egy pozitív énkép kialakítása volt (Eggan 1955).

Katherine P. Ewing a pakisztáni muszlimok álmait elemezve jutott arra a következtetésre, hogy egyes álmok kulturálisan felismerhető struktúrával és tartalommal rendelkeznek az ezeket álmodók számára, amelyek az álomértelmezés alapját alkotják. (Ewing 1990). Ebben az esetben – mint a többi olyan társadalomban, ahol az álmoknak társadalmi jelentést tulajdonítanak – olyan kulturális modellek (konszenzuson alapuló jelek és jelentések sajátos struktúrái) állnak az álmodó rendelkezésére, amelyek lehetővé teszik, hogy megfogalmazza és értelmezze azokat. Az álom tartalma tehát lényegében kulturálisan érvényes modellre alapozódik (Ewing 1990: 58).

¹¹ A szerző a 'cultural object' terminust használja

¹² A szerző a 'codes of dream interpretation' megnevezést használja

¹³ A szerző szóhasználata.

A szerző szerint egy olyan kultúrában, ahol az álmoknak kiemelt jelentőséget tulajdonítanak, azok befolyással vannak az álmodó önreprezentációs mechanizmusaira is. Az általa bemutatott esetekben adatközlői álmai a fokozott stressz időszakában jelentkeztek, amikor az egyének új kulturális környezethez kellett alkalmazkodjanak (például hosszas külföldi tartózkodás után visszatértek saját kultúrájukba), vagy új társadalmi státusba kerültek (például nyugdíjaztatásuk révén). Katherine P. Ewing szerint ezek az álmok azt példázzák, hogy a spontán képi élmények a tudatos kontroll béklyóitól megszabadulva hogyan fejeznek ki személyes konfliktusokat, amelyeket az egyének kulturálisan meghatározott jelentéseken keresztül próbálnak megoldani (Ewing 1990: 68).

Az álmokban előforduló kulturális motívumok eredete

Több történeti antropológiai megközelítés az álmokban előforduló kulturális minták és szimbólumok történetiségének vizsgálatát kombinálja az álmok társadalmi funkciójának politikai célokra vagy egyéb hatalmi privilégiumokra való stratégiai felhasználásának kutatásával.

Mivel az álmok kulturális tartalommal is rendelkeznek, az antropológiai vizsgálódáson kívül a történeti vizsgálatok forrásául is szolgálhatnak. Peter Burke mellett érvel, hogy mivel az álmok kapcsolatban állnak a stresszel, a nyugtalansággal és a konfliktusokkal, a kutató számára lehetővé teszik az elfojtás történetének a tanulmányozását (Burke 1997: 29). A szerző kimutatta, hogy a XVII. századi Angliában sokak álma politikai, társadalmi eseményekre vonatkozott, vagy vallásos tartalmú volt, azt sugallva, hogy a kora újkori emberek lelki életét sok vonatkozásban másfajta erők vezérelték, mint a freudiánus korszakban élőkét (vö. Pick–Roper 2003: 4). Azt állítja, hogy a tipikusan ismétlődő félelmek és konfliktusok kultúránként változhatnak, amely szükségszerűen ahhoz vezet, hogy egy adott kultúrában élőknek sajátos álmai legyenek (Burke 1997: 25–27).

A boszorkányperek történeti antropológiai kutatásában létezik egy vonulat, amely a boszorkányszombat ördögi látomásait álmoknak tartja. Carlo Ginzburg a boszorkánylátomások¹⁴ kulturális kontextusát egy-egy lokális kultúra határainál távolabbra mutató, tágabb tradícióban helyezte el, rámutatva e képzetek, a bennük előforduló kulturális szimbólumok történeti jellegére (lásd Ginzburg 1992, 2004). Peter Burke a *benandantiról*

---

¹⁴ Klaniczay Gábor a kinvallatás alatt álló boszorkányperek vallomásait olyan „kollektív alkotásnak” tekintti, amelyet a bíró makacsul megismétlődő kérdései és a „boszorkány” kétségbeesett védekező stratégiái irányítanak. A szerző szerint ezért történik meg, hogy „az archaikus hiedelmek és a demonologikus sémák riadt improvizációkkal, obszcén részletekkel, meghökkentő fordulatokkal itatódnak át” (Klaniczay 1998: 286).

szóló történeteket szintén a *kulturálisan sztereotipált* álmok körébe sorolja (Burke 1997: 41).

David J. Hufford mellett érvel, hogy az álmokban megjelenő „terror” tartalma kulturálisan kondicionált, hasonlóan ahhoz, ahogy a társadalmi normák hatással vannak olyan pszichológiai állapotokra, mint például a démoni megszállottság (Hufford 1982). A középkorban és a kora újkorban az emberek gyakran tekintették az álmokat isteni vagy démoni üzeneteknek, amelyek előrevetítették a jövőt vagy egyéb jelentéseket hordoztak (lásd Pick–Roper 2003: 3).

Steven. F. Kruger a középkor gazdag álomelmélet-irodalmát tanulmányozva vázolta fel a késő-középkor „álom-képét”. Arra következtetésre jutott, hogy a késő-antik korabeli álom egyszerre volt potenciálisan transzcendens és evilági, táplálkozhatott a belső emberi mikrokozmoszból és a külső makrokozmoszból, jelenbeli nyugtalanságokat tükrözve vagy megjövendőlvé a jövőbeli eseményeket. Szerinte a keresztény írók az álmokat ambivalens természetűnek tartották, amelyek egyszerre jelenthettek isteni megvilágosodást, de jelenthettek démoni kísértést is (Kruger 1992: 65).

Jacques Le Goff a középkor képzeletvilágáról írott könyvében (*The Medieval Imagination*) azt hangsúlyozta, hogy a képzelet alkotásai nem egyszerű ideológiai reflexiók vagy reprezentációk egy társadalmi-gazdasági valóságról; a képzelet képes alakítani a társadalmi, gazdasági vagy politikai valóságot (Le Goff 1992). Egy olyan társadalom számára, amelyet a való világ és a földöntúli világ veszélyei egyaránt fenyegettek, az álmok a menekvés biztosítékát jelenthették. Úgy érvelt, hogy mindamellett, hogy az álmok megformálásában társadalmi és kulturális összetevők is szerepet játszottak, azok ugyanakkor az egyéni önkifejezés fontos eszközei voltak (Le Goff 1992: 229). A szerző bemutatta, hogy a klérus megpróbálta kontrollálni az „álmodókat”. Az egyházi emberek a legtöbb álmot démoni képzelgésnek tartották, az „igazi”, azaz az isteni eredetű álmokat egy szűk „szent” elitnek és a keresztény királyoknak tulajdonítva. Le Goff szerint ez az onoerikus sokféleség eltűnéséhez vezetett, illetve ahhoz, hogy az alsóbb társadalmi rétegek álmai csak ritkán jelenjenek meg az írott forrásokban.¹⁵

A reneszánsz álom-kultúrájához Richard L. Kagan szolgáltatott érdekes adalékokat, aki egy, a XVI. század végi Spanyolországban élő lánynak az inkvizíció által gazdagon dokumentált álmai elemzése révén kimutatta, hogyan ölthettek fel az álmok politikai konnotációkat. A szerző szerint a reneszánsz korban az álmokra mint a jóslat közegére tekintettek (Kagan 1990: 36).

¹⁵ Az álmoknak a középkorban játszott szerepéről lásd még Lisa M. Bitel elemzését, amely szerint a középkorban az álom gyakran ölthetett kollektív, ritualizált formát (Bitel 1991: 40).

Charles Stewart egyik tanulmányában az erotikus álmok és a rém-álmok történetét elemezte. Bemutatta, hogy különböző kultúrtörténeti korokban hogyan tevődtek át más és más társadalmi kontextusokba az erotikus és rémálmok, az inkvizíció és a gyógyászat általi „felhasználásuktól” a modern tömegmédiáig (Stewart 2002)..

Az álmok szerepe az akkulturáció, gyarmatosítás időszakában

Anthony Wallace megfigyelte, hogy a szélsőséges kulturális törések (*cultural disruption*) időszakában az álmok társadalmi jelentéseinek szerepe rendkívüli módon felerősödik. Ily módon egy jelentéssel bíró álom nemcsak az egyes személyekre hat formáló, terapeutikus erővel, de alkalomadtán az egész közösségre nézve (Wallace 1956: 271-272). A revitalizációs mozgalmak kialakulását előidéző helyzetekben, a régi kulturális formák erőszakos átalakításának időszakában az egyének feloldhatatlan konfliktusokkal szembesültek. Anthony F. C. Wallace az álmokra és a látomásokra mint a társadalmi cselekvés és inspiráció forrására tekintett.¹⁶

Az álmoknak hasonló szituációkban való szerepére Charles Stewart is felfigyelt. Egyik tanulmányában emellett érvel, hogy az erőltetett, gyors kultúraváltás időszakaiban, a társadalmi nyugtalanság okozta élmények megjelenhetnek az álmokban, amelyek révén ezek értelmezhetővé válnak (Stewart 2004: 80). Hasonló funkciót tulajdonított az álmoknak Barbara Tedlock, aki szerint a guatemalai maják a polgárháború idején megélt katonai agressziókra adott reakcióiban fontos szerepet játszottak az álmok és a látomások (Tedlock 1992: 471).

Andrew Lattas egyik elemzésében azt vizsgálja, hogy a kolonizáció időszakában az álmok – a fehérekkel kapcsolatos rontáselbeszélésekhez hasonlóan – hogyan teremtik meg az „igazságosság alternatív terét” (Lattas 1993: 66). A szerző szerint a kolonizáció új társadalmi távolságokat teremtett a New Britain nyugati részén élő bush kaliaik számára. A faji alapú megkülönböztetés létrehozta a maga konceptuális tereit is, amelyek meghaladása az álmok feladata volt (Lattas 1993: 70). Lattas bemutatta, hogy a gyarmati uralom nem egyszerűen csak egy politikai és gazdasági folyamat volt, de felülírta a gyarmatosítottak önértékelésének fenomenológiai struktúráit. A kolonizációval a bennszülöttek a fehér ember és intézményei ítélő tekintetének a csapdájába kerültek. A fehér ember által teremtett morális standardok általi megítélés a bennszülöttek identitásának integritását fenyegette (Lattas 1993: 67). Az álmokban áthághatóak voltak a fe-

¹⁶ A vallási mozgalmak kutatástörténetének magyar nyelvű áttekintését lásd: Gagyi 2007, Peti 2007. Az álmoknak a vallási (messianisztikus) mozgalmakban játszott szerepéről további hivatkozásokat tartalmaz: Kilborne 1981: 171.

hér ember által teremtett, privilégiumait szolgáló hatalmi struktúrák. Az álmokban és a rontáselbeszélésekben a fehéreket ízekre lehetett szaggatni a börtön kockázata nélkül. Lattas interpretációjában az ezekben a narratívákban előforduló horrorisztikus elemek, valamint az az élvezet, amivel mesélték őket a „horror esztétikumának” a részét képezték, és nem kisebb szerepet tölthettek be, mint egy „képzeletbeli földrajz” megteremtését, ahol egy új élet megteremtésének víziói fogalmazódtak meg (Lattas 1993: 68). Az álmokon keresztül a világ fenomenológiai újratemtése történt meg, a realitás horizontjainak a kiterjesztése, ahol a fehér identitás mezsgyéi egy új fényben, a maguk szörnyű rettenetében tüntek fel (Lattas 1993: 70). Lattas ugyanakkor emellett érvel, hogy ezek az elbeszélések egy új társadalmi rend konfliktusait kódolták és artikulálták, egyszersmind kifejezték az emberek ambivalens érzéseit és ellenállásukat létezésük változó viszonyaival szemben (Lattas 1993: 70).

Dorothy Egan az álmok kutatását azért tartja fontosnak, mert véleménye szerint rajtuk keresztül egy kultúra mélyrétegei tárhatók fel, vagy olyan nehezen kutatható jelenségek közelíthetők meg, mint az egyén adaptációs kísérletei akkulturációs viszonyok között.¹⁷ A kutató felmérése szerint azon hopi indián falu lakói, akiknek az álmait vizsgálta, 30 százalékban az adott időszakban keresztények voltak és misszionáriusok által működtetett templomba jártak. Álmaik elemzéséből a kutató azonban arra a következtetésre jutott, hogy az idősebb hopi indiánok többsége igen mély tisztelettel viseltetett „a régi vallás” istenei iránt is (Egan 1952: 478–479). Ehhez hasonló, nem terepkutatáson alapuló elemzést Anthony F. C. Wallace végzett, aki jezsuita misszionáriusok XVII. századi beszámolóí alapján az irokéz indiánok „álomteóriáit” elemezte, külön hangsúlyt fektetve az álmokat követő közösségi gyógyítórítusok elemzésére (Wallace 1958).

Az álmok szerepe az enkulturációs folyamatokban

Roger Ivar Lohmann egyik tanulmányában azt vizsgálta meg, hogy milyen szerepet töltenek be az álmok egy Pápua új-guineai etnolingvisztikai csoport, az asaban-ok vallási enkulturációs folyamatiban (Lohmann 2000). Lohmann a *kulturális transzmisszió (cultural transmission)* és az *enkulturáció (enculturation)* fogalmán azt a folyamatot érti, amikor az egyének új képzeteket sajátítanak el, lényegében egy kulturális tanulási folyamat eredményeként (Lohmann 2000: 79). A szerző bemutatta, hogy a kis csoport 1977-es kereszténységre való térítése után néhány személy keresztény

---

¹⁷ Megjegyzendő, hogy Dorothy Egan megállapításai törzsi körülmények között élő közösségekre vonatkoztak.

kulturális tartalmakat hordozó álma és látomása fontos szerepet játszott az „új vallás” hihetőségének megteremtésében.

Hasonló vizsgálatot Lawrence C. Watson és Maria-Barbara Watson Franke végzett, ők a venezuelai tradicionális körülmények között szocializálódott, ám nagyvárosba emigrált guajiro indián nők álmait elemezték, akiknek a megváltozott körülmények között a stressz új formáival kellett megküzdeniük (Watson–Watson 1977). A szerzők bemutatták, hogy a nagyvárosi körülmények között ezek a nők konfliktusaikat a hagyományos magyarázórendszerek aktivizálásával próbálták megoldani. Amellett érveltek, hogy a pragmatikus társadalmi adaptációs technikák hiányában az álmok kiemelt szerepet játszottak az új környezetben való eligazodáshoz (Watson–Watson 1977: 402). Lawrence C. Watson megfigyelte, hogy az álmok egyes adatközlőinek érzelmi állapotára és viselkedésére is hatással voltak, fenomenológiai értelemben valós megoldást kínálva konfliktusaikra és szorongásaikra.

Az álom mint megváltozott tudatállapot és a transzcendenssel való kommunikációs technika

Az álomnak mint a transzcendenssel való kommunikációs technikának az elemzése egy újabb vizsgálati problémaköre az antropológiának. Erika Bourguignon a megváltozott tudatállapot (*altered state of consciousness*) egyik formájának tartja az álmokat, és a vallásos transszal összehasonlítva arra a következtetésre jut, hogy bár az álmok inkább passzív tapasztalatok, ritualizált formát is ölthetnek (Bourguignon 1973: 15). A rituális álmok, az *inkubáció* kutatása több történeti elemzésnek is tárgyát képezi.¹⁸ A magyar néprazi szakirodalomban Pócs Éva az, aki a természetfelettiel való közvetlen kommunikáció egyik formájának tartja az álmot, hasonlóan a *látomásokhoz* és a különböző transzjelenségekhez (lásd Pócs 2008b: 485).¹⁹

Az álomelbeszélés kontextusai, az álom mint társadalmi performansz

Az újabb antropológiai megközelítések arra is figyelnek, hogy milyen kommunikációs helyzetekben történik az álmok elbeszélése és milyen interakciók befolyásolják ezt, illetve melyek az álomelbeszélés szituatív elemei. Vizsgálják ugyanakkor azt is, hogy miként befolyásolja az álom elbeszélésének helyzeteit, esetleg hogyan teremt új kontextust a kutató személye az álom elbeszéléséhez (lásd Levine 1981, Ewing 1994). Ezért a mai

¹⁸ Az inkubáció irodalmához lásd: Gnuse 1993.

¹⁹ A látomás és álom kapcsolatáról lásd még: Pócs 2008a: 303.

antropológiai megközelítések elutasítják a kultúrák közötti összehasonlító statisztikai tartalomelemzéseket (*cross-cultural comparison*), mivel ezek rendszerint figyelmen kívül hagyják az álomelbeszélés menetét kísérő szituatív összetevőket, mint például a gesztusokat, a hallgatóság érzelmi reakcióit, az előadó hangtónusát stb. (lásd Tedlock 1991: 162).

Az álmok antropológiai kutatástörténetében megfigyelhető az az elmozdulás, amely az álmok statisztikai tartalomelemzésétől a kommunikációs kontextusok és interakciók elemzése fele tolódott el (Tedlock 1991: 161). Ez természetesen járt a résztvevő megfigyelés módszerének felértékelődésével az álomkutatásban is, amely az álom elbeszélésének mint „társadalmi performansznak” (Tedlock 1991: 161) a kutatására vonatkozik.²⁰ Ennek megfelelően az álom jelenbeli antropológiai kutatása az álmokban előforduló kulturális tartalomra nem mint az összehasonlító hipotézisek gyártásához felhasználható nyers etnográfiai adatra tekint (mint például Lincoln 1970[1935]), hanem megkülönböztetett figyelmet fordít az álmok társadalmi és individuális jelentésének, jelentőségének és használatának a megértésére (lásd Tedlock 1991: 162–163). A terepmunkát végző antropológusok ugyanakkor nemcsak az álmok helyi kultúrában való előfordulásának kontextusát, társadalmi használatukat vizsgálják, de a terepmunka ideje alatt jelentkező saját álmaikra is odafigyelnek, amely révén könnyebben tudatosíthatják a vizsgált kultúrára, emberekre adott önkéntelen válaszaikat (például Lowie 1966).²¹ Ennek fontosságát hangsúlyozza Barbara Tedlock, aki szerint Bronislaw Malinowski a szakmát sokkoló naplójában közzétett álmainak tartalma is jól tükrözi, hogy a kutató a terepen nem tudott azonosulni kutatásának alanyaival (Tedlock 1991).

Látható tehát, hogy a szakirodalomban előforduló megközelítések változó hangsúlyt tulajdonítanak a közösségi, kulturális, illetve a partikuláris, az egyén sajátos helyzetéből, lelkiállapotából, státusából, képzelőerejéből (lásd Stephen 1989) fakadó individuális összetevőknek, bár kölcsönösen egymást nem kizáró tényezőkként értékelik ezeket. A legtöbb szerző kombinált megközelítésmódot alkalmaz, a tipologizáló motívumelemzés gyakran kombinálja az álmok stratégiai felhasználásának, egyéni és közösségi funkcióinak a kérdéseivel, egyaránt használva pszichológiai és kulturális modelleket.

Saját megközelitésem a kulturálisan kondicionált álmok kutatási irányvonalához áll közelebb, amely az álmok társadalmi kontextualizációját részesíti előnyben, párosítva ezt az illető közösségre jellemző magya-

²⁰ Ezzel kapcsolatos módszertani kérdéseket Katherine P. Ewing feszeget egyik munkájában (Ewing 1994).

²¹ Malinowski halála után közzétett naplójában a Trombriand-szigetek lakói iránti megvetése, rasszizmusa is tükröződik (lásd Malinowski 1967).

rázórendszerek értelmezésével. Ily módon értelmezem az álmok jelentkezésének történeti kontextusát és individuális, partikuláris összetevőit, sőt kerítve a bennük előforduló kulturális tartalmak, vallásos szimbólumok értelmezésére. Emellett, ahol a vizsgált anyag megengedi, kísérletet teszek a kommunikációs interakciók természetének és a szituatív elemeknek az értelmezésére is. A vizsált anyag természeténél fogva az álomnak mint társadalmi és kulturális konstrukciónak az Anthony Wallace (Wallace 1956), Charles Stewart (Stewart 2004), Andrew Lattas (1993) a társadalmi nyugtalanság és kulturális törésvonalak időszakában megfigyelt aspektusára koncentrálok.

Árvizek, forradalom, álmok, előjelek

1970-ben Románia jelentős részét árvíz sújtotta. A katasztrófa nagy mértékben érintette a moldvai csángó települések lakóit is, az árvíz ezeken a településeken is sok embert tett otthontalanná. A Lészpedet megóvó gát teherbíróképességében ilyen körülmények között nem sokan hittek. A falu mélyebb részein lakók napokig menekülésre készen álltak, mivel totális katasztrófától, gátszakadástól tartottak. Az ekkor 36 éves Ződ Erzsébet sógorával megbeszélte, hogy terhesen, két kisgyermekével a katasztrófa bekövetkezte esetén náluk keres menedéket, mivel az ő házukhoz közel van egy hegy, ahova végveszély esetén kimenekülhetnek. Elmondása szerint az árvizet megelőzően egy évvel azt álmodta, hogy az égen egy tüzes, „veres” vasdarab úszott végig, amelyen az 1970-es évszám szerepelt. Álmat nem mesélte el senkinek, különösebben nem foglalkozott vele. Elmondta, hogy az árvízveszély okozta nehézségek során gondolt arra, hogy álma a hamarosan bekövetkező katasztrófára figyelmeztette. Akkori álma 38 év elteltével is erős érzelmeket ébresztett benne a beszélgetés idején.

Nekem még volt egy álmom. 1970-be volt egy árvíz. Én terhes voltam, s azelőtt valamennyivel, egy esztendő lehetett, láttam, hogy ment az égbe, mintha egy veres vas lett volna, s irta rétta, 1970. S én nem mondtam többet senkinek. [S ez mi lehetett?] Nem tartottam számba, csak mikor jött az inundáció [árvíz], s terhes voltam, s volt még két gyerekem nekem mellettem, s egyedül voltam, s néztem, mit vegyek fel, mit öltözzek, s menjek ki a hegyre. De minek írta János bácsi²² azt, 1970? Hát, ez egy, de jut-e neked eszedbe, volt kicsi tanácsunk Istánékkal, mi lesz ha bikázi izé [gát] elszakad. Eltanácsoltuk, mett hazajött a sógorom, a férje, mett odafel volt Bikázra, hogy anynyira felgyült a bárázs, hogy majdnem szakasztotta el. Mondtuk, hogy

²² A beszélgetésen jelen volt az egyik testvére is.

*ha elszakad, nem maradunk meg. S akkor mi azt mondtuk, hogy huzakodunk ki a hegyre. Nekik közel van a hegy, hogy kimenjenek oda. Én olyan nagy nehezségbe voltam az inundációkor [árvízkor], s én akkor gondoltam, hogy ezt jelenthette az álom.*²³

Hasonló jellegű álmai a településen más asszonymak is voltak.

Ónodi Ilona egy élettörténeti interjú keretében beszélt az álmairól. Elmondása szerint 1946-ban, 14 évesen öt másik lánytársával együtt Szentkereszt napján a csíksomlyói búcsúba ment. A búcsúban a nagyváradi Szent Vincze zárdá Mária-nővérei két másik társával együtt meggyőzték, hogy menjenek tanulni a zárdába. Szülei és testvérei, más lészpedi családokkal együtt az 1947-es éhínség miatt megpróbálták Magyarországra menekülni. A hatóságok akadályoztatása miatt Ónodi Ilona emlékezete szerint a 17 lészpedi család három hónapig vesztegelt a határnál, ahol élelmiszertartalékaik elfogytak, és csak a határmenti falvak lakóinak jóindulatában bízhattak, akik időnként élelmet vittek nekik, vagy oly módon segítették őket, hogy terményt hagytak hátra a földjeiken. Rövid időre rá, hogy a családnak sikerült kitelepedni, az apja meglátogatta Nagyváradon, és próbálta rávenni, hogy hagyja ott a zárdát és tartson vele Magyarországra. Apja hosszas unszolására (egy hétig maradt Nagyváradon) sem akarta otthagyni a zárdát. *És akkor apám visszajött, úgy sírt, mind egy kicsi gyerek, hogy nem akartam hazajönni.* 1948-ig élt a zárdában, annak a kommunisták általi bezárásáig. A faluba való visszakerülése után közvetlen családtagjaira nem támaszkodhatott, rokonai pedig, akiknél meghúzta magát, arra kötelezték, hogy minél előbb férjhez menjen. *S akkor azon a télen férjhez adtak onnét, én nem tudtam mondjam, hogy nem meek férjhez. Akartam, nem akartam, el kellett menjek!* Közben próbált útlevelet szerezni, hogy családtagjai után mehessen. Az útlevelet későre, csak férjhezmenetele után kapta meg Domokos Pál Péter bukaresti közbenjárására. Mivel férjét szülei nem engedték volna emigrálni, ő is letett ebbéli szándékáról. *Én mentem volna, de hogy hagyjam itt? Menjek, megesküdünk, a hitet elmondtam, megesküdtem, s akkor hagyam itt, s megyek? Nem! Mikor meghallották édesanyámék, olyan levelet irtak, hogy nem is motítottam meg neki [a férjének].*

Ónodi Ilona életút-elbeszéléséből kitűnik, hogy néhány év alatt számos olyan dilemmával, életkörülményeinek drasztikus megváltozásával kellett szembenéznie, mint annakelőtte és utána sohasem.²⁴ Elmondása szerint ez idő alatt olyant álmodott, amelyet máig sem felejtett el. Álmaiban

²³ Tóthné Ződ Erzsébet [1944], Lészped, 2007. augusztus 5.

²⁴ Ónodi Ilona mára a településen működő két rózsafüzér társulat közül az egyiknek a vezetője. Elmondása szerint imádkozni magyarul és románul is szokott. Amikor legyengült, beteg férjével imádkoznak ő magyarul, férje románul szokta elmondani a rózsafüzért. A rózsafüzér társulat gyülekezési alkalmain csak románul imádkoznak, ám ha a csíksomlyói búcsúban, vagy ma-

egy füves réten járt, miközben hatalmas vihar kerekedett. Félelmében egy, a réten kaszáló ember mellé húzódott. Eközben látta, hogy az égiháború közepette az égen egy fehér színű kályha úszott át, amelyben tűz égett. A kályhán „tüzesen” látszott az 1970-es évszám. Az álom elmesélésekor jelen volt a férje is, aki az elején segített neki néhány részlet felidézésében. Úgy vélem, hogy abban, hogy egykori álmát felidézte, szerepet játszott az a körülmény is, hogy az interjú előtti héten, 2008 júliusának végén több moldvai településen is újabb árvizek voltak.

– *Hát én, hogy is mondtam, hogy miféle vót oda felírva?* [a férjét kérdezi]

– *1970. S akkor abba az üdőbe sok volt az izé, inundácia [árvíz]. Abba az esztendőbe. [közbeszól a férje²⁵]*

– *Én még a nővéreknél vótam, mikor ezt álmodtam.*

– *S aztán mondta né, elmesélte nekem, hogy ne, mit álmodott.*

S aztá mikor odaértünk a hetvenhez, meglátszodott, hogy mi vót. [S az hogy volt, hogyha egy kicsit részletesebben el tudná mesélni?] Én mentem így egy füves mezőn, s egy ember kaszált ott. Egy fa alá lefeküdt az ember, mert akkaran nagy idő vót, nagy dörget, hogy dörregett az ég, esett az eső. S akkor én odamentem az ember mellé, met megijedtem, hogy erőst dörrögött az ég, elbúttam oda melléje. S csak láttam, hogy egy olyan kályha így fent ment így. S azan a kályhán tüzesen látszodott benne: 1970. Azan a kályhán. Fehér vót a kályha, s benne mind a tűz ha égett vóna. S látszodott ez a szám. S ment errefelé így [mutatja: balról jobbra]. S akkor én azt elmondtam neki [a férjének]. Miuután férjhez mentem elmondtam neki, s aszongya: „Te meglássuk, hogy mi lesz, '70-be.” S né a vót a '70-be. Hogy arrafelé ment az a nagy dörregeteg [vihar], dörregett az ég [dörgött], esett az eső. S az a... írta fenn a '70. 1970. S akkor vót a nagy inundácié [árvíz] oda kifelé. Kiment oda a magyarokhoz. Nagy üdők voltak akkor, abba az esztendőbe.²⁶

Az 1970-eshez hasonló, hatalmas kárt és több emberáldozatot követelő árvíz Moldvában 1992-ben volt, amely súlyosan érintette Lészpedet is. Egy lészpedi asszony ekkor együtt álmodta meg az Istent, Krisztust és Szűz Máriát.

[Mit álmodott?] *Hogy, hogy ülnek ők hárman. Fel a Jóisten egy oldalába, így Jézus a közepibe, s Szűz Mária, itt hárman. [Hogy néz-*

gyarországi barátaitól nyomtatott magyar imádságokat kap, oda szokta adni a rózsafüzér társulat olyan tagjainak, akikről tudja, hogy szoktak magyarul is imádkozni.

²⁵ Ónodi Antal (1930), Lészped, 2008. augusztus 8.

²⁶ Ónodi Ilona (1932), Lészped, 2008. augusztus 8.

tek ki?] *Erőst szépen néztek, erőst.* [És mondtak valamit?] *Nem, nem, nem képes azt senki.* [És mást nem tetszett látni, csak őket?] *Csak őt, csak őt, csak ökök hármikat. Igen, igen.* [Többször is volt ilyen álma?] *Nem, csak egyszer álmodtam.* [Mikor?] *Van annak már... ifjabb voltam én es. Mikor volt az a nagy víz nekünk itt hegyen Hárgita felé. Nagy, nagy, erőst sok világ elveszett, akkor volt, abba az esztendőbe.* [Vajon azért lehetett ez az álom?] [...] *'90 s nem tudom mennyi vót, de erőst... most a forradalom után vót. Erőst sok világ megholt akkor, erőst.*²⁷

Barbara Tedlock egyik írásában állítja, hogy az *intertextualitás* szintjén az álmok kevésbé foghatók fel úgy, mint a személy szigorú értelemben vett individuális megnyilvánulásai, sokkal inkább kulturális reprezentációként funkcionálnak, más értelmezésre szoruló mitologikus és divinatorikus szövegekhez hasonlóan (lásd Tedlock 1981: 314).²⁸

Az árvizek ideje alatt egy másik lészpedi asszony az égen megjelenő fényes keresztől álmodott. A szövegben, amelyből nem derül ki, hogy az álmot melyik árvíz alatt látta, az álomelbeszélés együtt jelenik meg egy csodáról, illetve egy látomásról szóló beszámolóval. Eszerint az árvíz alkalmával valamelyik csángó faluban, ahol a víz sok mindent elpusztított, csodás módon épségben megmaradt egy útszéli kereszt. Az esemény ideje alatt többeknek volt látomásuk az égbolton megjelenő fényes keresztől. Az asszony azt is elmondta, hogy bár az égboltot ő is fürkészte, semmit sem látott.²⁹ Mindemellett később álmában ő is meglátta az égen feltűnő fényes keresztet. Ebben az esetben adottnak tűnik az a feltételezés, hogy az álomélményt befolyásolták a közösség narrációs univerzumában intenzíven jelen lévő, az embereket foglalkoztató látomás-elbeszélések. Hasonlóan a Charles Stewart által leírt, korábban idézett esethez, ahol az álomszövegek adott struktúrájú narratívumokra, a mesékre hasonlítottak (lásd Stewart 1997: 879), vagy a Tuzin által elemzett esethez, ahol a prédikációk erősen befolyásolták az álmokban előforduló vizuális képzeteket (Tuzin 1989).

Na, hogy mondjam, régebben voltak a csillagok, melyikből tudták, hogy valami jelek lesznek. Ezek a nagy vizek, s akkor mondták

²⁷ Puskás Anna (1936), Lészped, 2001. július 8., Papp Éva és Sebestyén Emese gyűjtése.

²⁸ A szerző egyik korai írásában az álomkutatás két szintjét különíti el: a *kontextuális elemzést* (*contextual analysis*), azaz az egyén életkörülményeinek (például társadalmi státusának), a vele megtörtént eseményeknek, az élményre adott reakcióinak a vizsgálatát, illetve az *intertextuális elemzést* (*contextual analysis*), amely az álomnak a többi álomelbeszéléshöz, vagy más elbeszéléshöz való viszonyát, azaz az álomelbeszélés intertextuális tartalmát célozza meg (lásd Tedlock 1981: 314).

²⁹ Hasonló jelenségről, amikor az emberek „látni akarnak”, de mégsem látnak, William Christian (Christian 1996) és Paolo Apolito (Apolito 1998) is ír.

ott, hogy a kereszt elvitte, hogy mondják, jött a nagy víz, s a keresztfa megmaradt. S ami volt azon a vidéken, a földön, mindent elvitt, s a keresztfa maradt meg csak. Hogy a világ... [Ez Lészpeden volt?] Nem Lészpeden, hanem itt volt, ide kifelé a hogymondják, nem tudom, milyen falu, város, nem tudom miféle, ide kifelé volt. S akkor ott ugyan mondták ugyan, hogy egy keresztfa is látszódott az égen. [Akkor azelőtt jelentette, hogy lesz a...] Ekkor, azelőtt igen, igen, azelőtt látszódott az égen. S én azt nem láttam volt meg, s álmomban megláttam azt a nagy keresztfát fenn az égen. [Mikor látta meg?] Há hogy mondjam, nem tudom melyik évbe volt az, mikor az a nagy víz itt volt nálunk. [Az árvíz után?] Árvíz, árvíz után, mert én nem tudom, hogy nem láttam meg, beteg voltam, én nem tudom, hogy volt. S akkor én azt megálmodtam, hogy a keresztfa ott látszódott. [S milyennek látszott?] Há hogy mondjam, itt fenn az égen nagy fényesen, nagy keresztfa. [Rajta volt Jézus?] Semmibe, nem volt semmi, csak úgy fényes, fényes keresztfa szimplu [egyszerűen]. [Nem tetszett hallani valami üzenetet?] Nem, semmit, nem, semmit, csak annyat. Megláttam, s egyebet semmit. A másik is mondta, hogy látta, de én nem láttam, s hát megálmodtam, hogy én is lássam meg akkor.³⁰

A moldvai csángó falvakban részleteiben ma is működik egy olyan szimbolikus értelmezőrendszer, amely a krizishelyzeteket artikuláló álmok jelentkezésében is szerepet játszik. A fenti elbeszélés elején az adatközlő utal arra a más moldvai falvakból is ismert képzetre, miszerint a katasztrófákat, transzcendens értelemmel felruházott történések jelezték előre (lásd Peti 2007b: 100). Gyakran különös, a megszokottnál sokkal erősebb fényű csillagok, vagy a lenyugvó Nap szivárványszínekben való játszása jelezhetett előre katasztrófát, kollektív szerencsétlenséget.

Ónodi Ilona például, akinek az 1970-es árvízzel kapcsolatos álmát az előbbieken mutattam be, a vele készült interjú előtti héten, a 2008 július végi, több moldvai települést érintő árvíz előtti éjszaka férjével együtt érdekes dolgot látott. Lefekvéshez készülődve elmondta magyar nyelvű imádságait, majd a közösen a férjével „elvégezte” a rózsafüzért. Ezt követően kiment az udvarra bezárni a tyúkokat. A hegyen túl ekkor egy rendkívül erős fényű csillag jelent meg, alacsonyan járó felhőktől övezve, amelyeken hatalmas lángnyelvek csaptak keresztül. A látványtól megrémült, kihívta a férjét, és együtt nézték a jelenséget. Arra gondolt, hogy valahol nagy vihar lehet, de furcsa módon nem hallottak dörgést. Másnap a média bementa, hogy több moldvai települést is árvíz sújtott. A leszpedi pap

³⁰ Puskás Anna (1936), Lészped, 2001. július 14., Papp Éva és Sebestyén Emese gyűjtése.

az árvízkárosultak megsegítésére adománygyűjtést szervezett, amelyre a templomban kérte fel a híveket.

Aki látott vihart, tudja, hogy a természet tud az emberben a transzcendenciát felidéző látványt produkálni. Az idézett történetben az az érdekes, hogy elmesélője az általa látottakat a katasztrófát előrevetítő transzcendens üzenetként értelmezte, nem pedig természettudományos kauzalitásra vezette vissza. Nem zárható ki, hogy a látvány látomászerű kiteljesedését a vallásos kontempláció (a hosszas imádkozás utáni hangulat), a katasztrófától való rémület, a hosszas, koncentrációval nézéssel előidézett szuggesztió is előidézhette.

Hát most ez a, né, most, tegnap múlt egy hete, tennap vót csüörtök, nem? Na, ez nagy üdö melyik vót, most itt Iași-tól lefelé történt, hát mink láttuk eszte, volt itt egy csillag. S én... már kellett fekdjünk le, kimentem, hogy elmondtam az imákat magyarul én, a rozáriut [rózsafüzért] elvégeztük románul ketten. Kimentem, hogy bérekesztettem a, bézártam a tyukakat, látom egy nagy csillag ott. Attól a csillagtól ott, így né [széttárja a kezét]. Attól a csillagtól nagy világosság, nagy világosság látszodatt így. Sz akkor bémentem, sz kihívtam őt [a férjét]. Ő es addig nezte: „jaj te, aszongya, meek bé, me megfagytam. Éjjel tizenegy s fél vót az óra. S akkor ő bément. Én nekitettem a létrát oda burgyénknak [szénatároló], ottan felálltam a létrára, s onné néztem. Oda bé, abba a felibe, így a hegyen túl látszodatt az a nagy világosság. Mind a tűz égett vóna! Mind így, mind így. S akkor még, még, még fennébb addig, s aztán mandtam, jaj Istenem, ottan nagy idő lehet. De nem halladszodatt se dörreg, égdörregés, semmi, csak az a nagy világosság. Mind ha tűz lett vóna! Addig néztem ott a létrán, tizenkét órakor bémentem, megfagytan én esz. Lefeküdtem de nem tudtam alunni, gondoltam, az a nagy idő errefelé jön, mi lesz itten. S akkor így látszodatt, a felhők alant voltak, s attól a felhőtől így mind azok a langok, mind így. S akkor még elébb akkarán világosított, világos vót az egész, az egész ég. Mikor hát reggel, hát monták es, hogy nagy inundácia vót. Milyen nagy vízmosás vót ott. Gyűtnek pénzt vasárnap a templomba, hogy küdjék el.³¹

Az 1989-es rendszerváltás idején szintén sor került a kollektív fenyegetettséget artikuláló, vallásos tartalmú álmokra, valamint a válságállapotot előrevetítő, adott esetben többek által is megtapasztalt látomásokra. A rendszerváltást követően ennek a falunak is átalakult a presztízsszerkezete, többen elveszítették korábbi státusukat, a közeli nagyvárosban dolgozókat a munkanélküliség fenyegette.

³¹ Ónodi Ilona (1932), Lészped, 2008. augusztus 8.

Ződ Erzsébetnek olyan álma, amelyre sok éven után is igen részletesen emlékezik, 1990 tavaszán volt. A diktatúra szorításából fellélegző, az eufória hullámát követő demokratikus Románia megalakulásának első fázisában vagyunk. Lészpeden, mint mindenütt az országban, az életvezetési stratégiák újragondolása, a háztartások szerkezetének átszervezése történik. 1990 tavaszán megkezdődik a földek újrajosztása. Az egykori birtokszerkezet visszaállítása számos konfliktust okozott a helyi közösségekben is. A sok helyen évtizedek alatt átalakult mezőgazdasági táj, a hiányzó tulajdonjogi papírok lehetetlenné tették az egykori tulajdonnál nagyobb területvisszaigénylések ellenőrzését, amely újabb ellentéteket szült a lokális közösségekben. Feljelentések, intrikák, veszekedések, frusztrációk és irigység kísérték a kollektív gazdaság felszámolását, a köztulajdon széthordását és a földek magántulajdonba való visszajuttatását.

Ebben az időszakban Ződ Erzsébet azt álmodta, hogy templomba indulása előtt hatalmas víz árasztotta el a falut. Álmában látta, amint Jézus és Szűz Mária a falura zúduló vizet nézik.

[Itt mikor Ceaușescu letették, nem vót olyan, hogy az emberek előre megálmodják?] *Nem, nem. Mondjak én valamit. Nekem vót egy álmom, ami nem vót se az után, se addig. Azon a télen, tavaszra, amikor Ceaușescu leizélt, én álmodtam, lehet, hogy még eccer elmondtam, s nem mondtam soha senkinek. Álmodtam, mintha oda fenn voltunk Demse Györgynél, s én kellett lenne menjek misére. Voltunk többen, ott volt Istán es. S én elindultam, menjek ki néni Erzséknél, s menjek ki a templomba. Olyan nagy víz jött bé, hogy vissza kellett kerüljek Demse Györgyékhez. Egészen vízbe volt. Mikor visszaértem Demse Györgyékhez, egészen nagy mart volt. Bémentem egy terembe. Mikor bémentem, itt Jézus, mint ahogy sokszor a feltámadás, a mennybemenetel, úgy ült Jézus azokon a martokon. Innet volt Szűz Mária, s én bémentem, s a falu vízbe volt. S mondom, édes Máriám, mi van? S én nem mondtam senkinek ezt az álmomat, de aztán meg gondoltam vajon mit jelenthet. Az vót, hogy visszaadták a fődeket, s az egész falu össze volt zavarodva, csak veszekedés volt. S most sincs letisztulva a világ. Én nem mondtam senkinek, de elképzeltem ezt, hogy akkor úgy jött bé a hegyről a falu mind vízbe volt. Egy feliben volt Jézus, egy feliben Szűz Mária, s én így voltam. [S nem volt még ilyen, hogy ilyeneket álmodott?] *Nem, nem, nem vagyok szent, de én azt az álmot úgy megtartottam, s meggondoltam, s nekem az úgy fáj, úgy fáj, hogy annyi veszekedés vót, hogy egy ennyecske fődért, apa, anya, testvér veszekedett. Akkor azon a tavaszon kiosztódott a főd, s nem volt egyéb csak veszekedés. S ahol sűrű a nép, s kicsi a főd, mint**

*Lészpeden, ott úgy történik. A kapzsiság nagy. Akik fenn voltak a polgári hivatalnál, magiknak mértek eleget.*³²

Jánó Marika a Ceaușescu-házaspár menekülése és kivégzése alatti napokban két szentről álmódott. Álmában a hagyományos férfiviseletbe öltözött szentek, akik közül az egyik elmondása szerint Szent József volt, az égen repülve integettek neki. Az asszony elmondása szerint álmát követően fosztották meg a rettegett diktátort hatalmától, miután a szentek álombeli látványát a diktatúra megszűntére való figyelmeztetésként értelmezte.

*Álmodtam, mikor megcserélték ezt az izét, akkor két férfiú kalapba, ingbe, mentek az égen, s mind intettek így ne [mutatja: vége]. Így kettő egymás után. Azokat láttam, így mentek az égen, melyikük József volt. Akkor álmodtam, akkor le is ment immá, s akkor le is esett a nagyságos úr [Nicolae Ceaușescu]. Miután én álmodtam, aztán tették le Ceaușescut. [S maga tudta már akkor, amikor álmodta, hogy le fogják tenni?] Nem tudtam, nem tudtam, mire menyen, s csak aztán kaptam hírt, hogy azt jelenti, intettek, kész lesz, vége. Úgy ment a két férfiú, mint az ávion [repülő] [nevet]. [S kik lehettek, mit tetszik gondolni?] Nem tudom, fejrbe vótak, fehér ingbe, övel, bernécig, papucsba, ahogy nálunk öltöztek, mostanában nem így öltöznek a férfiak, a magyar iskolások öltöznek előadásba.*³³

Hasonló álmokat nemcsak Lészpeden, hanem más csángó településen is láttak a román forradalmat megelőző, valamint az azt követő, konfúzió uralta időszakban, ahogy a krízishelyzeteket előrejelző látomásokat is több helyen tapasztaltak. Egy pusztinai asszony például azt álmodta, hogy Szűz Mária gyönyörű fehér ruhában levezett egy csónakkal a patakon.

*Mikor itt nálunk az országban megtörtént '89-ben, akkor még azon a héten álmodoztam én, hogy a Boldogságos Szűz Mária jött le a Pojána patakban egy bárkával. Olyan szépen ment, fehér rukjája [rokolyája], két pántlikával megkötve, s két lapackán hajtagatta azt a bárkát, s jött le egy patakon ott, úgy mondjuk mi, Pojána. Olyan szépen ment avval a bárkával. S aztán még kérdeztem én fehérnépeket, s azt mondták, hogy az azt jelenti, hogy vérhullás, ha szentekvel álmodozol. S aztán nemsokára megtörtént az országba a nagy vérhullás. Elég szűszakadás vót, annyian meghótak.*³⁴

Ebben az időszakban a bogdánfalvi Jitár János egy nyári nap a kertjében dolgozva „napszentületre”, nyugaton látta, hogy a lenyugvó Nap különös szivárványszínekben játszik. Mivel tudta, hogy az ilyen „jelek”

³² Tóthné Ződ Erzsébet (1944), Lészped, 2007. augusztus 5.

³³ Jánó Marika (1939), Lészped, 2007. augusztus 5.

³⁴ Erős Juliánna (1948), Pusztina, 2001. 7. 7–15., Bálint Sarolta gyűjtése.

háborúra utalnak, tapasztalatát megbeszélte több, a gyárban dolgozó kollégájával. Beszámolójából az derül ki, hogy a csodás jelenséget többen látták. Mindez azt jelzi, hogy adott időszakban egész közösségek vártak valamiféle csodára: *Mondták az emberek, hogy valami történet lesz.* Ilyen körülmények között az emberek lelkiállapota kedvező volt a mások által tapasztalt csodás jelenségek befogadására, a hallott transzcendensélmények értelmezésére. Hasonlóan ahhoz az korábban idézett esethez, amikor a többek által az égen látott fényes keresztet egy lészpedi asszony később álmában látta meg. Mivel Temesvár, ahol a forradalom kirobbant, Bogdánfalvától „napszentületre” van, Jitár János beigazolódottnak látta a katasztrófát előrevetítő látomást.

*Ezt láttam én isz. Láttam, napszentületre, úgy, mikor sóvárvány-félű lett, a Nap mikor szentült le, s mondták az öregek, valami történet kell legyen. Ezt láttam én a szememmel. S kérdeztek a románok, ott a gyárnál voltam, hogy láttam én még ilyet valaha. De mondták az öregek, ha a sóvárvány tisztán tetsződik, hogy napjövetre, akkor ott leszen háború. S nem történt meg Temesváron? Temesváron kezdődött meg. [S még emlékezik ilyen, jegyekre, hogy jegyek legyenek, s valami baj történjen?] Mondták az öregek, hogy még voltak jegyek, de én nem láttam. De ezt láttam, én az én szememmel láttam, s ez meg is történt azután, hogy e volt nyárba, napszentületre volt. A kertbe dolgoztam, s mondták a többiek, hogy nézzem, mi van nyugatra. Mondták az emberek, hogy valami történet lesz. S éppen megtörtént. Temesváron nem volt? Temesvár napszentületre [nyugatra] van. Onét kezdődött.*³⁵

Az álom mint a vallásos értelmezőrendszer része

Az álmokban előforduló kulturális tartalom a moldvai csángó vallásos folklórban szintén jelen levő, történetileg meghatározott képzetektől és szimbólumokból áll. Az egyes álmokban előforduló apokaliptikus tartalmak, világvégejóslatok ugyancsak részét képezik a moldvai csángók vallásos világgépének.³⁶

A szentek vagy Jézus látását a moldvai csángó környezetében jelen levő vallásos ábrázolások (például a katolikus és ortodox templomokban lévő ikonok, a házak falát díszítő szentképek) egyéni feldolgozásának is tekinthetjük, ahogy azt Charles Stewart görögországi kutatása során is

³⁵ Jitár János (1937), Bogdánfalva, 2008. március 1.

³⁶ Az álom- és látomásbeszélésckben gyakran jelennek meg mitológiai motívumok, ahogy azt Barbara Tedlock is megfigyelte (Tedlock 1992: 463).

megfigyelte. A szerző Dorothy Holland és Naomi Quinn munkája alapján hangsúlyozza, hogy a vizualizáció fontos olyan kognitív műveletek számára, mint az emlékezet vagy a metaforikus gondolkodás (lásd Stewart 1997: 888). Az egyik asszony például azt hangsúlyozta, hogy Jézust álmában úgy látta meg, mint ahogy a feltámadáskor vagy a mennybemenetelekor szokták ábrázolni.

A bemutatott álmoknak a „közösségi szimbolizmushoz” való kötődése (Kilborne 1981: 295) az egyes álmok értelmezésének kollektív visszacsatolása révén is megvalósul. Némely asszony szűkebb környezetében másoknak is elmondta álmát, de olyanok is voltak, akik óvakodtak elmesélni. Volt olyan asszony is, aki elmondása szerint csak a férjének, de olyan is volt, aki csak a kutatónak mesélte el álmait. Azoknak az asszonyoknak az esetében, akik másoknak is elmesélték álmaikat, azok végső értelmezése közösségi konszenzus eredménye volt. Az az asszony például, aki Szűz Máriát egy patakon csónakkal levezve álmodta meg a román forradalom idején, élményét más asszonyoknak is elmesélve azt tudta meg, hogy szentekkel álmodozni „vérhullást” jelent. Közös értelmezés eredménye annak az asszonynak az álma is, aki azt csak férjének mesélte el. Ebben az esetben az álomélmény végső értelmezése, azaz konkrét jelentéssel való feltöltése a katasztrófát jelentő árvíz során következett be, amely szintén közös művelet volt. Bizonyára nem véletlen, hogy – mint már említettem – az álom felidézésében a férj is segített.

Azok az asszonyok, akik nem mesélték el álmaikat, ugyancsak jövőbeli tragikus eseményeket előrevetítő funkciót tulajdonítottak nekik. Hogy miért nem mesélte el az összes asszony egy olyan élményét, amelynek ők kiemelt jelentőséget tulajdonítottak és amely sokáig foglalkoztatta őket?³⁷ Az egyik lehetséges magyarázat az, hogy a transzcendens élmény e formájának a moldvai falvakban régóta ható szekularizációs összetevők hatására igen bizonytalan a társadalmi státusa. Bár Max Weberrel ellentétben (Weber 2001) az újabb vallásantropológiai paradigma a szekularizációt nem köti a modernizációs összetevőkhöz „általában”, a vallásos értelemmel rendelkező rítusok és jelentésrendszerek újraéledéséről számolva be (lásd Gilsenan 2000), úgy vélem, hogy a moldvai falvakban a modernizációs hatások szerepet játszottak a tradicionális, vallásos értékeken nyugvó világkép eróziójában. Lészped pedig azok közé a csángó települések közé tartozik, amelyek korán belekerültek a modernizáció áramába. Nem véletlen, hogy Lészpeden a többi katolikus településhez képest is jelentős az adventista kiségyház térnyerése. Nem állíthatom azt, hogy régebben az álmok elmesélése gyakoribb társadalmi eseményt lett volna, mint jelenleg,

---

³⁷ Ezt bizonyítja, hogy egy-egy álomra hosszú évek, évtizedek múlva is emlékeztek.

mivel nincsenek eszközeim ennek ellenőrzésére. Az viszont valószínűnek tűnik, hogy a vallásos tartalmat hordozó álmok hihetőségét egy koherensebb, az élet több dimenzióját átfogó és meghatározó vallásos értelmező-rendszer támogatja.

Az álom egyike a legszemélyesebb és legegényibb emberi tapasztalatoknak, ezért a privát vallásosságnak is fontos összetevője (vö. Lohmann 2000: 80, 82). Az, hogy az álmot nem mesélik el, az egyéni vallásos élmény intim keretekben való megélésének mintái is irányíthatják. Más falvakban több esetben is azt tapasztaltam, hogy férj és feleség ugyanabban a szobában, egy időben imádkoztak, mondták el a rózsafüzért hangtalanul, vagy vallásos tartalmú könyveket olvastak. Ám ennek ellenére gyakran igen keveset tudtak a társuk vallásos életének mélyebb tartalmairól, transzcendens tapasztalataikról. Különféle témában végzett kutatásaim során konkrét rákérdezés nyomán több asszony is mesélt arról, hogy Jézussal vagy Szűz Máriával álmodott. Egy-egy asszonynak általában egy-két ilyen álma volt, és nem egy olyan szituációra is sor került, amikor a beszélgetésnél jelen lévő férj meglepődött a felesége kérésre elmondott álma hallatán.³⁸ Az álomban jelentkező transzcendens tapasztalat vallásos, érzelmi megélése anélkül történik, hogy a személy szembesülne a sajátjától eltérő vagy profanizáló vélekedésekkel.

A transzcendenciával való gyakori, álomban vagy látomásban történő direkt kommunikáció, és az ily módon megélt transzcendens tapasztalatok publikussá tétele egyre inkább kétes közösségi megítélésű specialista szerepekhez kötődik a moldvai falvakban. Érdekes módon két olyan lészpedi asszony is van, akik e technikák révén sajátos specialista szerepkör betöltésére tartanak igényt. A lokális közösségben azonban hiteltelenek, marginalizáltak, a helyi normák szerint deviánsnak számítanak. Jánó Ilonát például elmondása szerint a saját testvérei üzték el a faluból, mivel szégyellték a közösségben felvállalt pozícióját. Lészpeden majdnem mindenki azt állítja róla, hogy „el volt menve az eszivel!”³⁹

Ugyancsak deviánsnak tartanak egy másik lészpedi asszonyt,⁴⁰ akinek Krisztus először Spanyolországban jelent meg látomásban, nem sokkal azután, hogy kiengedték a börtönből, ahol azért ült, mivel megölte alkoholista férjét. *Ő bé volt rekesztve, verték meg, az ágy alatt hált. Most is imádkozott nagyon az olvasóból, s akkor a katanák ütték, hogy hallgassan*

³⁸ A magyar nyelvű archaikus imák ismerete hasonló meglepetéseket okozott egy-egy szituációban, amikor a férj azon lepődött meg, hogy felesége ismeri és naponta magában el is mondja czekek az imákat.

³⁹ Jánó Ilona látomásairól, közösségi szerepeiről lásd Pócs 2006, Peti 2008.

⁴⁰ Az asszony nevét etikai megfontolásból nem teszem közzé.

el.⁴¹ Azóta éjszakánként beszélget Istennel és Jézussal. Ezen apokaliptikus hangvétellő üzeneteket, amelyekben Isten és Jézus a tiszta életre szólítja fel az embereket, román nyelven leírja, fénymásolóval sokszorosítja, és Lészpeden, valamint a vele szomszédos településeken próbálja terjeszteni. A faluban azt állítják róla, hogy „ki van vevődve a törvényes emberek sorából”, meg hogy „elsírta a Jóisten az eszt”. Volt olyan, aki azzal vádolta meg, hogy Spanyolországban élő lányai a házasság szentsége nélkül élnek férfival. *Neki volt kettő, s ő azt a kettőt nem tudta odatenni, hogy rendbelegyen a világon. Akkor dirijál (irányít) más gyermeket?*⁴² A közösség tagjainál magasabb fokú vallásosságának társadalmi elismertetésére való törekvése nemcsak a helyi társadalom ellenállásába ütközött, de a pap haragját is kivívta. *A pap es kihajtatta a templomból. Leszidta, hogy ne máj imádkozzék, mer elkezdte mondni ezt a Miatyánkot, az olvasót, olyan gyéren mondta, s olyan lelkendezően mondta, hogy nem szerette a világ.*⁴³ A közösségben tehát negatív a morális megítélése ennek az asszonnak is, aki a közösség több tagja szerint is úgy figyelmeztet másokat a vallásos normák szigorúbban vételére, hogy azok betartására családtagjait sem tudja rávenni.⁴⁴

Látható tehát, hogy a transzcendenciával való direkt kommunikációt felvállaló személyek ebben a közösségben negatív megítélés alá esnek, a transzcendens élménynek ez a formája mindinkább elveszti legitimitását.⁴⁵

Azok az asszonyok, akik nekem, illetve más gyűjtőknek elmondták a bemutatott álmokat, középkorú vagy idős asszonyok voltak. Olyanok, akik a helyi közösség vallásos normáit követik, és minden szempontból megfelelnek az adott közösségben elfogadottnak számító női szerepeknek.

Azok az asszonyok, akik nem mesélték el álmaikat a közösség más tagjainak, főként az esetleges negatív megítéléstől tartottak. *Nem vagyok szent*, mondta Ződ Erzsébet álma elmesélését követően, hangsúlyosan elhatárolódva attól a szereptől, amelyeket a közösségben esetlegesen a vallásos élmény jelentkezésének e formájához rendelnek. Egy másik asszony ugyancsak a közösség tagjainak negatív megítélésétől tartott, ettől való féltelmében nem mesélte el senkinek az álmát: *Hát na, asszonyák, nem, met csak úgy álmodtat a fejedből vaj valami...*

⁴¹ Imre Györgyné Gyöngyös Mária (1942), Lészped, 2007. augusztus 5.

⁴² Imre Erzs (1934), Lészped, 2008. augusztus 8.

⁴³ Imre Györgyné Gyöngyös Mária (1942), Lészped, 2007. augusztus 5.

⁴⁴ Bár bizonyos esetekben a látomás rendelkezhet közösségi legitimitással, ennek az összetett kulturális mechanizmusnak a kérdésével most nem áll módomban foglalkozni.

⁴⁵ A transzcendenciával való direkt kommunikáció legitím formáinak bemutatása jelen tanulmány keretében nem áll módomban.

A szakirodalomban többen is elemeztek olyan helyzeteket, amikor az elbeszélte álom természete és tartalma befolyásolta az egyén társadalmi státusát és kapcsolatait, ahogy olyan eseteket is, amikor az egyén társadalmi pozíciója, neme is befolyásolta az álom közösségi értékelését, hihetőségét.⁴⁶ Az álmoknak az egyiptomi írástudatlan asszonyok életében játszott szerepéről Michael Gilsenan közölt elemzést (Gilsenan 2000). Szerinte az álmok közkinccsek voltak, a társalgás során forgalmazódtak, egyszerűen voltak egyedi és közös, vizuális és verbális epifániák (Gilsenan 2000: 611).⁴⁷

Az álmok felidézése során megfigyelhető, emóciókkal telített elbeszélés mód arra utal, hogy ezek az egyén számára kiemelt vallásos jelentést hordoznak. Felismerhetően kapcsolódnak az álmodó sajátos egyéni élethelyzetéhez, ugyanakkor a személy általuk transzcendens történés szereplőjévé válik.

Az álomelbeszélésekből az tűnik ki, hogy az ezeket elmesélő lészpedi asszonyok általában egy nagy jelentőségű esemény megtörténte után értelmezték az álmukban előforduló élményt.

Összegzés

A válságszituációkat előrevetítő álmok és a kollektív katasztrófákra figyelmeztető jelek egy vallásos értelmezőrendszer részei. Feladatuk az, amelyet Gagyi József a „krízis kulturális szerepének” (Gagyi 1998), Clifford Geertz pedig az „ember szimbólumalkotó függőségének” nevez (Geertz 2001: 86): a dolgok, állapotok értelmezése. Az álomélmény és a vele kapcsolatos kognitív műveletek a krizishelyzetekben fontos közeget biztosítanak az egyént érő fenyegetettség artikulációjára, helyzetének értelmezésére. Az általam vizsgált anyagból az tűnik ki, hogy a közösségi válságszituációkban az értelmezést lehetővé tevő kulturális tartalommal rendelkező álmok gyakoribbak voltak.

Megfigyelhető, hogy a moldvai falvakban részleteiben működő hagyományos értelmező ideológiák támogatták a krízisszituációt feldolgozó álmok jelentkezését, valamint ezek narratív megformálását.

A bemutatott álmokban az egyén számára ellenőrizhetetlen történések jelennek meg: társadalmi konfliktusok, természeti katasztrófák, politikai válságok. Ezekben az időszakokban az álmok „kulturális erőforrás-

⁴⁶ Lásd még Ewing 1994: 572.

⁴⁷ A kortárs egyiptomi kultúrában vizsgálva az álmok és látomások szerepét, Amira Mittermaier ír arról, hogy az álmokra és látomásokra az istenség által inspirált tudás forrásaként tekintenek (Mittermaier 2007: 244).

ként”, védekező mechanizmusként működtek, olyan „kognitív orientációs” tényezőkként (Foster 1973), amelyek egyéni és egzisztenciális közösségi problémák értelmezéséhez járultak hozzá. Ebben a folyamatban fontos szerepet játszott a kollektív értelmező ideológiák becsatornázása, amely vagy az elbeszélte álom több személy általi értelmezése, vagy pedig az egyén számára adott kulturális értelmező szimbólumok egyéni működésbe hozása révén történt meg.

Irodalom

- APOLITO, Paolo 1998 *Apparitions of the Madonna at Oliveto Citra. Local Visions and Cosmic Drama*. The Pennsylvania University Press
- BARNA Gábor 1998 Az álmok szerepe Orosz István életében. In: Pócs Éva (szerk.): *Eksztázis, álom, látomás. Vallásnévelési fogalmak tudományos megközelítésben*. Balassi Kiadó-University Press, Pécs-Budapest, 340–350.
- BERETON, Derek P. 2000 Dreaming, Adaptation, and Consciousness: The Social Mapping Hypothesis. = *Ethos*, Vol. 28, No. 3., 379-409.
- BITEL, Lisa M. 1991 „In Visu Noctis”: Dreams in European Hagiography and Histories, 450-900. = *History of Religions*, Vol. 31, No. 1., 39-59.
- BOURGUIGNON, Erika 1973 Introduction: A Framework for the Comparative Study of Altered States of Consciousness. In: Erika Bourguignon (edited by): *Religion, Altered States of Consciousness and Social Change*, Columbus, Ohio State University Press, 3-35.
- BURKE, Peter 1997 The Cultural History of Dreams. In: *Varieties of Cultural History*. Cornell University Press, Ithaca-New York, 23-42.
- CHRISTIAN, William A. 1996 *Visionaries. The Spanish Republic and the Reign of Christ*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles-London
- EGGAN, Dorothy 1949 The Significance of Dreams for Anthropological Research.” = *American Anthropologist*, Vol 51., No. 2., 177-198.
- 1952 The Manifest Content of Dreams: A Challenge to Social Science. = *American Anthropologist*, Vol 54, No. 4., 469-485.
- 1955 The Personal Use of Myth in Dreams. = *The Journal of American Folklore* Vol. 68, No. 270., 445-453.
- EWING, Katherine P. 1990 The Dream of Spiritual Initiation and the Organization of Self Representations among Pakistani Sufis. = *American Ethnologist*, Vol. 17., No. 1., 56-74.
- 1994 Dreams from a Saint: Anthropological Atheism and the Temptation to Believe. = *American Anthropologist* Vol. 96, No 3., 571-583.
- FOSTER, George M. 1973 Dreams, Character, and Cognitive Orientation in Tzintzucan. = *Ethos*, Vol.1., No. 1., 106-121.
- GAGYI, József 1998 „...sokféle jel volt égen, s földön...” A krízis kulturális szerepéről. In: *Jelek égen és földön. Hiedelem és helyi társadalom a Székelyföldön*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 101-124.
- 2007 A millenariztikus-messianisztikus mozgalmak kérdése a társadalomtudományokban. = *Erdélyi Társadalom*, V. évf., 1. sz., 153–173.

- GEERTZ, Clifford 2001 A vallás mint kulturális rendszer. In: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Osiris Kiadó, Budapest, 72–118.
- GILSENAN, Michael 2000 Enchantment, Modernity and the Dreams of Peasant Women. = *The Journal of the Royal Anthropological Institute*. Vol. 6., No. 4., 597–615.
- GINZBURG, Carlo 1992 *The Night Battles: Witchcraft and Agrarian Cults in the Sixteenth and Seventeenth Century*. The Johns Hopkins University Press
- 2004 *Ecstasies. Deciphering the Witches' Sabbath*. Pantheon Books, New York
- GREGOR, Thomas 1981 A Content Analysis of Mehinaku Dreams. = *Ethos* 9. No. 4., 353–390.
- GNUSE, Robert 1993 The Temple Experience of Jaddus in the Antiquities of Josephus: A Report of Jewish Dream Incubation. = *The Jewish Quarterly Review*, Vol. 83., No. 3–4, 349–368.
- HODES, Matthew 1989 Dreams Reconsidered. = *Anthropology Today*, Vol. 5., No. 6., 6–8.
- HOLLAN, Douglas 1989 The Personal Use of Dream Beliefs in the Toraja Highlands. = *Ethos* Vol. 17., No. 2., 166–186.
- HUFFORD, David J. 1982 *The Terror that Comes in The Night*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia
- KAGAN, Richard L. 1990 *Lucrecia's Dreams: Politics and Prophecy in Sixteenth-century Spain*. University of California Press, Berkeley-Los Angeles-Oxford
- KILBORNE, Benjamin J. 1981a Pattern, Structure, and Style in Anthropological Studies of Dreams. = *Ethos*. Vol. 9., No. 2., 165–185.
- 1981b Moroccan Dream Interpretation and Culturally Constituted Defense Mechanisms. = *Ethos*. Vol. 9., No. 4., 294–312.
- KLANICZAY Gábor 1998 A boszorkányszombat ördögi látomása a vádaskodók vallomásaiban. In: Pócs Éva (szerk.): *Eksztázis, álmok, látomás. Tanulmányok a transzcendensről I*. Balassi Kiadó-University Press, Budapest–Pécs, 271–283.
- KRACKE, Waud H. 1981 Kagwahiv Mourning: Dreams of a Bereaved Father. = *Ethos*. Vol. 9., No. 4., 258–275.
- KRUGER, Steven. F. 1992 *Dreaming In The Middle Ages*. Cambridge, Cambridge University Press
- KRUPA András 1998 Az álmok az alföldi szlovákoknál. In: Pócs Éva (szerk.): *Eksztázis, álmok, látomás. Vallásantropológiai fogalmak tudományos megközelítésben*. Balassi Kiadó-University Press, Pécs-Budapest, 380–392
- LATTAS, Andrew 1993 Illness, Dreams and Death as Political Languages in West New Britain. = *Man. Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*. Vol. 28, No. 1., 51–77.
- LE GOFF, Jacques 1992 Dreams. In: *The Medieval Imagination*. The University of Chicago Press; Chicago-London, 193–279.
- LE VINE, Sarah 1981 Dreams of the Informant about the Researcher: Some Difficulties Inherent in the Research Relationships. = *Ethos*, Vol. 9, No. 4., 276–293.
- LINCOLN, Jackson Steward 1970[1935] *The Dream in Primitive Cultures*. edited by The Williams & Wilkins Company, Baltimore.
- LOHMANN, Roger Ivar 2000 The Role of Dreams in Religious Enculturation among the Asabano of Papua New Guinea. = *Ethos*, Vol. 28., No. 1., 75–102.

- LOWIE, Robert H. 1966 Scholars as People: Dreams, Idle Dreams. = *Current Anthropology*, Vol. 7., No. 3, 378-382.
- MALINOWSKI, Bronislaw 1967 *A Diary in the Strict Sense of the Term*. Stanford, Stanford University Press
- MITTERMAIER, Amira 2007 The Book of Visions: Dreams, Poetry, and Prophecy in Contemporan Egypt. = *International Journal of Middle East Studies*. Vol. 39., 229-247.
- MOREIRA, Isabel 2000 *Dreams, Visions, and Spiritual Authority in Merovingian Gaul*. Cornell University Press, Ithaca-London
- PETI Lehel 2007a A vallási mozgalmak antropológiai tapasztalata. = *Erdélyi Társadalom*, 5. évf., 1.sz., 175-192.
- 2007b Kollektív látomások a moldvai csángó falvakban. = *Tabula*, 10(1) 2007. 95-111.
- 2008 A lélekmentő. Katasztrófaélmény és imitatio Christi egy csángó asszony látomásaiban. In: Pócs Éva (szerk.): *Démonok, látók, szentek. Tanulmányok a transzcendensről VI*. Balassi Kiadó, Budapest, 534-552.
- PICK, Daniel-ROPER, Lyndal 2004 Introduction. In: PICK, Daniel-ROPER, Lyndal (edited by): *Dreams and History. The Interpretation of Dreams from Ancient Greece to Modern Psychoanalysis*. Brunner-Routledge, New York, 1-22.
- PÓCS Éva 2006 „Jánó Ilona és az újkori magyar látomások.” In: Kóka Rozália (közreadja) *Bételesitem Istenakarátját... Aléspediszentleánylátomásai*. Budapest, L'Harmattan, PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék, 230-251.
- 2008a "Rajtunk is történt nagy csoda." *Beszélgések és elbeszélések a természetfeletről*. In: Pócs Éva (szerk.): *Vannak csodák, csak észre kell venni. Helyi vallás, néphit és vallásos folklór Gyimesben I*. L'Harmattan, PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest, 2008. 279-351.
- 2008b Szőkefalva/Seuca: egy új kegyhely új üzenetei. In: Pócs Éva (szerk.): *Démonok, látók, szentek. Tanulmányok a transzcendensről VI*. Balassi Kiadó, Budapest, 484-504.
- POZSONY Ferenc 1998 Látomások a moldvai csángó falvakban. In: Pócs Éva (szerk.): *Eksztázis, álom, látomás. Vallásnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. Balassi Kiadó-University Press, Pécs-Budapest, 72-80.
- SZIGETI Jenő 1998 Török Susa álombeli látásai 1825-ből. In: Pócs Éva (szerk.): *Eksztázis, álom, látomás. Vallásnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. Balassi Kiadó-University Press, Pécs-Budapest, 113-122.
- STEPHEN, Michele 1989 Dreaming and the Hidden Self: Mekeo Definitions of Consciousness. In: *The Religious Imagination in New Guinea*. Edited by Michele Stephen Gilbert Herdt. New Brunswick-London, Rutgers University Press, 160-186.
- STEWART, Charles 1997 Anxiety, Experience, and the Limits of Social Constructionism in Modern Greek Dream Narratives. = *American Ethnologist* Vol. 24., No. 4., 877-894. 2002 Erotic Dreams and Nightmares from Antiquity to the Present. = *The Journal of the Royal Anthropological Institute*. Vol. 8., No. 2., 279-309.
- 2004 Introduction: Dreaming as an Object of Anthropological Analysis. = *Dreaming*. Vol. 14., No. 2-3., 75-82. TEDLOCK, Barbara
- 1981 Quiché Maya Dream Interpretation. = *Ethos*, Vol. 9., No. 4., 313-330.
- 1991 The New Anthropology of Dreaming. = *Dreaming* Vol.1, No 2, 161-178.

- 1992 The Role of Dreams and Visionary Narratives in Mayan Cultural Survival. = *Ethos*, Vol. 20. No. 4. 453-476.
- TUZIN, Donald 197 The Breath of a Ghost: Dreams and the Fear of the Dead. = *Ethos*, Vol. 3., No. 4., 555-578.
- 1989 Visions, Prophecies, and the Rise of Christian Consciousness. In: Michele Stephen –Gilbert Herdt (edited by). *The Religious Imagination in New Guinea*, New Brunswick, Rutgers University Press
- TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva 1998 Egy dunántúli parasztasszony álomelbeszélései az 1980-as években.. In: Pócs Éva (szerk.): *Eksztázis, álom, látomás. Vallásnévelő fogalmak tudományközi megközelítésben*. Balassi Kiadó-University Press, Pécs-Budapest, 340–350.
- WALLACE, Anthony F. C. 1956 Revitalization Movements. = *American Anthropologist*, Vol. 58., No 2., 264-281.
- 1958 Dreams and the Wishes of the Soul: A Type of Psychoanalytic Theory among the Seventeenth Century Iroquois. = *American Anthropologist*, Vol. 60., No. 2., 234-248.
- WATSON, Lawrence C. 1977 Spirits, Dreams, and the Resolution of Conflict among Urban Guajiro Women. = *Ethos*, Vol 5., No. 4., 388-408.
- WEBER, Max 2001 *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Routledge, London

Cseke Péter

Az Erdélyi Fiatalok történelemszemlélete

The attitude of young people toward history in Transylvania

The young generation of the 1920s was forced to realise that the prewar historical approach of their fathers developed in a Hungarian majority situation was not tenable anymore for them as a minority. This realisation called for the foundation of the periodical *Erdélyi Fiatalok* [Transylvanian Youth]. The "standard bearers" of the young intelligentsia supporting the periodical were historians who played an important role in the development of the special Transylvanian self consciousness, the expression of transylvanism and the historical evaluation of the Hungarian – Romanian relationship.

I

A Trianon utáni első évtized tanulságai

A húszas évek elején eszmélkedő, értelmiségi pályára készülő fiatal erdélyi évfjártoknak mindenekelőtt azt kellett felismerniük, hogy apáik nemzedékének 1918 előtti (többségi) történelemszemlélete kisebbségi helyzetben tarthatatlan, életidegen. Új viszonyulási rendszert kellett kialakítani az élet minden területén: irodalom- és tudományművelésben, nevelésben, gazdaság- és társadalomszervezésben. Olyan jövőstratégia kidolgozására – és ennek megfelelően olyan gyakorlati életprogram megalapozására – volt szükség, amely alkalmasnak látszott a történelmi katasztrófának tekintett kisebbségi helyzet békés meghaladására. S ez volt a Kossuth által meghirdetett, majd a Jászi által újrafogalmazott Duna-konföderációs gondolat reneszánsza. Erre a harmincas évek fordulóján időszerűvé vált utópiára helyezett aztán hangszekrényt Németh László a Duna-völgyi népek „tejtésvériségének” metaforájával, a magyarországi belső megújulás követelményét társítva az utódállamok fiatal magyarságának demokratikus jövőigényével. Ebbe a sorba illeszkedik a Kárpát-medencei haladó magyar ifjúsági mozgalmak Kolozsvárra tervezett „Duna-konföderációs” konferenciája is, amelyik 1930–1931 táján elmaradt ugyan, de amelynek előké-születei eszmetörténeti jelentőségűek.

Leletmentések, forrásfeltárások

Cluj – Kolozsvár, Str. Moșilor – Monostori út 16. A két világháború között évente levelek/levelezőlapok és kéziratok százai érkeztek erre a címre. Nemcsak Erdélyből és Magyarországról, Bukarestből és a Kárpátokon túlról – de Londonból, Oxfordból, az Amerikai Egyesült Államok legkülönbözőbb városaiból, Párizsból, Rómából, Berlinből, Bécsből, Pozsonyból, Prágából is. Attól függően, hogy a Trianon utáni első erdélyi írónemzedék, a Tizenegyek – többségükben székely származású – tagjai 1923 után a világ „mely sarkába” kerültek, illetve az 1930 és 1940 között megjelent *Erdélyi Fiatalok* című nemzedéki folyóirat munkatársai honnan jelentkeztek.

A nyolcvanas évek elején, amikor Jancsó Béla (1903–1967) lakását felszámolták, kevesen tudtak már arról, hogy milyen értékes irodalom- és művelődéstörténeti örökséget rejt a Monostori útra néző szoba, illetve a mély kapubejárat jobb oldali falába épített – „titokzatos” – vaspántos szekrény. Így csaknem kárba veszett a fiait is túlélő, kilencvennyolc évet megélt özv. dr. Jancsó Ödönné Zsakó Sarolta (1885–1983) magányos napjainak értelmet adó munkája. A hagyatékot számba vevő és haláláig őrző Sárika néninek még arra is volt gondja, hogy amikor leveleket adott át valakinek – akár a Balázs Ferenc-monográfián dolgozó Mikó Imrének, akár a Buday György erdélyi kapcsolatainak dokumentumait Szegeden őrző Buday Margitnak –, előbb golyóstollal lemásolja azokat, vagy pedig tartalmukról feljegyzéseket készít.

A „kevesek egyike” Jancsó Béla jó barátja és eszmetársa, Debreczeni László volt, aki engem is beavatott az Erdélyi Fiatalok mozgalmának szerzteágzó – és máig meglepetésekkel szolgáló – történetébe.

Padlóra szórt levelek, levélmásolatok, kéziratok, újságkivágatok látványa fogadott, amikor Debreczeni telefonhívására – kérésének megfelelően: jókora bőrrönddel – a „lerobbant” lakásban megjelentem. Domokos Géza és Molnár Gusztáv megbízásából javában dolgoztam már az Erdélyi Fiatalok dokumentumkötetének összeállításán, így hát kapóra jött ez a forrás-kiegészítő leletmentés. Korántsem „hasznosíthattam” persze mindent, amire pedig az életművel felérő Jancsó-levelezés lehetőséget kínált. A bevezető tanulmányban épp csak „felvillantottam” például az Erdélyi Fiatalok és a rokon mozgalmak (a felvidéki Sarló, a Szegedi Fiatalok és a budapesti Bartha Miklós Társaság) kapcsolatát, de arra már nem futotta – sem a rendelkezésemre álló időből, sem a „betervezett” terjedelemből –, hogy együttműködésüket a kötet törzsanyagában kellőképpen dokumentáljam.

Mulasztásaimra nemsokára a szellemőrség csengetése „ébresztett rá” – 1985. október 1-jének hajnalán –, a három előcenzúrázason átesett harmincívés kötet nyomdába adása után. Addig sejtelmem sem volt ar-

ról, hogy mikro-filológiában jártas tisztak is „szolgálnak” az állambiztonságnál. A már összezsomagolt Jancsó-levelezést szerencsére nem vitték magukkal, beérték a kiadásra előkészített gépiratokkal. Ezek a nem várt látogatások riasztottak még csak igazán munkára. Amit reggeltől estig le- gépeltem, azt naponként biztonságosnak tűnő helyre menekítettem – köz- tük a *Leletmentésben* olvasható 86 levelet is.

Múltfaggatás – jövőépítés

Már az Erdélyi Fiatalok dokumentumkötetének¹ összeállítása során fel- tűnt, hogy Jancsó Béla (1903–1967) nemcsak a két világháború közötti haladó magyar ifjúsági mozgalmak vezetőivel – Balogh Edgárral (1906–1996), Buday Györggyel (1907–1990), Fábíán Dániellel (1901–1980) – folytatott korszakos jelentőségű levelezést; kapcsolatban állt korának és korosztályának csaknem valamennyi meghatározó személyiségével épp- úgy, mint a mindennapi aprómunka végzőivel. A Trianon utáni első író- nemzedéket – Balázs Ferencsel – megszervező Jancsó Béla a húszas évek végén felismeri: szárnyaszegett marad az erdélyi magyar kultúra, ha a szépirodalom európai és ugyanakkor regionális érték-orientációját nem követi a korszerű tudományművelés. Felfogásában az irodalomközpon- túsággal való szükségszerű szakítás korántsem jelentette az irodalmi tu- datszféra alábecsülését, ellenkezőleg: egy átfogóbb szellemi modellben történő kiegészülését. Világosan látta: kisebbségi társadalmunk csak úgy őrizheti meg életképességét, ha átértékeli történelmi múltját, megváltoz- tatja gondolkodásmódját és életfelfogását, felméri erőtartalékait, kiépíti és hatékonyan működteti a kisebbségi létszükségletekkel számoló intézmé- nyeit; vagyis korszerű szemléleti alapon teremti újjá, teszi tartalmassá a maga életkereteit Erdély-szerte.

A nemzedéki folyóirat munkatársai mindenekelőtt arra keresték a ma- gyarázatot, hogy az erdélyi magyarság miért jutott kisebbségi helyzetbe, de múlt-faggatásuk nem rekedt meg ezen a szinten. A történelmi Erdély múlt- jából a kultúrák egymás mellett élésének és kölcsönhatásának „megtartó

¹ A Trianon után fellépő második erdélyi értelmiségi nemzedék történetével a nyolcvanas évek derekán kezdtem ismerkedni, amikor a Kriterion Könyvkiadó igazgatójának, Domokos Gé- zának a felkérésére sajtó alá rendeztem, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel láttam el a kolozs- vári magyar egyetemi hallgatók és főiskolások szellemi műhelyének dokumentumgyűjteményét. A kötet [*Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940)*, Közzéteszi dr. László Ferenc és Cseke Péter. A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket Cseke Péter írta. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1986. 500 p.] sikeresen túljutott ugyan három előcenzúrázásokon, de fennakadt az utócenzú- rán, és bezúzásra ítéltetett. A nagyváradi nyomdászok szolidaritásának köszönhetően azonban a példá- nyok nagy része mégis túlélte a vézskorszakot, és 1990 elején – *INDEX – tiltott könyvek szabadon* barna háskötővel – a könyvesboltokba kerülhetett.

példáit” elevenítették fel, külföldi útjaikon pedig az európai kisebbségek, analóg helyzetet túlélt kis népek, nemzetrészek önszerveződési modelljeit tanulmányozták. Ezek alapján arra a felismerésre jutottak, hogy mindegyiknek magát a korszellemet kell megváltoztatni ahhoz, hogy a nemzeti kisebbségek irányvesztettségé megszűnjék; hogy a kisebbségi helyzet ne értéksorvasztó kalodát jelentsen, hanem épp ellenkezőleg: a sajátos értékek felmutatásának – mindenkit gazdagító – lehetőségét. Nagyvilági tájékozottságuk révén „az egész látóhatárt” (Szabó Dezső) szemmel tartották, friss európai szellemi áramlatokba kapaszkodtak, és az első világháború után megújulást ígérő mozgalmak üzenetét egyetemes parancsként tételezték. Azzal a hittel és reménységgel láttak hozzá az erdélyi magyar szellemi élet korszerű formáinak a kimunkálásához, hogy a megújulás korparancsának nem vethetnek gátat a trianoni országhatárok.

A fiatal magyar történészek szerepe az Erdélyi Fiatalok érték-orientációjában

Szerteágazó levelezésének tanúsága szerint az Erdélyi Fiatalok spirituusz rektora szoros barátságban állt korosztálya történészeivel, mindenekelőtt azokkal, akik Erdély történelmének és főként a magyar–román kapcsolatok történetének a feltárásában, a kisebbségi kérdés tanulmányozásában más szempontokat érvényesítettek, mint a korabeli hivatalos – román és magyar – történetírás képviselői; azokra figyelt, akik eredeti forrásfeltárásokkal alapozták meg pályakezdő műveiket; akik a tudományos objektivitást és a politikai józanságot képviselték a kor uralkodó nemzetszemléletének gyűlöletszító légkörében. Kedvenc eljárása volt, hogy az ösztöndíjhoz jutott fiatal kutatókat már Grenoble-ban, Párizsban, Berlinben, Bécsben, Bukarestben, Budapesten munkába állította; rendszeresen cikkeket és tanulmányokat kért tőlük az *Erdélyi Fiatalok* készülő számaiba; igyekezett ránevelni őket arra, hogy az erdélyi kérdéseket tágabb európai összefüggésekben lássák és láttassák; hazatérésük után pedig még inkább igyekezett kamatoztatni tudásukat a folyóirat célkitűzéseinek a megvalósításában; gondja volt arra, hogy pályakezdő műveik az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain kapják meg az első szakszerű bírálatokat.

Hogy kikre számíthatott Jancsó Béla? Mindenekelőtt azokra, akiknek érdeklődési körét, témaválasztását eleve meghatározta az erdélyi (nem egy esetben a székely–magyar) származástudat. Közéjük tartozik Asztalos Miklós (1899–1986), Bányai László (1907–1981), Bíró Sándor (1907–1975), Makkai László (1914–1989), Mester Miklós (1906–1989), Tóth András (1915–2003), I. Tóth Zoltán (1911–1956). Asztalos Miklósnak – aki a Bartha Miklós Társaság alapító elnökeként figyelemmel kísérte, Ma-

gyarországon népszerűsítette az Erdélyi Fiatalok törekvéseit – különösen a Wesselényiről és Kossuthról írt könyvei voltak nagy hatással Jancsóra. Bánya László előbb tudósításokban összegezte a maga európai tapasztalatait (Grenoble, Párizs) az *Erdélyi Fiatalok* számára, amikor pedig a tulajdonjoggal rendelkező alapító-főmunkatársak sorába került, a párizsi *Le Monde Nouveau* folyóiratban értekezett az erdélyi románok, magyarok és németek sorsközösségéről (*La Transylvanie, Suisse orientale*, 1930). Sorbonne-on végzett tanulmányai után Bíró Sándor is az Erdélyi Fiatalok körében talált barátokra és eszmetársakra. Bányaival ellentétben – aki történelmi ambícióit 1933-tól alárendelte a kommunista propagandának – a harmincas évek derekától egyre inkább szaktudósként mutatkozik be. Nemcsak értekezik az erdélyi történetírás feladatairól,² hanem hozzá is lát fő művének – *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok (1867–1940)* – a megalapozásához.³ Az ugyancsak Kelet-Európa-kutatóként ismertté vált székelyföldi Mester Miklós, *Az autonóm Erdély és a román nemzeti követelések szerzője* hívja fel a figyelmet Tóth András *Az erdélyi román kérdés a XVIII. században* című művére, Jancsó megbízásából pedig az ő nevéhez fűződik a magyarországi reformmozgalom fiataljaival való kapcsolatok kiépítése.⁴ Az 1956-os magyar forradalom idején odaveszett I. Tóth Zoltán, aki az Erdélyi Fiatalok munkatársaként jutott ki a harmincas évek második felében a Sorbonne-ra, ugyancsak járatos volt a Kossuth-kérdésben,⁵ a *Magyarok és románok* történetében,⁶ aligha véletlen, hogy 1946-ban éppen ő volt az egyik szorgalmazója Bíró Sándor fentebb említett műve megjelentetésének.⁷ Közvetve vagy közvetlenül valamennyien kimunkálói az Erdélyi Fiatalok történelemszemléletének, a kisebbségi helyzet meghaladását célzó erőfeszítéseknek.

² Bíró Sándor: *Az erdélyi történetírás feladatai*. Erdélyi Fiatalok, 1934. I. 24–27.

³ Uő: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok (1867–1940)*. Az előző Mester Miklós munkája. A bevezetőt Szöllősy Árpád közreműködésével Balla Bálint írta. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása, Bern, 1989. Második kiadása a csikszereadi Pro-Print Könyvkiadónál jelent meg 2002-ben Bárdi Nándor előszavával (*Nemzetiségpolitikai látásművek és társadalomtörténeti folyamatok*), illetve Rónai András és Miskolczy Ambrus kísérelésű tanulmányával.

⁴ Mester Miklós: *Az autonóm Erdély és a román nemzeti követelések az 1863–64. évi nagyszabados országgyűlésen*. Bp., 1937.

⁵ Párizsi tanulmányútja előtt I. Tóth Zoltán – Jancsó Béla felkérésére – 1937 nyarán a Hasznos Könyvtár sorozat számára egy Kossuthról szóló könyv kéziratán dolgozott, amely azonban nem látott napvilágot. (Feltehetően azért, mert a szerző nem tudta befejezni munkáját elutasításig.)

⁶ Lásd a szerző *Magyarok és románok* (Bp., 1966) című kötetét.

⁷ Lásd Bárdi Nándor előszavát Bíró Sándor alapművének második, 2002. évi kiadásához.

Kutatási célkitűzések

A kommunista diktatúra idején értelmiségi nemzedékek egész sora úgy nőtt fel, hogy nem lehetett szemléletformáló értesülése a két világháború közötti időszak kisebbségvédelmi gyakorlatáról és társadalomépítő törekvéseiről. A szóban forgó *Erdélyi Fiatalok*-kötet betiltása is épp annak tapasztalatnak az áthagyományozódását akadályozta meg, amelyre a kilencvenes évek szabadabb légkörének kisebbségi önszerveződéseiben égető szükség mutatkozott. Ez a felismerés késztetett arra, hogy későbbi tanulmányaimban többször is visszatérjek az Erdélyi Fiatalok témaköréhez, abban a reményben, hogy írásaimmal segítségére lehetek a napi politikai küzdelmekben formálódó politikai elitnek, illetve a kisebbségi társadalomszerveződést irányító szellemi erőknél. Először a Debreczeni Lászlóval (1903–1986) folytatott beszélgetéseimet rendeztem sajtó alá,⁸ majd az Erdélyi Fiatalok mozgalmanak irányítóiról, az azonos című lap alapítóiról és munkatársairól írt – forrásfeltárásokon alapuló – tanulmányomat adtam közre.⁹ A folyóiratot szerkesztő kisebbségideológusnak, László Dezsőnek (1904–1973) előbb *A kisebbségi élet ajándékai* című esszé- és tanulmánygyűjteményét rendeztem sajtó alá, hogy aztán a születésének századik évfordulóján szerkesztett emlékkönyvvel teljes életpályájára ráirányítsam az érdeklődők figyelmét.¹⁰

Az Erdélyi Fiatalok történelemszemléletének a bemutatását az európai uniós csatlakozás folyamataival párhuzamosan kibontakozó autonómia-törekvések felerősödése teszi időszerűvé. Kutatásaimban az alábbi szempontokat érvényesítettem:

a) az erdélyi tudományosság kérdései a két világháború között; a Trianon utáni életkeretek tudományos megismerésének igénye a Kárpát-medencei magyar értelmiségi mozgalmak történetében;

b) az objektív románságkép kialakításának programja az Erdélyi Fiatalok célkitűzéseiben;

c) az Erdélyi Fiatalok szerepe a kisebbségi autonómia nyomatékos felvetésében;

d) a Duna-konföderáció eszméjének újragondolása; a Kárpát-medencei haladó magyar ifjúsági mozgalmak törekvéseinek összehangolása; a

---

⁸ Cseke Péter: *Vigyázó torony. Beszélgetések Debreczeni Lászlóval*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1995. 192 p.

⁹ Lásd: Cs. P.: *Paradigmaváltó erdélyi törekvések. Kisebbségi létértelmezések*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003. Kolozsvár, 346 p.; uő: *Jöjjön el a mi időnk*. Esszék, tanulmányok, dokumentumok. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005. 280 p.

¹⁰ László Dezső: *A kisebbségi élet ajándékai*. Publicisztikai írások, tanulmányok 1929–1940. Összeállította, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Cseke Péter. Minerva Kiadó, Kolozsvár, 1997. 284 p.; *László Dezső emlékezete 1904–2004*. Szerkesztette Cseke Péter. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2004. 360 p.

harminc év fordulóján tervezett kolozsvári ifjúsági konferencia eszmétörténeti jelentősége;

e) az Erdélyi Fiatalok szerepe Németh Lászlóék 1935-ös romániai látogatásának megszervezésében és a romániai tartózkodás nyomán született útirajzok megítélésében.

Itt jegyezzük meg, hogy a Jancsó-levelezésben felvillanó összefüggések birtokában fedezhető fel az *Erdélyi Fiatalok* tanulmányanyagának többletjelentése is mind a magyar, mind a román történelem kérdéseinek szemléletében; a szakkutatás részéről alighanem Bíró Sándor és I. Tóth Zoltán munkássága érdemel a továbbiakban behatóbb figyelmet, hiszen mindketten a harminc évben alapozták meg történetkutatói pályájukat. (A folyóirat kézíratos repertóriumára szerint Bíró 27 írása vár újraközlésre, köztük nagyon fontos elvi és módszertani megnyilatkozások.)

II

Tudományművelés – kisebbségi helyzetben

A tudománynak a két világháború közötti erdélyi életben betöltött szerepét vizsgálva Szabó T. Attila 1939 karácsonyán arra a következtetésre jut, hogy „Nincs az emberiségnek nevelőbb erejű, nemzeti, népi alázatosságra inkább kényszerítő szellemi tevékenysége, mint a tudományos vizsgálódás. A helyesen értelmezett tudományművelés nem eltávolítja, hanem közelebb viszi egymáshoz a lelkeket és a népeket, mert az önmaga felé forduló, az önmaga értékeire és hibáira egyaránt kíváncsi nemzeti szellem elől eltűnnek a köznapi élet hazug, öncsaló, káros hiedelmei, lehetetlenné válik a más népek értékeit eleve is tagadó, azoktól mereven elzárkózó magatartás, és helyette az elfogultság, a faji kizárólagosság zűrzavarából lassan-lassan kibontakozik, előtűnik az egyetemes műveltség hatalmas mezeje, amelyen minden népnek, minden nemzetnek megvan a maga gondosan művelt helye, és virítanak a maga sajátosan egyéni virágai. Életünkben csak ennek a magasabb rendű tudományosságunk kell szerepet juttatni, csak ennek a folytatásáért, illetőleg sürgős megteremtéséért kell harcolni.” Hozzáfüzi nyomban: ehhez az igazságkeresés lázában fogant tudományos magatartáshoz és tevékenységhez „az egyén és a közösség nagy, embertelenül nagy önmegtágadása szükséges”. De szükség van erre mind az egyén, mind a közösség értékének növelése érdekében.¹¹

¹¹ Szabó T. Attila: *Az erdélyi tudományos élet húsz éve*. Kelcti Újság, 1939. dec. 25. Újraközölve in: Sz. T. A.: *Tallózás a múltban*. Válogatott tanulmányok. V. köt. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1985. 45–53.

A két világháború közötti erdélyi magyar tudományos gondolkodásnak alighanem ez a legkiemelkedőbb szintje. Kisebbségi helyzetben, önálló magyar egyetem nélkül, szűkös anyagi feltételek és a többségi nacionalizmus meg-megújuló támadásai közepette, tehát a tudományművelés számára alkalmatlan időben is képviselni az egyetemes igényeket. Abból a felismerésből kiindulva, amit 1932-ben Makkai Sándor így fogalmazott meg: „Az erdélyi magyar szellem arra van hivatva, hogy kicsiny lehetőségek közt nagy szellemi erőfeszítéssel egyetemes emberi szellemé legyen.”¹² Amire egyébként a megelőző századok hagyományai éppúgy kötelezték, mint annak az eleven hatása, hogy az 1859-ben alapított Erdélyi Múzeum-Egyesület és az 1872-ben beindított tudományegyetem működésének köszönhetően Kolozsvár a magyar tudományosság második központjának számított.

E két alapintézmény 1919 utáni sorsa lényegesen meghatározta a két világháború közötti erdélyi magyar tudományszervezés és -művelés történetét. A helyzetet alighanem a „tudományművelés – egyetem nélkül” állapota fejezi ki a leghitelesebben. Ami nyilvánvalóan érzékenyen érintette az újjászervezett Múzeum-Egyesület működését is, hiszen az állás nélkül maradt és távozásra kényszerült híres professzorok legtöbbször a múzeumi szakosztályok élén állt, személyiségük meghatározta az ott folyó munkát is.

Tudományművelés – egyetem nélkül

Kezdetben a berendezkedő román államhatalom természetesnek tartotta a kolozsvári egyetem továbbműködését. Nicolae Iorga és más jeles román személyiségek azon a véleményen voltak – jegyzi fel Bíró Sándor –, hogy az itteni magyarságot joggal megilleti az önálló egyetem, s a magyar mellett új román egyetemet akartak szervezni.¹³ Csakhogy Onisifor Ghibu friss egyetemi tanár és nemzeti parasztpárti politikus a strasbourgi és a pozsonyi egyetem átadására hivatkozva felveti a kolozsvári univerzitás átvételét, és ki is dolgozza az intézmény elrománosításának tervét. Közben eskütelre szólítják fel az egyetem tanári karát, amit a tanárok – az egyetemi autonómiára hivatkozva – 1919. május 12-én megtagadnak. Még aznap megtörtént az átadás. (A Kormányzó Tanácstól Ghibu már május 8-án kézhez kapta az intézmény átvételére szóló megbízást.) Nem egészen hat hónap

¹² Makkai Sándor: *Az erdélyi szellem*. In: M. S.: *Erdélyi szemmel*. Kolozsvár, 1932. 131.

¹³ Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok (1867–1940)*. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása. Bern, 1989. 465.

múlva, 1919. november 3-án megkezdődtek az előadások a kolozsvári román állami egyetemen.¹⁴

Ebben a helyzetben érthető módon felértékelődött mind a felekezeti, mind a civil társadalmi alapon szervezett és fenntartott intézmények szerepe, jóllehet, az agrárreform bevezetése ugyancsak meggyengítette azok fenntartásának lehetőségét. Mindenekelőtt az oktatás folytonosságának a biztosítása – s ennek érdekében a tanárképzés megszervezése – vált létfontosságúvá. 1920 nyarán megalakul az erdélyi magyar egyházak felekezetközi központi tanácsa, amely elhatározza a Magyar Tanárképző Intézet felállítását. Egyetemi tanárok, volt Eötvös-kollégisták, doktori fokozattal rendelkező középiskolai tanárok vállalták a tanítást az október 20-án megnyitott – a Református Teológia mellett működő – felekezetközi tanárképző főiskolán. A minisztérium hallgatólagosan tudomásul vette a törvényesen bejelentett intézményalapítást, ám a tanévkezdést követő pár hónapon belül „*olyan közhangulat keletkezett a magyar egyetem ellen, hogy azt a kormány [...] betiltotta. Mint Onisifor Ghibu később elismerte, a magyar egyetem megmaradását azért nem lehetett eltérni, mert ez az egyetem igen komoly versenyt támasztott volna a még fiatal román egyetemnek...*”¹⁵

A betiltás időpontjában (1921. szeptember 21.) a főiskolának már mintegy háromszáz hallgatója volt, tehát jelentős számú diákot vont el az állami egyetemtől. Az intézet felszámolásának (október 7.) egyetlen „haszna”: megígérték, hogy rövidesen betöltik a magyar tanszéket. (Kristóf György kap rá 1922. április 1-jétől megbízást, aki 1926-ban szerezte meg a nyilvános rendes tanári címet, és aki hiába próbálta maga mellé állítani előbb Bitay Árpádot, majd Szabó T. Attilát és Nagy Gézát – törekvéseit a hatalom elgáncsolta.) A tudományos munkálkodás egyetemi és főiskolai kerete így lényegében az egyszemélyes magyar nyelv és irodalom tanszékre, valamint a kolozsvári unitárius, református meg a gyulafehérvári római katolikus teológia katedráira szűkölt.

Küzdelem a tudományosság igényének a fenntartásáért

A kolozsvári magyar egyetemnek rangot adó és az Erdélyi Múzeum-Egyesület szakosztályaiban is vezérszerepet vivő tudós- és tanárszemélyiségek jó része távozott ugyan, de maradtak vagy visszajöttek a tanítványaik – meg az ő tanítványaik. A mostoha körülmények ellenére az erdélyi magyar tudományosság folytonosságát, a provincializmus meg-

¹⁴ Vö. Balázs Sándor: *A kolozsvári egyetem sirásója*. In: B. S.: *Onisifor Ghibu – álarc nélkül*. Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2005. 100–111.

¹⁵ Biró Sándor: *I. m. I. h.*

haladására törekvő korszerű tudományművelés igényét legalábbis fenn lehetett tartani.

Kacsó Sándor önéletrajzi visszaemlékezéseiből is tudjuk, hogy a felekezeti tanárképző főiskola betiltása után az értelmiségi pályákon elhelyezkedni vágyó fiatalok távolabbi egyetemekre indultak.¹⁶ Mivel a külföldön szerzett diplomák honosításával már akkor is gond volt, életképesebbnek látszott a magyar egyházak felekezeti tanácsának az elgondolása. Ez a tanács ugyanis – miként Benkő Samu kimutatta – arra biztatta a tanulni vágyó ifjakat, hogy iratkozzanak be a kolozsvári román egyetemre, ám az ottani egyoldalú képzést ellensúlyozandó, létrehozott egy tanulmányi intézményt – a Kolozsvári Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Tanulmányi Felügyelő Bizottságát –, azzal a feladattal, hogy az „*a diákoknak olyan előadásokat és szemináriumokat szervezzen, ahol a fiatalok megismerkedhetnek a tudományok sajátosan magyar és sajátosan erdélyi kérdéseivel*”. A felügyelő bizottság munkáját, a külföldi tanulmányutakra szóló ösztöndíjak elosztását György Lajos irányította, a diákok sajátos szakmai felkészítését pedig – többek között – „*a nyelvész Csűry Bálint, a jogász Balogh Artúr, a történész Kelemen Lajos és Biró Vencel, a klasszika-filológus Bitay Árpád, a geográfus Xántus János vállalta; tanítványaik közül az erdélyi tudománynak és közéletnek olyan szakemberei kerültek ki, mint a nyelvész Szabó T. Attila, a szociológus Venczel József, a literátor Nagy Géza, a jogász Mikó Imre, a történész Biró Sándor*”.¹⁷

Az utóbb említettek közül ketten (Biró és Mikó) az *Erdélyi Fiatalok* alapító főmunkatársa, Venczel József pedig 1932-ig az erdélyi valóságfeltárást kezdeményező faluszeminárium egyik vezetője. Biró református, Mikó unitárius, Venczel római katolikus. E véletlenül alakult sorrend is jelzi: Jancsó Béla és László Dezső a felekezet- és világnézet-felettség eszméjének a jegyében igyekezett közös munkára fogni a harmincas évek fordulóján a kolozsvári román egyetemen akkor már nagy számban (900–1000) jelentkező magyar diákokat. Céljuk részben ugyanaz volt, mint a Tanulmányi Felügyelőbizottságé: egyrészt ellensúlyozni az egyetemi oktatás egyoldalúságát, előadás-sorozatok és szemináriumok keretében megismertetni az erdélyi magyar tudományosság sajátos feladatait; másrészt ennél gyakorlatibb célkitűzést is követtek: a romániai életkeret, az erdélyi viszonyok tudományos feltárást összekapcsolták a kisebbségi társadalom demokratikus átszervezésének igényével.

¹⁶ Kacsó Sándor: *Virág alatt, iszap fölött*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1971; *Fogy a virág, gyűl az iszap*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1974; *Nehéz szagú iszap fölött*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1993.

¹⁷ Benkő Samu: *Az utolsó 70 év erdélyi magyar tudományossága*. Magyar Tudomány, 1993. 2.

Az *Erdélyi Fiatalok* dokumentumkötetében¹⁸ már volt alkalmam bemutatni, hogy 1929-től kezdődően Jancsó Béla szociológiai (falukutató), közgazdasági, jogi, irodalmi, néprajzi, népművészeti, művészettörténeti stb. szemináriumokat működtetett a Székelyek Kolozsvári Társaságának székházában. Így lehetővé vált, hogy a korabeli erdélyi magyar szellemi élet olyan személyiségei szólhassanak az utánuk jövőkhöz – általában 100–120 fős hallgatósághoz –, mint Baráth Béla, Csúry Bálint, Dóczyiné Berde Amál, Dsida Jenő, Imre Lajos, Járosi Andor, Kelemen Lajos, Kiss Elek, Kós Károly, Roska Márton, Szász Ferenc, Szentimrei Jenő, Tamási Áron, Vásárhelyi János és mások. És minthogy az éppen időszerű gazdasági, társadalmi, művelődési kérdések megvitatásán túl Jancsó a szociológiai-szociográfiai felméréseket is szorgalmazta a kisebbségi társadalom korszerűbb önszerveződése érdekében, a falukutató és népművészeti pályázatok eredményét is itt hirdették ki – ugyancsak nagyszámú közönség előtt.

Onisifor Ghibu harca a nem létező „magyar nemzeti egyetem” ellen

Ám alighogy beindult a munka, a román diákegyesületek vezetői máris tiltakoztak kormánynál,¹⁹ majd a szélsőséges nacionalista nézeteiről ismert nemzeti parasztpárti politikus, Onisifor Ghibu (1883–1972) egyetemi tanár nyílt támadása következett. „*Ez a magyar társaság magyarországi pénzzel, a különböző erdélyi magyar tényezők támogatása által – írta a kolozsvári egyetem 1919-es birtokbavételének élharcosa a vallás- és közoktatásügyi minisztérium kiadásában 1931-ben megjelent *Un anachronism și o sfidare: Statul Romano-Catolic Ardelean* című könyvében – valóságos magyar nemzeti egyetemet szervezett Kolozsvárt.*”²⁰

Ghibu tulajdonképpeni célja a Erdélyi Római Katolikus Státus létjogának kétségbe vonása, illetve az Országos Magyar Párt (COMP) diszkreditálása volt. A ferdítések, a félremagyarázások, a minden valóságálapot nélkülöző állítások garmadájaival azt próbálta „bebizonyítani”, hogy a Státus és az OMP vezetése alatt álló ifjúsági mozgalmak közül az Erdélyi

¹⁸ *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940)*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1986/1990.

¹⁹ „A meglepő számmal növekedő magyar egyetemi hallgatóság, különösen az elmúlt két csztendőben, az erdélyi és magyarországi magyar politikai vezetők irányításával román államunk törekvéscível szemben egyenesen ellenséges mozgalmat indított. A magyar egyetemi hallgatók megmozdulása jól szervezett merénylet nemzeti és állami egységünk ellen.” *A kolozsvári román diákság és az erdélyi római katolikus státus problémája* című memorandumból idézi László Dezső. In: *Vádolnak, mert nem ismernek*. Erdélyi Fiatalok, 1931. 8–10. 154–155.

²⁰ Lásd László Dezső: *Onisifor Ghibu professzor könyve és az Erdélyi Fiatalok*. In: L. D.: *A kisebbségi élet ajándékai*. Publicisztikai írások, tanulmányok 1929–1940. Minerva, Kolozsvár, 1997. 30–37.

Fiatalok „titkos társasága” a legveszedelmesebb, mert „*ádáz harcot folytat Erdély Romániától való elszakítása érdekében*”. Az ifjúsági tömörülés folyóiratának a szerkesztője, László Dezső pontról pontra cáfolta az ellenük felhozott vádakát: 1) korántsem „irredentizmus” az, ha például a katolikus ifjúsági egyesületet tagjai érdeklődnek a székelység történelmi-társadalmi kérdései és jelenbeli viszonyai iránt; hogy foglalkoznak az iskolán kívüli népneveléssel; hogy magyarországi tanulmányútra járnak; 2) az Erdélyi Fiatalok – szellemi függetlensége megőrzése érdekében – semmilyen szervezettől nem fogadott el anyagi támogatást, sem Magyarországról, sem Erdélyből; 3) olyan Kárpát-medencei haladó magyar ifjúsági egyesületekkel tartotta a kapcsolatot, amelyek szemben álltak az irredentának tartott magyarországi kormánypolitikával; 4) az Erdélyi Fiatalok hatósági engedéllyel működött, előadásain az állambiztonság emberei is rendszeresen jelen voltak; 5) ténykedésüket „a klerikális szellemben” szerkesztett *Erdélyi Lapok* sem nézte jó szemmel.²¹

Onisifor Ghibu – álarc nélkül című könyvében Balázs Sándor külön fejezetet szentel Ghibu módszereinek (rögeszme, kihagyás, hamisítás, a nem létező szöveg „idézése”, visszaélés a fordítással, jól preparált idézetek összefűzése, bizonyítás nélküli állítások, felnagyítás, a „hályogkovács” módszer, a szakmai igénytelenség módszere, következtelenség, a tényekkel farkasszemet néző következtetések, érvek helyett sértés). Ezek többségét az Erdélyi Fiatalok törzsgárdájának a megtámadása során is érvényesítette. Egyebek között azzal is diszkreditálni akarta a mozgalmat – fejt ki Balázs –, hogy szoros kapcsolatot építettek ki a magyarországi – állítása szerint – irredenta Bartha Miklós Társasággal. „*Ghibu a tipikus 3-as (kihagyásos) módszerével, úgy látszik, nem olvasott el mindent az Erdélyi Fiatalok című lapban, hiszen ha megtette volna, tudomást szerez arról, hogy az említett két szervezet között sok szempontból valóban volt eszmei rokonság (így a politikai határokat túllépő nemzeti egybetartozás vagy, mondjuk, a dunai konföderáció gondolata), csakhogy az ilyen nézeteket terjesztő Új Magyar Föld című lap egyik számát a magyarországi irredenta körök nyilvánosan megégették.*”²²

²¹ Fentebb jelzett írásában László Dezső idézi az *Erdélyi Lapok* I. évfolyamának 32. számából: „Ha van valami összefüggés a két csoport között, akkor az csupán annyi, hogy a kath. élet erdélyi irányítói a Népszövetség ifjúsági szakosztályától remélik és kívánják az Erdélyi Fiatalok radikalizmusának – az egysúlyozását.”

²² Balázs Sándor: *Onisifor Ghibu – álarc nélkül*. Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2005. 14–37.

A kisebbségi modus vivendi célképzetének pragmatikus továbbfejlesztői, az Erdélyi Fiatalok törzsgárdájának tagjai a transzszilvanizmus népi alapjaira építették kisebbségvédelmi és társadalomépítő elképzeléseiket; az Erdély földjén élő népek kölcsönös tiszteleten alapuló együttműködésben reménykedtek,²³ a román nacionalizmussal szemben az állampolgári kötelezettségek teljesítéséből, a román állam iránti lojalitásból igyekeztek erkölcsi tökéletet kovácsolni; annál is inkább, mivelhogy bíztak a békeszerződésekben leszögeezett kisebbségi szabadságjogok nemzetközi garانتálásában.

Egyértelműen kiderül ez a transzszilvanista ideológusok második nemzedékéhez tartozó László Dezső 1935-ös helyzetértékeléséből: „Nekünk [...] mindenekelőtt ennek az országnak az életét, életrendszerét, életlehetőségeit kell megismernünk. Megdöbbsentő, hogy ezen a téren még milyen súlyos mulasztások terhelnek bennünket. Meg vagyok győződve, hogy nagyon sok hátramaradásunknak volt az az oka, hogy nem ismertük kellően ezt az országot és azokat az utakat, amelyek tiszteletben tartásával itt lehet és kell élnünk. [...] Mi nem megtűrt, hanem teljes jogú polgárai vagyunk ennek az országnak, minden olyan magatartás, ami állampolgári jogaink gyakorlásában sért meg, ellenkezik az ország alkotmányával és törvényeivel. Nem arra kell hivatkoznunk, hogy milyen volt a sorsa a románságnak a régi Magyarországon, mi a sorsa más országok kisebbségeinek, ha bennünket nemzeti sajátosságaink érvényesítésében gátolnak, hanem arra, hogy azok, akik velünk szemben igazságtalanságot gyakorolnak, nem tisztelik ennek az országnak a törvényeit, mi pedig a törvények tiszteletét magunkkal szemben elvárhatjuk, mert minden kötelezettségünknek eleget teszünk. [...] Meg kell győznünk az államalkotó román fajt afelől, hogy nekünk nincsenek rejtett céljaink. [...] Oda kell a közvéleményt formálnunk, hogy minden kisebbségi sérelem az állam presztízisének sérelmét jelentse.”²⁴

Jótékony fordulat a tudományszervezésben

A húszas években az Erdélyi Múzeum-Egyesület még nem tudott érdemi munkát kifejtetni. Nemcsak az anyagi háttér visszaszerzéséért folytatott küzdelem kötötte le a megmaradt erőket, az előadások engedélyeztetése is – a cenzúra megszüntetéséig (1928) – óriási nehézségekbe ütközött. Csak

²³ „Keresni akarjuk problémáink megértésénc és megértetésénc útját az együtt élő népek fiatalóságával, kikkel közösen folyik a munka a főiskolák padjain, és közösen fog folyni az életünk, hogy felismerjük közös problémáinkat, és fajunk emberi értékeinek elismertetése és más faj értékeinek tiszteletén keresztül segítsük elő az erdélyiség gondolatát: fajok találkozását az emberi értékek magaslatán.” Erdélyi Fiatalok, 1930. I. 1. (Jancsó Béla megfogalmazásában.)

²⁴ László Dezső: *A kisebbségi élet*. Erdélyi Fiatalok, 1935. III. 79–86.

a jogi helyzet (részbeni) tisztázódása és a hatósági zaklatások megszűnése utáni – átmeneti – fellélegzés tette lehetővé az átfogóbb tudományszervezés beindítását, a szakkutatások felgyorsítását.

Ez az 1929–1930-ban bekövetkezett jótékony fordulat mindenekelőtt a Tavasz Sándor nevéhez fűződik, akinek – előbb a Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály, majd az EME élén – gondja volt arra, hogy az erdélyi tudományosság égető kérdései előtérbe kerüljenek. Az egyesület 1930 augusztusában Marosvásárhelyen megtartott vándorgyűlésén egyértelműen leszögezte: „*A magyar tudományos törekvéseket Erdélyben elsősorban azok a feladatok határozzák meg, amelyeket nem tölthet be és nem végezhet el és nem is végez el helyettünk senki más.*” Mindenekelőtt Erdély történeti múltjának a feltárására, a nemzeti nyelv művelésére és a népi sajátosságok kutatására irányította a figyelmet. De nem feledkezett meg az orientalisztika, a régészet és a filozófia műveléséről sem, mondván, „*Erdély földje sajátos geográfiai helyzeténél, szakadatlan küzdelmekkel teli történeténél és sorstragédiáinál fogva bizonyos kényszerítést, termékeny indításokat ad az élet és a világ nagy kérdéseinek folytonos és radikális végiggondolására, a meg nem álló, sohasem veszteglő reflektálásra*”.²⁵

Tavasz 1930-ban úgy látta, hogy az erdélyi tudományos életnek olyan munkásai dolgoznak, akik nemcsak az erdélyi magyar tudományosság történeti folytonosságát tarthatják fenn: eredményeikkel – akár a szellem-, akár a természettudományok terén – szervesen beépülhetnek az európai kultúrába, bekapcsolódhatnak a szellemi értékteremtés világfolyamatába. Amennyiben felismerik az egyetemes célkitűzésekhez kapcsolódó sajátos erdélyi vagy kelet-európai feladataikat.

A Tavasz által igényelt „élettudományok”, az önismereti diszciplínák művelői addigra már valóban szép számban jelentkeztek a társadalomtudományi folyóiratok hasábjain, sőt otthonra leltek még a kimondottan szépirodalmi jellegű kiadványokban is. Ilyen szempontból nagyon tanulságos az *Erdélyi Irodalmi Szemle*, a *Magyar Kisebbség*, a *Korunk*, az *Erdélyi Helikon*, az *Erdélyi Múzeum*, az *Erdélyi Fiatalok*, az *Erdélyi Iskola és a Hitel* története.

Ez utóbbinak már szerkesztője Venczel József, amikor – az EME fennállásának 76. évfordulóján, 1935-ben – átfogó tanulmányát az erdélyi tudományosság kérdéseiről megírja. Nézetei a kisebbségi helyzetben felnőtt, nagy elődök munkálkodásának erkölcsi példáin nevelkedett, európai

---

²⁵ Tavasz Sándor: *Magyar tudományos törekvések Erdélyben*. In: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Marosvásárhelyen 1930. augusztus 28–30. napján tartott kilencedik vándorgyűlése Em-lékkönyve. Szerk. György Lajos. Kolozsvár, 1931. 19–34.

látókörű fiatal tudósnemzedék friss szemléletét, energikus tenni akarását tükrözik. Egyrészt az addig – nagy nehézségek árán – újraindított intézmények funkcionalitását, hatékony működtetésük gondját helyezi előtérbe, másrészt pedig a korszerű erdélyi magyar tudományosság jövőjét megalapozó feladatok elvégzését sürgeti. Főként a történeti kutatások egyoldalúságát (egyház történeti jellegét) kifogásolja, a néprajzi és szociológiai, szociográfiai társadalom-feltárás elhanyagolásáért meg egyenesen elmarasztalja az Erdélyi Múzeum-Egyesületet. Szóvá teszi, hogy az EME nem élt kellőképpen a rendelkezésére álló tudományos eszközökkel, nem fordított figyelmet az új nemzedékek tudományos érdeklődésének a felkeltésére és irányítására, az *Erdélyi Múzeum* pedig inkább közlöny, mint korszerű tudományos szemléletet alakító folyóirat.²⁶

A pályakezdő Venczel kritikájából egyértelműen kicsendül: meglátásával és indítványjaival az erdélyi magyar tudományművelés – átfogóbb művelődési modellbe szerveződő – korszerű szerkezetének a kialakítását szeretné elősegíteni, hogy az alkalmassá váljék „*sajátossá alakult erdélyi helyzetünk áttekintésére*”. Lévéen, hogy a kisebbségi életkeret szükségyszerűen átépítette az erdélyi magyar társadalom belső struktúráját is. A Venczel-modell megkülönböztetett szerepet tulajdonít egyrészt a társadalomkutatásnak, másrészt az értelmiségi elitnevelés biztosításának. Ugyanazokból a felismerésekből indul ki, mint öt-hat évvel korábban Jancsó Béla, ám ő – szaktudományi jártasságánál fogva – a szakszerűsége helyezi a hangsúlyt mind a társadalom-megismerésben, mind a társadalomépítésben. A romániai magyarság életkörülményeinek szigorúan tudományos, önáltatástól mentes felmérését, egy új Metamorphosis Transylvaniae megalkotását sürgeti, mert a harmincas évek derekán úgy látja, hogy a kisebbségi élet – szétzilált – belső erőinek a tervszerű megszervezése nélkül elképzelhetetlen.²⁷

Az értelmiségnevelést Venczel ugyancsak kiemelten kezelte, mert úgy vélte, hogy „jórészt ezen fordul meg kisebbségi életünk legtöbb kérdése”. A provincializmus, az amatőrizmus, a dilettantizmus egyedüli ellenszere csakis a szakszerűség lehet. Erre azonban idejekorán rá kell nevelni az egymást követő nemzedékeket. Szép álmát a Collegium Transilvanicumról ugyancsak 1935-ben vetette papírra, attól a felismeréstől indítatva,

²⁶ Venczel József: *Erdélyi kultúrproblémák*. Hittel, 1935. 5. Újraközzölve in: V. J.: *Erdélyi föld – erdélyi társadalom*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1988. 204–214.

²⁷ Uő: *Metamorphosis Transylvaniae*. Hittel, 1936. 1. Újraközzölve in: Uő.: *Erdélyi föld – erdélyi társadalom*. 144–152.

hogy a kisebbségi helyzet „nem jelentheti a dilettantizmus térhódítását és a színvonal süllyedését”.²⁸

A tudományos élet megélénkülése természetes módon maga után vonja a kritikai hang felerősödését is. A frissen érettségizett, jogi tanulmányait épp csak elkezdő Lőrinczi László elgondolkoztató megjegyzéseket fűz az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain Jancsó Elemérnek a budapesti *Láthatárban* 1937 elején megjelent *Magyar tudományos élet Erdélyben 1918-tól napjainkig* című tanulmányához.²⁹ „Az alig húszéves kisebbségi magyar tudományos életnek vannak eredményei. Ez a kijelentés önmagában nagyon biztató, de ha a dolgok mélyére nézünk – érvel a későbbi költő, műfordító és jeles Kuncz-kutató –, másképpen kell megítélnünk a helyzetet. Ugyanis azt, amit ma transzszilván tudományosságnak nevezünk, csaknem kizárólagosan a háború előtti nemzedék tagjai művelik.” Ez nemcsak a kutatási feltételeket nélkülöző természettudományokat veszélyezteti, hanem hovatovább a szellemtudományok erdélyi folytonosságát is. „Mindegyik tudós csak igéri, hogy majd elő fog állani egy alapos munkával, de jelen körülményei nem engedik meg azt, hogy minden erejével csak a tudományos munkának fekiüdjék neki. És az évek telnek, és a »kedvezőbb körülmények« nem jönnek. [...] Az az érzésem, hogy [...] most került a transzszilván magyarság ahhoz a válaszüthöz, melynek egyik ága az élethez, a másik pedig a pusztuláshoz vezet. Most kell megmutatnia azt, hogy túl a hétköznapi élet ezer kicsinyes akadályán, tud áldozatot hozni kultúrájáért. Ha most nem tudja megvetni életének új alapjait, akkor talán örök időkre elkésit. Áll ez a tudományra, de minden egyéb életviszonylatra is.”³⁰

Az Orbán Balázs Tudományos Munkaközösség terve 1939-ben

Két évtized politikatörténeti eseményeit, valamint gazdasági, társadalmi és művelődési jelenségeit áttekintve Bíró Sándor eléggé lehangoló képet fest a két világháború közötti állapotainkról az *Erdélyi Fiatalok* 1939. évi első számában.³¹ Kimutatja például, hogy a romániai magyarság érdekképviseletét felvállaló Országos Magyar Párt erejét felőrölték a kisebbségi jogvédelem politikai harcrai, így nem tudott idejekorán élére állni a gazdasági, társadalmi és művelődési önszerveződéseknek. A világgazdasági válság-

²⁸ *Collegium Transilvanicum*. Erdélyi Iskola, 1935–1936. 5–6. Újraközölve in: *Erdélyi föld – erdélyi társadalom*. 180–184.

²⁹ Vö: Lőrinczy (sic!) László: *Magyar tudomány Transzilvániában*. Erdélyi Fiatalok, 1937. 2. 27.; Jancsó Elemér: *Magyar tudományos élet Erdélyben 1918-tól napjainkig*. Láthatár, 1937. 2.

³⁰ Lőrinczi László: *I. m. I. h.*

³¹ Bíró Sándor: *Húszéves visszapillantás*. Erdélyi Fiatalok, 1939. 1. 7–9.

ból kilábaló egyesületeink (EGE, Hangya szövetkezetek) csak a harmincas évek derekára erősödtek meg annyira, hogy a gazdasági élet korszerűsítését elkezdhessék. A vagyontól megfosztott tudományos és művelődési egyesületek (EME, EMKE) ugyancsak ez időben láthattak komolyabb munkához, miután jogi helyzetüket tisztázták. A tizenöt évi hátramaradás különösen a tudományművelésben érezte erőteljesen a hatását,³² a kisebbségi nevelés kérdéseinek a megoldása is elhúzódott a harmincas évek derekáig. Ekkor kezdett körvonalazódni egy korszerűbb nemzetpedagógiai szemlélet, amely – elsősorban az egyházak életében bekövetkezett belső megújulás révén – áthatotta a családi nevelést éppúgy, mint az iskolán kívüli népnevelést. Történik mindez Balázs Ferenc, Makkai Sándor, László Dezső, Bíró Sándor, Márton Áron, Venczel József felismeréseinek és áldozatos munkájának köszönhetően.³³ Bíró 1939-ben már „az egészséges fejlődés” jeleit is megfigyelhette a kisebbségi élet minden területén. Hiányolja viszont, hogy nem folyik céltudatos, szervezett munka a szétszórt kezdeményezések összefogására, a párhuzamosságok kiiktatására. Ezt az érvelést erősítették fel akkoriban Debreczeni László, Jancsó Béla, László Dezső, Márton Áron, Venczel József okfejtései.³⁴

Debreczeni László egy – Orbán Balázsról elnevezett – Tudományos Munkaközösség létrehozására tett kísérletet 1939 novemberében. *Tudományos életünk elsorvadása* című tanulmányában³⁵ voltaképpen az Erdélyi Fiatalok tudományszervezési elgondolásait összegezte. „*Rámutatam tudományos életünk elhanyagolt területeire, legfontosabb feladataira, és a helyzetünkből adódó teendők – szűkebb életterünk határain messze túlmutatató – jelentőségére, lehetőségeire. Ezt az írást akkor egy új tudományszervezés első jeladásának – az Orbán Balázs Tudományos Munkaközösség megalakítását célzó harangkondításnak – szántam, a rohamosan torlódo háborús események azonban gátat vetettek a megvalósulásnak.*”³⁶

³² Cseke Péter: *Tudományművelés – egyetem nélkül*. In: Cs. P.: *Paradigmaváltó erdélyi törekvések*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003. 266–274.

³³ Uő.: *Keresztény erkölcs és kisebbségi ifjúságnevelés*. In: *I. m.* 256–265.; *Népfőiskolai kezdeményezések Erdélyben. I. m.*: 275–286.; *Csíkomslyói katolikus népfőiskolák. I. m.*: 287–307.

³⁴ Lásd az előző jegyzetben hivatkozott tanulmányokat.

³⁵ Debreczeni László: *Tudományos életünk elsorvadása*. Erdélyi Fiatalok, 1939. 3–4. 33–36. Újraközlve in: *Toronyvigyázó. Debreczeni László műhelye*. Összeállította, szerkesztette és az előszót írta Sas Péter. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp., 2005. 105–112.

³⁶ Vö: Cseke Péter: *Vigyázó torony*. 18–19.

III

Az erdélyi történetírás eredményei és feladatai

Erdély történeti múltjának a feltárását említette az első helyen 1930 augusztusában Tavasz Sándor, amikor az erdélyi tudományosság célkitűzéseiről értekezett Marosvásárhelyen. Hát erdélyi történetírás is van? – tette fel a fogalomtisztázó kérdést az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain 1934 elején Bíró Sándor, merthogy addig csak a magyar, a román és német történetírás külön érdekszemponjtjaival találkozott. „*Erdély mindig szerves részét képezte a magyar fejlődésnek, tehát történetileg szorosan együvé tartozik a magyarsággal, attól külön tárgyalni nem lehet – olvassuk egyik részről. Erdély lényegében mindig sorsközösségben volt a román fejedelemségekkel – halljuk a román történészek ellenvetését, tehát igazi története csak úgy érthető meg, ha azt mint a románság egyetemes történetének részét vizsgáljuk. A harmadik állítás szerint Erdély történetében azt kell vizsgálni, ami kulturális szempontból a legjelentősebb volt a múlt folyamán; a városok szerepét, az ipar és kereskedelem helyzetét, külföldi kapcsolatait – amely kérdések mind szorosan utalnak a századok jelentőségére. Tehát e harmadik álláspont szerint Erdély történeti jelentőségét főleg kulturális és gazdasági szempontból a századok adják, amiből az következik, hogy elsősorban ebből a szempontból kell kutatni Erdély történetét.*”³⁷

Bíró szerint – politikai hovatartozásától függetlenül – Erdély különálló egység. Földrajzi, gazdasági, nemzetiségi, művelődési tényezők teszik történelmileg meghatározott, sajátos értéktartománnyá. Az évszázadok óta itt lakó három nép „egymás melletti élete”, gazdasági, társadalmi, művelődési viszonyai határozták meg összetéveszthetetlen történelmi arculatát, következésképpen ezeknek a sajátos érdekszempontoknak meghatározó szerepük van az erdélyi történetírásban is.

Ennek korabeli feladatait ekképpen rangsorolja:

„*1. Megállapítani legelőször is azt, hogy mit alkotott eddig az erdélyi történetírás. Egy helyzetfelvétel, ha úgy tetszik, mindarról, amit eddig Erdélyre vonatkozólag magyarok, románok és szászok irtak. Amolyan többkötetes bibliográfia, amelyben összegyűjtve rövid ismertetéssel megtalálhatók lennének az erdélyi összes munkák címei az egyes századok szerint csoportosítva. Mindazok a forráskiadványok, feldolgozások és monográfiák, melyek Erdély történetére vonatkozólag magyar, román és német nyelven megjelentek, címeit a szerzők betűrendes sorrendjében századok szerint csoportosítva, mindeniket két-három soros jellemzéssel ösz-*

³⁷ Bíró Sándor: *Az erdélyi történetírás feladatai*. I. h.

szefoglalva. E munka hiánya régóta érezhető; mindenki tapasztalhatta, aki valamely erdélyi történelmi kérdéssel foglalkozott. Természetesen ezt egy ember nehezen csinálhatja meg, de többen, munkamegosztással rövid idő alatt elkészíthetnék, s ezáltal óriási szolgálatot tennének az erdélyi történettudományak.

2. A szóban forgó bibliográfia nyomán mindenki látná, hogy hol vannak a legsürgősebb teendők, melyek azok a területek, ahol az erdélyi történettudomány még egészen gyermekcipőben jár, vagy még egyáltalán nem indult meg. Akik ezeken a kérdéseken már gondolkoztak, azok jól tudják, hogy sajnos a politikai sikot kivéve az Erdélyi Élet múltjának szinte minden más oldala úgyszólván feldolgozatlan. Gazdaságtörténet, társadalomtörténet, az egyes nemzetiségek demográfiai viszonyainak története szinte egészen szűz területek. Pedig nyilvánvaló, hogy e területek legsürgősebbek, és nem is annyira az egyes erdélyi népek, mint inkább az erdélyi tudományosság szempontjából. Mert ha nem a legalaposabb tudományos felkészültséggel nyúlunk hozzájuk, akkor a ma uralkodó politikai és nemzeti jelszavak úgynevezett »tudósai« fogják maguknak kisajátítani, természetesen egészen elfogult, minden tárgyilagosságot nélkülöző módon. Az ilyen eljárások eredménye pedig előrelátható: a nagyközönség tudatába ezek az elfogult, tendenciózus állítások mennek át, s később az igazi tudományos eredmények már szembetalálják magukat velük, s nagyon nehezen tudnak érvényesülni.

3. A gazdaság- és társadalomtörténet rengeteg ma nagyon időszerű kérdésre adhat feleletet. Az erdélyi termelés viszonyainak a feltárása, az egyes népek szerepe a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem terén éppen annyira fontos lehet, mint az erdélyi társadalmi rétegek kialakulásának és fejlődésének története. A népiség története a maga ezerféle vonatkozással szintén nagyon sok kérdést kell kikutasson: a települési kérdésektől elkezdve a már egészen kialakult nemzetiségi helyzetet magyarázó történelmi rugók feltárásáig. Ide torkollik a helynevek, a dűlőnevek tanulmányozása, a falutörténet, a népszokások és népművészetek rendkívül értékes anyagainak felvétele és összehasonlító feldolgozása, mely nagyon sok esetben segítségére lehet a történetírásnak, különösen ott, ahol hiányoznak az okleveles pontos adatok és feljegyzések.³⁸

Kelemen Lajos (1877–1963) hatvanadik születésnapja jó alkalom Biró Sándor számára, hogy áttekintse a történettudós által addig elvégzett munkát. Mindenekelőtt levéltárosi munkásságát emeli ki. „Mint az EME levéltárosa szinte két évtizeden keresztül állott a kutatók rendelkezésére.

³⁸ Uő: Uo.

A vérbeli tudós örömeivel segített mindenkin; magyar, román vagy német is lett légyen az, aki valamilyen kérdésben hozzáfordult. A levelek, okiratok és jegyzőkönyvek ezreit olvasta és rendszerezte, s kimeríthetetlen tudását főleg ezekből a történetírók előtt legértékesebb egykorú forrásokból mérítette. Országgrészünk gazdaság- és művelődéstörténetében feltétlenül és minden kétséget kizárólag ő a ma élő legnagyobb szaktekintély.” Bíró azt tartotta az erdélyi tudományos élet egyik legfontosabb közérdekű feladatának, hogy mielőbb nyomdafestékhez juttassa Kelemen Lajos páratlanul értékes gyűjteményét.³⁹ Nem sokkal e cikk megjelenése után történetírói és levéltárosi munkásság elismeréséül Kelemen Lajost az MTA tiszteletbeli tagjává, 1962-ben pedig rendes tagjává választották. Az életművét áttekinthető Csetri Elek 1991-ben joggal emelte ki: *„Példátlan gyűjtőmunkája nyomán alakult ki az EME milliós kolozsvári gyűjteménye, amely napjainkban Románia Akadémiája Történeti Levéltáraként szolgálja a tudományos kutatást. Ennek a világviszonylatban is jelentős intézménynek a tető alá hozása életének kimagasló érdeme.*”⁴⁰

Az építész és iparművész, a grafikus és művészettörténész Debreczeni László is nagy tisztelője volt Kelemen Lajosnak. Tavaszival és Bíróval egyetértőleg neki is az volt a véleménye, hogy a történetkutatás, a nyelvészet, a néprajz, a jogtudomány mind-mind olyan kutatási munkaterület, amelyek különösképpen kisebbségi helyzetben életbevágó jelentőségűek. *„Ezek azok a területek, amelyeken minden népnek önmagával szemben sajátos feladatai vannak, s ahol nem várhatjuk, hogy a magunkéban mások dolgozzanak helyettünk.*” Éppen ezért a tervezett Orbán Balázs Tudományos Munkaközösség programjának felvázolása közben nem mulasztja el felhívni a figyelmet az alábbi „hiányszakmák”-ra: *„A történettudomány szakágazataiban a múlt [XIX.] század nagy kutatóinak nincsenek követői. Nincsen egyetlen fiatal diplomatikusunk, paleográfához, epigráfiához értő fiatal erőnk. Nincs fiatalember, aki genealógiához, heraldikához értene. Ezek terén az előttünk járó nemzedékekben is alig egy-egy szakemberünk van, s ha ezek kidőlnek a sorból, úgyszólván minden ilyen irányú munka megáll, mert nem lesz, aki tudja és folytassa a dolgokat. Különösen keservesen kell ezt megérezniünk a kútatópublikálás terén, ahol rengeteg anyag vár módszeres feldolgozásra. De se szeri, se száma az elemző vizsgálat feladatainak sem. Kútatóanyagunk még számos művelődéstörténeti szempontból nincs átnézve. Történeti földrajz, helyrajz, népiségtörténet, telepü-*

³⁹ Uő: *Kelemen Lajos 60 éves... Erdélyi Fiatalok*, 1938. 1. 27.

⁴⁰ Vő: Cs. E. [Cseri Elek]: *Kelemen Lajos*. In: *Romániai magyar irodalmi lexikon II.* Főszerkesztő Balogh Edgár. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1991. 669–673.

léstörténet, nyelvtörténet, a parasztság története, a vallás (nem az egyház!) története, népünk jogtörténete éppen hogy legszűkebb sorát adják a fontos munkáknak. Arról meg nem is szólunk, hogy a magyar őstörténeti kutatásnak milyen feladatai volnának itten. Ugyancsak nincs egyetlen történeti nyelvszakértőnk sem – turkológusunk, szlavistánk, középkori latinistánk, hogy ismét csak a legfontosabbakat említsük –, pedig a történeti kutatáshoz elengedhetetlen ezek munkája. Nincsenek régészeink. Az őstörténeti kutatás régészet nélkül szinte meg sem mozdulhat. A műtörténeti munka terén nincs Erdélyben egyetlen fiatal magyar, aki értene a történelmi építőstílusokhoz, részletesebb ismeretei volnának bár egynek körében. Nincs ikonográfusunk. Az erdélyi tábla-, portré- és miniatűrfestészet, az írómesterek, a pecsétmetszők, a szobor- és másféle faragóművészek, majd pedig az iparművészet egyes ágai: az ötvösség, az ónmivesség s a diszítóművészet, stb., stb. mind-mind részletkutatókra, egy-egy életet odaszentelő komoly tudósra várnak.⁴¹

Debreczeni László „hiánylistája” sok tekintetben ma is érvényes. Ez derült ki az MTA Történettudományi Intézete és az Erdélyi Múzeum-Egyesület által szervezett, 2004. október 20–21-én Kolozsváron megtartott *Erdély a magyar középkorkutatásban* című konferencián. Joggal hangsúlyozta Jakó Zsigmond akadémikus az erdélyi magyar történetkutatás mai kérdéseit taglalva: „Szilárd meggyőződéseim szerint a magyar tudomány-szervezésnek nyolcvanöt évi késedelmeskedés után és az Európai Unióba való bekerülést követően rövidesen lépnie kell, mégpedig nem államban, hanem nemzetben gondolkodva. Az új helyzet végiggondolása ugyan elsősorban az anyaország tudományossága szempontjából halaszthatatlan, de természetesen érinteni fogja a határon túli magyar tudományt is. A ténylegesen egységes jövődő magyar tudományossága ugyanis nem mondhat le – legalábbis a humán tudományokban bizonyosan nem – arról a szellemi potenciálról, amellyel kettős kötődésük, speciális nyelvtudásuk, helyismeretük és helyi kapcsolataik révén a Kárpát-medencei nemzetközösségek szakemberei növelhetik a magyar tudományosság hatékonyságát és elismertségét a szomszéd államokban.”⁴²

⁴¹ Debreczeni László: *Tudományos életünk elsorvadása*. I. h.

⁴² Jakó Zsigmond: *Az erdélyi magyar történetkutatás mai kérdései*. Erdélyi Múzeum, 2005. 3–4.

IV

Nemzeti önszemlélet – kisebbségben

A szem, a látás (erdélyi kisebbségi életlátás, világlátás), a nézet, a tekintet, a szemlélet László Dezső írásainak – többszörösen megszenvedett alapmotívuma. „*Ott nőttem fel a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban, de a székely valóság meglátásához a szemet [kiemelés tőlem – Cs. P.] az erdélyi irodalomtól nyertem*” – vallja 1939-ben,⁴³ immár kiforrott kisebbségi nemzetpedagógusként. Hivatása gyakorlására való felkészülésének, eszménykeresésének időszakában – amit ő kritikai életszakasznak nevez, amelyre az építő korszak következett a harmincas évek második felében – tudatosan arra törekszik, hogy a reálisan látó nagy magyarok családfáját mind a maga, mind pedig mások számára felkutassa, eleven szellemi erőforrássá avassa. „*Makkai Sándor Ady-könyve megismertetett Ady modern kritikai magyarságával – jegyezi fel 1934-ben. – Adytól egy lépést tettem, és próféciája általánosságaitól Szabó Dezső részletekre világitó zsenijének fénykörébe jutottam. Tetszett nekem az az ember, aki a világháború után a legkritikaibb és leegyetemesebb magyarságot jelentette. Miután a jelenben megtaláltam az élő magyarság összes kérdéseinek reális és kritikai szemléletét, s megláttam, hogy ez a nemzetszemlélet még mindig idegen a ma élő, magukat igaznak tartó magyarok előtt, ennek a látásnak történelmi igazolást kerestem...*”⁴⁴ [Kiemelések tőlem – Cs. P.]

Amiből legalább három következtetés menten adódik: a) László Dezső indulásában, szellemi attitűdjének a kialakulásában igen erőteljes szerepet játszott a *Magyar fa sorsát* (1927) és a *Magunk revízióját* (1931) író Makkai püspök; b) a kisebbségi léthelyzettel összefüggő kérdések elméleti tisztázását elsődleges feladatának tekintette; c) reális önismereten alapuló kisebbségi jövőkép foglalkoztatta, aminek a kimunkálása elválaszthatatlan a korszerű nemzetszemlélettől, illetve az egyetemes távlatú gondolkodástól.

Érdemes megfigyelni, hogy Makkai Ady-könyvének a hatására milyen szellemi fejlődésen megy át, amíg eljut a maga kritikai szemléletének a kialakításáig, mert ez egyben a történelmi múlt – kisebbségi helyzetben is eligazítást nyújtó – átértékelésének a mozzanatait is jelzi. „*Legelőször Bethlen Gábor magyarságában láttam meg a ma kritikailag látók őseit – írja ugyancsak a Reálisan látó nagy magyarok családfája című visszatekintésében – azután Széchenyi Istvánt vontam be ebbe a szellemi rokonságba. Mialatt Széchenyivel társalkodtam, felismertem, hogy az ő kétszáz*

⁴³ László Dezső: *Erdélyi magyar irodalom*. In: L. D.: *Magyar önismeret*. Sepsiszentgyörgy, 1944. 183–189.

⁴⁴ Uő: *Reálisan látó nagy magyarok családfája*. *Erdélyi Fiatalok*, 1934. II. 37–39.

évvél idősebb igazi rokona gróf Zrínyi Miklós, az író-hadvezér. De amíg eljuttottam hozzá, egy kis kitérőt kellett tennem, [...] és [...] kimutattam, hogy a nagy liberális gondolkozású Eötvös, látási módjuk teljes ellentéte mellett is, milyen rokona a kritikában és az egyetemes magyar szemléletben Szabó Dezsőnek. A kitérő után most már egészen világos előttem a sor: Bethlen Gábor és Zrínyi Miklós a XVII., gróf Széchenyi István és báró Eötvös József a XIX., Ady és Szabó Dezső a XX. században minden különbségük ellenére is egy szellemi vonulatot jelentenek a magyarság életében.”⁴⁵ [Kiemelés tőlem – Cs. P.]

Mindenikükről külön tanulmányt vagy könyvet írt László Dezső.

A Széchenyiről szólóknak még kedvező volt a visszhangja, ám a Bethlen-, az Eötvös-, a Szabó Dezső-, és Zrínyi-tanulmányt magába foglaló kötetet, az 1935-ben – ugyancsak az *Erdélyi Fiatalok* kiadásában – megjelent *A siető embert* már „rosszindulatú hallgatás” övezte. Az erdélyi magyarság közvéleményét irányító, befolyásoló hivatalos politika nem akarta tudomásul venni – mutatott rá Vita Zsigmond az elhallgatás okaira –, hogy „itt egy új nemzedék új látása nyilatkozik meg, amely előítéletektől mentesen akarja megérteni nemzete múltját, és így új alapokra fektetni a jelenét”.⁴⁶ A Széchenyi-könyv óta felerősödött László Dezső hangja, pedig már akkor egyértelmű volt az üzenete: a Kárpát-medencei magyarságnak – többségi és kisebbségi helyzetben egyaránt –, ha meg akar maradni, meg kell újulnia, életformát kell változtatnia. Gazdasági, társadalmi, politikai és szellemi téren egyképpen esedékes a szemléletváltás, a „magunk revíziója”. A történelemben szervesen benne élőként – magát is „siető embernek” tartotta – jól tudta: „Az élet hatalmas árja nem áll meg a mi kedvünkért, nem vár meg bennünket, nekünk kell sietve, soha le nem késve vele együtt haladnunk.” Ám azt is hozzátette: „De azért semmit sem szabad elsietnünk.”⁴⁷

Az, hogy a Székely Nemzeti Múzeumban nőhetett fel, úgy tűnik, messzemenően kárpótolja a gyermekkorában elszenvedett egyéni és közösségi traumákért, értékvesztésekért, másrészt valóban döntő módon meghatározta későbbi életpályájának alakulását, munkásságának irányultságát. Édesapja, dr. László Ferenc (1873–1925) a Székely Mikó Kollégium tanára és egyben (1920 és 1923 között) a Székely Nemzeti Múzeum – régészeti ásatásainak köszönhetően nemzetközi hírnévnek örvendő – múzeumműre. „Alig volt esztendő, hogy angol vagy német egyetemi tanárok, múzeumi emberek meg ne fordultak volna nálunk” – emlékezik vissza azokra

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Vita Zsigmond: *A siető ember. Erdélyi Fiatalok*, 1935. II. 52–53. Vö. László Dezső: *A siető ember*. Kolozsvár, 1935. 8.

⁴⁷ Vö. László Dezső: *A siető ember*. Kolozsvár, 1935. 8.

az eszméltető évekre 1938 nyarán kelt feljegyzéseiben.⁴⁸ Amíg édesapja mellett lehetett, úgyszólván naponként átélhette, hogy a beláthatatlan múlt miként válik jelen idejűvé, kézzelfogható valósággá a világot megismerni vágyó beavatottak számára, és már akkor rádöbbenhetett arra is: a múlttal való állandó szembesülés korántsem öncélú folyamat; egyik lényeges előfeltétele a jövőalakítás alternatívái közötti helyes történelmi döntéseknek. Az itt szerzett tapasztalatok alapján nemzedéktársainál jóval korábban felismeri: bár a kisebbségi lét eleve szűk(ebb)re szabott, visszaszorítottabb életformát jelent, ennek nem szükségszerűen kell együtt járnia a kisigényűséggel, sőt annál indokoltabb az egyetemes távlatú szellemi nyitottság. Ezzel a szemlélettel a kisebbségi életet is az emberi gazdagodás erőforrásává lehet avatni, annál is inkább, mivel – meglátása szerint – az egymással (akár kényszerűségből) bensőségesebb viszonyba kerülőknek megadatik az a lehetőség, hogy megteremtsék az egymásért élők, az egymásért szolidaritást vállalók közösségét.

Makkai Sándor másik nagy hatású könyve, a *Magunk revíziója* ugyancsak meghatározó jelentőségű volt a második erdélyi nemzedék önszemléletében, pontosabban: kisebbségi nemzetszemléletében. Ezt leginkább Jancsó Béla szellemi habitusán mérhetjük le: 1931-ben teljes mértékben azonosul az író-püspök jövőformáló alap gondolataival, ám 1936–1937-ben a leghatározottabban szembefordul mesterével, amikor Makkai a kisebbségi lét paradoxonjaiból többségi helyzetbe menekül. Jancsó a harmincas évek második felében is kitart azok mellett a felismerések mellett, amelyeket – nemzedékével együtt – a *Magunk revíziójának* köszönhet. „*Makkai megmutatja – fejtette ki az Erdélyi Fiatalok hasábjain 1931-ben –, hogy a tipikus nemzeti katasztrófák (Augsburg, Muhi, Mohács, Majtény) mind azonos nemzeti bűnök következményei. Augsburgnál az olcsó dicsőség kalandszomja, Muhinál a Kelet és Nyugat legjavától való elzárkózás, Mohácsnál a pártoskodást jóvátenni akaró halálbravúr, Majténynél a kishitű lemondás bűnei felett mondott ítéletet az Idő.*” Ezek a tragédiák azonban kitermelték a „faji erények” egy-egy típusát is. „*Augsburg után Szent Istvánt, Muhi után IV. Béla alkotó bölcsességét, Mohács után Bethlen Gábor önmérsékletét, türelmét, letörhetetlen gyakorlati életkedvét, Majtény után Széchenyi István prófétaságát, aki a nemzeti önerőben látta meg a nemzeti sors titkát: »ne keressétek határaitokon kívül javatokat és híreket: magatokban hevernek a valódi arany- és ezüstbányák munkátlan, nyitatlan, sőt még a legjobb magyarok előtt is ismeretlenül.*»” Amiből ezt a következ-

⁴⁸ Uő: *Önéletrajz-féle*. 1938 nyarán készült gépirat a szerző hagyatékában. Először *A kisebbségi élet ajándékai* című Minerva-kötetben látott napvilágot.

tetést vonja le: „*A magyar bűnök és értékek élet-halál harca folyik ma is mibennünk, s életünk-sorsunk függ attól, hogy erényeink által meg tudjuk-e újítani nemzeti öntudatunkat. Kisebbségi sorban, politikai hatalom nélkül utunk csak egy: a kultúra, mely nem elzárkózó, elszűkülő, de az anyaország-génál egyetemesebb és mélyebben egyetemes kell hogy legyen.*”⁴⁹

Ezért foglalkozik az *Erdélyi Fiatalok* a magyar történelem nagyjainak sorában az erdélyi fejedelmekkel (János Zsigmond, Bethlen Gábor, II. Rákóczi Ferenc), illetve Kölcsey, Széchenyi, Kossuth, Wesselényi, Eötvös József, Deák Ferenc, Jászi Oszkár, Szabó Dezső, Szekfű Gyula, Kós Károly, Makkai Sándor történelem- és nemzetszemléletével.⁵⁰

Feltűnő, hogy Szekfű Gyula *Három nemzedék* című művének 1934-es bővített újrakiadása Jancsó Bélát készletti megszólalásra – és nem például a történész Bíró Sándort. Ennek alighanem az a magyarázata, hogy Erdélyben is terjedni kezdett a magyarországi „neo-barokk” szellem, amely Szekfűt tüzte zászlajára Szabó Dezső ellenében. Jancsó elismerte, hogy Szekfű új fejezetet nyitott a magyar történetírásban, de nem hagyhatta szó nélkül mestere, Szabó Dezső gondolatrendszerének – akár átmeneti – alábecsülését sem. Végeredményben az álreformizmus importja ellen tiltakozott érvelésével: „*A magyarországi közélet ma hangos a reformok követelésétől. És e reformoknak az összes régi bűnök ellenszegülnek. Reformok ellen kétféleképpen szoktak harcolni. A nyílt ellenállás a népszerűlenebb és ritkább. Célravezetőbb – mert megtévesztő – egy álreformizmus kialakítása. Kisajátítani a reformot, jelszóvá tenni, a jelszó alá álarcosan a maga embereit tömöríteni, megosztani és megtévesztetni a reformot akaró erőket, és így elamerikázva és kompromittálva a lényegét, a megvalósítástól elűtni a tömeget. [...] Úgy látszik, hogy Szekfűnek jóhiszemű és éles, bár nem teljes kritikai álláspontja – bizonyonnyal akaratán kívül – egy ilyen álreformizmus fegyvere lett Magyarországon. [...] Hitünk szerint a történelmi helyzet adta keretekben a magyarság minden darabjának külön, saját belső szükségéi és törvényei parancsolta utakon kell megújulnia. [...] De neo-barokk bűnök és álreformert megtévesztések importjára csak e megújulás ellensé-*

⁴⁹ Jancsó Béla: *Magunk revíziója. Makkai Sándor új könyvéhez*. Erdélyi Fiatalok, 1931. 3. 45–50.

⁵⁰ Vö: – r. [Bíró Sándor?]: *Makkai Sándor: Egyedül. Bethlen Gábor lelki arca*. Erdélyi Fiatalok, 1930. 2. 28–29.; Mikó Imre: *Jogi szeminárium*. Erdélyi Fiatalok, 1930. 7. 114.; László Ferenc: *Egy tízéves röpírat*. Erdélyi Fiatalok, 1931. 2. 31–34.; Bíró Sándor: *László Dezső: „Akarom: tisztán lássatok”*. Erdélyi Fiatalok, 1933. 1. 30–312.; László Dezső: *Reálisan látó nagy magyarok családfája*. I. h.; Bíró Sándor: *II. Rákóczy Ferenc*. Erdélyi Fiatalok, 1935. 1. 5–9.; Dr. Jancsó Béla: *Szabó Dezső és Szekfű Gyula*. Erdélyi Fiatalok, 1935. 1. 10–17.; uő: *Az elfelejtett Kölcsey*. Erdélyi Fiatalok, 1938. 1. 3–6.; Bíró Sándor: *Mátyás, az államferfi*. Erdélyi Fiatalok, 1940. 1. 3–4.; xxx: *400 éve született János Zsigmond*. Erdélyi Fiatalok, 1940. 2. 10.

geinek van szükségük. Minden megújulásnak pedig erkölcsinek kell lennie, nem szavakban, de tettekben megnyilatkoznak.”⁵¹

A harmincas évek derekán a történelmi témákból építkező Kós Károly szépírói műveire irányul az *Erdélyi Fiatalok* figyelme. Ez nem csoda, hiszen mind *Az országépítő* című regény (1934), mind pedig a *Budai Nagy Antal* históriájából írt színmű (1936) időszerű kérdéseket feszegetett. Avatott tollú, vérbeli esszéista ír mindkettőről, Jancsó Béla, aki nem csupán esztétikai szempontokat érvényesít elemzéseiben. Óhatatlanul előtérbe kerülnek az ideológiaiak is.⁵² *Az országépítő* kapcsán mindenekelőtt a Kelet-Európa légkörét feszültté tevő német szupremációs törekvések veszélyére hívja fel a figyelmet. „Török-tatár pusztítás csak a magyar politikai hatalom ellen tör – olvashatjuk okfejtésében –, a német elnyomás a kereszténység első terjeszkedésétől kezdve együtt járt a magyar lélek összes megnyilvánulásainak: ősi zenének, népművészetnek stb. pusztításával.” Más vonatkozásban pedig azt fejtegeti, hogy a Habsburg-dinasztia uralma nemcsak a magyarság elnyomását jelentette, mérhetetlen kárt okozott azzal is, hogy megmérgezte a vele együtt élő, ugyancsak elnyomott népek lelki békéjét. A történelmi tények újraértékelését sürgeti tehát, új magyar gondolkodás megteremtését, a külső veszélyekkel számoló kisebbségi életlátás kialakítását. A *Budai Nagy Antal* is arra ad lehetőséget – mind Kós, mind Jancsó – számára, hogy „a kívülről jött, az itteni viszonyokat és lelkeket egészen nem ismerő és tekintetbe venni nem tudó s mégis türelmetlen eszmei fanatizmus” ártalmasságát érzékeltessék, „mely tragédiába fullasztja a másik erő hősiességét; a másik erőt, melynek ez a kérdés nem az eszmei győzelem, de e több és jobb itteni élet, a saját életének teljes felelősségű kérdése, mely fejlődni akar, de a saját viszonyai által szabott mértékben, a maga módján és a maga embereivel, önmagáért.”⁵³ Aki belülről ismeri az Erdélyi Fiatalok mozgalmát, az tudja, hogy 1937 derekán, amikor Jancsónak ez a cikke megjelent, a fenti gondolat erős hangsúllyal jelentkezett a folyóirat hasábjain. Azt azonban nem méltányolta eddig kellőképpen senki: a lap vezéregyéniségei nem kis erkölcsi bátorságról tettek tanúbizonyságot (s ez együtt járt a demokráciaigény következetes ébrentartásával), amikor szembeszálltak mindenfajta fanatizmussal, eszmei türelmetlenséggel.

⁵¹ Dr. Jancsó Béla: *Szabó Dezső és Szekfű Gyula*. I. h.

⁵² Jancsó Béla: *Az országépítő. Kós Károly regénye*. Erdélyi Fiatalok, 1934. I. 16–19.; Uő.: *Budai Nagy Antal*. Erdélyi Fiatalok, 1937. 2. 26.

⁵³ Uo.

V

Az Erdélyi Fiatalok és a kisebbségi kérdés

Amikor Jancsó Béla 1929 nyarán szervezni kezdi Kolozsváron az Erdélyi Fiatalok mozgalmát, a pozsonyi Sarló és a budapesti Bartha Miklós Társaság már virágkorát élte. A mozgalom spiritusz rektora eleve úgy készítette elő az értelmiségi pályára készülő második erdélyi nemzedék színre lépését, hogy szoros együttműködést alakíthassanak ki a Kárpát-medencei ifjúsági egyesületekkel. Már az induló lapszám is világosan mutatja ezt a szándékot. A főlaptestben a Bartha Miklós Társaságot újjászervező Fábíán Dániel tanulmánya (*Az erdélyi magyar ifjúság feladata a kisebbségi autonómia területén*) olvasható, a „Fiatal magyarok” rovat munkatársai pedig az *Új Magyar Földet* (a Bartha Miklós Társaság röpiratát), a *Vetést* (a szlovákiai „új arcú magyarok” időszaki kiadványát) és a Szenteleky Kornél szerkesztésében megjelenő *Vajdasági Írást* szemlézik. A szegedi Bethlen Gábor Kört fellendítő Buday Györgynek, illetve a Fábíán Dániel ügyvezető elnökhöz írt levelek tanúsága szerint Jancsó egyfolytában sürgeti Balogh Edgár címét, de levélváltásaikra csak 1930 februárjától került sor.

Hogy maga Jancsó mennyire tisztában volt a Sarló vezetőjének a korabeli ifjúsági mozgalomban betöltött szerepével, azt világosan jelzi az a szerkesztőségi beajánlás, amely az *Erdélyi Fiatalok* első faluszámában megjelent írását (*A regösjárástól a szociográfiai intézetig*) kíséri: „*Balogh Edgár a felvidéki magyar diákmozgalmak megindítója, a pozsonyi Sarló elnöke kezdeményezte az 1928 májusában tartott budapesti Ady-ünnepséget, mely a haladó magyar ifjúság első egyetemes kézfogása volt. A Sarló-mozgalom dolgozta ki a kisebbségi magyar ifjúság világszemléletének alapjait, s örömmel tölt el minket, hogy az első Erdélybe írott felvidéki magyar fiatal-cikket éppen a mozgalom vezetője küldte be hozzánk.*”⁵⁴

A „haladó magyar” jelzős szerkezet arra utal, hogy Jancsó is – akárcsak Balogh Edgár, Buday György, Fábíán Dániel, József Attila – következetesen elhatárolta magát a hazafiaskodó bajtársi tömörülésektől. Nem napilapokból értesült a nagyvisszhangú Ady-ünnepségről: maga is jelen volt az 1928. május 19–20. között megtartott rendezvényen. Éspedig Balogh Edgár kezdeményezésére. Ezt ő maga erősítette meg, miután a kiürítésre váró Jancsó Béla-lakás padlózatán szétszórt levélváltásaikat összegyűjtöttem, legépeltem, és 1984 szeptemberének első hetében elvittem hozzá. Kérdéseimre írásban válaszolt, és ebben levelezésük előzményére is kitért: „*Amikor 1928 tavaszán Budapesten több erdélyi diákkal együtt megszer-*

⁵⁴ Balogh Edgár: *A regösjárástól a szociográfiai intézetig*. Erdélyi Fiatalok, 1930. 6. 82–85.

veztük az »ezer magyar ifjú« Ady-ünnepét, e diákok (Hajdu Dénes, Csoma Jenő, Gergely Pál) ajánlatára Romániából bevontuk az előkészületekbe a két Jancsó fivért, Bélát és Elemért, mint az irodalmi érdeklődésben hasonló felfogású Ady-híveket. Ez a levélbeli kapcsolat a Sarló gombaszögi megalkakulása (1928 nyarán) után a budapesti Bartha Miklós Társaság és a szegedi Bethlen Gábor Kör közvetítésével erősödött meg.⁵⁵

Nem kétséges, hogy a Sarló önszerveződési mintája modellszerepet töltött be az Erdélyi Fiatalok működésében. Különösen a kisebbségi kérdés tanulmányozását illetően. Mikó Imre és Makkai László írásából egyaránt fény derül erre. Az induló folyóirat első két számában Mikó Imre – az Erdélyi Fiatalok közjogi szemináriumának későbbi vezetője – a *Vetés* közleményei alapján ismerteti a Sarló programját. Eszerint a Sarló fiataljai foglalkoztak 1) a nemzet, nemzetiség és kisebbség fogalmi definíciójával; 2) a régi Magyarország nemzetiségpolitikájával (Széchenyi, Wesselényi, Deák Ferenc és Jászi Oszkár felfogásával); 3) a békeszerződések kisebbségi vonatkozásaival; 4) a kisebbségi kérdés csehszlovákiai helyzetével; 5) az észtt kulturális autonómiával, illetve a szocializmusnak a kérdésre adott válaszaival.⁵⁶

A kolozsvári egyetemi és főiskolai hallgatók is hasonló elgondolások szerint foglalkoztak a kisebbségi kérdés „alapvonalaiival”. „Az erdélyi fiatal nemzedék legáltalánosabb kultúr-feladatai közé tartozik a mindennapi élet súlyával reá nehezedő kisebbségi kérdés hiány nélküli megismerése” – fejtette ki az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain Mikó Imre. Az 1929/30-as tanévben megtartott tizennégy előadás hármass céliránya: a) a nemzetiségi kérdés a régi Magyarországon, b) a kisebbségi kérdés Romániában, c) a kisebbségi kérdés megoldásának irányelvei. Az előadásokat a legkiválóbb jogászok, parlamenti képviselők, egyházi vezetők, ügyvédek és újságírók tartották. A nemzet, nemzetiség, kisebbség, nemzetköziség fogalmának elméleti tisztánlátására Paál Árpádot, az 1921-es *Kiáltó szó* társszerzőjét kérték fel; Széchenyi és Wesselényi „messze kimagasló nemzetiségi politikájával” Péterffy Jenő ügyvéd, az *Erdélyi Fiatalok* alapító-főmunkatársa foglalkozott; Kossuth Duna-medencei konföderációs elgondolásának időszerepéről Suba Károly ügyvéd, a szegedi Bethlen Gábor Kör elnöke tartott előadást; Eötvös Józsefnek az 1868-as nemzetiségi törvény megalkotásában játszott szerepéről Várady Aurel értekezett; Jászi Oszkár koncepcióját Zágoni István, a *Kiáltó szó* másik társszerzője ismertette; a legsúlyosabb romániai kisebbségi sérelmeket – iskolaügy, nyelvhasználat, az agrárreform kisebbségellenes végrehajtása – Balázs András és Bartha Ignác hozta

⁵⁵ Balogh Edgár levele Cseke Péternek. Kolozsvár, 1984. szeptember 9–14.

⁵⁶ Mikó Imre: *Úttörő fiatalok*. Erdélyi Fiatalok, 1930. 2. 25–27.

felszínre; Brătianu, Averescu, Iorga és Maniu „kisebbségpolitikáját” pedig Sándor József szenátor világitotta meg.

A múlt tanulságai, illetve a korabeli helyzetkép felvillantása mellett természetesen a kisebbségi kérdés „megoldása” foglalkoztatta leginkább az Erdélyi Fiatalok jogi szemináriumának résztvevőit. Az előadások és viták alapján Mikó Imre eképp rögzítette a kínálkozó lehetőségeket:

„*A Nemzetek Szövetsége, bár jelenleg egyedüli panaszforum, korántsem biztosít szélcsendet Európa negyvenmilliónyi kisebbségi állampolgára számára. (Dr. Sulyok István) Háromfelé ágaznak a jövő útjai. A legmerészebb és legtávolabb álló megoldás Coudenhove Kalergi, illetve Briand Páneurópa-konceptiója. Megvalósulása nem a kisebbségektől, hanem az uralkodó nemzetektől függ, s hangzatos frázisai mellett csak azoknak az érdekszövetségét jelenti, a kisebbségi kérdés további megoldatlanságának a fenntartásával. (Dr. Sulyok István) A szocializmus mint elv lehet kisebbségi emancipációnk vezérfonala. A faji és népközösségi eszme kiegyenlítődeséből a dolgozó intellektuettek, munkások, földművesek osztályalapon álló megszervezéséből jöhet létre az a belsőleg egészséges kisebbségi társadalom, mely megérett arra, hogy önmaga ura lehessen. (Dr. Kertész Jenő) Az önkormányzat –, melyet a párizsi szerződés II. szakasza csak a székely és szász közületekre terjeszt ki – hozhatja csak meg a kisebbségi kérdés hiánytalan megoldását, miként az ész példája is mutatja. Az erdélyi magyar kisebbség útja tehát: egységes szociális és kulturális szervezkedéssel belsőleg felkészülni az autonómiára, melynek kivívása az ifjú nemzedék feladata.*”⁵⁷

Makkai László 1932 tavaszán arról tájékoztatja az Erdélyi Fiatalok olvasóit, hogy a csehszlovák köztársaság elnöke, T. G. Masaryk egymillió cseh koronát adományozott „*egy szlovenszkói magyar tudományos, irodalmi és művészeti társaság céljaira, amely 1931. november 9-én meg is alakult*”. (Azt is nyilvánosságra hozta persze: ez az adomány nem feledtetheti, hogy ezzel egy időben a csehszlovákiai magyar oktatás és művelődés támogatását tizenegy millióval rövidítette meg az elnök.) Minthogy a kisebbségi kérdés a magyarság egyik legfontosabb problémája, ezért – írja Makkai – a Társaság tervbe vette egy *kisebbségi alosztály* szervezését, amelyik az alábbi pontokat vette fel munkaprogramjába: „*1. A magyarországi volt nemzetiségek objektív történetének és az erre vonatkozó irodalom bibliográfiájának megírása. 2. A kisebbségi kérdés elméleti és jogi tanulmányozása, a nemzetközi szerződések és a külföldi kisebbségeket tárgyaló ismerete, végül 3. A szlovenszkói és utódállambeli kisebbségi statisztika minden szempontot kimerítő összeállítása és tanulmányozása.*” E célból az alosz-

⁵⁷ Uő: *Jogi szeminárium*. Erdélyi Fiatalok, 1930. 7. 114.

tály érintkezésbe lép a kérdés tanulmányozására alakult más szervezetekkel, és megszervezi a maga levéltárát meg átfogó szakkönyvtárát.⁵⁸

Az Erdélyi Fiatalok románság-képe

Az erdélyi román értelmiségi ifjúság társadalmi öntudatosodása nagyjából hasonló körülmények közepette és hasonló keretekben zajlott le, mint az Erdélyi Fiatalok mozgalmáé. Az Astra – 1931-ben megalakult – ifjúsági szakosztálya ugyanolyan fontos szerepet játszott e nemzedék felkészítésében, mint a Székelyek Kolozsvári Társaságának Ifjúsági Bizottsága; az *Erdélyi Fiatalok* és az 1933-ban megindított *Gând românesc* munkásságában sem nehéz felfedezni – mutatis mutandi – a közös jegyeket. Nem véletlen tehát, hogy az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain értesülünk a román egyetemi ifjúságot összefogó ifjúsági szakosztály megalakulásáról⁵⁹ és öntudatosító munkájáról⁶⁰ csakúgy, mint a *Gând românesc* szelleméről és célkitűzéseiről.⁶¹ Ez utóbbi megindulása annál is inkább érdeklődést kelt az Erdélyi Fiatalok körében, mivel az a Ion Chinezu szerkeszti, aki elsőként írt doktori értekezést a romániai magyar irodalom kezdeteiről. Bíró Sándor örömmel tapasztalja, hogy „a cikkek legnagyobb részét egy nagy felismerés vezeti: a kultúrának a politika felett való elsődleges, primér fontossága.” Majd kifejti, hogy a szellemi életben magának helyet követelő fiatal román nemzedék sok tekintetben hasonló gondokkal küzd, mint az Erdélyi Fiatalok tábora; nem véletlen tehát, hogy hasonló felismerésekhez jutottak.⁶²

Az *Erdélyi Fiatalok* a továbbiakban rendszeresen ismerteti a *Gând românesc* friss számaint, és nem mulasztja el azt sem, hogy az Astra előadásaira mozgósítsa a kolozsvári magyar egyetemi hallgatókat. „Mi, akik állandóan hirdettük, hogy egymás megismerésén át lehet csak eljutni az együttélő népek gazdasági és szellemi adottságainak, közös kérdéseinek és közös sorsának a felismeréséig, csak e felfogásunkhoz vagyunk következetesek – írja a *Gând românesc*-csoport által szervezett rendezvény beharangozásában –, amikor ennek az értékes előadássorozatnak a meghallgatását ajánljuk minden komoly erdélyi magyar fiatalnak.”⁶³ Az előadássorozat tíz témakört ölelt fel Erdély irodalmi, művészeti, gazdasági egészségügyi, jogi stb. kérdéseiből, és különösen nagy érdeklődés előzte meg Ion Chi-

⁵⁸ Makkai László: „Az ifjúság állást foglal”. *Erdélyi Fiatalok*, 1932. 3–4. 49–51.

⁵⁹ Demcter Béla: *A román ifjúság falumunkája*. *Erdélyi Fiatalok*, 1931. 5–6. 100–102.

⁶⁰ Fogarasi Géza: *A román ifjúság falumunkájáról*. *Erdélyi Fiatalok*, 1932. 5. 77–78.

⁶¹ B. S. [Bíró Sándor]: *Gând românesc*. *Erdélyi Fiatalok*, 1933. II. 60–61.

⁶² Uo.

⁶³ Uo.

nezu előadását, aki 1934 márciusában a romániai kisebbségek művelődési életéről beszélt.

Az *Erdélyi Fiatalok* alapító-főmunkatársai nem csak belpolitikai szempontból tartották fontosnak az együttélés feltételeinek a megteremtését és a kölcsönös megismerés útjában álló akadályok elhárítását. Hivatást láttak annak előmozdításában is, hogy az érdekezésszerűen alapuló együttműködés igénye mindkét országban az állampolitika rangjára emelkedjék. Ezt a célkitűzést szolgálták már azal is, hogy a bukaresti szociológiai iskola munkásságáról és a falumunkát is végző erdélyi Astra tevékenységéről rendszeresen hírt adtak, hiszen a lap magyarországi terjesztése révén hitelesen tájékoztathatták az ottani közvéleményt is. Hogy ez mennyire eredményesnek bizonyult, kimutatta már a szakutató: a nemzetközi hírű román szociológia bukaresti műhelyének eredményei serkentőleg hatottak a magyarországi falukutatósokra is. Az *Erdélyi Fiatalok* ugyanakkor nem mulasztotta el felhívni a romániai közvélemény figyelmét azokra a magyarországi kezdeményezésekre, amelyek – a népeket egymásnak uszító fasiszta terjeszkedés légkörében – a tárgyilagos józanság hangját képviselték, a román és a magyar nép békés együttélésének történelmi szükségességét bizonyították.

Mindez abban a felismerésben gyökerezett, amit Bíró Sándor 1937 elején így fogalmazott meg: „*A[z Erdélyi] Fiatalok megindulásától kezdve folyton hangsúlyozta a románság múltja és jelene megismerésének szükségességét. Állandóan azon volt, hogy a romániai magyarság minél alaposabban ismerje meg a románság viszonyait és életkörülményeit, mert csak a kölcsönös megismerés vezethet egy békés, megértő álláspont kialakulására. Ezért mindig kiemeltük azokat az irodalmi, tudományos vagy éppen politikai eseményeket, melyek a kölcsönös megismerést szolgálták.*”⁶⁴ Egy esztendővel később I. Tóth Zoltán arról számolt be, hogy a fiatal magyarországi történetírói nemzedék közép-európai hivatásának tesz eleget, amikor előszeretettel nyúl a nemzetiségi kérdéshez, „az illúzióködtől elfátyolozott kép megtisztításához”. Merthiszen „*a nagy lecke, a háború és a birodalom elvesztése keserű lehetőséget nyújtott a magyarországi új nemzedéknek, hogy őszintén megvizsgálja az összeomlást előidéző okokat, és így megnövelte a tárgyilagos ítélet lehetőségét. A lét és nemlét mélységéig ható töprengések túljuttatták az önző hatalmi álláspont szűk korlátain, és világosan utalják a nemzeti különjelleg mellett a nemzetek összefogásának elve felé.*”⁶⁵

⁶⁴ B. S. [Bíró Sándor]: *Mester Miklós könyve a transzszilvániai románság nemzeti köveleiről*. Erdélyi Fiatalok, 1937. I. 10.

⁶⁵ [1.] Tóth Zoltán: *Tóth András: Az erdélyi román kérdés a 18. században*. Erdélyi Fiatalok, 1938. 3–4. 25.

Sokatmondó tény: a kolozsvári lap történész munkatársai (elsősorban Bíró Sándor és I. Tóth Zoltán, illetve a gyermekkorától Magyarországon élő, székelyföldi születésű Mester Miklós) azt a vonulatot emelték ki a Magyarországon folyó történetkutatások irányzatai közül, amelyik a magyar–román kapcsolattörténet fejezeteinek tárgyilagos bemutatásával járult hozzá „az illúzióködöktől elfátyolozott kép megtisztításához”. Mester Miklósnak a román nemzeti követelésekről szóló könyvét (*Az autonóm Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863–64. évi nagyszzebeni országgyűlésen*) recenzálva például Bíró Sándor fontosnak látja leszögezni: „A két egymás mellett élő nép szenvedélyektől izzó mai világában különösképpen nagy értéknek látjuk a fiatal magyar történetíró tárgyilagosságát. Hiszen ez a mai szélsőséges felfogású világban a legnehezebb feladatok közé tartozik. Megőrizni a tudomány fenséges hidegvérét és az igazság fanatikus szeretetét akkor, amikor mindkét részről a legképtelenebb állításokat halljuk a két nép múltját illetően. A szélsőséges felfogások megfelelnek arról, hogy az igazság meghamisítása előbb-utóbb megbosszulja magát, s egyenesen ártalmára van annak az ügynek, amely miatt azt elkövették.”⁶⁶ Mester Miklós nem esett ebbe a hibába, hangsúlyozza Bíró, hőseiről román forrásmunkák alapján ír – megértéssel és rokonszenvvel. Az erdélyi történelmi múlt megjelenítésére azonban csak a magyar és német kútfőforrások megidézésével vállalkozik. „Halljuk a románokat anyanyelvükön beszélni a megyei törvényhatóságok gyűlésein; látjuk öntudatos és rokonszenves szereplésüket, amint fanatikusán követelik népük nyelvének egyenjogosítását a többi nyelvekkel. A románok akkori vezetői mély éleslátással akarták a transzszilvániai népek egymáshoz való viszonyát az evangéliumi erkölcs köszikla alapjára helyezni, mikor [Ioan] Pușcariu szerint mindenki számára ezt a tételt állították fel: »Ami neked nem tetszik, ne tedd másnak sem.« Ugyanilyen értelemben nyilatkoztak a románság legismertebb, legnagyobb tekintélyű vezetői is, mint Șaguna, Barițiu, Suluțiu, stb., akik országgyűlési beszédekben mind hitet tettek a transzszilvániai népek nyelvbékéje mellett.”⁶⁷

„Magyarság és románság a Duna völgyének két, a kisépek sorsában egymásra utalt szomszéd népe, melyeket a régi ellentétek nem szükségszerűen választanak el – idézi az Erdélyi Fiatalok IX. évfolyamának hasábjain I. Tóth Zoltán magyarországi pályatársát, Tóth Andrást, aki *Az erdélyi román kérdés a 18. században* címmel adott ki 1938-ban könyvet Budapesten. – *Magyarságnak és románságnak egyaránt érdeke, hogy egymást,*

⁶⁶ B. S. [Bíró Sándor]: *Mester Miklós könyve a transzszilvániai románság nemzeti követeléseiről*. Erdélyi Fiatalok, 1937. I. 10.

⁶⁷ Uo.

egymás történelmét, az egymással való kapcsolatok történetét a józan racionalitás szemüvegén keresztül megismerje.”⁶⁸ Tóth Zoltán a szóban forgó munka – napjainkban ugyancsak időszerű – vezérelvét emelte ki, ami teljesen egybevágott az *Erdélyi Fiatalok* felfogásával, hiszen a lap indulásától kezdve tudományos tárgyilagossággal igyekezett bemutatni ezeket a kérdéseket. Annál is inkább, mivel azt vallották: „a másokkal szembeni egyoldalú elfogultság még nem tartott meg senkit, de másfelől a mások értékének az elismerése még nem jelenti saját értékeinknek a megtagadását.”⁶⁹ Ebből következett az igényük is, hogy egymás értékeinek a bemutatásában a tudományos objektivitás kölcsönös legyen. Sajnos, nem volt az. Vagy csak nagyon ritkán. Amit bizonyít a rengeteg félretájékoztató, a minden alapot nélkülöző vádaskodás.

I. Tóth Zoltán joggal tette szavá: „*A nemzetiségi kérdés tárgyalása majdnem kivétel nélkül a legelfogultabb, önző, egyoldalú szempontok mellett szokott történni.*” Erélyesen kérdezett rá: mi a magyarázata annak, hogy olyan kevesen tartják tiszteletben a tudományos objektivitás követelményeit? És az elfogultságban, az egyoldalú szempontok alkalmazásában, a rossz értelemben vett nemzethűségben, a politikai célok hajhászásában találta meg a választ. Holott a kölcsönös egymásrautaltság felismerése vezethet csak tartós eredményre.⁷⁰

A tudományos és politikai józanság szava volt ez 1938-ban. Az már nem az *Erdélyi Fiatalok*on múlt, hogy a „józan racionalitás szemüvegét” – amit Tóth András és I. Tóth Zoltán igényelt – abban a korban olyan kevesen viselték.

Az Erdélyi Fiatalok történelemszemlélete végül is Bíró Sándor *Kisebbségben és többségben* című művében öltött testet maradandó formában. Több mint tudománytörténeti tény, hogy a második világháborút követően, a párizsi békeszerződés előkészítése idején „történelmi szerep” várt a kéziratra. Bárdi Nándornak a kötet erdélyi kiadásához írt előszavából tudjuk, hogy 1946 februárjában I. Tóth Zoltán, áprilisban pedig Lukinich Imre egyetemi tanár véleményezte a Jancsó Benedek munkáihoz hasonló fontosságú kéziratot. Íme, milyen érvekkel sürgette I. Tóth Zoltán a kézirat mielőbbi megjelentetését: „*Bíró Sándor [...] módszerének legfontosabb vonása az, hogy a magyarországi románság helyzetét annak saját megnyilatkozásai alapján mutatja be. Forrása elsősorban a legújabb kori történetkutatás kimeríthetetlen kincsesbányája: a hírlapirodalom, ami mellett esetenként felhasználja a tudományos és adatközlő publikációk vonatkozó*

⁶⁸ [I.] Tóth Zoltán: *I. m. I. h.*

⁶⁹ László Dezső: *A kisebbségi magyar ifjúság problémája*. Erdélyi Fiatalok, 1937. III. 6–9.

⁷⁰ Tóth Zoltán: *I. m. I. h.*

részét is. A románság helyzetét 5 kérdéscsoportban mutatja be: I. Gazdasági helyzete, II. Nyelvhasználata, III. Egyházi helyzete, IV. Közművelődése és V. Jogai és közszabadságai. Mindezekben sikerült a szerzőnek a magyarországi románság életének legfontosabb mozzanatait rendszeresen megragadni.

Bíró Sándor minden elődjénél sikeresebben alkalmazza a magyar nemzetiségi politika mentegetésére az összehasonlítást a szomszéd és a távolabbi népek, illetve államok nemzetiségi politikájával. Ez az összehasonlítás a magyarságot majdnem minden esetben kedvező színben tünteti fel. Ez Bíró Sándor könyvének nagy pozitívuma. A második nagy pozitívuma a magyarországi románságnak a magyar nemzetiségi politikára vonatkozó kedvező nyilatkozatainak az összegyűjtése. A románság sajtó-megnyilatkozásaiban maga is kénytelen volt a magyar nemzetiségi politika méltányos voltát bevallani. [...] A dualizmus korának magyar nemzetiségi politikája Deák és Eötvös emelkedett liberális szellemében lovagias és méltányos volt a nemzetiségek iránt, minek következtében a románság gazdasági, művelődési és egyházi szempontból minden korlátozás nélkül a legszabadabban felvirágozhatott. A románság azonban dákó-román irredentizmusa miatt – melyet a dualizmus első két évtizedében úgyszólván semmi sem korlátozott – visszaélt a lehetőségekkel, és magyarelles irányban használta ki a magyar jóindulatot. Ilyenformán a magyar államvezetés kénytelen volt törvényeiben és rendeleteiben az államellenes román magatartás ellen védekezni.

Adatgazdagsága, rendszeressége, általában mértéktartó hangja, az eredmények meglepő újsága Bíró Sándor munkáját a nemzetiségkutatás komoly nyereségeként mutatják be. Legnagyobb érdeme az, hogy a magyarság számára kedvező mozzanatokot mutatja be. Kénytelen vagyok azonban a dolgozat hátrányos oldalaira is rámutatni. [...]

Az anyag kiválasztása egészen egyoldalú, amennyiben nemcsak a románellenes magyar megnyilatkozásokat hallgatja el, hanem a román forrásanyagot is csak a magyarságra nézve kedvező (vagy pedig a magyarságot szélsőségesen támadó) részleteiben használja fel. Az adatok sokasága a teljes forrásfelhasználás látszatát kelti, holott a valóságban egyoldalú és célzatos kiválasztás történt, s a kivételes esetek szabályként tűnnek fel. Az eljárás súlyos voltát enyhíti, hogy az eredmény román forrásokon alapul, a valóságnak tényleg bizonyos felderítésre érdemes részletét képezi, és végül a magyarság nemzetiségi magatartásának kedvező színben való feltüntetésére alkalmas. [...]

A könyv előnyei azonban nagyobbak, mint hátrányai, ezért a magam részéről szükségesnek találom, hogy magyar nemzetiségi politikát csak árnyoldalairól ismerő külföld felvilágosítására Bíró Sándor könyve angol

vagy francia nyelven a legsürgősebben nyilvánosságra kerüljön. Magyar nyelven való megjelentetését a kifejtett okokból csak másodsorban ajánlhatom.⁷¹

A transzszilván népszemlélet és a nemzeteszmény konfrontációja

Mi az, amivel nem számoltak az Erdélyi Fiatalok, amikor a közös sorsutadra, illetve az ebből kifejlődött ideológiára alapozva láttak munkához? Először is: nem mérték fel kellőképpen, vagy nem tulajdonítottak jelentőséget annak, hogy az önazonosságáért és nemzeti egységének megteremtéséért küzdő erdélyi románság helyzet tudatában alapvető változás állt be 1918. december 1. után, hiszen a korábbi kisebbségi státusból többségi helyzetbe kerültek. Tehát épp fordított előjelű folyamat játszódott le bennük, mint amit az erdélyi magyarság ugyanattól az időponttól kezdődően átélt. Meglepő, hogy az *Erdélyi Fiatalok* román fogadtatásának viszonylag gazdag sajtóanyagában fel sem bukkan a transzszilván nézőpont. Erdélyi román lapokat bemutató szemlecekkekből ugyanakkor arról értesülhet a folyóirat olvasója, hogy Erdélyt az igazi erdélyi románok elhagyták, elhanyagolták, elárulták,⁷² s így Erdély román szellemi élete visszaesett. Érvényesült-e hát a transzszilván szemlélet 1918 után az erdélyi románság körében? A harmincas évek derekán az *Erdélyi Fiatalok* is kezdi felismerni: erdélyi kérdések megítélésében csakis a román nézőpont válik uralkodóvá. Illyés Elemér 1935-ben keserűen vonja meg a román sajtó erdélyiség-vitájának mérlegét: „Így tehát transzszilvanizmus nincs. A magyar és szász lélek megbontaná [...] a transzszilvanista egységet. Legfeljebb csak egy transzszilvanizmusról beszélhetünk...”⁷³ Négy évvel később Vasile Băncilă viszont már úgy ír az erdélyi magyarok transzszilvanizmusáról, mint nemzeti gőgről.⁷⁴

A nemzeti nézőpontok elsődlegessé válása idején elkezdődik a transzszilvanizmus szerepcsökkentése, átértékelődése az erdélyi magyar értelmiségiek körében is. Amikor László Dezső a kisebbségi életről szóló tanulmányában arra az álláspontra helyezkedik, hogy nemzetrészünk alapkérdései nem a többségi magyarsághoz, hanem a többségi románsághoz való viszonyunkon dőlnek el, Makkai Sándor, a *Magunk revíziója* szerzője,

⁷¹ Idézi Bárdi Nándor in: *Bíró Sándor: Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002. 6–7.

⁷² Idézi B. S. [Bíró Sándor]: *Gând Românesc.* I. h.; Illyés Elemér: *Románok az erdélyiségről.* Erdélyi Fiatalok, 1935. IV. 122–123.; *A Gând Românesc jubileumi száma.* Erdélyi Fiatalok, 1939. 3–4. 50.

⁷³ Illyés Elemér: *Románok az erdélyiségről.* I. h.

⁷⁴ *A Gând Românesc jubileumi száma.* Erdélyi Fiatalok, 1939. 3–4. 50.

a „kisebbségi világhivatás” korábbi hirdetője, lélekben már kívül is helyezte magát az erdélyi magyarság létviszonyain, később fizikailag is, hogy aztán 1937 februárjában a nagy vitát kavarázó *Nem lehet* című írásában kifejtse: a kisebbségi életnek semmiféle – *emberhez méltó* – megoldását nem tudja elképzelni. Fájdalmas csalódást okozott az *Erdélyi Fiatlok* számára Makkai elmenetele, hiszen a kisebbségi helyállás erkölcsének apostolatát tisztelték személyében. De megrendítő volt ez a távozás azért is, mivel olyan erdélyi személyiség és egyházi méltóság települt át Magyarországra, aki a maga hatáskörében – építő püspökként – mindent megpróbált azért, hogy az erdélyi magyarság sorsát elviselhetővé tegye, mégsem maradt más választása, mint hogy a szellemi örhely feladásának ódiomát vállalva többségi helyzetbe meneküljön.⁷⁵

A Makkai-féle áttelepülések, kisebbségi sorsvállalás-elhárítások óhatatlanul felvetették: ha jogilag indokolt volt is a román állam iránti lojalitásnak az a formája, amit az *Erdélyi Fiatlok* képviselt, ez történetileg vajon nem vall-e mégis történelmietlen szemléletre? Hiszen a két világháború közötti Nagy-Romániát korántsem a demokratikus jogállamiság viszonyai jellemezték. A balkáni gondolkodásmodell és főként a balkáni hatalomgyakorlás módszereivel szemben a hagyományos erdélyi toleranciára és törvénytiszteletre alapozó kisebbségvédelem semmiféle esélyre nem számíthatott. Ha egyszer majd valaki számba veszi a romániai magyarság sorozatos veszteségeit, minden bizonnyal igazat ad László Dezsőnek: hátramaradásunk okai abban is keresendők, hogy nem ismerjük eléggé ezt az országot, a trianoni frusztráltságból adódó többségi mentalitás lélektanát. Az *Erdélyi Fiatlok* mentségére legyen mondvá: az erdélyi román értelmiségiek közül is szép számmal akadtak, akik csak későre jöttek rá erre.

A *Nem lehet*-vitából azt a gyakorlati következtetést vonja le a kolozsvári folyóirat törzsgárdája, hogy a megcsappant erőket tervszerűen össze kell fogni, a kisebbségi társadalmat demokratikus alapon meg kell újíítani. Különböen nem tud ellenállni a fasizmus előretörésével egyre fokozódóbb külső és belső nyomásnak. Az *Erdélyi Fiatlok* ugyanakkor azt is egyértelműen leszögezte: mind a magyar, mind a román társadalomnak létérdeke a demokratikus megújulás, másként nincs túlélési esélyük a kelet-európai térség államait veszélyeztető totalitarizmusokkal szemben.

Ebben az időszakban különös jelentősége van annak, hogy Jancsó Béla már 1935-től kezdve nyomatékkal felhívja a figyelmet a társadalmi és

⁷⁵ A kérdés kimerítő feldolgozását lásd: *Nem lehet. A kisebbségi sors vitája*. Összeállította Cseke Péter és Molnár Gusztáv. A bevezető tanulmányt Cseke Péter, az utószót és a jegyzeteket Molnár Gusztáv írta. Héttorony Könyvkiadó, Bp., 1989.

nemzeti haladás, a demokratikus kibontakozás legégetőbb kérdéseit előtérbe állító magyarországi népi írók reformmozgalmára, ugyanakkor élesen megkülönbözteti ettől a reform jelszavait kisajátító jobboldali előretörést, miközben erőteljesen tiltakozik az álreformizmus magyarországi importja ellen, hiszen az csak akadály lehet az erdélyi magyarság igazi, belső megújulásának,⁷⁶ másrészt pedig táplálója a szélsőséges román nacionalizmus magyarellenes tüzének.

Amivel szemben egyre kevésbé tudtak védelmet nyújtani a fiatal erdélyi magyar értelmiségiek társadalommegismerő mozgalmának azok a kimagasló román személyiségek, akiket 1930-tól szövetségeseiknek tekintettek. Csalódnuk kellett mindenekelőtt Nicolae Iorgában, aki tudósként támogatta ugyan őket, de miniszterelnökként nem engedélyezte a kolozsvári magyar egyetemi hallgatók önálló egyesületének a megalakítását.⁷⁷ Csalódtak továbbá Ion Chinezuban, aki bár jól ismerte az *Erdélyi Fiatalok*nak a román–magyar közeledésért, a kölcsönös megismerésért kifejtett munkáját, a politikai légkör nyomásának engedve az objektivitást mellőzte, amikor a román közvélemény előtt e mozgalomról beszélt.⁷⁸ A harmincas évek második felében pedig Dimitrie Gusti professzorról és közvetlen munkatársáról, Emanoil Bucuțăról derült ki, hogy kritikus helyzetben nem tudnak a fiatal magyar falukutatók segítségére lenni; 1937-ben, amikor arról volt szó, hogy a kimondottan magyar többségű vidékekre az *Erdélyi Fiatalok* küldjön falumunkacsoportot, s a nacionalista Aghelescu közoktatásügyi miniszter ezt megvétózta, akkor az engedély kiharcolásához nem akad a nemzetközi hírnévnek örvendő román szociológiai iskola tagjai kö-

⁷⁶ Jancsó Béla: *Szabó Dezső és Szekfű Gyula*. Erdélyi Fiatalok, 1935. I. 1–11.

⁷⁷ „Noha éppen Iorga volt a háború előtti román nacionalizmus elméleti és gyakorlati terjesztője, maga nem esett a háború utáni felszínes és hangoskodó nacionalisták ama hibájába, hogy ugyanabban az ellenséges hangnembem folytassa a harcot azok ellen a nemzetek ellen, amelyekkel előbb politikai, később katonai tőren kellett megküzdenünk nemzeti szabadságunk kivívása érdekében. Mikor őszintén értékelem Iorgának ezt a magatartását, csodálkozással látom azt a visszautasítást, amellyel Sándor József szenátornak a kisebbségi diákegyesületek engedélyezése érdekében előterjesztett kérését fogadta.” Pop Ghița kultuszügyi alminiszternek a bukaresti *Adevărul* 1932. március 15-i számában megjelent cikkét idézi Bíró Sándor in: *Kisebbségben és többségben*. Bern, 1989. 467–469.

⁷⁸ „Mi azonban őszintén megmondjuk, hogy éppen azt az egyet nem vártuk tőle, hogy hangulati okokból a tudományos tárgyilagosságról is megfeledkezzék. Mert ezt tette. Elhallgatott olyan tényeket, mint a román–magyar közeledésért, a két együtt élő és egymásra utalt nép közös érdekeinek felismeréséért tett lépéseinket (egyetemi egyesület kérése stb.), amelyekért bizony nekünk is támadásokat kellett elszenvednünk nem egy elvakult fajtestvérünktől. De kibírtuk azt is, és őszintén megmondjuk, hogy Chinezu előadása ellenére is megyünk tovább azon az úton, amely a magunk érdekeinek megismertetésén és a románság értékeinek a megbecsülésén át egyszer mégis elvezet a közös érdekek felismeréséhez.” (Bíró Sándor: *Az erdélyi kisebbségek kulturális élete*. Erdélyi Fiatalok, 1934. I. 30–31.)

zül senki, aki szembe merne szállni Anghelescuval.⁷⁹ A jelenség tágabb összefüggésben az értelmiség és a hatalom viszonyát, az értelmiség hatalmának és a hatalomra jutott értelmiség felelősségének kérdését érinti, amire itt most nem kívánunk kitérni.

A transzszilvanista népszemlélet és a nemzeti gondolat konfrontációjában az *Erdélyi Fiatalok* végül is nem adja fel kezdeti alapállását, hanem a politikai pártok feloszlatása és a királyi diktatúra bevezetése után újrafogalmazta azt. Továbbra is vállalja az Európához kötő liberális és humanista erdélyi hagyományokat, élesen szembefordul a „kizárólagos, minden más nemzet létjogát tagadó nemzeti sovinizmussal”. Miként László Dezső az *Új erdélyi tájékozódás* című tanulmányában kifejti: az erdélyi magyarság létérdeke ez, hiszen egyetlen kisebbségnek sem lehet szövetségese olyan ideológia, amelyik csak politikai diktatúra segítségével valósítható meg.⁸⁰

VI

A kisebbségi autonómia nyomatékos felvetése

Nem véletlen – írja József Attila és a Bartha Miklós Társaság című monográfiájában Tasi József –, hogy Asztalos Miklós az Erdélyből és Felvidékről menekült egyetemi hallgatókkal alapította meg a haladó magyar ifjúság budapesti szervezetét. Asztalos úgy ítélte meg, hogy a kisebbségi kérdés becsületes megoldásában a magyarságra európai hivatás vár, és ezt elsősorban az utódállamok egészséges nemzettudatú, szociális érzékenységű, a társadalmi viszonyok demokratizálásában érdekelt „új arcú” értelmiségi ifjúsága tudatosíthatja a magyarországi közvéleményben is. Ebben az értelemben vált elodázhatatlanná – nemcsak a Bartha Miklós Társaság (BMT) programjában – az utódállamok társadalmának, a Duna menti népek kultúrájának megismerése és megismertetése, a kölcsönös érdeklődés igényének a megteremtése.⁸¹

„Soha súlyosabb, kétségbe ejtőbb, de nagyobb s emberibb feladat nem várt még egy faj fiatalságára sem, mint a kisebbségi magyar fiatalságra – fejtette ki *Az erdélyi magyar ifjúság feladata a kisebbségi autonómia területén* című programcikkében Fábián Dániel, a BMT ügyvezető elnöke az *Erdélyi Fiatalok* induló számában. – *Amelyik generáció tisztán*

⁷⁹ Lásd a Cseke Péter és dr. László Ferenc gondozásában megjelent *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták* (Kriterion, 1986–1990) című kötetben a siklódi táborozás előkészítésével kapcsolatos leveleket és azok jegyzetait.

⁸⁰ László Dezső: *Új erdélyi tájékozódás*. Erdélyi Fiatalok, 1939. I. 3–6.

⁸¹ Tasi József: *József Attila és a Bartha Miklós Társaság*. Écirture – Galéria, Bp., 1995. 107.

látja hivatását, és van bátorsága annak reális kiépítéséhez, történelmet csinál...” Fábíán Dániel a trianoni helyzet meghaladását egyrészt a kisebbségi – gazdasági és kulturális – autonómiák megteremtésében látta, másrészt egy új emberi szolidaritás eszméjének térhódításában, amely kialakíthatja „Közép-Európának egy magasabb öntudatú történelmi szemléletét”.⁸² Ezt a gondolatot fejleszti tovább a kisebbségi önkormányzat megteremtésének szükségessége irányában Paál Árpád, illetve Mikó Imre – a párizsi békeszerződés 11. pontjára hivatkozva.⁸³ Jancsó Béla maga is a Maniu-kormány által ígért kisebbségi törvényben reménykedik, és alkalmasnak látja az időt arra, hogy az erdélyi magyarság politikai vezetői kiharcolják legalább a székely autonómiát. Abból a felismerésből indult ki, hogy „a székely kérdés” demokratikus megoldásán múlik az erdélyi magyarság belső demokráciájának ügye is. A *Kiáltó szó* című röpirat megjelenésének tizedik évfordulóján László Ferenc joghallgató nem véletlenül idézi Kós Károlytól, illetve Zágoni Istvántól az autonómiára vonatkozó gondolatokat: „Nyíltan és bátran megmondjuk a velünk megnagyobbodott Romániának: mi, magyar fajú, magyar hitű és magyar nyelvű polgárai Romániának, nemzeti autonómiát akarunk, aminek birtokában bennünk Nagy-Románia megbízható polgárokat fog nyerni.” (Kós Károly) „A nem vegyes lakosságú helységekben a területi autonómia vezetendő be.” (Zágoni István)⁸⁴

Nagy volt a meglepetésem, amikor Jancsó Béla levelezésének a rendszerezése közben Paál Árpád 1931. november 8-i keltezésű törvénytervezetere (*Törvény a székely közületek közművelődési önkormányzatáról, a Párizsban 1919. december 19-én kötött nemzetközi szerződés 11. cikkelye alapján*), illetve ennek vitájára bukkantam. A tervezet szövegének markánsabb részletei a *Korunk* 1990. évi júniusi számában kerültek nyilvánosságra Egyed Ákos akadémikus bevezetőjével,⁸⁵ az Erdélyi Fialatok jogi szemináriumában megtartott vita jegyzőkönyve pedig a folyóirat 2000. évi 1-es lapszámában látott napvilágot.⁸⁶

A párizsi szerződés 11. szakasza a következő rendelkezést tartalmazza: „Románia hozzájárul ahhoz, hogy az erdélyi székely és szász közületeknek, a román állam ellenőrzése mellett, vallási és tanügyi kérdésekben helyi önkormányzatot engedélyezzen.”⁸⁷ Az Országos Magyar Pártnak már

⁸² Dr. Fábíán Dániel: *I. m. I. h.*

⁸³ Vö: Mikó Imre: *Jogi szeminárium. I. h.*

⁸⁴ Vö: László Ferenc: *Egy tízéves röpirat. I. h.*

⁸⁵ E. Á. [Egyed Ákos]: *A székely autonómia 1931-ben.* *Korunk*, 1990. 6. 766–779.

⁸⁶ Cseke Péter: *Az Erdélyi Fialatok vitája a székely autonómia-tervezetről.* *Korunk*, 2000. 1. 126.

⁸⁷ Vö: Mikó Imre: *Huszonkét év.* Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyletem kiadása. Bcsm, 1987. 138.

megalakulásakor szerepelt a programjában az önkormányzat kérdése, de politikusai sosem erre a paragrafusra hivatkoztak, lévén, hogy az egész romániai magyarság önrendelkezésének és öngazgatásának a megteremtése volt a követendő cél. A kisebbségi élet első évtizedének negatív tapasztalatai, a nemzetközi erőviszonyok kedvezőtlen alakulása és még néhány más tényező azonban időszerűvé teszi a székely kulturális önkormányzat megteremtését. A román történétírók és politikusok ugyanis nagy előszetettel vizsgálták akkoriban a székelyek „román eredetének” kérdését. Megkezdődött a hírhedt vérvizsgálat és főként a közbirtokossági vagyonok kisajátítása; fokozódott a kivándorlás, az erőszakos felekezeti áttérítés és az ezzel járó névváltoztatás.

Paál Árpád tervezete az Országos Magyar Párt (OMP) felkérésére készült, egyes cikkelyeit hosszasan vitatták – nemcsak az Erdélyi Fiatalok jogi szemináriumában –, és bár 1933 nyarán a párt országos programjává vált, az OMP később sem került abba a helyzetbe, hogy a bukaresti kormányzattal elfogadtassa.

A kisebbségjogi szeminárium havonta tartott megbeszélései és vitái egyébként Mikó Imre Petőfi utcai lakásán zajlottak 1930 ősztől 1932 januárjáig. Hogy kik voltak ennek az önképző szakmai munkaközösségnek a tagjai? Csákány Béla, Fogarasi Géza, Huszár Kálmán, Jánky Sándor, Kabay Gábor, Laczkó László, Nagy Lajos, Váró György, Vitályos Iván és mások. Akik aztán rendre „kinöttek” az *Erdélyi Fiatalok* hasábjairól, és a *Magyar Kisebbség* munkatársainak utánpótlását alkották.

Néhány évvel később Mikó Imre *A székely közületi kulturális önkormányzat* címmel védte meg doktori értekezését a kolozsvári román egyetemen. Tanárai – R. Boilă és C. Maniu – ezekkel a szavakkal ajánlották kiadásra dolgozatát: „*E mű tudományos apparátussal készült, a felvetett problémát valamennyi oldalról megvilágítja, minden dicséretet megérdemel...*”⁸⁸

VII

A „dunai konföderáció” gondolata a harmincas évek első felében

Alighogy kézbe kapja az *Új Magyar Föld* első számát, Jancsó Béla a felfedezés örömeivel regisztrálja, hogy a kiadvány „a legjobb irányban, teljes szakszerűséggel” váltja valóra a magyarországi, felvidéki, erdélyi új nemzedéknek az Ady halálának tizedik évfordulóján megfogalmazott prog-

⁸⁸ Cseke Péter: *I. m. I. h.*

ramját – amelyik a *Hid* munkatársai által szerkesztett *Ifjú szívekben élek* című röpirattal kért polgárjogot magának –, egyben megköszöni Fábián Dánielnek, hogy felvállalta a „Kossuth–Jászi-koncepció továbbépítését”. A kérdés valószínűleg régebről foglalkoztatta Jancsót is, mert levelében őszintén megvallja: nem gondolta volna, hogy „ebben az irányban” is már ennyire előrehaladtak.⁸⁹ Pár hónappal később – 1929. december 15-én – arra kéri újdonsült barátját, hogy szerezze meg neki Asztalos Miklósnak – a *Hid* kiadásában 1928 márciusában napvilágot látott – *Kossuth Lajos kora és az erdélyi kérdés* című munkáját, december 27-én pedig Jászi Oszkár „dunai konföderációs” könyvének (*Magyarország jövője és a Dunai Egyesült Államok*. Bp., 1918.) elküldését sürgeti. Amint sikerül felvennie a kapcsolatot a felvidéki Sarló-mozgalom élén álló Balogh Edgárral, 1930. április 12-én kelt levelében cikket kér tőle „a dunai konföderáció problémájáról” az *Erdélyi Fialatok* számára.

Nincs tudomásunk arról, hogy Balogh Edgár megírta volna ezt a cikket. Az viszont kétségtelen, hogy Jancsó Béla öt esztendő múltán sokkal égetőbbnek tartotta ezt a kérdést, mint 1930-ban. Az *Erdélyi Fialatok* 1935. évi őszi számába ugyanis a lap történész munkatársától, Bíró Sándortól kért elemző tanulmányt Kossuth elméletének időszerűségéről. „Kossuth mai jelentőségét az adja meg – írja Bíró –, hogy a keleti kérdéssel kapcsolatban ő mindig feltételezte az osztrák birodalom bukását, s erre az esetre dolgozta ki a magyarság sorsára vonatkozó politikai elképzelését. Ez az ún. dunai konföderáció, a dunai népek független államainak federális szövetkezése [...]. Ezeknek a népeknek szomszédsága, a Duna-medence földrajzi egysége, a kis népeket fenyegető imperializmus egyformán utalnak a szövetkezés feltétlen szükségességére.”⁹⁰

A Budaynak és Balogh Edgárnak küldött levelekből is kiderül, hogy Jancsó Béla már 1929 ősztől stratégiai fontosságúnak tekintette az Erdélyi Fialatok, a Szegedi Fialatok, a Bartha Miklós Társaság és a Sarló közös fellépését előkészítő megbeszélést. Ebben mindannyian egyetértettek, viszont mindvégig egyeztetési nehézségek adódtak. Vagy Jancsónak nem felelt meg a budapesti időpont (1930. augusztus 23.), vagy a többiek nem tudtak eleget tenni Jancsó meghívásának, aki ráadásul több szempontból is ragaszkodott a kolozsvári helyszínhez. (Egyébként azért is, hogy a közös fellépéssel az erdélyi egyetemi és főiskolai hallgatókat nagyobb eredménnyel öntudatosíthassa.) Egy Fábián Dánielnek küldött – 1930. július 7-i – levélből kiderül: a megbeszélésre javasolt elméleti tárgykörök a székely autonómia kérdésétől a dunai konföderáció gondolatáig terjedtek. Ezért is szorgalmazta Jancsó,

⁸⁹ Jancsó Béla levele Fábián Dánielnek. Kolozsvár, 1929. július 7.

⁹⁰ Bíró Sándor: *A Kossuth-kérdés*. Erdélyi Fialatok, 1935. III. negyed, őszi szám, 86–89.

hogy Asztalos Miklós *történész*ként vegyen részt „a haladó magyar ifjúság első egyetemes kongresszusán” – lehetőleg Kolozsvárt.⁹¹

Jancsó Béla akkoriban még bízott abban, amiben 1935-ös romániai látogatásáig a *Tanut* író Németh László is: a Trianon utáni ellentéteket a dunai sorsközösség át tudja hidalni. Ebben a reményben szervezte a Kárpát-medencei haladó magyar ifjúság esedékes kongresszusát. Annál is inkább, mivel a József Attila eszmei és baráti közelségében fogant – 1930. július 6-i – Fábián Dániel-levél tartalmával mélyen egyetértett: „*A mai alaktalan, liberális-kapitalista érdekeket szolgáló demokráciát nem szabad ifjúságunk színe elé állítani mint társadalmi ideált, annál emberibb és magyarabb társadalmi ideált kell kidolgoznunk, és közösséget megfogó erkölcsi és szellemi hatóerőként propagálni. Mi olyan korszakban élünk, amikor egy század tévedésén elmélkedhetünk. Előttünk a tizenkilencedik század [nyugodtan hozzátehetjük a huszadikat is – Cs. P.] összes tévedése, az európai társadalmi mozgalmak, az európai szocializmus csődje. Soha tisztább, emberibb szemléletű értelmiségnek nem volt szüksége a világnak, és éppen itt, Kelet és Nyugat határán.*”⁹²

A levelekben gyakoriak a személyes találkozásokra, kölcsönös látogatásokra, megbeszélésekre, rendezvényekre szóló meghívások. Csak-hogy: rendezetlen állampolgárság miatt Balogh Edgár nem tudott Kolozsvárra jönni (a Sarló részéről csak Jócsik Lajos főtitkár járt Erdélyben), Jancsó pedig sokrétű elfoglaltsága okán nem jutott el még a Sarló losonci kongresszusára sem. Szerencsére László Dezsőnek és Méliusz Józsefnek 1930 őszén alkalmá nyílt – németországi konferenciára, illetve tanulmányútra indulva – „útba ejteni” Pozsonyt. Mindketten felkeresték a Sarló székhelyét. László Dezső közvetlenül Jancsó Bélának számolt be tapasztalatairól, Méliusz pedig Berlinből küldött levelében idézi a Sarló vezetőjének üzenetét: „*Feladatunk a kisebbségi ponton sem lehet más, mint a közös gazdasági kiszolgáltatottságnak kitett paraszti és munkás tömegek érdekében sikra szállni és küzdeni a közös nyomás alatt a szláv–magyar–román megértésért, mert ezek az államok a nyugati kapitalizmus gyarmatosításának vannak kiszolgáltatva. A történelmi felelősség rajtunk nyugszik: a mai magyar ifjúságnak Szlovenszótól Új-Magyarországon át Erdélyig össze kell fognia a dunai államok összekapcsolódásának érdekében.*”⁹³

A székely autonómiánál csak a dunai államszövetség gondolata foglalkoztatta jobban Jancsó Bélát. Friss keletű szakirodalom alapján ismer-

⁹¹ Jancsó Béla levele Fábián Dánielnek. Kolozsvár, 1930. július 7.

⁹² Fábián Dániel levele Jancsó Bélának. Budapest, 1930. július 6.

⁹³ Méliusz József: *Levél Pozsonyból*. Erdélyi Fiatalok, 1930. 9–10. 164–165.

kedik Kossuth és Jászi elgondolásaival, és 1930. április 12-én cikket kér Balogh Edgártól a dunai konföderáció időszerűségéről.⁹⁴

A nyár beálltával pedig szervezi a haladó magyar ifjúsági csoportok őszi eleji tanácskozását, amelyen meg kellene tárgyalniuk egy Erdélyben tartandó kongresszus ügyét is. Jancsó rendkívül fontosnak és halaszthatatlannak tartja a kongresszust, de mielőtt erre sor kerülne – érvel a Budanyak, Fábián Dánielnek, Balogh Edgárnak küldött leveleiben – a különböző feltételek között dolgozó ifjúsági szervezeteknek előbb tüzetesebben meg kell ismerniük egymás programját. A kolozsvári tanácskozást az augusztus 20. és 24. közötti napokra tervezi, és mindenik ifjúsági vezetőtől megkérdezi, hogy az erdélyi előadóktól milyen témák előterjesztését várják. A Sarló képviselőinek előadásaiiban például ezekről akartak hallani: kisebbségi kérdés és szocializmus; magyar–szlovák, illetve magyar–cseh kultúrérintkezés; a magyarság belső gazdasági felépítése; a regösmozgalom technikája és a dunai konföderáció autonómiákon felépülő rendszere.

Jancsó Béla minden igyekezete ellenére mind az előkészítő tanácskozás, mind a halaszthatatlannak ítélt kolozsvári kongresszus elmaradt. Rá egy évre viszont ifjúsági parlamentet szervezett a Sarló, amelyre nemcsak László Dezső, Jancsó Elemér, Demeter Béla készült, hanem maga Jancsó Béla is. Végül egyikük sem jutott el az 1931 őszi Pozsonyban tartott Sarló-kongresszusra. Programját viszont az *Erdélyi Fialatok* is közzétette: „*I. A csehszlovákiai magyarság helyzete. 1. A gyarmati és osztály-kizsákmányolás jelenségei. 2. A gazdasági és társadalmi változások. 3. Népmozgalmak. 4. A földkérdés és a nemzetiségi kérdés. II. A kisebbségi magyar szakértelmiség szervezkedése. 1. A hivatásos nevelők (bölcészhallgatók, tanítójelöltek, tanítók, tanárok) mozgalma. 2. Orvosok és népegészségügy. 3. Építészek és lakásviszonyok. 4. A szocialista írók és művészek mozgalma. III. A csehszlovákiai magyarság kultúrája. 1. A régi népi kultúra. 2. A tömegekre ható polgári kultúra. 3. A harcok proletárkultúra. 4. A tudományos tömegkultúra felé. IV. A kelet-európai (szláv–magyar–román) kérdés. 1. Kelet- és Nyugat-Európa történelmi antagonizmusa. 2. A kelet-európai agrárnépek helyzete az imperialista kapitalizmus korszakában. 3. A nemzetiségi viszonyok Kelet-Európában. 4. A kelet-európai helyzetanalízis tanulmányai. V. A diákság és ifjűmunkásság viszonya. 1. A csehszlovákiai magyar diákság helyzete. 2. A csehszlovákiai ifjűmunkásság helyzete. 3. A diákok és az ifjűmunkások sportmozgalma. 4. A diákok és ifjűmunkások kultúrmozgalma.*”⁹⁵

⁹⁴ Vö: Jancsó Béla levele Balogh Edgárnak. Kolozsvár, 1930. április 12.

⁹⁵ Xxx: *A Sarló kongresszusa*. Erdélyi Fialatok, 1931. 7. 137–138.

Jancsó Béla levélben üdvözölte a kongresszust, méltányolta annak gazdag programját, és arra kérte Balogh Edgárt, hogy annak határozatairól számoljanak be az *Erdélyi Fiatalokban*, és küldjék el a további együttműködésre vonatkozó terveiket. Mindkettő elmaradt. A hetvenes évek derekán már Balogh Edgár sem emlékezett arra, hogy egyáltalán teljesítették-e Jancsó Béla kérését. Tény, hogy a kommunista párthoz nyíltan lecsatlakozott Sarló útját az Erdélyi Fiatalok a továbbiakban nem követhette. És nem azért, mert Csehszlovákiában legálisan működött a párt, Romániában pedig illegálisan. A kolozsvári munkaközösség alapelvei közé tartozott a politikamentesség.

A kongresszus után Jancsó Béla és Balogh Edgár levelezése megszakad, a lapban azonban továbbra is napvilágot látnak a Sarlóval foglalkozó írások.⁹⁶ Asztalos Miklós *A holnapi Erdély* címmel alapos tanulmányt tett közzé az Erdélyi Fiatalok mozgalmáról a *Magyar Szemle* 1931. évi 3. számában. A Bartha Miklós Társaság alapító-elnöke úgy látta, hogy a BMT és a Sarló „elhatározó lökést adott ennek a mozgalomnak, de az Erdélyi Fiatalok megmozdulása a fenti két mozgalommal szemben »sokkal megfontoltabb, feltisztultabb és reálisabb, erdélyibb«”.⁹⁷

Ezzel a megállapítással – grosso modo – ma is egyetérthetünk.

VIII

Az Erdélyi Fiatalok szerepe

Németh Lászlóék 1935-ös romániai látogatásának megszervezésében

Az erdélyi irodalomra figyelő Németh László előtt nem volt ismeretlen Jancsó Béla működése. Nem véletlen, hogy már a *Válasz* első számába cikket várt tőle „az utódállamokbeli magyarság szellemi életére vonatkozólag”.⁹⁸ És amikor hozzálát a Magyar Rádió irodalmi osztályának átszervezéséhez, Jancsó Bélát is igyekszik megnyerni célkitűzéseinek. Hiszen „a rádió az egyetlen ér, amely a határok szorítókötése alatt is kilökheti a kisebbségek felé a vért”.⁹⁹ Amikor pedig Jancsó késedelmeskedését észleli, Tamási kéri meg: nyomatékosan közvetítse kérését. Amit Tamási nem is mulaszt el. Budapestről keltezett levelének tanúsága szerint érvelése így

⁹⁶ Vass László: *Az egész emberért*. 1931. 8–10. 144–147.; Makkai László: „Az iffúság állást foglal”. 1932. 3–4. 49–51.; Jancsó Elemér: *Szalatnai Rezső: Van menekvés*. 1932. 6. 111–112.

⁹⁷ L. D. [László Dezső]: *A holnapi Erdély*. Erdélyi Fiatalok, 1931. 8–10. 155–156.

⁹⁸ Vö: Jancsó Béla levele Juhász Gézának. Kolozsvár, 1934. március 28.

⁹⁹ Vö: Németh László: *A Magyar Rádió feladatai*. In: N. L.: *A minőség forradalma – Kisebbségekben I.* Püski, Bp, 1992. 597–621.

hangzott: „Gondolkozz fokozottabban régi s állandó tanácsomon, hogy térj vissza az irodalomhoz. A szervezkedést más is megcsinálhatja talán, de amit te az irodalomban tehetnél, azt senki.”¹⁰⁰

Jancsó Béla akkor még azt remélte, hogy valóban visszatérhet az irodalomhoz. A fogorvosi szakvizsgát is azért tette le 1935-ben, hogy több időt szakíthasson az irodalom művelésére. Nem a Tamási által már Amerikából sürgetett, tehetségéhez egyedül méltó erdélyi „nagy regény” megalkotására – azt, úgy véli, „megcselekedte” már Tamási –, hanem a húszas-harmincas évek Erdélyében megszületett irodalom történetének – ideológiai és politikai torzításoktól mentes, kimondottan esztétikai értékszempontokat érvényesítő – megírására. Csakhogy a „szervezkedést” mégsem hagyhatta „más”-ra. Nem bízott ugyanis azokban, akik az erdélyi magyarság léteérdekeitől idegen világnézetek járszalagjáról léptek a közéleti cselekvés pástjára, vagy pedig az elbalkánosított erdélyi viszonyokkal nem számolva váltak a „kisebbségi közélet” hangadóivá. A kérdés persze árnyaltabb megközelítést igényel. Ezúttal mindössze arra szorítkozunk, ami a Németh Lászlónak írt 1934. december 31-i válaszlevél fogalmazványából kiderül: Jancsó számára korántsem volt mindegy, hogy a *Válasz – az Erdélyi Fiatalok* munkatársain kívül – még kiktől vár romániai, illetve erdélyi tárgyú írásokat. „*Milyen viszonyban vannak Önök – teszi fel a kérdést Makkai Lászlóéknak – a most megindult Hitel című lapjával? Milyen megbízást adtak nekik az erdélyi ifjúsági és nem ifjúsági cikkek összegyűjtésére, továbbá az erdélyi román és szász kultúrkapcsolatoknak Önökkel való kiépítésére? Múlt levélben jelezte, hogy utóbbinál mi lennénk az egyik közvetítő. Kik lennének a többiek, úgy ebben, mint az egész erdélyi témakörben? Ennek tisztázása nélkül csak zavar áll elő.*”¹⁰¹ Az eddigi kutatások még nem derítettek fényt arra, hogy erre a feladatmegosztó „tisztázásra” sor került-e vagy sem, ennél lényegesebb: mind a román, mind az erdélyi gondolatkör folyamatosan jelen volt a *Válasz* évfolyamaiban. Akkor is – és főként azt követően –, hogy Németh László másoknak engedte át a folyóirat szerkesztését. Ez pedig a *Hitel*-szerkesztő Makkai Lászlónak, a magyar–román kapcsolatok későbbi történetkutatójának éppúgy köszönhető, mint az *Erdélyi Fiatalok* belső köréhez tartozó Vita Zsigmondnak, a *Tanu*-gondolatok erdélyi szálásteremtőjének, akit Jancsó Béla ajánlott Németh László figyelmébe.

1935. március 22. és 25. között Jancsó Béla unokaöccse, az *Erdélyi Fiatalok* alapító-főmunkatársaként indult Mikó Imre, *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című (az *Erdélyi Fiatalok Falufüzetei* sorozatban 1932-

¹⁰⁰ Tamási Áron levele Jancsó Bélának. Budapest, 1934. szeptember 24.

¹⁰¹ Jancsó Béla levele Németh Lászlónak. Kolozsvár, 1934. december 31. Kötetben in: *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták.* 262–264.

ben megjelent) kötet szerzője előadást tartott a Debreceni Diétán. A konferenciát követő napon a Párizsba tartó Mikó arról tájékoztatja Budapestről Jancsót, hogy „az új magyar ifjúság, mely a kivezető utat a Duna-völgyi konföderációs államformában látja, meg akarja ismerni az utódállamokat és az ottan élő kisebbségeket is. Egy ilyen élcsapat, köztük Németh Lászlóval, jönne július közepén Erdélybe is. A meghívást én ajánlottam fel, most már közös erővel lehetővé kellene tenni ezt az utazást. [...] E kirándulás biztosítását azért látom rendkívül fontosnak, mivel egyrészt megismernék Erdélyt igazán, mert ma egyáltalában nem ismerik, és ami a legfontosabb: megindulna a közeledés a kisebbségek segítségével a győző, illetve a leggyőzött népek között. Elsősorban pedig a román és a magyar nép közt.”¹⁰²

Jancsó Béla legkedvesebb gondolatát pendítette meg Mikó Imre, aki az időben ösztöndíjasként a nemzetközi jogot tanulmányozta Párizsban.¹⁰³ A Duna-konföderációs eszméről korábban is sokat beszélhettek, hiszen Mikó az *Erdélyi Fiatalok* jogi szemináriumát vezette. Valószínűnek tűnik, hogy Németh Lászlóék romániai útjának kultúr-diplomáciai előkészítését is magára vállalta Mikó, lévén, hogy a budapesti román követség kultúrattaséjához, Baltă Moisehoz atyafiságos kapcsolatok fűzték.¹⁰⁴ Boldizsár Iván fél évszázaddal későbbi visszaemlékezéséből¹⁰⁵ arra következtethetünk, hogy az előkészületek voltaképpen két szálon futottak. A romániai utazás másik három résztvevője – Boldizsár Iván, Keresztury Dezső és Szabó Zoltán – németországi konferenciákon került 1934-ben kapcsolatba Anton Golopentiaival, Dimitrie Gusti bukaresti tanítványával és munkatársával. Golopentia közbenjárására ajánlotta fel Gusti professzor: szívesen látná a fiatal magyar szociográfusokat, hogy helyszíni tapasztalataik alapján maguk is hírét vigyék a bukaresti szociológiai iskola módszereinek. Keresztury Dezső számára mindez már nem volt újdonság, hiszen a berlini egyetem mellett működő Magyar Intézet könyvtár-igazgatójaként rendszeresen hozzájutott – miként ez a németországi tanulmányokat folytató Méliusz József és Jancsó Béla 1931-es levélváltásaiból tudható – az *Erdélyi Fiatalok* számaihoz, amelyek bőséges információkkal látták el a Gusti-féle intézet működéséről. Ezt a kapcsolatfelvételt pedig ugyancsak Mikó Imre kezdeményezte, már a kolozsvári diáklap indulása idején.

¹⁰² Mikó Imre levele Jancsó Bélának. Budapest, 1935. március 26.

¹⁰³ Balázs Sándor: *Mikó Imre*. Élet- és pályakép. Kéziratok, dokumentumok (1933–1968). Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003.

¹⁰⁴ A *Tanut* rendszeresen olvasó Baltă Moise neve egyébként sem ismeretlen az útirajz recepció-történetében. A *Korunk* Németh László-számában – 2001. 5. 99–103. – Nagy Pál is megemlékezik róla, a *Magyarok Romániában* vitájáról írva.

¹⁰⁵ Boldizsár Iván: *Utazás a Regátban és Erdélyben, 1935-ben*. Kortárs, 1986. 6. 87–113.

Egyelőre még nincs biztos támpontunk arra vonatkozóan, hogy Németh László találkozott-e Jancsó Bélával vagy sem. Minthogy a kalotaszegi kirándulást az Erdélyi Fiatalok szerkesztő László Dezső – Jancsó legközelebbi szellemtársa – szervezte, feltételezhető, hogy 1934-es levélváltásaik után személyesen is megismerkedtek. Ennél lényegesebb azonban, ahogyan a romániai útirajzt követő vitában László Dezsővel együtt megszólalt.¹⁰⁶ Mester Miklós – miként 1936. március 25-i leveléből kiderül – a Jancsó állásfoglalását tartotta mérvadónak: „*Jólesett Németh László útjával kapcsolatosan írt mérsékelt hangú cikkedet olvasnom. Kifogásaidat aláírom. A nagy többség kifogása nem állja meg a helyét. Ezek megállapításaival szemben vallom, hogy Németh László bátor lelepéseivel alapján véve a magyar ügynek jó szolgálatot tett.*”¹⁰⁷ Mester az Erdélyi Fiatalok 1935. téli számában megjelent *Ahogy lehet* című Jancsó Béla-írásra utalt. Amelyben a szerző Makkai Magunk revíziójából indul ki: „*Ami velem történik, annak sohase keressem és sohase fogadjam el külső okát addig, amíg csak egyetlen belső ok is van, ami hozzájárulhatott ahhoz, hogy az a valami megtörténjék...*” Elsődlegesen a „belső okokra” irányult Jancsó figyelme akkor is, amikor Németh László „végső ítéletével” perlekedve – „*az erdélyi magyarság menthetetlenül pusztul, sőt pusztulásra érett, mert hiányzik belőle az életakarát*” – „perújrafelvételt” sürgetett. A „kisebbségi neurózisból” éppen kilábaló Reményik Sándor márványtükrű új verseskötetével, a *Romon virággal*, illetve a halállal farkasszemet néző Balázs Ferenc mészköi aragonitba faragott szociográfiájával, *A rög alatt*-tal érvelve. Orvos írta az orvosnak: „*Németh László [...] tudja, hogy az életerő szempontjából egy neurózison való győzelem nagyobb, mint bármely külső diadal.*”¹⁰⁸ Hogyne tudta volna, amikor a romániai utazás kiváltotta súlyos depressziójából is épp a „morbus minoritatis” okainak feltáráásával menekítette magát az életnek, jóllehet eleve tisztában volt azzal, hogy nem arat vele „diadalt”. Az útirajznak a *Tanuban* megjelent – később elhagyott – 16. fejezetében olvasható: „*Mi marad hát a hátralévő időkre? Dolgozni kell, már csak a megbolondulás ellen is.*” Életének legmélyebb drámáját alighanem akkor élte át. Amiért addig küszködött, úgy látta, értelmét veszítette. A magyarországi belső megújulás kudarcát a Duna-európai államközösség álomképének a szertefoszlása tetézte, s ráadásul vágyva-vágyott Erdélyéből sem életerővel feltöltődve tért vissza. Ha élményközelből is megismerhette volna a vi-

¹⁰⁶ László Dezső: *Magyarok Romániában*. Páosztortűz, 1936. I. Kötetben in. L.D.: *A kisebbségi élet ajándékai*. Publicisztikai írások, tanulmányok 1929–1940. Összeállította, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Cseke Péter. Minerva Művelődési Egyesület, Kolozsvár, 1997. 174–178.; Jancsó Béla: *Ahogy lehet*. Erdélyi Fiatalok, 1935. IV.109–110.

¹⁰⁷ Mester Miklós levele Jancsó Bélának. Budapest, 1936. március 25.

¹⁰⁸ Jancsó Béla: *Ahogy lehet*. I. h.

látványlatban gondolkodó Balázs Ferenc kisebbségi életstratégiáját, és nem az íróálmait feladó, „tejeskannácskák közt ténfergő” erdélyi Don Quijote hallomásbeli képét viszi magával, talán Jancsó Béla sem kér „perújrafelvételt” a *Magyarok Romániában* megjelenését követően. Igaz, Mészkö már csak azért sem kerülhetett be Németh Lászlóék úti programjába, mert Balázs Ferenc épp a debreceni klinikán feküdt. Amikor pedig pár órai munkaidőt engedélyezett számára az orvos, rőtta *A rög alatt* árkusait, illetve – mulasztásait pótolandó – rengeteget olvasott. Akkor fedezi fel magának Németh Lászlót. A releváció erejével hat rá, hogy életfelfogásuk, gondolatviláguk, törekvésük mennyire hasonlatos. 1935. november 24-én kelt levelében arról tájékoztatja feleségét, Christine Fredericksent: ha meggyógyul, feltétlenül megismerkedik a vele pont egyidős, kitűnő emlékezőtehetségű és nagyon művelt Németh Lászlóval, akinek a művei máris hozzásegítették őt ahhoz, hogy önmagát jobban értse, cselekedeteivel számot vessen. Ennek a felismerésnek pedig – úgy érezte, hogy ő „tipikus erdélyi ellentéte” Németh Lászlónak, „intuícióval, találékonyssággal, de behatárolt tudással” – rendkívüli jelentősége volt a szavak és tettek azonosságára épülő művének, *A rög alatt*nak a genezisében.

Balázs Ferenc drámájában – ahogy Jancsó Béla leírja – Németh László is a sajátjára ismerhetett: „*Mikor Reymont világhíressé vált parasztrégénye megjelent, az akkor lengyel területeken lévő német megszálló parancsnokság rendeletileg olvastatta el azt minden német tiszttel, hogy belőle a lengyel népet megismerjék. Balázs Ferenc könyve irodalmilag bizonyára kevesebb a Reymonténál, nem is akar irodalom lenni. De aki az erdélyi faluval, életünk alapjával bármilyen formában foglalkozni kíván, annak számára ez a könyve nélkülözhetetlen és elkerülhetetlen. A népért való jóakarát és tudás küzdelme a néppel: ez az a dráma, amely egész kisebbségi életünk szimbóluma is: a jóakarát és az önfeláldozás küzdelme az előítéletek, önzések és közöny irtóztatós tehetetlenségi nyomatókaival.*”

„*Reményik és Balázs Ferenc – zárja irását Jancsó Béla –: költő és gyakorlati szervező. Két nemzedék, két kifejezési forma: két külön világ. [...] Az új erdélyi magyar életakarát két jele. Ahogy lehet. Két tény. Odateszem őket Németh László kétségbeesése elé, s kérem a pör újrafelvételét. Mert ha ezek után sem látná, hogy ítélete elhamarkodott, az nem jelenthet mást, mint hogy új történelmi életformánkat, az első magyar kisebbségi életet kívülről senki, még Németh László sem értheti meg.*”¹⁰⁹Ebben csaldódott 1935 augusztusában, romániai látogatása során.

„*Mi itt élünk és itt élünk: ki merné mégis azt mondani, hogy egy hetven oldalas füzethen meg tudja írni az erdélyi igazságot?! – kel Né-*

¹⁰⁹ Uo.

meth László védelmére a *Független Újságnak* adott nyilatkozatában Tamási Áron. – *Nem abban van a Németh László könyvének elsősorban az érdeme, hogy végleges »igazságot«* húzott az erdélyi magyarság fejére, hanem abban, hogy a mi legnagyobb problémáinkat éles szemmel mind kihalásztá, és tiszteletreméltó bátorsággal beszélt róluk. Maga a kritikus és a könyv emberül megtette a magáét, de Erdély még most sem tanult a példából, mert nem a felvetett kérdések körül keresi a megoldást és a megközelítő igazságot, hanem párt, felekezet és egyéni szempontból bírálgat egy könyvet. [...] Megdöbbenéssel láttam, hogy leginkább olyan emberek tiltakoznak a magyar[országi] kritika ellen, akik a magyar szellemi egyiséget citerázzák, valahányszor »verkölcsi« hasznót és előbbrejutást jelent az nekik. Aki nem hajlandó túrni azt a kritikát, amely odaátról jön, semmi jogcíme arra, hogy a magyarországi viszonyok és jelenségek felett bírálót gyakoroljon.”

Jancsó Béla sem mért soha kétféle mércével. Az irodalmi kérdések megítélésében az esztétikum, közéleti ügyekben az erkölcs törvényeit tartotta megkerülhetetleneknek. Bár Németh Lászlóval a továbbiakban közvetlenül nem foglalkozik – a Németh Lászlót kétségbeejtő kelet-közép-európai gondokkal annál intenzívebben. Bizonyosság erre egyebek között a Mester Miklósnak írt 1937. június 14-i levele az asszimiláció kérdéséről, amelynek nyílt felvetése (*Kisebbségben*, 1939) tartósan – sőt máig tartóan – magára vonta Németh László megbélyegzését.

Mester Miklós egy Szabó Dezsővel folytatott vitájáról számolt be, ehhez fűzött kommentárt válaszában Jancsó: „*Annak, hogy a német kérdés fontosságát Ő annyira hangsúlyozza, minden oka megvan, mi innen is úgy látjuk, hogy az összes dunai államokra nézve jelenleg a legnagyobb veszély, nagyságánál fogva minden egymás közti ellentétnél súlyosabb. Viszont éppen ezért: a dunai népeknek össze kell fogni. Ez az összefogás nem képzelhető el a kisebbségi kérdés mindenütt való becsületes rendezése nélkül. Ennek a rendezésnek az alapja nem lehet különböző, az alapelv csakis az igazság lehet, amely minden nép számára fejlődési lehetőséget ad. Szabó Dezső ellentmondását ott látom, hogy ő, aki a becstelen (érdek-)asszimiláció minden korrupszágára olyan gyökeresen mutatott rá, most maga is erőszakkal asszimilálni akar, holott az érdek éppen az ellenkező: inkább akadályozni az asszimilációt, mint elősegíteni, s intézményesen biztosítani a kisebbségek kollektív fejlődési lehetőségét. [...] Tisztább helyzetet pusztán az elősegített kulturális önkormányzat és a »magyarosítás« illúziójának feladása jelenthet. Ezen túl pedig: tegyük magyarokká a magyarokat – mondom Széchenyivel. Szabó Dezsőnek megírtam, hogy minden ottani kisebbségi lépés jó vagy rossz példa lehet itt, azért kell vigyázni.*”

A nemzeti kisebbségek médiareprezentációjának problémája és a vonatkozó szabályozás Európában

(Összehasonlító tanulmány)¹

The problem how national minorities are represented in the media and the relevant European regulations

First the appearance of national minorities in the Hungarian media will be analysed, then it will be observed how the regulations of various international organisations (UN, EU, EC,) and several member states (UK, Romania, Slovenia, Slovakia, Poland, Germany Lithuania, France) concerning the presentation of minorities have been carried out in practice. It is believed that the French practice is an example of successful management of minority problems. The considerable differences in the attitudes of the various member states prove that it is not the task of the EU to act out its role as a protective screen, but the media authorities of the member states themselves should find satisfactory solutions.

Motto

„There are many ethnic minority groups, a legacy both of continuously shifting borders and the multiethnic diversity from before the nation-state era. Though great violence accompanied attempts to “homogenize” states in the twentieth century, it has not yet dissolved... Eastern Europe’s minorities, whether concentrated along the borders of neighboring kin-states or scattered according to age-old settlement patterns, are thus usually no “newer” than the majority population. As “national minorities”, they enjoy legal protections ... they face much of the same socio-economic exclusion as Western Europe’s immigrants and have been targeted by populist politicians, who capitalize on suspicions of separatism and irredentism. Still, though some countries have coped better with ethnic tensions than others... Also, minority programs suffer from a somewhat exoticist focus on folk culture, as if the minority groups’ culture could be considered in blissful separation from its interactions with overall society. There is relatively little coverage of social issues or current affairs, but no lack of singing and dancing minorities.”²

---

¹ A szerző a tanulmány készítése idején a firenzei European University Institute kutatója volt, jelenleg az Európai Bizottság Versenyjogi Főigazgatóságának a jogásza. A tanulmány ezért nem feltétlenül tükrözi az Európai Bizottság hivatalos álláspontját, a benne foglaltak a szerző saját álláspontjai. (e-mail: pal.belcnyesi@iue.it).

² Van Beck, J. et Kusa, D. (2004), „Minorities and the Media in Central and Eastern Europe”, More Colour in the Media, Prix Iris Europa – Catalogue 2003.

Bevezető

A legutóbbi, 2001-es népszámlálás alkalmával Magyarországon a lakosság mintegy 3 százalék, azaz több mint 300 000 fő vallotta magát valamilyen törvény által elismert nemzeti vagy etnikai kisebbséghez tartozónak.³

Azoknak, akik Magyarországon a kisebbségi törvény által jogilag is elismert nemzeti vagy etnikai kisebbségnek számítanak, a médiareprezentációja alacsony. A tradicionális heti „kisebbségi” műsorokon kívül gyakorlatilag a nemzeti kisebbségek médiaszereplése alig észrevehető.⁴

A Médiatörvény⁵ 23. cikkének a 4) bekezdés c. pontja a közszolgálati műsorsugárzással kapcsolatban kijelenti, hogy egy adónak különös figyelemmel kell bemutatni a nemzeti vagy etnikai kisebbséghez tartozók kultúráját.

Egy kultúra bemutatása, amely közvetve tagadhatatlanul szerves részévé válik a közvéleménynek és az állam többségét alkotó magyarságnak, nem nélkülözheti az objektív, alapos és elemző riportokat, illetve tájékoztató jellegű műsorokat. Ennek azonban kizárólag elméleti szinten nincs értelme. Szükség van olyan megfelelő jogi alapokkal rendelkező intézményekre, amelyek helytállóan működnek, hatékonyak, és velük szemben felülvizsgálatnak helye van.

Különös tekintettel szükség van erre a Médiatörvény indoklásának fényében, amely szerint a törvényhozói akarat az volt, hogy a törvény mozdítsa elő a magyar szellemi élet, kultúra megújulásában, gazdagságának és sokszínűségének gyarapításában a műsorszolgáltatók közreműködését”.⁶

I.

A kisebbségről általánosan – A nemzeti kisebbség és a média

*1. Mit nevezünk nemzeti kisebbségnek?*⁷

Népszég-statisztikai szempontból kisebbség egy nagyobb közösségen belül többé-kevésbé elkülöníthető, sajátos azonosságtudattal rendelkező – etnikai, vallási vagy egyéb – csoport, ha létszamaránya a nagyobb közössé-

³ http://www.nepszamlalas.hu/hun/kotetc/04/04_modsz.pdf, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény.

⁴ Roma Press Center: „Minority Communities in the Hungarian Media”, Research Report, 2003, 6. oldal

⁵ A rádiózásról és televíziózásról szóló 1996. évi I. törvény. (Médiatörvény)

⁶ Lásd a Médiatörvény indoklásának III. pontját.

⁷ Lásd, pl.: Girasoli, N. (1995) „National Minorities. Who Are They?” Budapest, Akadémiai Kiadó

gen belül az egyenként vizsgált sokaságok nagyság szerint sorba állított listájának az alsó végén szerepel, a csoportok számától függően valahol az 1-49 százalék között van.⁸

Magyarországon, a történelem folyamán nemzeti, etnikai és vallási kisebbségek alakultak ki. Mivel egy adott állam területén államalkotó nemzet vagy nemzetek élnek, a nehezen dokumentálható és bizonyítható etnikai alapon kialakult csoportokat *etnikai kisebbségeknek*, a nemzetiségi alapon alakuló csoportokat *nemzeti kisebbségeknek* nevezzük.

A nemzeti kisebbségnek létezik más definíciója is:⁹ ezek általában az ország „többségi etnikumához” hasonlítják a „kisebbségi etnikumot”, valamint kiemelik azt, hogy egy etnikai kisebbség kevésbé különül el egy „többségtől”, mint a nemzeti kisebbség. A továbbiakban a kisebbség és a többség közötti különbségtétel alapját a fenti definíció fogja képezni, azaz a kiegészítéssel, hogy Magyarországon nemzeti kisebbségnek tekintjük azokat az etnikai, nemzeti alapon kialakult csoportokat, amelyeket a magyar nemzeti kisebbségi törvény annak tekint.

Magyarországon 13 törvényben elismert nemzetiség él, ezek között 12 *nemzeti kisebbség*, illetve 1 *etnikai kisebbség*, a cigányság¹⁰. A legutolsó, 2001-es népszámlálás adatai szerint a magyar lakosság mintegy 3 százaléka vallotta magát valamelyik törvényi nemzeti kisebbséghez tartozónak. Egyes becslések azonban ennél jóval magasabb arányban, 7-9 százalék körül határozzák meg a kisebbség arányát, igaz, ebbe a cigányság mint törvény szerinti etnikai kisebbség is beleszámít.¹¹

A háromszázezer és kétmillió fő közötti, a lakosság teljes számához képest *kritikus tömeg* azonban fontossá teszi a kapcsolódó problémák megfelelő szinten való kezelését, így a médiabeli reprezentáltság kérdését is.¹²

⁸ Ehhez hasonló definíciót használ például a *Wikipedia* is. (www.hu.wikipedia.org)

⁹ Lásd, pl.: http://www.enc.hu/1enciklopedia/fogalmi/humanfoldr/nemzeti_kisebbsseg.htm

¹⁰ A kisebbségek törvényben elismert jogairól, valamint egy népcsoport kisebbségként való elismeréséről részletesen a 1993. évi LXXVII. a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény rendelkezik.

¹¹ A KSH erről szóló kiadványa megtalálható a: <http://www.nepszamlalas.hu/hun/kotetek/04/tartalom.html> oldalon.

¹² A Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézete széles irodalommal rendelkezik a kisebbségekkel kapcsolatban. Mindegyik kiadványnak a pontos idézése szükségtelen, de egy reprezentatív irodalomjegyzék fellelhető a <http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/> oldalon.

2. Kisebbség a médiában¹³

A kisebbségek kapcsán a médiában az alábbi két dolgot kell megkülönböztetni: egyfelől azt, hogy mekkora a kisebbségnek a médiában foglalkoztatottakhoz képest az aránya; másfelől pedig azt, hogyan mutatják be, milyen portrét rajzolnak a kisebbségekről a különböző médiumokban.¹⁴

Mivel az első kérdés – a médiában való foglalkoztatottság – sokkal inkább munkaügyi, -jogi és -politikai vonatkozású, jelen tanulmány keretében a kisebbség médiában való megjelenésével, megjelenítésével foglalkozunk.

A kisebbségek által a médiában alapított intézmények – kisebbségi média (*minority media*) – is elkülönült területet képez, jelen tanulmány nem érinti azokat. Mindamellett, meg kell jegyezni, hogy Magyarországon mind a 12 nemzetiségi kisebbség, illetve a cigányság is rendelkezik saját médiával.¹⁵

Az elektronikus médiában a speciális, egyéni kisebbségekhez tartozó honlapokon kívül a www.kisebbsseg.lap.hu, valamint a www.nemzetisegek.hu a legáltalánosabban használt és keresett oldalak, amelyek hovatarozástól függetlenül tartalmazznak érdemi információt a nemzeti, illetve etnikai kisebbségekkel kapcsolatban.

3. A tanulmány célja

Jelen tanulmány a nemzeti kisebbségek magyar médiában való megjelenésével és megjelenítésével foglalkozik, illetve a környező országokban a nemzeti kisebbségek mediabeli reprezentációjának szabályozásával kapcsolatban kialakult gyakorlatot kívánja bemutatni.

Egy irányvonal meghatározása a pluralizmusra törekvő médiában elengedhetetlen, hiszen számos tanulmány bizonyítja, hogy a kisebbségek – nemcsak az etnikai, hanem a nemzetiek is – bemutatása általában sztereotípiákat követ, és legtöbbször szükségtelen utalásokat tesz a tagok hovatarozását illetően. A helyes irányvonal meghatározása feltétlen követendő az Európai Bizottság azon döntésének értelmében is, amely szerint 2007 az „egyenlő esélyek éve”, ahol a témakörök a diszkrimináció-mentesség, a tolerancia és a más nemzetiségek iránti tisztelet köré csoportosulnak.

¹³ Lásd még: Georgiou, M. (2003), „Mapping Diasporic Media Accross the EU: Addressing Cultural Exclusion”, London School of Economics

¹⁴ A tanulmány a televízióban és a rádióban történő reprezentativitást vizsgálja. A nyomtatott sajtóval kapcsolatban lásd: ter Wal, J. (2004), „Quantitative Analysis of Daily Press TV Contents int he 15 EU Members States”, European Day of Media Monitoring, More Colour in the Media Online

¹⁵ Lásd: <http://kisebbsseg.bmknet.hu/media.html>

A nemzeti kisebbségek irányában tanúsított érdektelenség és a velük kapcsolatos tudatlanság nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy egy társadalom mennyire nyitott és mennyire toleráns velük szemben. Ez sokszor akadály lehet annak, hogy egy csoport tagjai mennyire érzik otthon magukat, vagy eredményezheti a hazátlanság érzését.

A médiának fontos szerepe van abban, hogy a kisebbségeket beépítse a nemzetgazdasági folyamatokba, és hogy minimalizálja a különböző nemzetiségi csoportok közötti – esetlegesen szélsőséges – ötleteken, ideológiákon és sztereotípiákon alapuló korlátokat és különbségeket.

A média szintén fontos szerepet játszik a szociális identitás kialakításában¹⁶, a különböző médiumoknak jelentős szerepe van abban, hogy egy állam lakosai milyen képet, milyen identitástudatot alakítanak ki az országukkal kapcsolatban, és közvetlenül-közvetve pedig milyen képet alkotnak a kisebbség tagjairól. Egy kanadai tanulmány szerint „egyszerűen a média tehető azért felelőssé elsősorban, hogy a kanadai társadalmat minek tekintik, mit jelent, és a lakói hogyan értékeli”.¹⁷

Amikor a nemzeti kisebbség és a média szerepét vizsgáljuk – mint arra korábban már utaltunk-, akkor három oldalról közelíthetjük meg a problémát.¹⁸

Az egyik a tartalom kérdése (*inclusion*). Azaz, hogy a média milyen mértékben tartalmazza a kisebbség véleményét, valamint a valóságnak megfelelő ábrázolását, vagyis, hogy megjelenik-e a médiában a kisebbség.

A második a média szerepe (*role of the media*), abban, hogy a történelmileg kialakult sztereotípiák felemelkedésében a médiának mekkora szerepe volt, illetve, hogy a média mennyire hűen ábrázolja egy nemzeti kisebbséghez tartozókat.

A harmadik kérdés az előállításban való részvétellel kapcsolatos (*control of the production*). Azaz, hogy a kisebbség tagjai hogyan befolyásolják a róluk szóló műsorok elkészítését, van-e rálátásuk és hozzászólásuk az elkészült műsorhoz.

A fenti összehasonlítás konklúziójaként írta két neves amerikai szerző a következőt:

„By its lack of diversity, media content does reflect the inequality that exists in the social world – and in the media industry... media content

¹⁶ Henry, F. (1999), „The Racialization of Crime in Toronto's Print Media: A Research Project”, Toronto, School of Journalism, Ryerson Polytechnic University

¹⁷ Mahtani, M. (2001), „Representing Minorities: Canadian Media and Minority Identities”, Department of Canadian Heritage for the Ethnocultural, Racial, Religious, and Linguistic Diversity and Identity Seminar, Halifax, 2. oldal

¹⁸ Croteau, D. et Hoynes, W. (1997), „Media/Society – Industries, Images, and Audiences”, Pine Forge Press

certainly influences our understanding of the social world, because media content can communicate underlying messages about the nature of reality. It can provide norms, values, and behaviors."¹⁹

A fenti szempontok közül a tanulmány szempontjából igazán az első – a tartalom – és a második – a média szerepe – érdekes.

3a. Londoni példa

Általánosságban a kisebbségek megjelenítésével kapcsolatos egyik probléma, hogy a bevándorlási politikát ritkán kapcsolják össze kulturális és főleg nemzetiségi-kulturális politikával. Ennek az eredménye, hogy a legtöbb össz-európai kulturális projekt figyelmen kívül hagyja a nemzetiségi kulturális vonatkozásokat.

Példa erre a 2004-ben, Londonban készült felmérés, ahol kimutatták, hogy az utcai erőszaknak és a rasszista támadásoknak köze van a bevándorlókról szóló média-jelentésekhez, azaz ahhoz, hogy ezzel a témával a média hogyan „foglalkozott”.

A felmérés keretein belül igen széles körben fókuszcsoport kutatásokat is végeztek, ahol a megkérdezett londoniak nagy része elismerte, hogy a túlzó jelzőket használó beszámolók, riportok félelmet és feszültséget keltenek „ezekkel az emberekkel szemben”.²⁰

A tanulmány szintén kimutatta, hogy a nem teljes bizonyossággal, nem megbízható információk is elbizonytalanították az – ez esetben olvasó – közönséget. Mi több, számos rasszista megnyilvánulás használta előszeretettel az újságokban az említett riportokkal kapcsolatban megjelent és többször felhasznált kifejezéseket. A kutatást készítő ICAR vezetője szerint könnyen bizonyítható, hogy a pontatlan és bizonytalan forrásokra támaszkodó beszámolók nemzetiségek közötti feszültségeket gerjesztenek.

A felmérés eredményeként – a londoni polgármesterrel egyetemben – a készítők kijelentették, hogy szükség van központi iránymutatásra, azaz objektív standardok biztosítására az ezért felelős médiahatóság részéről, legyen az bármilyen típusú média.²¹

¹⁹ Croteau, D. et Hoynes, W. (1997), „Media/Society – Industries, Images, and Audiences”, Pine Forge Press, 161. oldal

²⁰ www.bbc.co.uk. Igaz, hogy a felmérés a helyi és nem helyi lapokat, azaz az írott médiát vizsgálta, de ennek hatása kiterjeszthető a nem írott médiára is.

²¹ Ehhez kapcsolódik az ugyancsak 2004-es történet, amikor a „diversity” szóval kapcsolatban alakultak ki értelmezési problémák, ezúttal azonban a televízióban. A BBC-nek egyik fontos célja, hogy a sokféleséget és sokszínűséget mind a munkatársak között, mind a műsoraiban fel lehessen lelteni. Sok egyéb aspektus mellett ez elsősorban a UK multi-rassz jellegét kívánta hang-

3b. A kisebbség mint fogalom keveredése

A másik probléma, hogy a különböző politikák a kisebbséget mint egységet, mint jelenséget kezelik, azaz nem tesznek különbséget a kisebbség eltérő formái között. Így összemosódnak például a nemzeti, etnikai kisebbség határvonalai, valamint a gyerekeket, nőket, fogyatékosokat ugyanolyan kisebbségnek tekintik ezek a „kisebbségi politikák”, mint a szlovéneket Magyarországon, vagy a magyar kisebbséget Ukrajnában. Ehhez kapcsolódik, hogy a nemzeti kisebbségeken belüli kornak, valamint nemnek megfelelő megkülönböztetés még ritkábban lelhető fel.

A fentiek következtében nem lepődhetünk meg azon az eredményen, hogy a kisebbségeket –és ez a megállapítás igaz a kisebb halmazt jelentő nemzeti kisebbségekre is – hangtalan, jelen nem lévő jelenségnek tekintik sokan, s így önérdék-érvényesítő szerepük is halvány.

3c. A kisebbség a közéletben

A közéletben való megjelenéshez elengedhetetlen a nemzeti kisebbségek tömeg-médiában való szereplése és megjelenése, olyan képből, ami nem feltétlenül csak a társadalmilag negatív előjelű események és tradicionális környezet kíséretében történik.

A közéleti megjelenés megalapozása azonban nemcsak „cover-story” formájában kell, hogy történjen. Biztosítani kell a kisebbség részvételével, megjelenésével és kommentárjaival objektívvá tett műsorok sugárzását is.

Fontos, hogy a kisebbség alapvető bemutatása ne a negatív sztereotípiákon keresztül történjen,²² hiszen ez amellett, hogy a többséghez tartozók elidegenedését váltja ki, negatív hatással van a kisebbséghez tartozók önértékelésére is.

Ha csak nagyon kevés pozitív színt láthatnak a kisebbséghez tartozók saját magukról, nem lesz olyan cél, aminek az érdekében érdemes változtatni a már előre kialakított *image*-en. A média közvéleményt befolyásoló hatása miatt pedig elkerülhetetlen lesz az integrációs problémával való – újbóli és – torz szembesülés. Ugyanilyen egyértelmű és nem feltétlenül objektív képet alkothat az alternatív média és annak alapján a több nézőpontból közölt hír hiánya is.²³

súlyozni, nagy figyelmet fordítva a részrechajlás-mentességre és a korrekt hírjelentésre. www.bbc.co.uk

²² Pl.: olyan híreket közöljön a média, amiből egyértelműen az következik, hogy minden Magyarországra érkező szerb bűncselekményt követ el, vagy, hogy minden román állampolgár rosszindulattal viszonyul a magyarokhoz, stb.

²³ Lásd, pl.: Gist, M. (1990), "Minorities in Media Imagery." *Newspaper Research Journal*, 11(3): 52-63; és Wilson, C., and F. Gutierrez. (1985), „Minorities and Media: Diversity and the

Ugyanígy, míg a tömeg-média elősegítheti a részvételi demokráciát, az etnikai toleranciát és a kultúrák közötti kapcsolatok kialakítását, alkalmas lehet arra is, hogy politikai, etnikai és kulturális konfliktusokat kreáljon.²⁴

3d. Az EU kezdeményezései

Az audiovizuális és az információs társadalmi versenyben folytatott kiélezett küzdelem egyik feltétele, hogy megfelelő és sokszínű információ jusson el az információk felhasználóihoz. Ez egyben az európai felhasználók egyik közös ismérve is kellene, hogy legyen. Ennek érdekében, az Európai Unió Tanácsa egyik ajánlása is az emberi méltóság védelme mellett teszi le a voksot, így, ebben a formában is, azaz nem kizárólag elméleti szinten, hanem a média egyes változatainak a vonatkozásában.²⁵

Az emberi méltóság védelme semmilyen körülmény mellett nem egyeztethető össze egy olyan médiapolitikával, amely lehetővé teszi a nem objektív tájékoztatást, a sztereotípiák kialakítását. Ez ma nem jellemzi a magyar médiát, azonban jelenleg nincsenek meg azok a megfelelő végrehajtást elősegítő eszközök, amelyekkel hatékonyan lehetne fellépni az esetlegesen előforduló visszaélésekkel szemben. A megfelelő végrehajtási jogosultságok különösen fontosak a tagállami szabályozások sokszínűségének tükrében.

Az ajánlás ösztönzi többek között a szektorban érdekelt feleket, hogy működjenek együtt annak a magatartáskódexnek a kialakításában, amely a kiskorúak és az emberi méltóság védelmét szolgálja, és a hálózaton hozzáférhető szolgáltatások nyújtására vonatkozik, többek között azért, hogy az új szolgáltatások kifejlesztéséhez kedvező környezetet alakítson ki.²⁶

End of Mass Communication" London, Sage Press; és Kelly, J. (1998), „Under the Gaze: Learning to be Black in White Society” Halifax: Fernwood Publishing.

²⁴ Lengel, L. (ed.), *Culture and Technology in the New Europe: Civic Discourse in Transformation in Post-Communist Nations* (Stamford, CT: Ablex, 2000); és Reljic, D. (2000), "The News Media and the Transformation of Ethnopolitical Conflicts," in *Berghof Handbook for Conflict Transformation*, [Online]. <http://www.berghof-center.org/handbook/reljic/index.htm>; és Remy, R. C. & Strzemieczny, J. (1997), "Education for Democratic Citizenship in Poland." *Civnet*, [Online]. Available: <http://www.civnet.org>; és Janusz Bugajski (1994), „Ethnic Politics in Eastern Europe: A Guide to Nationality Policies, Organizations and Parties”, *The Center for Strategies and International Studies*, SHARPE-Publisher

²⁵ Igaz ugyan, hogy ez az ajánlás nem vonatkozott a műsorszolgáltatásokra, azonban mára már aktuális lett ebben a vonatkozásban is. Lásd: Preambulum, 6. pont, Az Európai Unió Tanácsának 98/560/EC ajánlása az európai audiovizuális és információs iparnak a kisebbségek és az emberi méltóság hatékonyabb védelmében történő nemzeti fejlesztéséhez, HL L 270/48.

²⁶ Lásd: Ajánlások, 1-3. pontok, Az Európai Unió Tanácsának 98/560/EC ajánlása az európai audiovizuális és információs iparnak a kisebbségek és az emberi méltóság hatékonyabb védelmében történő nemzeti fejlesztéséhez, HL L 270/48.

II.

A nemzetközi szervezetek, Európa Tanács, EU és NGO-k

1. Az ENSZ

A nemzeti kisebbség fogalma az ENSZ-ben először az 1992. évi Nemzeti vagy Etnikai, Vallási és Nyelvi Kisebbségekhez Tartozó Személyek Jogairól szóló Nyilatkozatban jelent meg. Két évvel később, 1994-ben az ENSZ olyan Addendumot (Kiegészítést) fogadott el, amely a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának a kisebbségekre vonatkozó és állandó jogforrásként felhasznált 27. cikkelyét értelmezi. Nevezetesen, ez a cikkely teszi lehetővé, hogy a kisebbséghez tartozó személyek egyéni jogaikat csoportjuk más tagjaival közösen is gyakorolhassák.

Az Addendum leszögezi, hogy a biztosított jogok egyéni jogok – az EBESZ mind egyéni, mind kollektív jogokat elismer²⁷ –, de ezeket oly módon kell alkalmazni, hogy a kisebbségi csoportok megőrizhessék identitásukat. A kiegészítés használja a „kisebbségek léteznek” kifejezést, és leszögezi: nem az állam joga az, hogy megállapítsa az állandóságnak azt a fokát, amelyet a „léteznek” kifejezés maga után von. A kisebbségek tehát *de facto* léteznek, létük nem függhet az állami diszkréciótól.

Továbbá, az ENSZ a kisebbségi jogokat kizárólagosan az emberi jogok részeként kezeli.

Az 1. cikk 1. pontja a következőképpen rendelkezik: Az államok védik a területükön élő kisebbségek létezését és nemzeti vagy etnikai, kulturális, vallási és nyelvi identitását, valamint szélesítik ezen identitás előmozdításának feltételeit.

Hasonlóképpen fontos dokumentum az UNESCO 2001 novemberében kiadott Kulturális Sokszínűségről szóló Egyetemes Deklarációja, amelynek hatodik cikke kifejezetten megemlíti a média sokszínűségét.²⁸

---

²⁷ Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetnek (EBESZ) ehhez a témához kapcsolódó dokumentuma még a Kisebbségi Nyelveknek a Médiaiban való használatáról szóló Útmutatója, 2003-ból.

²⁸ Szabad fordításban a hatodik cikk így hangzik: „A gondolatok, a szavak, és képi kifejezések útján történő szabadon áramlásának biztosítása során figyelmet kell szentelni annak, hogy minden kultúra kifejezhesse és megismertethesse magát. A kifejezés szabadsága, a média pluralizmusa, a soknyelvűség, a művészethez és a tudományos és technikai ismeretekhez, digitális formában történő, egyforma hozzáférés, valamint minden kultúra lehetősége arra, hogy a kifejezés és terjesztés eszközeihez hozzájusson, képezik a kulturális sokszínűség garanciáit.”

2. Európa Tanács

Általánosságban ezen a területen is több dokumentum létezik, de különösen fontos a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája és az 1995-ös Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény²⁹, mint alapvetően a kisebbségek helyzetének javítására szolgáló nemzetközi szerződések³⁰. A Keretegyezményt többen úgy könyvelik el, mint az első komolyabb nemzetek fölött álló jogi hatással is bíró kisebbség-védelmi dokumentumot.³¹

Az Európa Tanács Ajánlásai között is számos foglalkozik a média és a kisebbségek kapcsolatával. Ilyenek például az 1999-ben megjelent, a média pluralizmusához kapcsolódó, az 1997-es média és a kulturális tolerancia elősegítéséről szóló ajánlások³².

A média, a kisebbségek és a tolerancia kapcsolatával foglalkozik még az 1277/1995-ös ajánlás³³, amely a bevándorlók, etnikai kisebbségek és a média kapcsolatáról szól, és hangsúlyozza, hogy a médiának milyen nagy hatása van a közvéleményre a bevándorlókról – a nemzeti kisebbséghez tartozókról – alkotott képének kialakításában. Azzal együtt, hogy a média fontos hadszíntér a rasszizmus, valamint az idegengyűlölet elleni küzdelemben, megvan annak is a reális esélye, hogy a dolgok a visszájára fordulnak, azaz pontosan ezekre uszít(hat) egyes médiabeli megnyilvánulás³⁴.

Ugyanezen ajánlás hangsúlyozza, hogy a nemzeti kisebbségek tagjainak joguk van ahhoz, hogy összefüggéseikben, egyben és részrehabilitálás nélkül kerüljenek ábrázolásra, hiszen ez elengedhetetlen feltétel ahhoz, hogy az állampolgárok megfelelő információkkal rendelkezzenek a bevándorlásról és a multikulturális társadalomról, illetve annak jelentőségéről.

Az ajánlás többek között felkéri a Miniszterek Bizottságát, hogy az Európa Tanács a megfelelő testületein keresztül ösztönözze, hogy a médiában dolgozó szakemberek alakítsanak ki egy olyan magatartáskódexet,

²⁹ Conseil de l'Europe: Convention – cadre pour la protection des minorités nationales, Strasbourg, 1er février, 1995.

³⁰ Lásd még a témában, általánosságban: Gerencsér Balázs – Juhász Albin: A kisebbségvédelem megvalósulása a nemzetközi szervezetekben. <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbscg/index.php?action=cimck&cikk=m020124.html>

³¹ Gál, K. (2000), „The Council of Europe Framework Convention for the Protection of National Minorities and its impact on Central and Eastern Europe”, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, ECMI, Németország

³² Az Európa Tanács médiához kapcsolódó ajánlásai elérhetők a <http://www.humanrights.coc.int/media/documents/legal%20texts/recommendations.htm> honlapon. Itt kell említeni a 1201(1993) Ajánlást is, mely kísérletet tesz a nemzeti kisebbség meghatározására is.

³³ Elérhető pl. <http://www.akti.hu/dokumentumtar/ct/dok/angol23.doc>

³⁴ Ajánlások még ebben a témában: No. R (97) 20 ajánlás a gyűlöletbeszédéről; és No. R (97) 20 ajánlás a médiáról és a kultúra, valamint a tolerancia elősegítéséről.

amiben lefektetik az alapvető etikai elveket és azok minden esetben kötelezőek. Az ajánlás hangsúlyozza a tagállamok fontos szerepét abban a vonatkozásban, hogy minden eszközt meg kell ragadniuk ahhoz, hogy a címzetes elvek a lehető legjobban érvényesüljenek, ha szükséges, akkor új végrehajtási szabályok által.

3. Európai Unió

Az Európai Parlament több vonatkozásban is foglalkozik a kisebbségek védelmével, ezek közül némelyik érinti a kisebbségeket és azok reprezentáltságát is.³⁵

A tanulmányok azonban hangsúlyozzák, hogy az EU nem kezeli megfelelően a kérdést, pedig *a fortiori* szükség lenne arra, hogy megfelelő szinten használható aktussal segítsék elő a kialakult és tarthatatlan helyzet javulását. Erre – a jelentések alapján – legmegfelelőbb fórum az EU lehetne.

Szintén uniós szintű kezdeményezés – bár nem kötelező érvényű – az a tanácsi javaslat, amely a gyermekek és az emberi méltóság védelmében emel szót³⁶.

Az Európai Parlament is foglalkozott szegmentáltan és érintőleges jelleggel a kérdéssel. A Járóka Livia által jegyzett Jelentés a roma asszonyok helyzetével foglalkozik ugyan, de a jelentés 22. pontja javaslatot fogalmaz meg azzal kapcsolatban, hogy a bécsi Rasszizmus és Idegengyűlölet Megfigyelő Centrum számára tanulmányokat kellene készíteni a roma asszonyokról a médiában kialakult sztereotípusok és roma-ellenesség társadalmi hatásaival kapcsolatban.³⁷ A tanulmány abból indul ki, hogy a roma asszonyoknak egy eltorzult megjelenítésével kell szembesülnünk nap mint nap a különböző médiában.

4. NGO-k és a nemzetiségi média

A *More Colour in the Media* nevű szervezet 2003 márciusában tett közzé egy olyan kutatási eredményt, amelynek témája a tagállamokban az újságíróknak – elektronikus és nem elektronikus sajtó – és a multikulturális mé-

³⁵ Lásd: Az EP igazságügyi bizottságának ezzel foglalkozó honlapját a http://www.europarl.eu.int/comparl/libe/clsj/charter/report2002/art21_2_fr.htm oldalon, és a nemzeti és etnikai kisebbségekről készült tanulmányt a <http://www.europarl.eu.int/comparl/libe/clsj/events/hearings/20050425/policy-department.pdf> oldalon.

³⁶ Az Európai Unió Tanácsának 98/560/EC ajánlása az európai audiovizuális és információs iparnak a kisebbségek és az emberi méltóság hatékonyabb védelmében történő nemzeti fejlesztéséhez, HL L 270/48.

³⁷ Európai Parlament, Járóka-jelentés: a roma asszonyok helyzete az Európai Unióban. 2005/2164 (INI), 2006. április 27.

diának a nemzetiségekkel való kapcsolata volt³⁸. A tanulmányt a 2003-as Európai Médiafigyelő Nap alkalmával tették közzé³⁹.

A tanulmány főként az etnikai kisebbségekkel foglalkozik. Ezzel együtt több helyen a bevándorlókat, menekülteket, a diszkriminációt elszenvedőket és az etnikai kisebbséget egy és ugyanazon viszonyítási alapként kezeli, ezáltal csökkentve a kutatás pontosságát és felhasználhatóságát. Mivel jelen esetben nem lehet célunk az abban leírtak megisméltése, arra csak utalást teszünk; mindazonáltal, érdemes néhány pontot kiemelni.

Az összes vizsgált hír tekintetében 11 százalék foglalkozott valamilyen szinten a tanulmány által báziscsoportnak tekintett csoportokkal. Ezt a 11 százalékot vizsgálva azonban szélsőséges különbségeket találunk a bűnözéssel kapcsolatos megjelenítésre és politikai-kormányzati hírek vonatkozásában.

Általános megállapításként közli a tanulmány, hogy a „rutin-hírek-ként” azonosított, és kisebbséghez kapcsolódó hírek jóval nagyobb része tűnt fel negatív tartalommal, konfliktus-megjelenítésben, vallási megjelenésben és a bűnözés, valamint a büntetés vonatkozásában, mint semleges, tényszerű közlésmódban.⁴⁰

A kisebbségekkel kapcsolatban a negatív portréfestés is sokkal jellemzőbb volt, mint az adott ország lakosságának egy meghatározott területén élőkkel kapcsolatban. Továbbá, az etnikai és nemzeti kisebbségek sokkal inkább előtérbe kerülnek a médiában, amikor vallási, felekezeti kérdésekről van szó. A kisebbségről kialakult idea is hasonlóképpen alakul, az adott kisebbség mindennapi ügyei szinte soha nem jelennek meg a médiában, és ha igen, akkor is csak ritkán a kisebbség tagjainak a megszólaltatásával, azok véleményével együtt. A népszerűbb újságok – a bulvársajtó – ebben a vonatkozásban jóval többet szólaltatnak meg kisebbség tagjaihoz tartozó személyeket, mint a „komolyabb napilapok”.

Talán az az egyik legfontosabb adat a tanulmányban, hogy abban az esetben, amikor az adott kisebbség tagjai főszereplői voltak a bemutatott történetnek mintegy 36 százalékban szólaltak meg, míg ez az arányszám a nem kisebbséghez tartozók esetében 52 százalék volt.

Az ET Keretegyezmény vonatkozásában számos NGO hangsúlyozza – legalábbis közép-európai vonatkozásban – a média visszás szerepét.

Ahogy Gál Kinga is utal rá tanulmányában (Gál: 2000), az említett térség vonatkozásában aggodalomra ad okot, hogy a média sokszor közül negatív sztereotípiákat, és számos alkalommal fellelhető az indulatbeszéd,

³⁸ MCM: Challenge of Reporting Diversity Sparks Dialogue Between Journalists and Ethnic Groups To Improve Media Quality, 2003.

³⁹ Jessika ter Wal: Quantitative analysis of daily press and TV contents in the 15 EU Member States, March 2004. European Research Center, Utrecht University

⁴⁰ Idézett tanulmány, 4-6. oldal.

politikailag elfogadhatatlan véleménynyilvánításra is okot adó kisebbségellenes megnyilvánulás, aminek a média is készséggel helyt ad. Annak ellenére, hogy ilyenek helye sem az ET Keretegyezmény fényében, sem pedig a nemzeti törvények alapján nincs, a mai napig az ilyen események vannak túlsúlyban⁴¹

III.

Nemzeti gyakorlat

1. Románia

1. A romániai kisebbségek

Romániában 18 etnikai és nemzeti kisebbség él, közülük minden kétséget kizáróan a magyar a legnagyobb, azt követik az ukrán, német és orosz kisebbségek.⁴²

Az 1991-es Alkotmány számos kisebbségi jogot biztosít a Románia területén élő kisebbségeknek, többek között a 6. cikkben említett nemzeti azonosságtudathoz való jogot, vagy a 127. cikkben megnevezett jogot, ami biztosítja, hogy a nemzetiségi nyelvet használhassák a bíróság előtti eljárásokban.

A fenti garanciáknak a végrehajtása azonban korántsem problémamentes. Az 1995-ös oktatási törvény, valamint számos rendelet – köztük a 36/1997 számú, annak az enyhítő jellegével együtt – korlátozza a kisebbségi jogok érvényesülését.

A nemzeti kisebbségek médiabeli megjelenése közel sem mondható többoldalú befolyásoktól mentesnek.⁴³

2. A média helyzete⁴⁴

Az 1989 előtti időszakban az elektronikus média nem jelentett mást, mint napi pár órás *Caușescu*-propagandát, ez azonban a rendszerváltás óta jelentősen megváltozott.

⁴¹ Gál Kinga (2000), „The Council of Europe Framework Convention for the Protection of National Minorities and its Impact on Central and Eastern Europe”, 11. oldal *et seq.*

⁴² *Recensământul populației și locuințelor* (Népszámlálás), Nemzeti Statisztikai Hivatal, 2002. március. Lásd: <http://www.insse.ro/rpl2002rezgen/14.pdf>

⁴³ Ehhez tartozik a nemzeti kisebbségi nyelvekhez kapcsolódó 1999-es Nemzeti Audovizuális Tanács döntése, amely kötelezővé tette a kisebbségi nyelvek román nyelvre történő dubb-olását.

⁴⁴ Lásd: Berry, D., „The Romanian Mass Media and Cultural Development”, Ashgate, 2004

A romániai médiára manapság erős nemzetközi tőkebeáramlás, EU-követelményeknek megfelelő szabályozás – vagy az arra való törekvés –, és törvényekben rögzített függetlenség jellemző. Az említett sokszínűség által a média pluralizmusa is biztosítottnak mondható.

Mindezzel együtt azonban, ha közelebbről megvizsgáljuk, látható, hogy a sugárzott adások sokszor nem felelnek meg teljesen a jogszabályokban rögzített követelményeknek, és nagyrészt politikai és üzleti érdekeket tükröznek.⁴⁵

A közszolgálati média (*Societatea Romana de Televiziune-Romanian Television Broadcasting Cooperation, SRTV*⁴⁶) megmaradt informatív és oktatási célokat is szem előtt tartó szolgáltatónak, ez azonban a kereskedelmi adókról nem mondható el ilyen mértékben. Itt ugyanis teret nyert a „non-events”, azaz a hírértékénél fogva széles körben érdeklődésre számot nem tartó, ugyanakkor erőszakos és látványos műsoroknak a közlése. A kereskedelmi adók ezt az igénytel igazolják, mondván, hogy a nézőiknek erre van szüksége, és üzletileg ez éri meg.

A médiakultúrára jellemző az ún. „berlusconisation”, miszerint a média tulajdonosai között egyre nagyobb számban találunk politikusokat, illetve üzletembereket, akik ezáltal szeretnének hírnevet szerezni.

A közszolgálati adókra külön törvény vonatkozik.⁴⁷ Ennek megfelelően a szolgáltatóknak biztosítani kell a pluralizmust és az információ szabadságát, és a nézőket pontos és friss hírekkel kell ellátni. Emellett a sugárzott adásoknak számos objektív követelménynek meg kell felelniük; ami többek között magába foglalja a kiegyensúlyozott tájékoztatást, a román kulturális értékek szem előtt tartását, valamint a kisebbségi jogoknak a társadalmi, demokratikus és erkölcsi megőrzését és tiszteletben tartását.

3. Szabályozás

Az audiovizuális szolgáltatások piacát az egyetlen nemzeti szabályozó hatóság, a Nemzeti Audiovizuális Tanács (*Consiliul Național al Audiovizualului – CNA*) felügyeli. A CNA 1992-es megalakulása óta felelős mind a közszolgálati, mind a kereskedelmi adók tevékenységéért⁴⁸. A szolgálta-

⁴⁵ Monitoring Reports: „Television across Europe: regulation, policy and independence”, 2005, Open Society Institute, Network Media Program, Vol. 3, 1235. oldal

⁴⁶ Ennek legnépszerűbb adója a TVR1, korábban Románia I.

⁴⁷ Law no. 41/1994 on the organisation and operation of the Romanian Radio Broadcasting Corporation and of the Romanian Television Broadcasting Corporation, last amended by Law 124/1998. Monitorul Oficial 636 of 27 December 1999.

⁴⁸ Lásd: 48/1992. számú törvény.

tók működését gyakorlatilag az Audiovizuális törvény határozza meg⁴⁹, amelynek 10. cikke tartalmazza a CNA feladatait.

Ilyen feladat többek között a pluralizmus biztosítása. A sugárzási frekvenciára vonatkozó követelményeknek való megfelelést és az ezzel kapcsolatos engedélyezési eljárást a nemzeti telekommunikációs hatóság, az *IGCTI* biztosítja.⁵⁰

A sugárzási jogosultság megadását azonban a CNA felügyeli. A pontosan meghatározott követelmények közé tartozik többek között az a kisebbségi szempontból fontos kitétel, mely szerint az engedély megadásának feltétele, hogy a szolgáltatónak biztosítania kell a román kultúra és nyelv megóvásán túl a kisebbségi nyelvek tiszteletben tartását.⁵¹

A jogellenes, vagy a médiahatóság – legtöbbször engedélyező – határozatával ellentétes magatartás esetében a CNA jár el az Audiovizuális törvényben biztosított keretek között, mind köz-, mind kereskedelmi szolgáltatók esetében. Végső esetben egy ilyen eljárásnak pénzbüntetés vagy az engedély visszavonása is lehet a következménye.

A sugárzási engedély visszavonása előfordulhat olyan esetben, ha a szolgáltató „ismételten nemzeti, etnikai vagy vallási alapú gyűlöletre uszít”. Hogy az „ismételten” pontosan mit jelent, a törvény nem jelöli.⁵² Ezt a döntést bíróság előtt meg lehet támadni, amely akár a Legfelsőbb Bíróság előtti eljárásig is eljuthat.

A CNA 2002-ben visszavonta egy bukaresti adó engedélyét azon az alapon, hogy abban olyan talk-show-t sugároztak, amelyben komoly gyanúsítások hangzottak el a kormányon lévő párt vezetőivel kapcsolatban. A meghívott vendégek többek között a közérdeket súlyosan sértő, diszkriminatív, antiszemita és idegengyűlöletre ösztönző kijelentéseket hangoztattak. A döntésben a CNA az 1989-es Határok nélküli televíziózásról szóló EK irányelvre hivatkozott, és kijelentette, hogy komolyabban kellene szabályozni a talk-show-k alatti moderátori szerepet, méghozzá úgy, hogy a műsorvezető „lebeszélő jelleggel” viszonyuljon a vendégeinek minden jogi rendelkezés megsértésével kapcsolatos megnyilvánulására.⁵³

Az SRTV adójára (*TVR*) több iránymutatás is vonatkozik, azonban ez a fajta túlszabályozottság a kereskedelmi adókra nem jellemző.

---

⁴⁹ A rádióról és televízióról szóló 504/2002 számú törvény, Monitorul Oficial No. 534, 2002. július 22.

⁵⁰ Az 510/2004 sz. törvénnyel összhangban.

⁵¹ Lásd ehhez: 146/2002 CNA döntés.

⁵² Lásd a legutóbbi kiegészítést: www.cna.ro/english/legislation/law402.html

⁵³ Monitoring Reports: „Television across Europe: regulation, policy and independence”, 2005, Open Society Institute, Network Media Program, Vol. 3, 1253. oldal

A hírek pontosságával kapcsolatban, pl. a CNA 40/2004-es döntése az irányadó, ez meghatározza a feltételeket a közönség tájékoztatásával kapcsolatban.⁵⁴ Emellett az SRTV Újságírói Statútuma tartalmaz érdemi információkat a pontos és objektív tájékoztatással kapcsolatban, ami tiltja a közönség félreinformálását és manipulálását.

4. *Academia Catavencu*

Az Academia Catavencu-t 1991-ben alapították. Ez egy olyan non-profit intézmény, amelynek célja a médiában megjelenő félrevezető információk elleni harc. Ez az intézmény adja ki a legnépszerűbb román satirikus hetilapot, melynek feladatai közé tartozik a nemzeti sajtóban megjelenő nacionalista, tolerancia-ellenes cikkek monitoringja.

Ennek a kezdeményezésnek egyik eredménye, hogy növekedett azon programok száma, ahol vezető újságírók tartanak előadásokat, továbbképzéseket a nemzeti és etnikai kisebbségekkel foglalkozó cikkek írásával kapcsolatban⁵⁵.

2. Szlovákia

1. A kisebbségek

Szlovákiában a legnagyobb nemzetiségi kérdést a mintegy 570–600 000 főt számláló magyar kisebbség jelenti, amely az ország lakosságának több mint egy tizedét jegyzi. Mivel a kisebbségek és a politikai elit között nem volt mindig felhőtlen a viszony, a média szerepe kisebbség-politikailag ma is meghatározó. Különösen igaz ez, hiszen a nemzeti szintű megbékélés nem jellemző Szlovákiára, és sokan negatívan viszonyulnak a nemzeti kisebbségek jelentős részét alkotó magyarokhoz.⁵⁶

A szlovák Alkotmány⁵⁷ 12. cikkének 2. bekezdése tartalmazza a diszkrimináció tilalmát, amely a szokásos nemzetközi szövegezésnek megfelelően vonatkozik a nemzeti és származásbeli diszkrimináció tilalmára

⁵⁴ CNA Decision no. 40/2004 concerning the necessity to ensure that the public is correctly informed, Monitorul Oficial 234 of 17 March 2004.

⁵⁵ <http://www.minorityrights.org/Admin/Download/pdf/MediaCEEuroWR.pdf>

⁵⁶ Bővebben: Bakker, E. (1998), „Growing Isolation : Political and ethnic tensions in the Slovak Republic”. In. <http://www.nhc.nl/hm/1998/vol1/Bakker98-1.pdf>; és M. Kusy, (1996), „Minorities and regionalization in Slovakia: regionalization as a solution for the Hungarian minority issue in Slovakia”, in: Helsinki Monitor, no. 1. 58-64. old.; Paul, E.P. (2003), „Perception vs. Reality: Slovak views of the Hungarian Minority in Slovakia”, Nationalities Papers, Vol. 31, No. 4, 485-493. old.

⁵⁷ No. 460/1992 Coll., teljes szöveg: No. 135/2001. Coll.

is. Az Alkotmány további 33. és 34. cikkei tartalmaznak még a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó rendelkezéseket, ezek azonban a média vonatkozásában szintén nem tesznek említést.

2. A média és szabályozás

Az írott médiával kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy több forrás és tanulmány beszámol arról, hogy az írott média véleménye alapján némely magyar kisebbségi eseményt milyen hipotézisek szerint követhet akár háború is. Így, a szlovák közvélemény nem véletlenül idegenkedik legtöbbször a magyar kisebbségtől.⁵⁸

Az 1991-ben elfogadott műsorszórási és –szolgáltatási törvény eltörölte az állami monopóliumot a műsorszolgáltatási piacon, és megeremeltette a lehetőséget a többszereplős piac kialakítására. A legfőbb szabályozóhatóság a műsorszórásra és –szolgáltatásra vonatkozó törvény alapján létrejött Műsorszórási és Szolgáltatási Tanács. A szabályozásban azonban még szerepet vállal a Telekommunikációs Iroda, a szlovák Versenyhatóság és a Kulturális Minisztérium is.

Az említett intézmények közül a Kulturális Minisztérium van a hierarchia csúcán, és felel többek között a nemzeti kisebbségek jogainak szem előtt tartásáért is.

Szlovákiában a közszolgálati televíziónak (*Slovenska Televizia*) két adója van, a STV1 (*Jednotka*) és STV2 (*Dvojka*), amelyek mellett néhány kereskedelmi adó is sugároz adásokat.

A szlovák média kisebbséggel való kapcsolatáról elmondható, hogy rendszeres programokkal igyekszik fenntartani a kapcsolatot és erősíteni a nemzeti és etnikai kisebbségek integrációját.

A köztévének a különleges szerepére való tekintettel nemcsak a médiatörvényt kell szem előtt tartania, hanem az STV által kiállított Iránymutatásokat és az ún. Egyezményeket is. Ilyen dokumentum a Hírek és Aktualitások Kartája⁵⁹, amely iránymutatást ad arra nézve, hogyan kell bizonyos híreket közölni, illetve milyen standardokat kell szem előtt tartani a műsor készítőinek. Ilyen követendő elvekként határozza meg a Karta a humanitást, részrehajlás-mentességet és az etikai maximalizmust.⁶⁰

⁵⁸ Paul, E.P. (2003), „Perception vs. Reality: Slovak views of the Hungarian Minority in Slovakia”, *Nationalities Papers*, Vol. 31, No. 4, 488. old.

⁵⁹ STV, *Charta spravodajstva a publicistiky*, (Charter for News and Current Affairs Programmes), Lásd: www.stv.sk/files/FUSellXoQf.pdf

⁶⁰ Lásd hosszabban: *Monitoring Reports: „Television across Europe: regulation, policy and independence”*, 2005, Open Society Institute, Network Media Program, Vol. 3, 1432-33. oldal

Különös tekintettel a számos kisebbségi problémaforrásra, a Karta ötödik fejezete tartalmaz rendelkezéseket a nemzeti és etnikai kisebbségek médiabeli reprezentációjával kapcsolatban. A Karta a sugárzással – és annak a nemzeti kisebbségi és rasszista tartalmaival – kapcsolatban részletes jogi szabályozást is említ, ami elővetíti a retorziókat arra az esetre, ha valamelyik műsor nem felel meg a Kartában foglaltaknak.

A Karta mellett a másik szolgáltatási tartalomra vonatkozó dokumentum a Hírek és Aktualitások Szabályzata⁶¹, amelynek alapja a BBC hasonló jellegű szabályzata. A STV dolgozóinak a Szabályzatnak megfelelően kell tevékenységüket végezni, a Szabályzat megsértését akár elbocsátással is büntethetik.

A kereskedelmi adókra a Műsorszórásra és –szolgáltatásra vonatkozó törvény 15. §-a vonatkozik, de ezekben nem találhatunk a nemzeti kisebbség megjelenítésére vonatkozó szabályokat. A 15. § a következőképpen rendelkezik:

„A műsorok tartalma és a vételszabadság

(1) A műsorszolgáltató a műsorokat szabadon és függetlenül szolgáltatja. A tartalmaikba csak a törvény alapján és ennek a határain belül lehet beavatkozni.

(2) A sugárzás üzemeltetője a műsorszolgáltatásokat szabadon és függetlenül végezze. A műsorszolgáltatások sugárzása csak a törvény alapján és ennek a határain belül korlátozható.”⁶²

3. Szlovénia

1. A kisebbségek helyzete

Szlovéniában hivatalosan két nemzeti kisebbséget ismernek el: magyart és olaszt; és egy etnikait, a cigányt.⁶³ Ezeken kívül számos bosnyáknak, szerbnek, horvátnak és albánnak ad még otthont Szlovénia, azonban – mivel jelenlétük nagymértékben a délszláv háborúk következménye – az olasz és a magyar kisebbséghez hasonló történelmileg és alkotmányosan elismert jogaik jelenleg nincsenek. Az 1991-es census a majd' kétmillió-s népességből 12 százalékbanban határozta meg a kisebbségek számát,

⁶¹ STV, Pravidlá spravodajstva a publicisticky v Slovenskom rozhlase. (Nem publikus) Lásd: in. Monitoring Reports: „Television across Europe: regulation, policy and independence”, 2005, Open Society Institute, Network Media Program, Vol. 3, 1435. oldal

⁶² Saját fordítás.

⁶³ The Commission of European Communities' 2002 Regular Report on Slovenia's Progress Towards Accession (2002, 27); OSI (2001. 495, 528).

amelyből azonban a történelmileg elismert kisebbség mindössze 14 ezer főben jelent meg.

Az említett hivatalosan elismert csoportok vonatkozásában a szlovén Alkotmány 64. cikke széleskörű és jól körülhatárolt jogokat biztosít, és az *autochtonos*⁶⁴ jelzővel illeti őket, amelyet a szlovén köznyelv „klasszikus vagy őshonos kisebbségként” emleget, azaz olyanként, aki már a délszláv háborúk előtt is jelen volt Szlovénia területén⁶⁵. Ezeket a speciális jogokat média vonatkozásában a Rádióról és Televízióról szóló törvény 3. és 6. cikke megerősítik⁶⁶.

2. Média és a kisebbségek⁶⁷

A média erősen privatizált, az 1994-es törvény azonban még nem foglalkozott kellő mértékben a gyors privatizálásból eredő koncentrációs problémákkal, de ezek a problémák a későbbi változtatások következtében elhalványodni látszanak.⁶⁸

Szlovéniában különbözőképpen viszonyulnak a nemzeti kisebbségekhez attól függően, hogy melyik nemzeti kisebbségekről van szó. Az „új” kisebbségek irányába negatív hozzáállás jellemzi Szlovéniát, ami részben a média által bemutatott ábrázolásoknak köszönhető.

Egy tanulmány kiemeli, hogy az ún. vidéki származás és a többségi társadalom értékrendjének a megkérdőjelezése gerjeszti az előítéletet a viszonylag nagy számban megjelenő ex-jugoszláviai nemzetiségekkel szemben⁶⁹. Egy napilap hasábjain megjelenő cikkekből összeállított tanulmány szerint ezeket a nemzeti kisebbségeket „déli tolvajoknak”, illetve „déli csomagnak” nevezik.

A nemzetiségi média helyzete példaként szolgálhat több ország számára is, hiszen a szerény számú magyar és olasz kisebbségnek látványos jogaik vannak.⁷⁰ Emellett Szlovénia támogatja a nem kereskedelmi médiumok kialakítását, létrehozását, ami a környező országokban élő szlovén

⁶⁴ Megfelel az *indogenous* – őslakos jelentéstartalmának.

⁶⁵ Lásd, szintén: Tania Gosselin: *Minority Media in Hungary and Slovenia – a comparative assessment*. The Peace Institute, Ljubjana, 2003, 6. oldal.

⁶⁶ 1994. március 29. Módosítva 1999-ben és 2001-ben.

⁶⁷ Átfogó tanulmány a szlovén médiával kapcsolatban: Hrvatin, S. et Milosavljevic, M. (2001), „Media Policy in Slovenia in the 1990s”, *Mediawatch Series*, Peace Institute

⁶⁸ Lásd: Petkovic, B. et Mocnik, R. (2000), „Country Reports on Media”. http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/csbsc/country_reports/Media_Slovenia.htm

⁶⁹ Tania Gosselin: *Minority Media in Hungary and Slovenia – a comparative assessment*. The Peace Institute, Ljubjana, 2003, 8. oldal.

⁷⁰ Lásd, pl. a szlovén Médiatörvény 52. cikkét.

kisebbség számára fontos, és ugyanezt a Szlovéniában élő más nemzeti kisebbségek számára is.

3. Szabályozás⁷¹

A médiára a 2001-es Tömegmédiára vonatkozó törvény vonatkozik.⁷²

A főbb szabályozóhatóságok a Kulturális Minisztérium, a Sugárzási jogosultságok elosztásáért felelős Hatóság, valamint a Posta- és Elektronikus Kommunikációs Ügynökség. Ez utóbbi, azaz az *Agencija za pošto in elektronske komunikacije* (APEK)⁷³ 2001 júliusában állt működésbe, ez a hivatal felel a Médiatörvény és az elektronikus kommunikáció területén hozott jogszabályok végrehajtásáért, így gyakorlatilag a magyar Országos Rádió és Televízió Testület és a Nemzeti Hírközlési Hatóság összevont hivatalaként funkcionál. A hivatal tágabb feladatai közé tartozik a médiabeli kulturális és nyelvi pluralizmus biztosítása.

4. Lengyelország

1. A kisebbségek⁷⁴

Lengyelország nemzeti-etnikai összetétele mindig is sokszínű volt. 1939-ig itt élt a legnagyobb közép-európai zsidó diaszpóra, valamint jelentős számmal voltak jelen ukránok, fehéroroszkok, németek, romák és más nemzeti kisebbséghez tartozók, aminek következtében az ország 35 százaléka vallotta magát valamilyen kisebbséghez tartozónak. Ez a szám a II. világháború következtében jelentősen megváltozott, és 95 százalékos lengyel többség alakult ki.

A hidegháború időszakára jellemző antiszemita politika csak a rendszerváltás után, a kilencvenes évek elején kezdte felvenni a kulturális sokszínűség modelljét.

Ma Lengyelország lakosságának – mintegy 38 millió fő – mindössze 2-3 százalékát alkotják a kisebbségek. Legnagyobb létszámmal ukránok, fehéroroszkok, németek és romák élnek az ország területén.⁷⁵

⁷¹ Lásd bővebben: Open Society Institute Network Media Program, „Television across Europe: regulation, policy and independence.”, Monitoring Report, 2005, 1475-1537. oldal

⁷² Uradni list Republike Slovenije no. 35/2001.

⁷³ www.apck.si

⁷⁴ Bővebben: Klimkiewicz, B. (2000), „Participation of ethnic and national minorities in the public sphere: media policy for Poland”, CEU-CPS-OSI paper.

⁷⁵ Klimkiewicz, B. „Ethnic Minorities and Media in Poland: Democracy Without Advocacy?” http://www.idsnet.org/Papers/Communications/BEATA_KLIMKIEWICZ.HTM

2. Média

Mind a lengyel, mind a litván és a lett média jelentős változáson ment keresztül az elmúlt évtizedben. A kommunista beállítottságú, központi irányítású média helyett kialakult a dezintegrált, többpólusú média, és a cenzúra ma már nem érezhető. Ennek következtében igen erős a média befolyása a közvélemény strukturálására, kialakítására és meghatározására. Annak ellenére, hogy a média központi hatalomtól való függetlenedése figyelhető meg, nem tagadható le a politikai elit szerepvállalási akarata. Azaz, a tömeg-média ezekben az országokban megmaradt politikailag színezettnek és motiváltnak.⁷⁶

A kilencvenes évek második felére jellemző folyamat volt, hogy a különböző nemzeti kisebbséghez tartozó vezetők megpróbálták a saját csoportjaik igényeit érvényesíteni a médiában, elérni azt, hogy ne csak „róluk”, hanem „velük együtt” szólaljanak meg a műsorok, így biztosítva számukra a közszereplés első lépcsőit, az elfogadottság és elismertség alapjait.

A kisebbségek és a tömegkommunikáció kapcsolata Lengyelországban meglehetősen felületes. A háború előtti időkhöz képest ma jelentősen csekélyebb számú kisebbségekhez tartozó csoportok szerepe csökkent a média vonatkozásában, így a kisebbségek marginalizálódtak, és a média monokulturalizálódott, illetve egynyelvűvé vált. Ez nagymértékben hozzájárult a kisebbségek sztereotipizált és előítéletektől sem mentes megjelenítéséhez.

Ma már az elektronikus médiában a kisebbségek jelenléte és a nemzetiségek nyelvén közvetített műsorok aránya egyre inkább növekszik, ám mint több kelet-európai államban, a kisebbségi médiaszereplés visszaszorított.

A rendszerváltás utáni évek médiapolitikájáról és kisebbségekhez való viszonyulásról megfelelő képet nyújt a *mlawa*-i roma kisebbség esete 1991-ből.⁷⁷

Több tanulmány kiemeli, hogy a lengyel tömeg-médiában a nemzeti kisebbségek alulreprezentáltak, a megjelenítésük torz, és gyakran sztereotip, olyan módon, hogy az akár intoleranciára is ösztönözheti a célközönseget.⁷⁸

⁷⁶ Sparks, C. et Reading, A. (1998) „Communism, Capitalism and the Mass Media”, London, Sage Publications, 156. oldal

⁷⁷ Lásd: Klimkiewicz, B. (1999), „When the media make a difference: comparing two European race crimes”, OSI-IPF Policy Papers

⁷⁸ Minority Politics, mass media and civil society in Lithuania, Latvia and Poland, Research Paper, <http://www.policy.hu/tereskinas/Research2002.html>

A mai napig jelentős probléma, hogy a konzervatív beállítottságú média előszeretettel nyilvánul meg antiszemita, rasszista és idegengyűlölő attitűddel.⁷⁹

A legszélesebb körű médiatanulmány Lengyelországgal kapcsolatban a Klimkiewicz tollából származik, aki amellet, hogy hosszasan elemzi a kisebbség helyzetét, megoldásokat is kínál. Az Open Society Institute számára készült tanulmánya a következőket javasolja: teljesebb körű jogi szabályozás, átgondolt médiajogi kultúra, egyenlő esélyek és professzionális iránymutatók és multikulturális beszámolók készítése egy-egy műsorral kapcsolatban.⁸⁰

3. Célok és a nemzeti kisebbség közszereplésének biztosítása mint lehetőség⁸¹

Egyes tanulmányok hangsúlyt fektetnek a lengyel médiapolitika alakításának „kisebbség-érzékeny” szerepére.⁸² Hangsúlyozzák, hogy a nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok igényeinek a szem előtt tartása mint alapelv, a médiában sokszor oda vezet, hogy elhomályosulnak mellettük a többi, szintén fontos, és talán közelebbi szempontból látványosabban feltűnő médiapolitikai elvek. Így nem kíséri elegendő figyelem a nemzeti kisebbségek tévéműsorok készítésében való részvételét, valamint az ezen műsorok adminisztrációjával kapcsolatos végrehajtási feladatokban a kisebbség megjelenésének a lehetősége sem elegendő.

Hasonlóan marginalizálódhat a műsorszerkesztési szempontból igen fontos gyűlölet-mentes, szegmentált és szélsőséges ábrázolásmód is, ami szorosan összefügghet a nem megfelelő arányban megjelenített nemzeti kisebbséghez tartozó tagok megszólaltatása.

A jogi szabályozás hiánya – az alkotmányon szabályozáson túlmutató média-specifikus szabályok gyengesége – egyértelműen elvezethet a tolerancia-mentes közpolitikához, valamint a megfelelő védelmet biztosító diszkrimináció-ellenes védekezés biztosításához.

⁷⁹ Minority Politics, mass media and civil society in Lithuania, Latvia and Poland, Research Paper, <http://www.policy.hu/tereskinas/Research2002.html>

⁸⁰ Több tanulmány megtalálható a www.policy.hu oldalon.

⁸¹ Lásd: Klimkiewicz, B. (2003), „Media policy for ethnic and national minorities in Poland, Czech Republic and Slovakia”, CEU-CPS-OSI paper.

⁸² Pl.: Klimkiewicz, B. (2000), „Participation of ethnic and national minorities in the public sphere: media policy for Poland”, CEU-CPS-OSI paper.

5. Németország

1. A kisebbségek helyzete

Németország, ellentétben a korábbi nagyobb gyarmattartókkal, soha nem élt ált olyan mértékű bevándorló-özönt, mint Franciaország vagy Anglia, ahová a korábbi koloniális viszonyok miatt a különböző anyaországokból rengetegen érkeztek a világháborút követő években.⁸³

Az első komolyabb, egyben hivatalos bevándorlás az ötvenes évek végén kezdődött, amikor elkezdődött a nagyrészt török vendégmunkások rekrutálása és beözönlése a német területekre. Őket követte a nem ugyanakkora számmal ugyan, de határozott elképzelésekkel érkező olasz, spanyol, portugál és görög vendégmunkások immigrációja.

Az első körben az így érkezett munkások rövid, 2-5 éves időszakra érkeztek volna Németországba, de mint közismert, különböző gazdasági és politikai indokok miatt nem ez történt. A rövid távú munkára érkezett bevándorlók magukkal hozták a családjukat is, és így telepedtek le, miután a hivatalos toborzás 1973-ban abbamaradt.⁸⁴

A kilencvenes évektől kezdve azonban egy másfajta immigrációnak lehetünk tanúi. Annak ellenére, hogy a német közvélemény és a mindenkor politikai elit vonakodott annak elismerésétől, hogy Németország valóban bevándorlási célponttá vált, elkezdődött egy újabb bevándorlási hullám más háttérrel, és más jellemzőkkel. A keleti blokk felbomlása után elindult a nagyszámú lengyel, ukrán és orosz munkások, hazát keresők beáramlása az egyesített ország területére. Ez a céltudatos hazát keresés a kilencvenes évek közepén kibővült a balkán felől érkezők csoportjával, akik a délszláv háborúk elől menekültek.⁸⁵ Az európai politikai nyomás hatására és a megváltozott német politikai hozzáállás következtében ma már nem a klasszikus és tradicionálisan szüklátó körű politikai attitűd van előtérben, hanem egy, a bevándorlókat integrálni kívánó politika.

---

⁸³ Ez alól kivétel az ún. „Ostgebiete”, ami azokat a német migránsokat jelenti, akik a korábbi „keleti német területekről”, így Lengyelország és a volt Szovjetunió egyes területeiről érkeztek a korábbi Nyugat-Németország területére. Ez mintegy 5 millió fő bevándorlót jelentett, nekik azonban nem nemzetiségi alapon volt bevándorló státusuk (Thranhard, D. (2001), „Einwanderungsland Deutschland – von der Tabuisierung zur Realität”, In: Ursula Mehrländer et Günter Schulze (eds.) *Einwanderungsland Deutschland. Neue Wege nachhaltiger Integration*. Bonn, J.H.W. Dietz Verlag).

⁸⁴ Mahnig, H. (2001) „Ist Deutschland wirklich anders?” Die deutsche Integrationspolitik im Vergleich. In: Edda Currie, Tanja Wunderlich (eds.) *Deutschland – ein Einwanderungsland? Rückblick, Bilanz und neue Fragen*. Stuttgart, Lucius and Lucius

⁸⁵ Bövebben lásd: Raiser, U. „Mapping minorities and their media: The national context – Germany”, Humbolt University, Berlin, 2-7. oldal

Németországban, napjainkban a legnagyobb számmal – mintegy hétmillió fő – a török nemzeti kisebbség van jelen.⁸⁶ A csoporthoz tartozók nagyrészt a mai napig megőrizték eredeti kultúrájukat öltözködésükben, nyelvükben és vallásukban, sokan nem, vagy alig tudnak a befogadó ország nyelvén. Egyéb jelentős számú nemzeti kisebbség az olasz, görög, jugoszláv utódállamokból származók, és a lengyel, valamint az orosz kisebbség.

2. Média

A németországi média a fentiek fényében többszörösen differentált. Egyrészt jellemző a nemzeti, „multikulturális tudatlanság”, másrészt hiányzik a célcsoport – illetve nem pontosan beazonosítható, mivel a korábbi első-második-harmadik generációs bevándorlók nagy része a mai napig elsősorban a saját származási országának megfelelő médiájából szerzi az információ nagy részét.⁸⁷

A német médiára ugyanúgy jellemző, mint nagy általánosságban: a nemzeti kisebbségekhez tartozók elsősorban a bűnügyi riportokkal, kivételes, botrányos környezetben tűnnek fel a képernyőn, illetve a rádióban, és sokszor a túlnépesedés témájával kapcsolatban jelennek meg a médiában. A média a negatív sztereotípiákat erősíti, és ebben szerepet játszik az a tény, hogy a bevándorlók Németországban magasabb szintű szociális és egészségügyi ellátásra számíthatnak, mint máshol. A bevándorlók sokszor úgy jelennek meg a képernyőn, mint olyan külföldiek, akik a német polgárokra veszélyesek, a német egységet veszélyeztetik.

A pozitív médiabeli megjelenések kapcsán főleg a gasztronómiai, sporttal és kulturális eseményekkel kapcsolatban tűnnek fel a nemzeti kisebbségek, azonban ezek a ritkább esetek közé tartoznak.

A német média – főleg az írott – sokat tett a nyolcvanas és kilencvenes években annak érdekében, hogy optimalizálja a viszonyokat a bevándorlók és a németek között, amikor is pozitív színben tüntette fel a vendégmunkásokat, megnehezítve ezzel a rasszizmus kialakulását, habár ennek ellenére a szegregáció jelenségét nem tudta elnyomni még ez a próbálkozás sem.

---

⁸⁶ Egyes adatok szerint ez sokkal kevesebb, a kurdokkal együtt is alig éri el a kétmillió főt. Ezek az adatok azonban nem lehetnek reprezentatívak, és főként Berlinre vonatkoznak. In: Raiscr, U. „Mapping minorities and their media: The national context – Germany”, Humbolt University, Berlin, 14-15. oldal

⁸⁷ Lásd: Goddar, J. (2001), „Kontakt der Kulturen” Journalist, Vol 8, 10-13. o.

3. Szabályozás

Az 1991-es Államok Közötti Sugárzási Egyezmény (Rundfunksaatsvertrag⁸⁸) harmadik cikke szabályozza polémikusan azt, hogy milyen műsорт nem lehet sugározni, és milyen követelmények vannak – elsősorban – a fiatalok védelme érdekében.

Ennek megfelelően az 1. cikk első pontja kimondja, hogy tilos olyan műsорт sugározni, amely gyűlöletet kelt a népesség nemzeti alapon elkülönülő szegmense, azaz a nemzeti kisebbség ellen.

Mivel a törvényhozási hatáskör a 16 *Länder* között megosztott, ezért a fent említett *Rundfunksaatsvertrag* határozza meg a tagállamok közötti együttműködést. Így, nemzeti szinten, a *Bundesverfassungsgericht*-en kívül nincs más hatóság, ami iránymutatásokkal láthatná el a műsorszolgáltatókat.

A „német médiaszabályok” gyakorlatilag a *Bundesverfassungsgericht* határozataiból állnak. A tagállamokban minden műsorszolgáltatónak van saját etikai kódexe, de ezek igen terjengősek, és érdemben egyik sem foglalkozik a kisebbségek konkrét megsértésével.⁸⁹ Abban az esetben, ha a *Rundfunksaatsvertrag*-ot megsértik, bizonyos személyek jogosultak arra, hogy a *Bundesverfassungsgericht* előtt eljárást indítsanak, amely eljárást lezáró határozatnak kötelező ereje van.

6. Litvánia

1. A kisebbségek helyzete

Litvánia lakosságának mintegy 18.5 százaléka vallja magát valamilyen kisebbséghez tartozónak. A 109 különböző etnikai és nemzeti kisebbség között legnagyobb számban az oroszok, lengyelek, fehéroroszok, lettek és ukránok vannak.

Litvániában az idegengyűlölet és a másság kizárása a közsférában központi probléma. Ezzel együtt a litván média hajlamos arra, hogy erősítse a különböző kisebbségek elleni érzéseket, amit – közvetve – szintén elősegít a tömegkommunikációból való kiszorításuk is.

⁸⁸ 1991. augusztus 31. Harmadik kiegészítés: 1996. augusztus 26. és szeptember 11. között.

⁸⁹ A fenti információk a német hatóság korábbi munkatársával folytatott beszélgetések-ből származnak.

2. Média és kisebbségek

Annak ellenére, hogy számos szlogen azt sugallja, hogy ebben a balti országban nagyon jól megfér egymás mellett több kisebbség is, ez nincs teljesen így. Mint sok posztkommunista államban, Litvániában is nyomon követhető az idegengyűlölet, intolerancia, valamint a gyűlöletbeszéd az említett csoportokkal kapcsolatban.⁹⁰

A nagyszámú kisebbséggel kapcsolatban elmondható, hogy a média egyoldalú sztereotípiákat és kézzel fogható észrevétlenséget sugároz. A hírekben, jelentésekben és aktuálpolitikai beszámolókból a figyelmes néző és hallgató egyértelműen azonosítani tudja a rejtett idegengyűlöletet.

Az ún. „*bad news*” – olyan hír, aminek a tárgya az, hogy a kisebbség tagja valamilyen bűncselekményt követett el – előfordulása számszerűleg is nagyobb a nem ilyen jellegű hírnél. Sokkal kevesebb figyelmet kap a kisebbségek rossz szociális helyzetét, problémáit és előítéletektől sem mentes elhelyezkedési és munkavállalási gondjait.⁹¹

Az orosz kisebbség példáján kimutatható, hogy a legnagyobb nemzeti kisebbség tagjait is többféleképpen ábrázolják a médiában: egyrészt mint aktív társadalmi résztvevőket, helyi és országos politikai élet iránt érdeklődő tagjait a társadalomnak, másrészt mint olyanokat, akik egy külföldi gazdasági életet és hatalmat szolgálnak; és a romákhhoz hasonlóan, ha valaki büntettet követett el, szinte kivétel nélkül megemlítik, hogy az elkövető orosz.⁹²

A lengyel kisebbséggel ilyen jellegű probléma nincs, velük kapcsolatban az önállósodás, a speciális jogok és kiváltságok igénye merül fel leggyakrabban.

A kezdeti nehézségek és a rendszerváltozás utáni időszak problémái óta sokat változott a helyzet, azonban még mindig tény, hogy a kisebbségek tagjai a litván médiában szociálisan érzéketlen és elfogadhatatlan személyek, akiknek a véleményét csak nagyon ritka esetekben kérdezik meg közvetlenül a velük készített műsorokban. Ennek hiánya tetten érhe-

⁹⁰ Nausėdienė, I. és Kadziauskas, G. (2001), "National Minorities Situation in Lithuania: Declarative and Real Prospects," in: Charles du Vinage, (ed.), Promoting Tolerance on Local and Regional Level in Central, South Eastern and Eastern Europe (Promoting Tolerance Series no. 4), 30-36. oldal

⁹¹ Minority Politics, mass media and civil society in Lithuania, Latvia and Poland, Research Paper, <http://www.policy.hu/tereskinas/Research2002.html>

⁹² Minority Politics, mass media and civil society in Lithuania, Latvia and Poland, Research Paper, <http://www.policy.hu/tereskinas/Research2002.html>

tő az alternatív és sokoldalú, kulturális sokszínűséget bemutató ábrázolás hiányosságában.⁹³

A nemzeti kisebbségi médiával kapcsolatban megjegyzendő, hogy számos folyóirat, hetilap és egyéb nyomtatott termék jelenik meg oroszul, lengyelül, valamint egyéb nemzeti kisebbségi nyelveken. A litván televízió (LRTV) napi és heti szinten közvetít kisebbségi műsorokat.

3. Szabályozás

A televízió működését és státuszát szabályozó törvény 1996-os⁹⁴ keltezésű. Erre a törvényre is jellemző alapelvei szinten a pluralizmusra való törekvés, valamint a politika-független, érdemi tájékoztatás. A nemzeti kisebbségekkel a 34. paragrafus foglalkozik érintőlegesen, de a törvény e része is csak arról rendelkezik, hogy az ORTT-nek megfelelő litván hatóság dönthet úgy, hogy meghatározott műsorokat a nemzeti kisebbség(ek) nyelvén is közzétesz, illetve megismétel. Érdemben ez a rendelkezés sem foglalkozik azzal, hogy mi történik akkor, ha negatív színben tüntetik fel egy kisebbség tagjait.

7. Franciaország

1. A kisebbség helyzete

Franciaország sokoldalú, változatos kultúrájú ország, ahol jelentős számban élnek nem francia nemzetiséghez tartozók. Ennek egyrészt az ország helyzetéből adódó strukturális, másrészt gazdasági háttere van, de nem lehet elhanyagolni Franciaország kolonizációs múltját sem.

Pontos számmal szinte lehetetlen szolgálni a Franciaországban és az országhoz tartozó területeken élő nem francia eredetű nemzetiségekről, mivel a nemzeti statisztikai és gazdasági hivatal (INSEE) sem etnikai, sem nemzeti alapon nem regisztrálja a lakosságot; egyedül a születési helyet kell megjelölni egy-egy népszámlálás alkalmával. Emellett, a francia büntetőtörvénykönyv jogellenesnek tart minden olyan információ megszerzését és –tartását, ami a nemzeti, etnikai eredetre utal.

Az 1999-es népszámláláskor Franciaországban 3.26 millió külföldi és 4.3 millió bevándorló élt, ami akkor kb. 1.5 százalékát jelentette az össz-

⁹³ Minority Politics, mass media and civil society in Lithuania, Latvia and Poland, Research Paper, <http://www.policy.hu/tercskinas/Research2002.html>

⁹⁴ 1-1571 tv. 1996. október 8.

lakosságnak. Emellett 1990 és 1999 között a bevándorlók aránya ugyanannyival nőtt, mind a lakosság száma (3%).⁹⁵

2. Média⁹⁶

Általánosságban megállapítható, hogy a nemzeti kisebbségek nem megfelelően reprezentáltak a francia médiában.⁹⁷

Az egyik meghatározó tanulmány⁹⁸ eredményei alapján kijelenthető, hogy a nem francia gyökerekkel rendelkezők elhanyagolható arányban képviseltetik magukat a televízió műsoraiban, gyakorlatilag csak hosszabb időközönként jelennek meg, akkor is csak mint vendégek. Ezzel együtt a „bevándorló” *image* fellelhető a médiában, anélkül azonban, hogy maguk a „bevándorlók” ezzel a képpel kapcsolatban megjelenének, szerepelnek, saját magukkal kapcsolatban véleményt alkotnának; ennek következtében a róluk alkotott kép torzított.⁹⁹

A nemzeti kisebbségekhez tartozók leggyakrabban a hírekben jelennek meg. A hírek tartalmilag főként a munkanélküliség, erőszak, deviáns magatartások, az állampolgárok biztonságérzete, drogok és a külvárosi erőszak témái köré csoportosulnak.

A francia médiából nem hiányoznak a bevándorlással kapcsolatos hírek, a nemzeti kisebbségek *mass*-információ szinten reprezentáltak, azonban maguk a szereplők nagyon ritkán jutnak szóhoz, saját véleményüket nem tudják kifejtetni, így a megjelent ábrázolások és portrék nélkülözik a szociális realitásból eredő folytonosságot.¹⁰⁰

⁹⁵ „Tuning into diversity. Immigrants and ethnic minorities in Mass Media. Representation and Policies”, Az Európai Bizottság által támogatott projekt, 2002, 321. oldal

⁹⁶ Lásd bővebben: Open Society Institute Network Media Program, „Television across Europe: regulation, policy and independence.”, Monitoring Report, 2005, 642-727. oldal

⁹⁷ Lásd: CIEMI tanulmány, 1991, Paris (Perotti)

⁹⁸ CIEMI tanulmány, 1991, Paris (Perotti)

⁹⁹ „Tuning into diversity. Immigrants and ethnic minorities in Mass Media. Representation and Policies”, Az Európai Bizottság által támogatott projekt, 2002, 324. oldal

¹⁰⁰ A francia médiában hosszú múltra tekintenek vissza a bevándorlókról szóló műsorok. Ezek segítettek és segítenek abban, hogy ne feltétlen sztereotípiák alakuljanak ki a hírekben szereplő kisebbségek tagjairól, hanem a közönség meg tudja ismerni azok tagjait is. Lásd pl. The first program was created in 1975, *Immigrés parmi nous* (Bevándorlók, közöttünk), amelyet a *Mosaïques* c. műsor követett 1976-ban a France 3-on. Ezt követte a *Rencontres, Racines, et Relais*, majd a *Premier Service*, később a *Saga-Cités*, szintén a France 3-on.

3. Szabályozás

Az 1989-ben létrejött szabályozó hatóság, a *Conseil Supérieur de l'Audio-visual* (CSA)¹⁰¹ felel a sugárzási jogok kiadásáért, a frekvenciák rendelkezésre bocsátásáért, valamint a sugárzás és a műsorok összeállításába is van rálátása. Úgyszintén felelős a műsorszerkesztésre vonatkozó alapelvek betartatásáért, a minőségi műsor-összeállításért, valamint monitoring tevékenységet végez a szabad verseny és az egyenlő elbánás gyakorlata fölött. A francia kultúra védelme és népszerűsítése mellett a CSA felel a gyermekek „védelméért” is, már ami a médiát illeti.

Az 1997-ben alakult *Egalité Collective* az ún. „látható kisebbségek” jobb reprezentációja érdekében jött létre.

1999-től kezdődően a CSA és az *Egalité collective* ún. közös meghallgatások alkalmával kezdtek el foglalkozni a kisebbségek¹⁰² médiareprezentációjával, és számos pontból álló tervben fogalmazták meg a helyzet javítása érdekében szükséges teendőket. A kijelölt célok között szerepelt a megalázó és lealacsonyító közlésmód megszüntetése.¹⁰³

A kezdeményezések oda vezettek, hogy a CSA készítettett egy *follow-up* tanulmányt az 1991-es CIEMI reprezentációs tanulmányhoz.

A tanulmányból – részletes bemutatása nélkül – a következők emelhetők ki: az összes nemzeti kisebbség közül legnagyobb számban az „afrikaiak” szerepelnek a televízióban. A tanulmány szerzője azt a következtetést is levonta, hogy a franciák számára a kisebbség jóval kisebb mértékben reprezentált, mint pl. Amerikában, ahol a valamilyen más nemzethez tartozó kisebbségek – spanyolok, feketék stb. –, az összes műsorszámot tekintve, mindössze átlagosan 6 százalékban (Malonga: 2000).

A tanulmány következtében az ún. *verseny tárgyalásra való felhívásokat*¹⁰⁴ az új és a régi műsorszolgáltatókra vonatkozóan egyaránt megváltoztatták. Egy műsorszolgáltatási kérelemben ezentúl benne kell lennie, hogy a csatorna hogyan kívánja elősegíteni az integráció és az állampolgárság közötti kapcsolat kialakítását, mindezt a francia kultúra gazdagsága és változatossága szem előtt tartásával.

---

¹⁰¹ Korábban a *Haute Autorité de la Commission Audiovisuelle* (1982), és a *Commission Nationale de la Communication et des Libertés* (1986) rendelkezett hasonló jogositványokkal.

¹⁰² Ebben a környezetben a kisebbség és a látható kisebbség a nemzeti kisebbség alternatívájaként szerepel.

¹⁰³ Lásd: „Tuning into diversity. Immigrants and ethnic minorities in Mass Media. Representation and Policies”, Az Európai Bizottság által támogatott projekt, 2002, 329. és folyt.

¹⁰⁴ A *Cahier des charges*-nak nem ez a legszerencsésbb fordítása, mivel nem teljesen ezt jelenti. A tanulmány szempontjából azonban jelentősége nem akkora, hogy értelmezési elemzéseket kellene folytatni. Gyakorlatilag pályázati műsorterről van szó.

A Canal+ adó 2000-ben olyan szándéknyilatkozatot írt alá, amely a médiabeli reprezentációval kapcsolatban kiemeli a nemzeti közösség sokszínűségét, és azt, hogy ezt az elvet a műsorszerkesztésnél szem előtt fogja tartani.

A közszolgálati csatornák versenytárgyalási hirdetményeivel kapcsolatos rendelet 2001-ben látott napvilágot, és annak a második cikke kimondta, hogy a francia televíziók arra fognak törekedni, hogy a sugárzott műsorok tartalma tükrözze a francia társadalmat jellemző sokszínűséget.¹⁰⁵

Hogy a helyzet ma sem kielégítő, jól mutatja, hogy a *The Tocqueville Connection* az interneten 2005 novemberének a végén adta hírül, hogy Jacques Chirac francia elnök ígéretet tett arra, hogy megtesz mindent annak érdekében, hogy a médiában a kisebbségek reprezentációja sokkal jobb legyen, és ezért a CSA státútumát is módosítani kell.¹⁰⁶

A CSA honlapján több csatornának megtalálható a státútuma, azonban ezek közül gyakorlatilag egyik sem foglalkozik a kisebbségek reprezentációjával, illetve a hiányukból eredő sérelmek orvoslásával sem.¹⁰⁷

A CSA 2001-ben annyi változást ért el, hogy az engedélyek kiadásával kapcsolatban a magán televíziós társaságok (*TF1, M6, Canal +*) számára is kötelezővé tette, hogy a programoknak tükrözni kell a nemzeti szinten meglévő kulturális sokszínűséget.¹⁰⁸ 2004 januárjában a *France Télévisions* tett közzé egy cselekvési tervet, amelyben a franciaországi nemzeti kisebbségek jobb médiareprezentációja mellett tette le a voksot.

4. A CSA releváns döntései

A francia médiahatóság a nemzeti kisebbségek médiareprezentációjával kapcsolatban az utóbbi években a következő szignifikáns döntéseket hozta.

Az első a CSA 2004-526-os számú döntése, amelyet a francia szabályozóhatóság a *Lebanese Communication Group SAL* céggel kapcsolatban hozott.¹⁰⁹

¹⁰⁵ „Tuning into diversity. Immigrants and ethnic minorities in Mass Media. Representation and Policies”, Az Európai Bizottság által támogatott projekt, 2002, 335. oldal

¹⁰⁶ Azt, hogy a probléma nem oldódott meg, bizonyítja többek között a CSA tevékenysége, pl. http://www.csa.fr/actualite/interventions/interventions_detail.php?id=5903&chap=41; és http://www.csa.fr/actualite/dossiers/dossiers_detail.php?id=33958&chap=2727;

¹⁰⁷ Lásd pl.: Canal + státútuma, ahol a 8-22. cikk vonatkozik a vélemény, gondolat sokszínűségére és pontosságára.. Lásd: http://www.csa.fr/infos/textes/textes_detail.php?id=8559

¹⁰⁸ „Diversité culturelle et culture commune dans l’audiovisuel. Avis à Monsieur le Premier Ministre”, Paris, 17 March 2005, Lásd: www.premier-ministre.gouv.fr/IMG/doc/Avis_HCI_audiovisuel.doc; ill. Open Society Institute Network Media Program, „Television across Europe: regulation, policy and independence.”, Monitoring Report, 2005, 696. oldal

¹⁰⁹ Lásd: www.csa.fr/actualite/decisions

A 2004-ben hozott döntésben a CSA érvénytelenné nyilvánította a CSA Legfelsőbb Tanácsa és a cég között létrejött szolgáltatási egyezményt, annak következtében, hogy – többek között – a cég egy műsorában megsértette a szólásszabadságról szóló 86-1067. számú, 1986. szeptember 30-i törvény 15. cikkét.¹¹⁰

Az említett törvény 15. cikke kimondja, hogy a CSA feladata többek között, hogy biztosítsa, hogy a rádióban és a televízióban sugárzott műsoroknak nincs a nemmel, vallással, faji jelleggel, erkölccsel vagy nemzeti-séggel kapcsolatos erőszakra vagy gyűlöletre ösztönző tartalma.

Az egyezmény egyes cikkei – a fenti törvény rendelkezéseit megismételve – arról rendelkeznek, hogy a műsorszolgáltatóknak tilos olyan tartalmat közölni, ami Európában vagy Franciaországban bizonyos csoportok ellen uszít, vagy azokkal kapcsolatban feszültséget kelt.

Az *al-Manar* televíziót azért marasztalta el a CSA, mert egy 2004 decemberében sugárzott esti műsorban a bemondó a hírek közben olyan információt közölt a nézőkkel, ami azt sugallta, hogy az izraeli állam emberiség ellenes bűncselekményeket követ el, és ezek publikációját igyekszik megakadályozni azáltal, hogy számukra nem engedélyezi az ilyen események beszámolóját. A CSA döntése értelmében az adó misztifikált tényeket közölt, elferdített háttérrel, antiszemita tartalommal, így megsértette a fentebb idézett jogszabályi előírásokat.

A CSA döntésének alapját többek között az képezte, hogy a szolgáltató nem alapozhatta meg a fenti állítását, mivel Izrael ilyen tartalmú bűnösségét nem mondta ki semmilyen nemzetközi bíróság, így annak állítása alaptalan volt.

A CSA másik, hasonló jellegű döntése 2005. február tizedikén született.

Ebben a 2004. decemberében, a *Saharl* iráni adó által sugárzott „*For you, blue Palastine or eyes of Zahra*” sorozattal kapcsolatban emelt kifogást a CSA.¹¹¹ A döntésben a hatóság azt kifogásolta, hogy a műsor keretei között az izraelieket főként megvető tartalommal mutatta be, mint olyanokat, akik kölcsönöket adnak, folyton kételkednek és a gyerek szemét kikaparják.

A helyzetet csak súlyosbította, hogy a csatorna nem sokkal később olyan sorozatot sugárzott, amelyben a *Rotschild* családra vonatkozó év-

---

¹¹⁰ A törvény a francia közlöny 1986. október elsejei számában jelent meg. Az 1986. szeptember 30-i törvényt többször módosították, a 15. cikk a 89-25 és a 2000-719 sz. törvények kiegészítéseként került a törvénybe. A CSA-nak több ilyen tartalmú döntése is van. Lásd, pl.: 2004. december 17., a *Saprodif-döntés* (Mediterranean FM).

¹¹¹ A hatóság a döntésben konkrétan az 1986. évi szeptember 30-i törvény 1, 15 és 33-i cikkeinek a megsértését állapította meg.

századokra visszanyúló összeesküvés-elméletét mutatta be, amely összeesküvésnek a rabbik, illetve a vezető cionista politikusok voltak a vezérei. Ez a sorozat tartalmazta többek között az olyan zsidók bemutatását, akik a nem-zsidó gyerekek vérét gyűjtik, hogy kovásztalan kenyeret készítsenek.

A CSA döntését elősegítette, hogy az al-Manar adót már korábban ugyanezért a programért elmarasztalták, mivel súlyos elégedetlenséget és társadalmi nemtetszést váltott ki Franciaországban.

Úgyszintén nem segített az adónak, hogy a „*The World in question*” címmel futó műsorában feltűnt egy bizonyos Mr. Faurission – francia történész -, aki hosszasan ecsetelhetette a holokauszttagadó nézeteit anélkül, hogy abban bárki is félbeszakította volna, vagy esetlegesen azzal kapcsolatban kérdéseket tett volna fel neki.¹¹²

A fenti döntések példaértékűnek tekintendők a médiapolitikában, hiszen nem gyakori a nemzeti, illetve etnikai kisebbségek védelmével kapcsolatos nyílt konfrontáció.

Konklúzió

A megvizsgált országok gyakorlata alapján levonható az a következtetés, hogy nincs egységesen kialakult gyakorlat Európában a nemzeti kisebbségek médiareprezentációjával kapcsolatban felmerülő problémák orvoslására.

A bemutatott országok és a nemzetközi intézmények, illetve szervezetek lassan több évtizedes gyakorlata azt mutatja, hogy a szabályozó – média – hatóságok előszeretettel távol tarják magukat a kérdéskörtől, még az iránymutatásokban is rendkívül óvatosan érintik a problémát.

A francia gyakorlat azonban arra enged következtetni, hogy lehet és kell eredményesen kezelni a nemzeti kisebbségekhez kapcsolódó problémakört. A CSA gyakorlata alapján elmondható, hogy a sikeres és hatékony orvoslása a problémának a médiahatóság tevékenységéhez köthető. Ennek szakmai és végrehajtási indokai is világosak. Ez azonban hatékony és megfelelően konceptualizált környezet nélkül nem lehetséges.

A tagállamok közötti kulturális és társadalmi alapokra visszavezethető nemzeti kisebbségi háttérrel alkotó különbségek azt mutatják, hogy elsősorban nem az EU-nak mint tagállamok fölött álló egyfajta védőernyőnek, hanem a tagállamok saját médiahatóságának a feladata, hogy milyen kere-

¹¹² Érdemes megjegyezni, hogy a történelmet kijelentéscivel kapcsolatban – miszerint soha nem voltak koncentrációs táborok -, a francia bíróság már korábban a szólásszabadságról szóló törvény megsértéséért elítélte.

tek között „szabályozza” a kérdéskört. A tolerancia XXI. századi jelentésének és az európai integráció kiteljesedésének élenjárója csak akkor lehet az ORTT, ha példát mutatóan arra törekszik, hogy a magyarországi műorszolgáltatók ne kapjanak teljesen szabad kezet a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos médiareprezentációhoz kapcsolódó konfliktushelyzetek kiigazítására. A nemzetközi és az európai jogban elterjedt és előszeretettel használt *soft law* és a Médiatörvény 41. § (1) bekezdésének j) pontja erre kiváló lehetőséget ad.

KRITIKA

Laczházi Aranka

Litván identitáskeresés a XX. században

A XIX. század utolsó évtizedeiben, amikor a litván nemzeti mozgalom kibontakozott, tulajdonképpen nem a litván nemzet öntudatra ébredése következett be, hanem magának a nemzetnek a megteremtése zajlott úgy, hogy a nemzeti identitás legkülönbözőbb formáival kísérleteztek. És mivel a történelem ekkor alig két évtizednyi független államiságot adott Litvániának (1918–1940), ez a folyamat megszakadt, mielőtt egy kiérlelt, modern azonosságtudat kialakulhatott volna. Az 1990 óta újra független Litvániában az önmeghatározás folyamata tulajdonképpen a mai napig tart. E megkésetttség miatt a litván nemzettudat gyermekien egoista, vagyis még mindig elsősorban önmagára koncentráló, befelé forduló, a más nemzetekkel való közösség keresése helyett a litvánok különleges, egyedülálló mivoltát hangsúlyozza, s a litván jövő lehetséges európai értelmezése helyett inkább a múltbéli királyokról szóló ködös elbeszélések felé orientált. Az egyén számára ténylegesen megélhető litván identitás nem más, mint egyfajta poétikus ellenpont a racionális valósággal szemben.

Európát a mai litván tudat csak részben látja a maga valódi formájában. Inkább valamiféle elképzelt Európáról gondolkodik, amely elsősorban egy idegen vidék, a Litvánia egyedi, különleges létét megsemmisíteni próbáló fizikai és kulturális agresszió forrása. Egy ilyen Európa ellen az identitás szilárd védősáncaival kell védekezni. Csak nagyon ritkán értelmezik Európát úgy, mint azt a kulturális és politikai teret, amelynek Litvánia, a litvánok is része, márpedig ez nyilvánvalóan nem szerencsés egy újdonsült EU-tagállam esetében.

Hogyan alakult ki és vált uralkodóvá ez a szemlélet a litván közgondolkodásban? A szerző időrendben mutatja be a litvánságra vonatkozó legfontosabb XIX. és XX. századi teóriákat: legrészletesebben és egyúttal a legkritikusabban is a kezdeteket, „a nemzet atyja”, *Jonas Basanavičius* szellemi örökségét.

I. A litvánosság mint vallás

Jonas Basanavičius (1851–1927) a XIX. századi nemzeti mozgalom emblemikus figurája, noha elsősorban a tudomány, nem a politikai embere volt. Ő alapította és szerkesztette az első litván nyelvű, „nemzetébresztő” folyóiratot, az *Aušrá*-t (‘Hajnal’, 1883–1886). 1907-ben kezdeményezésére jött létre a Litván Tudományos Társaság (*Lietuvių mokslo draugija*). Orvos létére autodidakta módon foglalkozott litván történelemmel, régészettel, néprajzzal, mitológiával, nyelvészettel. Nyelvi és néprajzi kutatásai alapján dolgozta ki a litvánok eredetére vonatkozó elméletét, amely szerint a litvánok a lettekkel és a poroszokkal együtt az egykori ősi trák civilizáció kizárólagos örökösei. Ily módon a litván kultúra közvetlenül az európai civilizáció forrásától eredeztethető. Annak, hogy miért nem maradtak meg a litvánok a civilizáció eme magaslatán, vagy miért nem tűntek el a föld színéről az ősi civilizációkhoz hasonlóan, – Basanavičius szerint –, az az oka, hogy a litvánok nemcsak civilizációjuk fejlettségét tekintve, hanem morálisan is fölötte álltak (állnak) szomszédaiknak. Nyugodt, békés, hagyományait tisztelő és ápoló, a háborúskodást kerülő nép ez, amelyet más, a civilizáció alacsonyabb fokán álló agresszív népek elűztek lakóhelyükről.

Basanavičius szerint a litván nép minden későbbi bajának oka a keresztény világgal (pontosabban: a krisztusi tanítástól elszakadt egyházzal) való találkozás, ami a litvánokat fizikai és mentális értelemben egyaránt megnyomorította. Az ősi litvánok a kereszténységnél tisztább, következetesebb hitvilággal és erkölcsi renddel bírtak, és a kereszténységet soha sem fogadták be igazán. Pogányságuk örök, változatlan és legyőzhetetlen, s mint ilyen, a litván nemzet erejének bizonyítéka.

Ebbe a romantikus képbe nehezen illeszthetők olyan történelmi tények, mint például a litvánok középkori hadjáratai (amikor is a litván fejedelmek a Balti-tengertől a Fekete-tengerig terjesztették uralmukat), azonban Basanavičius a történelmi tényekkel – szerzőnk szerint – éppoly csekély mértékben törődött, mint azzal, hogy a litván identitás kibontakozásának politikai kereteire, lehetőségeire vonatkozó elképzeléseket fogalmazzon meg. Az általa megalkotott litván identitás egyfajta valláshoz hasonlatos viselkedési modell az egyén számára, amelynek legfontosabb alkotóelemei a kontempláció, a múlt emlékeinek őrzése és kultusza, nem pedig a politikai cselekvés, merészség és egyéni felelősségvállalás. Kizárólag az ősi múlt materiális maradványainak gyűjtésére ösztönöz (aminek egyébként maga Basanavičius is egész életét szentelte), de – szerzőnk szerint –, egyetlen olyan momentum sincs benne, amely a jövőbeli politikai nemzet megteremtésének alapja lehetne.

A nyugati kultúra sajátosságait és értékeit Basanavičius nem értette meg, mivel nem fogadta el ezek alapját: a kulturális önkifejezést és a szabad választás lehetőségét. Ebben a nemzetértelmezésben az egyén alárendeltetik a nemzetnek, amelyet feltétel nélkül szolgálnia kell.

Basanavičius alapvetően Európa-ellenes volt. Írásaiban Európa különböző kontextusokban értelmezett agresszorként jelenik meg, amely Litvániával összevetve a mentális fejlettség és a civilizációs örökség jóval csekélyebb mértékét mutatja. Ez a felfogás természetesen lehetetlenné tesz mindenfajta együttműködést Európával, hiszen az a tulajdon identitás elvesztésével fenyegetne.

Szerzőnk elismeri, hogy amikor Basanavičius teóriáit megalkotta, Litvánia függetlenségéről nyilván álmodni sem (helyesebben: csak álmodni) lehetett, mégis Basanavičius szemére veti, hogy nem fogalmazott meg politikai célokat, nem volt elképzelése arról, milyen jövő vár Litvániára ebben az általa ellenségesnek festett európai környezetben, milyen feladatok, kihívások állnak a litvánok előtt? Basanavičius ugyan sokat tett a litvánok nemzeti öntudatra ébresztéséért, azonban csupán kulturális, nem pedig politikai nemzetben gondolkodott.

A Basanavičius által konstruált identitás alapja a hősi múlt. A litván nép értékét az ősi civilizáció – annak a kornak az emlékei, amikor a néplélek (a hegeli *Volksgeist*) a legteljesebben mutatkozott meg az anyagi kultúrában is –, kulturális örökségének birtoklása alapozza meg. A XIX. századi litván kultúra tehát nem önmagában érték, hanem csupán mint egy régi nagy civilizáció visszfénye.

Basanavičiusnak nem voltak hasonló formátumú közvetlen követői. Elmélete azonban paradigmaalkotóvá vált a litván identitáskeresésben. Esméi a legkülönbözőbb formákban éltek-élnek tovább. Litvánia szovjet megszállása idején, mivel apolitikusak, vagyis egyúttal politikailag képlékenyek voltak, nem váltottak ki ideológiai ellenállást, így fennmaradhattak a közgondolkodásban és ténylegesen erősen hatottak a társadalomra. Ebben az időszakban igen elterjedtek voltak a Basanavičiuséra emlékeztető apolitikus, a politikumtól való távolságtartást, elvonulást hirdető megnyilvánulások. Nem véletlen, hogy Basanavičius összes művét 1970-ben adták ki, az akkoriban meglehetősen aktív szovjet cenzúra jóváhagyásával.

2. Észak Athénja mint a pusztuló Európa reménysége

A litván származású, de Párizsban alkotó *Oskar Miłoszt* (Oscar Vladislas de Lubicz Miłosz, 1877–1939) inkább íróként, költőként, nem pedig tudósként és politikai szereplőként tartják számon. Elsősorban európai, csak másodsorban litván értelmiségi volt, így Litvániát is Európa távlatából

szemlélte. Talán ez az oka, hogy a litvánok a mai napig nehezen értik meg a litvánságtudat kialakult sémáiba nehezen illeszthető gondolatait.

Miłosz korában általános volt az érdeklődés Európa furcsa, különleges népei iránt. Az olyan teljesen elfeledett népek, mint például a litvánok és a lettek fennmaradása, illetve újjászületése valóságos csodának tűnt, amit csak titokzatos múltjukkal, mentális sajátágaikkal, kiválasztott voltukkal lehetett magyarázni. Ebben a kontextusban értelmezendő Miłosznak a litván régmúlt iránti érdeklődése is.

Les origines de la nation Lithuanienne (1917) című tanulmányában kifejtette, hogy a litvánok „a történelem előtti Európában élt emberek legősibb és legtisztább relikviái”, aminek legfontosabb bizonyítéka természetesen a litván nyelv. Valójában Miłoszt a litvánok annyiban érdekelték, amennyiben Európa egyetlen „tisztá”, vagyis az ősi állapotokat tisztán őrző népeként Európa jövőjének záloga lehetnek. Európát ugyanis – Miłosz szerint – katasztrófa, összeomlás fenyegeti, amely Litvániát is maga alá temeti majd. Litvánia azonban később újjászületik és Észak Athénjává, a kultúra és erkölcs bölcsőjévé válik egész Európa számára.

Litvánia gyökerei nyugatiak, európaiak, vagyis ugyanazok, mint amiből az európai civilizáció kifejlődött. Litvánia azonban eddigi történelme során nem tudta kihasználni ezt a lehetőséget, nem járta be az európai fejlődés útját. Tehát, noha csírájában azonos vele, nem szerves része – része is meg nem is – Európának, s emiatt magában hordozza a lehetőséget, hogy létrehozson egy másfajta európai kultúrát. Athén itt nem a kulturális tradíció átvételének klasszicista metaforája. Litvánia civilizációs értelemben ismételheti meg Athén útját: mindent előlről kezdhet, egy olyan állapotból, amikor még nem alakult ki Kelet és Nyugat szembenállása. Mint az ősi európaiak tiszta szellemiségét őrző népek, a lettek és a litvánok újonnan létrehozandó államaikban a szabadság, testvériség és igazságosság országait teremthetik meg. Nem arról van szó tehát, hogy a litvánok és a lettek valamiféle különleges, másra nem jellemző azonossággal rendelkezének, hanem az ősi európai szellem hordozói, őrzői.

Ugyanakkor Miłosz számára nem az volt fontos, hogy minden nemzet zavartalanul fejlődhessen, hanem a világ, Európa fennmaradása. A litván népben megmutatkozó mentális erő kapcsán Európa megújulásának lehetősége foglalkoztatta. Litvánia mint Észak Athénja nem a litvánság, hanem az újjászülető, újfajta európaiság bölcsője.

Miłosz teóriájának hiányossága, hogy nem egészen világos, mi is ez az „ősi Európa szelleme”, az európai identitás forrása. Írásaiban csupán a testvériség és az igazságosság erényét említette. Az északi Athén víziója tehát nem gyakorlati projekt, és értelmét veszti, amint szembesülünk Litvánia valós történelmével, európai létének tényeivel.

Mindamellet Miłosz egy sor máig érvényes gondolatot fogalmazott meg. Azt, hogy az európai és a litván identitás nem két egymást kizáró dolog, hanem ugyanannak az identitásnak két fontos összetevője, hiszen sem Európa, sem Litvánia nem létezhet a másik nélkül. Európáról mint egységes képződményről beszélt, s nagy jelentőséget tulajdonított a kis nemzeteknek Európa sorsát, újjászületését illetően. A kis nemzetek történelmét az európai értékekkel, illetve azok saját történelmi értékével mérte. A litvánok szenvedései számára elsősorban Európa rossz tulajdonságait és morális krízisét tárták fel.

Ugyanakkor mindez tisztán személyes beállítottság, a személyes cselekvés perspektívája maradt nála. Miłosz nem vállalt politikai szerepet, nem volt a nemzet ébresztője, vezére, és Litvániában a háború előtt alig ismerték gondolatait.

3. Az elvetett identitás: a „lengyel litvánság”

A politikai értelemben vett litvánsággal, politikai nemzettudattal kapcsolatban megkerülhetetlen a lengyelekhez való viszony kérdése.

Ennek problematikus voltát talán legjobban az író, irodalomkritikus *Juozapas Albinas Herbačiauskas* (1876–1944) értette meg. A két háború közti időszakban, tehát a független litván köztársaság születésekor litvánok és a lengyelek államainak összefogását („testvériségét”, *valstybinė brolybė*) szorgalmazta. Egy 1919-es írásában (*Kur eini, lietuvi?*”, „*Merre tartasz, litván?*”) arra buzdította a litvánokat, hogy ahelyett, hogy a németekkel keresnek politikai szövetséget, inkább a lengyelekhez közeledjenek. Elítélte a „nacionalizmus örületét”. Úgy vélte, természetes, hogy a független Litvánia a nagyhatalmak: Németország és Oroszország szövetségét keresi, nem pedig a lengyelekét, mivel igyekszik megőrizni az etnikailag tiszta litván nemzetet, illetve nemzettudatot. Paradox azonban, hogy a litvánok Vilniust tennék meg fővárosuknak, hiszen ez a vegyes (litván, lengyel, zsidó, fehérorosz) lakosságú, és történetileg cseppet sem litván város nem lehet egy etnikai alapon szerveződő litván állam fővárosa. Az egyetlen megoldás Herbačiauskas szerint lemondani az etnikailag tiszta Litvániáról és a lengyelekkel együttműködve hozni létre az új államot. Ebben az államban a lengyeleknek a litvánokkal azonos jogokat kell biztosítani. Annál inkább, mivel – vélte Herbačiauskas –, a lengyel demokrácia minden hibájával együtt is kellemesebb, mint az oroszországi politikai berendezkedés.

Herbačiauskas ezzel tulajdonképpen nem a litván identitás egyfajta modelljét alkotta meg, hanem az akkor uralkodó nemzettudat hamis voltára mutatott rá: arra, hogy a litván kultúra, a litván történelem jelentős része

valójában lengyel, vagyis az etnikai alapú önmeghatározás problematikus-sá teszi a történelmi-kulturális örökség értelmezését.

Herbačiauskas érvelése azonban gyakorlatilag nem befolyásolta kora nemzetfelfogását. A fiatal litván állam határozottan az etnikai alapon értelmezett nemzet felé fordult.

A litván függetlenség 1990-es helyreállítását – szerzőnk szerint felületesen ítélve, s emiatt tévesen –, általában szintén a „nemzeti” államiság (*tautinis valstybingumas*) megteremtésének tartják, a nemzetet etnikai alapon értelmezve. Sőt, még inkább az Orosz Birodalom területén a latin betűs, vagyis elsősorban a lengyel és litván kiadványokat betöltő, 1863-tól érvényben volt sajtótilalom 1904-es eltörlésével állítják párhuzamba. Szinte magától értetődőnek tűnik, hogy a XX. század utolsó évtizedében ugyanaz az esemény ismétlődött meg, mint a húszas években: az új függetlenség mindennap a kiteljesedése, ami a XIX. sz. folyamán, illetve még 1904 után sem valósulhatott meg teljes mértékben.

Szerzőnk szerint azonban nemzeti értelemben e két esemény teljesen eltérő tartalmú. A szovjet időszak alatt ugyanis a litván államisággal kapcsolatos problematikából eltűnt a lengyel-kérdés, a litván államiság mélyebb gyökereire és az állami folytonosságra vonatkozó hivatkozásokkal együtt. Ezen kívül a szovjet rendszerben a litvánokat végleg néppé („*narod*”-dá, litvánul *liaudis*) változtatták, és a nemzeti öntudatot elválaszthatatlanul a népi kultúrához, a népiességhez kapcsolták. Ezzel nemcsak teljesen visszatértek az etnikai alapú nemzetértelmezéshez, hanem lesúlyosították azt a népi, paraszti kultúra szintjére, ez utóbbit rekonstruálva, illetve inkább mesterségesen megkonstruálva.

A második függetlenség tétje tehát a nemzeti *államiság* rehabilitálása volt a „nemzetek feletti” szovjet államisággal szemben. Nem a nemzeti identitás, hanem a nemzeti államiság volt az alapvető érték. Ugyanakkor magától értetődőként vették át az etnikai-népi alapú nemzeti önmeghatározás szovjet örökségét. Ezek után a kérdés az volt, hogyan válhat a „népi nemzet” (*liaudiška tauta*) politikai nemzetté; milyen hidak kötik össze a paraszti népiességet a nemzeti államisággal.

A lengyel-litván identitás problémáját tulajdonképpen megoldotta az idő, hisz az ilyen személyes emlékezettel rendelkező emberek vagy már nem élnek, vagy igazi lengyelekké, illetve litvánokká váltak. S minthogy Lengyelország már nem jelent politikai fenyegetést Litvánia számára, a kérdés bizonyos értelemben elvesztette jelentőségét. Mégis aktuális maradt a történelmi emlékezet, a kulturális sajátosságok és a jelen politikai-nemzeti önreflexiója szempontjából.

Szerzőnk állítja: a lengyel történelmi emlékezet helyreállítása napjainkban nyilván nem veszélyeztetné a litván államiságot. Ugyanakkor megszabadítana egy sor kényelmetlenségtől, ami a litván történelem végiggondolása, értelmezése során felmerül. Jelentősen kitágítaná a litván kultúra dimenzióit. Közvetett előnye pedig az lenne, hogy elősegítené a másokkal való közösség múltbéli és jelenlegi lehetőségeinek megértését, feldolgozását. Litvánia egyik legnagyobb problémája az, amit a szerző a közösségi identitás (*bendrumo tapatybė*) hiányának nevez. Mindezedig a nemzet idegen elemektől való megtisztítása, elhatárolása útján keresték önmagukat. Az Európába történt politikai visszatérés szükségessé teszi az európai identitás megtalálását, pontosabban a litván identitás európai dimenzióval történő bővítését. A lengyel identitás befogadása egy lépés lehetne ezen az úton.

4. A nemzeti identitás kulturális dimenziója

Stasys Šalkauskis (1886–1941) litván filozófus elsőként emelte a filozófia szintjére a litvánosság kérdését, és megpróbálta azt az egyén számára értelmezhető, sajátos egyéni egzisztenciális és morális programként szemlélni. Kiindulópontja az volt, hogy a nemzeti kérdés csak akkor nyer értelmet, ha megértjük az azzal szembesülő individuum végső céljait és törekvéseit.

Šalkauskis két alapfogalma Kelet és Nyugat, amit már kortársai, és azóta is sokan szó szerint értelmeztek, ily módon munkáiban Kelet és Nyugat szintézisének ideáját vélték felfedezni, vagyis a „keleties” oroszág és a „nyugatias” németiség összeegyeztetését a litvánóságban. Későbbi, árnyaltabb értelmezések szerint Litvánia közvetíthet Kelet és Nyugat között, mindkettőt jól ismerve termékeny dialógust indíthat el közöttük. Ez a gondolat Litvánia földrajzi elhelyezkedéséből adódóan annyira kézenfekvő volt, hogy emiatt gyakran elmaradt šalkauskis munkáinak mélyebb, pontosabb tanulmányozása és megértése. Ő ugyanis nem földrajzi, történelmi vagy társadalmi vonatkozásban használta Kelet és Nyugat fogalmát, hanem mint univerzális orientációs pontokat, amelyek különböző szinteken: az egyén, a társadalom, az állam és világ szintjén értelmezendők.

Šalkauskis számára a litván nemzet elsősorban civilizációs és kulturális kategória, amelynek két – keleti és nyugati – irányultsága van: „kelet” itt a közösségi létet, körülhatárolatlanságot, az irracionálisitást jelenti, „nyugat” pedig az individualitást, a konkrétságot és a racionalításra való törekvést.

A civilizáció szintjén šalkauskis megkülönböztette a társadalmi és a történelmi síkot. Társadalmi síkon a keleti elvet a nemzet (*tauta*), illetve a nemzeti összetartozás érzése képviseli, a nyugati elvet pedig a népből ki-

emelkedett értelmiség, amely megfeledekezik gyökereiről és nem törődik a néppel. Így a nép ellenségessé válik az értelmiséggel szemben, és nem emelkedik a kulturálisan megnyilvánuló nemzeti lét szintjére. Történelmi síkon kelet és nyugat egymásnak feszülését Litvánián belül a lengyelekkel illetve az oroszokkal való viszony jelenti.

Salkauskis egyik legfontosabb állítása, hogy az így értelmezett kelet és nyugat két egymást kiegészítő elv. Szintézisük, a kultúra nem egyszerűen a kettő mechanikus összekapcsolását kell hogy jelentse, hanem egy nagyon specifikus alkotó, teremtő, az egyensúly megteremtését és megőrzését célzó tevékenységet. A nemzeti identitást nem mint statikus objektív létezőt határozta meg, hanem mint azt a képességet, hogy kulturális alkotó tevékenység révén, a két szimbolikus végpont között az egyensúlyt megtalálva meghaladjuk a két elv között időről időre felszínre törő feszültségeket.

Salkauskis azzal, hogy a nemzet problematikáját univerzális kategóriákkal próbálta leírni, hogy Litvániát Európa részének tekintette, alapvetően eltért a háború előtti közgondolkodástól; valójában egy nemlétező, óhajtott nemzettudatot képviselt.

5. A szovjet örökség: az identitás népi transzformációi

Az 1940-től 1990-ig tartó szovjet megszállás alatt a litvánok elveszítették épp csak kialakult és úgy-ahogy megszilárdult nemzeti identitásukat. A nemzet néppé, *naroddá* degradálódott. Az új, szovjet identitás a birodalomba bekebelezett fiatal nemzetek számára, amilyenek a baltiak is voltak, különösen nagy veszélyt jelentett, mivel akár az identitás teljes összeomlását okozhatta.

A Szovjetunióban a litvánságtudat őrzésének igen szűk tere maradt. A nemzeti azonosságot kizárólag a múlt viszonylatában lehetett értelmezni, anélkül, hogy a nemzeti kultúrát a jelen mindennapjaihoz, illetve az egyén helyzetéhez kapcsolhatták volna. Az nemzetorientált világnézet naivnak és elavultnak, a nép kezdeti, már meghaladott fejlődési szakaszának minősítettetett.

A Szovjet-Litvániában működtek ugyan különböző romantikus etnográfiai mozgalmak, ezek azonban a népi kultúrában elsősorban a világgal való tiszta, egyszerű (primitív) kapcsolat formáit keresték. A háború előtti népdal-fesztiválok, a dalosünnepek¹ a szovjet korszakban tömeges

---

¹ A népdal és néptáncfesztiválok hagyománya nyugat-európai (főként német és skandináv) mintára a XIX. században alakult ki a balti államokban, és mivel a nemzeti mozgalmak ideológiájában kitüntetett helye volt a népi kultúrának, a fesztiválok, „dalosünnepek” (litv.

népünnepélyekké transzformálódtak, amelyek elsősorban a tömegek szó-
rakoztatását voltak hivatva szolgálni, nem pedig a nemzetudat erősítését.

Ennek az időszaknak a litván tudat szempontjából egyik legfontosabb öröksége az ősi – „népi”, primitív, természetközeli – balti kultúra fogalma. Ez napjainkban apránként egyfajta új pogánysággá alakul át, amelynek központi ideája az ember és a természet harmóniája. Az új „vallás” hívei szerint ez lett volna a litvánok ősi pogány hitének a lényege is, amiből a jólét, a mindennapi élet harmóniája és tökéletes erkölcsi rend fakadt. Ez az értelmezés tehát elveti azt a szovjet tézist, hogy az őstörténet primitív állapot, és tulajdonképpen visszatér Basanavičius nézeteihez a litván civilizáció kezdeteinek ideális voltáról. Ugyanakkor, míg Basanavičius célja a litvánóság lényegének feltárása és megőrzése volt, a mai pogány litvánok, még ha bizonyos értelemben próbálják is „felébreszteni” a nemzetet, valójában közönyösek a nemzeti kérdésekkel szemben. A népi kultúrában a világgal való természetes viszony lehetséges formáit keresik, de ez a törekvésük globális, nemzetek feletti tendenciák megnyilvánulása, nem köthető a nemzethez.

A litván identitás megőrzésének valódi, ám igen szűk tere a Szovjetunióban a tágran értelmezett kultúra, illetve a paraszti népiességtől elszakadó értelmiségi lét volt. Ebben a szférában lehetséges volt a litvánóság attribútumainak, a nyelvnek, történelemnek, irodalomnak, folklórnak tudományos kutatása és őrzése és művelése. Ez a fajta „kulturális identitás” azonban igen messze volt attól, hogy teljes értékű legyen; a mindennapoktól eltávolodva sajátos, rezervátumi körülmények között egzisztált.

A litvánóságtudat tehát a kultúrában talált menedéket, ami ettől rendkívüli jelentőségre tett szert. Másfelől ez azt jelentette, hogy az identitás egyet jelentett a kulturális alkotással és a kultúra megőrzésével. Maga „Litvánia” és a „litvánóság” kulturális alkotássá vált, amit őrizni kell, kiállítási tárgyként mutogatni és gyönyörködni benne. Ez a „Litvánia” elveszítette a mindennapokban gyökerező egzisztenciális dimenzióját, és egy támadhatatlan, kritikát nem tűrő kulturális alkotás státuszát nyerte el. Minden, a litvánósághoz kapcsolódó jelenség abszolút, kritikának alá nem vethető érték lett. Jellegzetes példa erre a trakai-i vár restaurálása vagy inkább felépítése (mivel szerzőnk szerint a történelmi hűségre kevés figyelmet fordítottak), amely Litvánia kulturális szimbólumaként, a kultúra szférájába terelt nemzeti azonosság átélésének helyszínéül funkcionált.

Ebből a helyzetből fakadt a litván nyelvhez mint a litván önazonosság legfontosabb védőbástyájához fűződő szakrális viszony is. Az extrém mó-

---

dainų šventė) népszerűsége a mai napig igen nagy, természetesen fontos „kelléke” volt az 1980-as évek függetlenségi mozgalmainak, a daloló forradalomnak is.

don védett nyelv szinte múzeumi értékévé vált, és ez kizárta mindenfajta nyelvi improvizációt, a nyelv kreatív használatának lehetőségét. Később, a már független Litvániában ez a korlátok közé szorított kapcsolat a nyelvvel komoly problémát jelentett.

6. Az új Litvánia: birodalomteremtő nemzet vagy Európa parazitája?

A Szovjetunióban a nemzeti azonosságtudatot felületes, anekdotikus sztereotípiák váltották fel: például, hogy a grúzok vidámak és temperamentumosak, az oroszok nyíltszívűek, de kaotikusak, a kazahok gyapjút tesznek és állandóan teáznak. A litvánok a vonatkozó definíció szerint dolgos földművesek, akik bővében vannak az élelmiszereknek és akiknél nagyon hideg a tél.

Ebben a kontextusban Európa nem volt több, mint természeti vagy kulturális-földrajzi fogalom, amelynek a segítségével meg lehet határozni, hogy bizonyos népcsoportok több vagy kevesebb európai vonást tudnak felmutatni.

A litvánok (a lettekkel, észtekkel együtt) a Szovjetunió legeurópaibb népének számítottak, s ők is annak tartották magukat. Ez az értékelés olyan fontos jellemzőkön alapult, mint az akkoriban hiánycikknek számító kávé bőséges fogyasztása, ami nem jellemezte például az oroszokat vagy más köztársaságok lakóit; illetve a többiekhez képest kisebb élelmiszerhiány. S annál is erősebben tarthatta magát ez az illúzió, miszerint a litvánok kétségkívül nyugatiak, „európaiak”, mivel gyakorlatilag lehetetlen volt konkrét tapasztalatot szerezni Európáról, a Nyugatról.

1990 után, a függetlenség visszanyerését követően, amikor a litvánok megismerhették az európai mindennapokat, hatalmas volt a csalódás. Egyfelől amiatt, hogy a jólét és a fogyasztói kultúra jóval fejlettebbnek bizonyult, mint amit korábban el tudtak képzelni. Másfelől azért, mert ez a jóléti kultúra rendkívül problematikusnak mutatkozott mind személyes, mind társadalmi szinten. A volt Szovjetunió egykori „európai” köztársaságának lakói kénytelenek voltak újonnan meghatározni saját európaiságukat.

Még a szovjet korszakban kialakult az az elképzelés, hogy Európa egy kulturális központ, Litvánia pedig Európa és az európaiság perifériája. Az ily módon értelmezett Európa egy soha el nem érhető, ugyanakkor az utat kijelölő cél, inkább egyfajta értékrend, mint realitás Litvánia számára. A litván önmeghatározás alapja tehát az állandó, reménytelen lemaradás és hiány tudata, átélése volt; az a kényszer, hogy Európát utánozni kell és utolérni, miközben állandósult a kulturális kisebbség érzése. Európa kulturális és politikai diktátor, amely megfosztja a litvánokat az önálló döntések jogától.

Ilyen előzmények után szerzőnk szerint már-már törvényszerű a jelenlegi közgondolkodást meghatározó *Gintaras Beresnevičius* (1961-2006) történész, irodalmár, publicista elméleteihez hasonló gondolatok felbukkanása.

Az Európai Unióról elmélkedve, amelybe Litvánia úgy lépett be, hogy valójában nem volt pontos víziója Európáról, illetve saját jövőjéről Európában, Beresnevičius köztes utat keres: Litvánia ideológiai célja egy „birodalom” létrehozása kell, hogy legyen, amely egyesítené az egykori Litván Nagyfejedelemség szláv népeit, Lettországot, és esetleg később egyes északi népeket és a déli szlávokat is. Szövetség a szövetségben, amely dinamikus, militáns és hazafias. Egyszerre európai szövetség, illetve a helyi, lokális identitást megőrzésére alkalmas képződmény.

A szovjet gondolkodásmód örökségeként teóriájának alanya nép (*narod*), amelyet sajátos, nem heterogén tömegnek tekint, amely ösztönösen felfedezett prioritásokkal és elvekkel rendelkezik, amiket csupán szabadjára kell engedni és jó célokra felhasználni. A litvánok harcos, senkivel békésen meg nem férő nép, Európa vademberei, akikből Európa hadseregét kell létrehozni.

Beresnevičius nagyon távol áll a száz évvel korábbi elképzelésektől a litvánok kulturálisan és mentálisan egyedülálló voltáról, nem célja, hogy nemes nemzeti célok megvalósítására buzdítson. A létező népet, annak ösztöneit, sérelmeit és félelmeit, nem pedig erényeit szólítja meg.

Nincs kétsége afelől, hogy Litvánia Európa messiása lesz. Az, hogy Litvánia Európa megmentője, Litvániában régóta nagyon népszerű és szinte magától értetődő elgondolás. Hiszen a baltiak, később a Litván Nagyfejedelemség tartóztatta fel az Európát Keletről fenyegető tatárokat, törököket, oroszokat. Ebbe a sorba illeszkedik az 1986-89-es litván újjászületés is, amely megindította a Szovjetunió széthullását.

De vajon kitől, mitől kell megmenteni Európát a XXI. század elején? Beresnevičius szerint Európa legnagyobb ellensége most tulajdon gyengesége, tétovasága, az, hogy képtelen határozott döntéseket hozni; a dinamizmus, a határozott cselekvés hiánya, valamint a történelmi önkritika túlzott mértékű gyakorlása, a túl sok morális aggály. A litvánok tehát az ókori barbárokhoz hasonlóan, akik behatoltak a Római Birodalomba és teljesen átalakították, hivatottak Európát kivezetni jelenlegi állapotából. Szó sincsen tehát arról, hogy a közösséget próbálná megtalálni Európa és Litvánia között, s erre építene új identitást.

Beresnevičius elképzelései abszurdak és irreálisak, a legjobb szándékkal is csak „intellektuális provokációnak” minősíthetők. Talán nem is lenne érdemes mélyrehatóbban foglalkozni velük, ha nem lennének rendkívül népszerűek Litvániában. Intellektuális vitába senki sem bocsátkozik Beresnevičiuszal. Szélsőséges, kritikát nem tűrő gondolatai azonban na-

gyon jól felelnek a litván társadalom érzéseire, a jövővel kapcsolatos féltelmeire.

Szerzőnk figyelemre méltó párhuzamot von Beresnevičius és Jonas Basanavičius között: úgy véli, ha eltekintünk a litvánoknak tulajdonított zabolátlan akarakterő és militarizmus momentumától, akkor elképzeléseik nagyon hasonlóak. Mindketten, bár más módon, romantizálják a litvánokról alkotott képet, titokzatos népnek tartják őket. Mindkét teóriának az alapja a litvánok különleges, kiválasztott volta, valamint az, hogy a jó azonos a nemzeti jelleg kibontakozásával, miközben egyikük sem ismer el semmiféle általánosabb, a nemzet, a litvánság határain túlmutató értéket, például nem ismerik el a kereszténység szerepét Litvániában. Európához való viszonyuk teljesen elutasító.

7. Litvánia: Európa része vagy perifériája?

A különbözőség, az unikalitás, a kivételesség igénye a litván identitáskeresés egyik alapeleme. Ez természetes és elfogadható mindaddig, amíg nem jelenti a másokkal vállalt közösség elutasítását. Az egyedülálló voltot sokan napjainkban is leginkább a kultúrában igyekeznek megvalósítani, ugyanakkor a litván kultúra autentikusságát – különböző okokból, például mert nyilván itt a legkönnyebben megragadható –, a népiesség kontextusában értelmezik.

Az Európával való találkozás két tömegkultúra vagyis két népi kultúra találkozása. A szovjet korszakból örökölt litván „népiességnek”, amely jóval kevésbé fejlett és commercializált, nyilván az a sorsa, hogy alulmaradjon az európai (tulajdonképpen amerikai) tömegkultúrával szemben, bár valószínűleg nem fog teljesen eltűnni, inkább a kettő szüntelenül versengve egymás mellett fog létezni.

Ebben a helyzetben az állam is védelmébe vette a helyi népi kultúrát, például a már említett litván népdal- és néptáncfesztivál felkerült az UNESCO eszmei világörökség listájára. A népi kultúra legaktívabb védelmezői azt akarják elérni, hogy ez a kultúra különleges státust kapjon, ne kelljen versengenie a kultúra más formáival. Ennek pedig nyilván az az oka, hogy – legalábbis ők – ezt, a népi tömegkultúrát tartják a litván identitás egyetlen támaszának.

Romualdas Grigas (1936–) szociológus, filozófus több könyvében tárgyalja a litvánok kulturálisan egyedülálló voltát. Abból indul ki, hogy a népi kultúra a néplélek kibontakozását szolgálja. A Grigas terminusával etnokultúrának nevezett képződményben különböző morális tartalmak lennének rögzítve, amelyeket elveszítvén a nemzet elveszti önazonosságát is. Az európai vagy az amerikai tömegkultúra pusztán anyagi, felszínes, értéktelen,

és csupán élvezeti célokat szolgál. Továbbá az európai kultúra „modern”, vagyis individualizált, a közösségi, társadalmi kapcsolatok megszakítására ösztönző, és mint ilyen, demoralizációhoz vezet. A litván etnokultúra ezzel szemben képes megalapozni a nemzeti közösség stabilitását.

Az elanyagiasodott és közönyös világnézet egyik forrása az állam, amely elszakadt gyökereitől és elárulta az etnikai közösséget. Grigas utópikus ideája az önmagát harmónikusan megszervező etnoszocium. Meg kell változtatni Litvánia állami berendezkedését úgy, hogy az közelebb kerüljön a litván szellemiséghez.

Grigas szerint a litvánokra jellemző belső kritikusság, „az önostorozásra emlékeztető önelemzés” elengedhetetlen ahhoz, hogy Litvánia ne oldódjon fel a modern civilizációs pragmatizmusban. Ez a tulajdonság amúgy a világnak is hasznára válik. A litván nemzetnek az a napjainkban, illetve a közeljövőben lejátszódó drámája, amint a pragmatizmus megfojtja a szellemi kultúrát, olyan esemény, amely Nyugaton már korábban bekövetkezett, ott ez a folyamat előbbre tart. A drámát éppen most átélő Litvánia példája felnyithatja Nyugat szemét, rávilágíthat a folyamat árnyoldalaira.

Grigas aktív közéleti szereplő, rengeteget publikál, elképzelései valóban meghatározóak a litván identitáskeresés területén.

Beresnevičius és Grigas elméletei az egykori szovjet valóság öröksége. Semmi közülük nincsen se a realitáshoz, se a józan észhez, ugyanakkor vonzóak és érdekesek. Mindkettőre jellemző a kollektívizmus, az egyén alárendelése a szép, habár könyörtelen közösségi céloknak. Elvetik az egyén minden olyan megnyilvánulását, ami nem vág egybe a nemzet érdekeivel. A nemzetnek, illetve az egyénnek nincs valódi története, nem a saját döntéseiből és azok következményeiből alkotja meg identitását. A világ pedig a korlátlan agresszió színtere, ahol mindenki mindenki ellen harcol. A fennálló jogrend és a politikai viszonyok maga az abszolút rossz. A megoldás pedig az lenne, ha a „litván értékeket” elterjesztenék és uralkodóvá tennék az egész világon. Ugyanakkor az említett szerzők által hirdetett litván értékek igen messze vannak azoktól az értékektől, amelyet európainak szokás tartani, mint például a közösségre való törekvés, a történelmi emlékezet és az egyén értékének elismerése.

A litvánok „kifordított” európaiságát jól példázza azoknak a háború előtti kísérleteknek (pl. Miłosz, Šalkauskis) a kudarca, amelyek megpróbálták összekapcsolni a litván és az európai identitást. A jelenlegi közgondolkodásból gyakorlatilag hiányzanak az alternatív modellek, az „európai” nemzetmeghatározások. Szerzőnk egyetlen ilyen példát mutat be.

Egidijus Vareikis (1958–) politikus, politológus, újságíró *Dinozaurėjanti Europa* (Eldinoszaurososodó Európa) című könyvében kifejtett

gondolatok egyedülállóak a tekintetben, hogy szerzőjük az európai problémákat sajátjának tekinti, amelyek őt személyesen érintik, és amelyeket nem szemlélhet külső, semleges megfigyelőként. Nem kritizálja Európát, hiszen annak gyengéi, hiányosságai tulajdon identitásának részei, amelyekre megoldást kell találni.

Vareikis szerint európainak lenni azt jelenti, hogy olyan tettekre vállalkozunk, amelyek nem pragmatikusan kiszámítottak, nem racionálisak, hanem emocionális a motivációjuk. Úgy véli, az embereket sokkal inkább az irracionális értékek kapcsolják közösségekbe, mint racionális érdekek. Európa nem geopolitikai, hanem „emociópolitikai”, vagyis érzelmi kategória. Litvánia és a balti államok is ilyen, emocionális okokból számítanak Európa részének.

A tanulmány címében szereplő eldinoszauroszosodás azt jelenti, hogy valami túlnő saját magán, a formális struktúrák elszakadnak az őket létrehozó ésszerű alapoktól. Európa vonatkozásában ennek a folyamatnak egyik nyilvánvaló jele az új tagok felvétele az EU-ba. Hiszen a feleket pragmatikus, racionális érvek motiválják, amelyek emocionálisan gyakran nem meggyőzőek és nem képesek produktív módon összekapcsolni a konkrét, EU-ba belépő társadalom hagyományait és jövőképét, nemzeti patriotizmusát a közös Európa eszméjével.

Vareikis kerüli egy racionális alapokon nyugvó európai stratégia megfogalmazását. Ahhoz próbál utat mutatni, hogy az egyén miként győzheti le az eldinoszauroszosodó gondolkodásmódot, hogyan válhat formális európaiból valódivá.

Könyve alapján nehéz eldönteni, Litvánia ennek a dinoszaurusznak a feje közelében, vagy éppenséggel a farkánál helyezkedik-e el. Mindenképpen része az általános európai folyamatoknak. Vareikis egyébként nem is foglalkozik azzal, hogy az egyes nemzeteket külön értékelje. A litván kontextusban legszokatlanabb mondanivalója, hogy kollektív projektek helyett az egyén elkötelezettségére és aktivitására építi Európa jövőjét. Könyve útmutató kíván lenni a litván olvasó számára, hogyan váljon teljes értékű európai polgárrá. Azt állítja, hogy emocionálisan Európának ugyanúgy szüksége van a litvánokra, mint a litvánoknak Európára. A litvánok számára Európa az egyén szempontjából az értelmes cselekvés színhelye. A korábbi nemzet-mítoszok és az Európával szemben érzett szorongások leküzdésére pedig új, európai nemzeti érdekek megfogalmazását és azok aktív képviselését ajánlja.

Az általa felvázolt vízió nagy felelősséget helyez az egyénre, súlyos döntéseket igényel, miközben jövőre vonatkozó ígéretei igen határozatlanok. Saját identitásuk gyengeségnek beismerésére ösztönözi olvasóit. Nyugtalanúságot és bizonytalanságot hoz a litván identitáskeresés kontextu-

sába, miközben a litvánok stabil, világosan körvonalazott litvánságképhez szoktak hozzá.

Litvánia „Európa után”

Litvánia 2004-ben úgy lépett be az EU-ba, hogy szilárdan hitt Európa létezésében. A politikai alávetettség időszakában Litvánia létrehozta kulturális identitásának stabil formáit. Azonban túlságosan rövid ideig tapasztalhatta meg a politikai függetlenséget ahhoz, hogy képes legyen értékelni a litvánság ezen modelljeinek viszonyát az államisághoz.

Az európai identitást szerzőnk szerint legáltalánosabban úgy lehet megfogalmazni, mint az egyensúlyra törekvést a politika és a kultúra, a szűk értelemben vett pragmatizmus és a morális-metafizikai ideálok között. A XX. századi totalitárius rendszerek és a háborúk történelmi tapasztalata miatt Európa napjainkban önazonosságának válságát éli meg. Kulturális tapasztalatát tekintve Európa zavarodott és öregedő, nyomasztja tulajdon történelme. A függetlenségét az éneklő forradalomban elnyert Litvánia ebből a szempontból valóban teljesen más helyzetben van. A kulturális identitás erős tapasztalatának birtokában jobban hisz a kulturális ideálokban, mint a politikai pragmatizmusban.

Litvániában manapság jellemző az a nézet, hogy ez a létező Európa csalódást és félelmeket kelt. Óriási kihívást jelent a kialakult litván identitás számára az a kényszer, hogy egyfajta kulturális szkafanderban lépjen be az európai kulturális arénába. Ahelyett, hogy egy erős ellenféllel találkozott volna, amely saját ideáljaival lesöpri a gyenge identitásokat, Litvánia Európában heterogén értékrenddel és a világosan körvonalazott identitás hiányával szembesült. Európa nem kínál olyan egyértelmű ideálokat, amelyek felé Litvánia orientálódhatna, amelyek mintájára átalakulhatna. Sokkal inkább problémaként mutatkozik, amely a közösségbe belépőre is ráhelyezi az új identitás keresésének, az irányadó értékeknek és a közös sorsért vállalt felelősségnek a terhét. Ahelyett, hogy végre hozzájuthatna a régóta áhított európai javakhoz, Litvánia kénytelen a közös sors részesévé és alakítójává válni.

A kérdés tehát most az, hogy el tudja-e viselni Litvánia ezt a situációt? Hiszen tulajdonképpen még az sem egészen világos, honnan merítette a bátorságot az Európai Unióba való belépéshez: tudatlanságból és félelemből vagy szilárd elhatározásból?

(*Putinaitė, Nerija: šiaurės Atėnų tremtiniai. Lietuviškos tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a. [Észak Athénjának száműzöttjei. Litván identitáskeresés és Európa-kép a XX. században] Vilnius, Aidai, 2004. 239 p.*)

KISEBBSÉGGKUTATÁS SZEMLE

SZEMLE

Nemzeti tudat, nemzeti és etnikai folyamatok

Állampolgárság vagy etnicitás: az állami intézmények szerepe az identitás megválasztásában

Penn, Elizabeth Maggie: Citizenship versus Ethnicity: The Role of Institutions in Shaping Identity Choice = The Journal of Politics, 2008. október, 70. évfolyam, 4. szám, 956-973. p.

A politika intézményeit gyakran alkalmazzák társadalmi konfliktusok feloldására. Napjainkban nem ritkán szakértőkhöz fordulnak az államok olyan politika rendszerek megtervezése kapcsán, melyek feloldják a társadalmi csoportok között felmerülő versengést és feszültségeket. Példa erre – többek között – a fajüldözés időszakát követő Dél-Afrika, ahol, a vélemények túlnyomó többsége szerint, az arányos, listás képviseleti rendszer bevezetése sikeres multietnikus kormányzat létrejöttéhez vezetett. A társadalmi csoportok közötti konfliktusok azonban a hagyományos demokráciákra is jellemzők. A feszültségek enyhítése érdekében számos ország bizonyos arányú törvényhozói pozíciókat növekedésnek vagy etnikai kisebbségeknek tart fenn, bizonyos államokban pedig megtiltják, hogy szélsőséges pártok jelöltet állítsanak.

Penn tanulmányában azt kutatja, az állami intézmények milyen szerepet játszanak az etnikai identitás kialakításában vagy elfojtásában. Az írás egy megfigyeléssel nyit, eszerint minden egyén párhuzamosan több társadalmi csoportba tartozik. Ugyanakkor tudatosan vagy tudat alatt, de megválasztjuk, elsősorban melyik csoporthoz tartozónak valljuk magunkat. Amennyiben ez a választás részben politikai tényezőktől is függ, akkor a vonatkozó döntések meghozatalának *miértje* és a döntések politikai kötődést befolyásoló hatásainak *mikéntje* nagy jelentőséggel bírhat az állami intézmények kialakításában. A tanulmányban bemutatott modell alapvetően egy kérdésre összpontosít: milyen típusú intézmények képesek meggyőzni az egyént, hogy az etnikai hovatartozás helyett az államhoz való kötődést helyezze előtérbe. A választást befolyásolni törekvő politikai elit elemzése helyett azonban Penn inkább egy általános elemzési keretet állít fel, ennek segítségével az intézményi változások faji önmeghatározásra

gyakorolt hatásait lehet elemezni társadalmi szinten. Megteszi az első lépést az intézmények háttérében húzódó, a társadalmi csoportok közötti viszonyokat befolyásoló tényezők felfedése irányában.

Penn egy állam, Irak esetének külön figyelmet szentel. Az országban meghatározható számú etnikum él, és minden állampolgár megválaszthatja, hogy etnikumával vagy az állam egészével azonosul elsősorban. Ez a döntés természetesen hatást gyakorol az egyén politikai elképzeléseire is. Adott ember tehát döntést hozhat arról, hogy magát inkább szunnitának vagy inkább irakinak vallja, de a két döntés eltérő haszonnal jár számára.

Az egyén önazonosságának megválasztása alapvetően a választható csoportok jólétén, státusán múlik. Az emberek, tudatosan vagy tudat alatt azt az identitást választják, amelyik a legnagyobb haszonnal kecsegtet az adott szituációban. Ez az elméleti keret összhangban van a „helyzetfüggő választás” elméletével. Tehát, noha az etnikai csoportok rögzítettek, az etnikai önmeghatározás, az élethelyzetek változékonysága miatt, képlékeny. A tanulmányban szemléltetett példákban a választást befolyásoló alaphelyzetnek vannak intézményi és társadalmi tényezői is. Az utóbbiak közé tartozik a társadalmon belüli csoportok összetétele, az egyének politikai preferenciáinak megoszlása, valamint a társadalmi csoportok közötti anyagi különbségek.

Az írás egy jól értelmezhető analitikai megközelítést ad annak modellezéséhez, hogy az identitás meghatározása a társadalmak felépítésének egyik alapműködése. A modell képes előrejelzést adni az alábbi kérdésekben:

1. Mikor képes és mikor nem képes egy állami intézmény nemzeti identitást létrehozni?

2. Mikor lehet segéllyel és/vagy újraelosztással nemzeti identitást létrehozni?

3. Milyen típusú társadalmak a leghajlamosabbak erős etnikai identitások kialakítására?

4. Milyen típusú társadalmi csoportokat érdemes az intézményeknek előnyben részesíteni, amikor az állammal való azonosulás terjesztése a cél?

A kérdés, hogy az etnikai önmeghatározás jótékony-e vagy kártékony a demokráciára nézve, rendkívül összetett. A faji identitás mozgósíthatja az embereket, hogy vegyenek részt aktívabban a politikában, társadalmi felelősségvállalására sarkallhatja őket, és segítheti egy erős szociális háló kiépülését. Egyértelmű azonban az is, hogy az államon belüli erős, heterogén etnikai identitások olyan politikai rendszer kialakulásához vezethetnek, amelyben egy csoport dominál, kiszorítva a többi csoportot a politika területéről. Ez a szemlélet azon a tételen alapul, amely szerint egy stabil demokrácia kialakulásához a többség és a kisebbség képlékenysége

szükséges. A nagyfokú etnikai változatosság tehát nagy kihívást jelent a demokráciák számára.

A tanulmány a csoporthoz való tartozás és a politikai intézmények formai modelljének bemutatásával, illetve a Moses Shayo által bevezetett egyensúly-tétel felvázolásával kezdődik. Ezt követi a modell alkalmazásából fakadó, számos analitikai következtetés elemzése, beleértve az összehasonlító statikát, illetve az intézményi rendszerek kialakítását befolyásoló hatásokat. Ezután a modellt egy adott állam, Irak esetében alkalmazza Penn. Ebben a speciális környezetben három jól elkülöníthető etnikai identitás fedezhető fel, eltérő szemléletekkel az állami szekularizmussal kapcsolatban. Az iraki példában jól megfigyelhető, hogy az egyén a faji önbizalom és a nemzeti identitás között kompromisszumok kérésére kényszerül. A tanulmány e része arra a kérdésre is választ ad, hogy Irakban az alacsony szunnita kormányzati képviselői időszaka miért kedvezett a vallási szekták népszerűségének. Az írás utolsó része összegzi az eredményeket.

Dézi Tímea

Nemzet és etnoszimbolizmus – Könyv a történelem, a kultúra és az etnicitás szerepéről a nemzetek kialakulásában

S. Leoussi, Athena – Grosby, Steven (szerk.): Nationalism and Ethnosymbolism: History, Culture and Ethnicity in the Formation of Nations; Edingurgh University Press, 2007.

A nemzetfogalom pontos megértésének problémája az 1970-es évek óta tisztulási szakaszban van. Ezt a tendenciát nagymértékben Anthony D. Smith széles körben végzett elemző munkásságának köszönhetjük. A kutató elemzésének eredményei között felfedezhető eltérések azonban arra utalnak, hogy a nemzet fogalmának teljes megértését akadályozó néhány tényező még mindig megoldásra vár. Ez természetesen nem meglepő, ha figyelembe vesszük Johann Gottfried von Herder tézisét (amelyet később más kutatók, például Friedrich Meinecke és Hans Kohn is alkalmaztak), eszerint a nemzet változó egység. A minden nemzetre jellemző, időben és nemzetről-nemzetre tapasztalható változékonyság és alakíthatóság, amelyről jelen könyv is számos bizonyítékkal szolgál, a nemzet mibenlétének tisztázását akadályozó problémák forrása. Egy nemzet sem lehet teljes mértékben egységes és szilárd, olyan mintha egy mérnökök szerkesztette,

életlen dologról lenne szó. A történelmi tapasztalat egyértelműen alátámasztja változó, formálódó jellegét. Mindebből következik, hogy nem beszélhetünk „klasszikus értelemben vett” nemzetről, ami számos elemzési problémát vet fel a fogalom pontos besorolásában. A kutatóknak ezért nem szabad szem elől téveszteniük Herder alapvetését, mi több, nemzetértelmezésük központi motívumává kell emelniük.

A nemzet fogalmának tényszerű, történetileg alátámasztott hajlama az instabilitásra a fogalmat alkotó meghatározásokból ered: (1) az idő múlásával jön létre, amely felveti a hagyományok és befogadásuk filozófiai kérdését; (2) hajlamos a változásra; (3) nemcsak időben, de egyénenként és csoportonként (területenként) is változó tényező; (4) valójában jelentések összetett, sokrétű egysége, amely jelentések között időnként, változó mértékben, feszültségek keletkezhetnek. Smith, Max Weber nyomán, alárendelte az egyedit az egyetemesnek, amikor megfogalmazta saját nemzetértelmezését: egy megnevezett és pontosan behatárolt közösség, amelynek tagjai közös mítoszokat, emlékeket, szimbólumokat és értékeket vallanak magukénak, saját kultúrával bírnak, ugyanabban a hazában tartózkodnak és ugyanazzal a hazával azonosulnak, illetve közös törvényeket és szokásokat alakítanak ki maguknak. Ez utóbbi meghatározás azt sugallja, hogy egy nemzet létrejötte feltételezi a szimbólumok viszonylagos stabilitását (generációkon átívelő ismétlődését). Smith etnoszimbolikus elméletében felismerte a szimbólumok, a meghatározott jelentések központi fontosságát a nemzet fogalmának meghatározásában: „*A nemzetek létrejöttében és fennmaradásában elsődleges fontosságúak a szimbolikus elemek – a mítoszok, hagyományok, értékek, rituálék és szimbólumok.*” (D. T.) A felismerés a nemzet jelentésének kutatását a közösségi tudat szimbolikus hordozóit vizsgáló tudományokba illeszti be.

Az etnoszimbolikus megközelítésnek számos olyan fontos módszertani és filozófiai tényezője van, amelyek a jelenleginél sokkal nagyobb figyelmet és kidolgozottságot érdemelnének: (1) a szimbólumok a viszonylagos objektivitásból fakadó függetlensége; (2) a nemzetnek mint szimbólumok egységének sokrétűsége; (3) a szimbólumok képviselő szerepének jelensége; (4) a megkülönböztethetőség problémája; és végül, (5) a mítosz mint szociológiai probléma, egyben az emberi tudat tényszerű jellemzője. A szerző éppen ezeket a tényezőket helyezi előtérbe, részletezve a belőlük levonható tanulságokat, illetve az általuk felvetett kérdéseket. Mindez természetesen csupán a munka kezdete. A kötet szerkesztői nem csak az etnoszimbolikus megközelítés jobb megértését tűzték ki célul, az összegyűjtött tanulmányokkal további kutatásokra szeretnének ösztönözni az etnoszimbolizmus történelmi, módszertani és filozófiai vonatkozásai terén a nemzetkutatásban.

A könyv többé-kevésbé felosztható tematikus és „területi” részekre, az utóbbi több történelmi koron ível át. A tematikus rész a nemzetet és a nacionalizmust elemző elméleteket foglal magában, illetve a művészetek, elsősorban a zene és a költészet szerepét kutatja a nemzeti identitás kifejezésében és megalkotásában. Külön szekció foglalkozik az antikvitással, az ókori Görögországgal, Rómával és Közép-Kelettel.

A könyv a tematikus tanulmányokkal kezdődik, ezek a nemzet és a nacionalizmus széleskörű irodalmi kontextusába helyezik az etnoszimbolizmust. Daniele Conversi az etnoszimbolizmussal ellentétes és párhuzamos elméletekre egyaránt összpontosítva kiemeli ezen elméletek kiemelkedő fontosságát a történelmi és kortárs nemzeti kérdések megoldásában. John Stone és Polly Rizova, Conversi eszmefuttatását kiegészítve, nyomon követik az etnikai-nemzeti és faji önazonosítást, szimbólumokat és kapcsolatrendszereket, valamint azok változásait és keveredését a hidegháborútól kezdődően. A könyv első részét Hutchinson írása zárja, amely etnoszimbolikai szempontból elemzi a hadviselést és annak nemzetformáló jelentőségét.

A nemzet fogalmának tanulmányozása során a zene témáját méltatlanul hanyagolják a kutatók. Jim Samson, David Martin és David Aberbach írásai ezt az űrt igyekeznek kitölteni: elemzik, hogy az etnikai-nemzeti megerősítést hogyan szolgálhatja a költészet és a zene; valamint, hogy a nemzeti öntudat – átértékelve a népi, az etnikai-történelmi és a mitikus motívumokat – hogyan erősíti a költői és zenei kreativitást.

Steven Grosby és Sebastian Garman antikvitásból témát merítő tanulmányai az „örökölt területek” kitartó befolyását bizonyítják a közösségek kialakulásában, fennmaradásában és szimbolizálásában, az ősi Izraelt véve például. Az ókori Görögország és Róma kapcsán az azonos etnikumhoz tartozás hitrendszerének és szimbólumainak fontosságát is érzékeltetik a politikai közösség kialakulásában.

A könyv második részének területi vonatkozású tanulmányai kiemelik, mennyire hasznos és releváns az etnoszimbolikus megközelítés a kollektív önmeghatározás és összeolvadás bizonyos jellegzetességeinek és folyamatainak megvilágításában. A kelet-európai és oroszországi térség vizsgálata Joanna Michlic tanulmányával kezdődik, aki a zsidóság mint fenyegető „másik” kérdéskörét elemzi Lengyelországban, az 1880-as évektől napjainkig. A következő esszé, Mark Bassin írása: vidék, táj és etnicitás összeolvadását vizsgálja Lev Nyikolajevics Gumilev 1960-as, 1970-es években, az újjáéledő orosz nacionalizmus időszakában készült munkáiban. A fenti térséget vizsgáló szekciót Athena S. Leoussi munkája zárja, ez a 2004-ben az Európai Unióhoz csatlakozó hét volt kommunista állam

etnikai-kulturális szimbólumaival, illetve az országok alkotmányainak politikai irányváltásával foglalkozik.

A közép-keleti térséget górcső alá vevő részt John A. Armstrong az iszlám hit nemzetformáló szerepét kutató tanulmánya nyitja. Ezt Haim Gerber írása követi az iszlám umma etnikai sokszínűséget toleráló szerepéről, amely lehetővé tette egy jellegzetesen török etnikai-nemzeti és irodalmi kultúra, és ezen keresztül a modern török nacionalizmus, kialakulását. A rész utolsó esszéje, Allon Gal írása, a cionizmus folytonosságáról, valamint a modern Izraelről szól.

A Távol-Kelettel és Indiával két esszé foglalkozik. Peter Ferdinand tanulmánya Kínáról és Tajvanról két központi felvetés köré összpontosul: (1) a modern kínai etnikai és nemzeti identitás nem évszázados, hanem évezredek gyökerekből táplálkozik; (2) egy megkülönböztetően tajvani identitás kiépítését nehezíti az elő-identitás hiánya. Sudipta Kaviraj az érzelmek és a szentség új, a nemzethez kötődő nyelvezetének a kialakulását követi figyelemmel a késő XIX. századi Bengáliában.

Afrika szintén két esszé témája. Obi Igwara írása a nigériai politikai önazonosítás nemzeti és vallási vonatkozásait kutatja, amelyek lehetővé tették egy iszlám és egy keresztény „szent nacionalizmus” kialakulását az 1970-es évek óta. Az afrikai nacionalizmus felemelkedéséről és bukásáról szóló másik esszében David Welsh és J. E. Spence egy valaha erős etnikai nacionalizmus elhallgattatását tanulmányozza, Dél-Afrikában.

Az amerikai kontinensre összpontosító első tanulmány Bruce Cauten írása, amely az amerikai polgárháború időszakában vizsgálja a déli nők mély azonosulását szülőföldjükkel, a Délel, átalakítva azt, Smith szavaival élve, „etnotájjá”. A második amerikai témájú esszé, Natividad Gutiérrez Chong munkája, korunk Latin-Amerikájában kutatja a származás, illetve az etnikai mítoszok és szimbólumok szerepét az önértelmezésben, az elismerés kiharcolásában és a politikai szerepvállalásban, a térség multikulturális államainak őslakosai vagy hátrányos helyzetű polgárai számára.

A könyv Anthony D. Smith tanulmányával zárul. Smith a globális társadalom két, ellentétes felfogását vizsgálja. A „kozmpopolisz” és az „etnopolisz” tanulmányozása során bebizonyítja, hogy még a „legpolgárabb”, „legkozmpopolitább” társadalmakban is fellelhetők etnikai elemek a hazai táj, a nyelv, a történelem, a szimbólumok vagy a hagyományok területén, mind a múltban, mind pedig napjainkban.

Határvonalból határvidék – A változó európai határviszonyok

Euskirchen, Markus; Lebuhn, Henrik; Ray, Gene: From Borderline to Borderland – The Changing European Border Regime = Monthly Review, 2007. november, 6. szám, 41-52. p.

A 2006-os év Európa minden határvonala mentén rekordokat állított fel: a spanyol hatóságok beszámolóí alapján 6000 menekült vesztette életét, fulladt az Atlanti-óceánba Nyugat-Afrika partjainál, miközben a Kanári-szigetekre próbált eljutni. További több száz sorsrástuk fulladt meg tartályokban, zárt teherautókban és teherhajókon London, Dublin és Rotterdam kikötőiben, vagy fagyott halálra Kelet-Európában. Mások az Európa szívét és Észak-Afrikát behálózó menekülttáborok egyikébe zárva döntöttek úgy elkeseredésükben, hogy véget vetnek az életüknek. Ugyanakkor azoknak a száma, akik hivatalosan folyamodtak menedéért Európában, évek óta a legalacsonyabb volt. Mindez arra enged következtetni, hogy a hivatalos menekültstátus eléréséhez szükséges feltételek és eljárások Európában olyan mértékben megszigorodtak, hogy a menekültek többsége meg sem kísérel hivatalosan menedéért folyamodni.

Az európai határviszonyok kritikusai évek óta tiltakoznak a gyakran „Európa-erődnek” (*Fortress Europe*-nak) nevezett képződmény halálos következményei ellen. Az „erőd” elnevezés, és az általa keltett képzetársítások teljes mértékben megállják a helyüket, ha a „globális északot” (Európát és Észak-Amerikát) világméretű összefüggésekben vizsgáljuk. Óriási hatalmi aránytalanságok mentén Európa és Észak-Amerika képes megvédeni magát saját gazdaság- és külpolitikája hatásaitól. A jómódú „globális észak” magországi köré magas falakat húztak, hogy kívül tartásuk azon emberek millióit, akik a túlélésük érdekében hazájuk elhagyására kényszerültek.

De vajon, az európai határviszonyok és a bevándorlási politika jelenlegi változásai mellett is megfelelő az erőd-metafora? Valóban áthatolhatatlan falakról beszélünk? Hogyan magyarázzuk a tény, hogy mindenek ellenére millióknak sikerül átlépnie az EU határait?

A képek, amelyek több száz afrikai menekültet örökítettek meg 2005 októberében, amint pokrócok és összetakolt létrák segítségével próbálják megmászni a Marokkó és Spanyolország közötti határon felhúzott, szigorúan ellenőrzött szögesdrót-kerítést, maradandó dokumentációi annak az emberfeletti erőfeszítésnek, amellyel a menekültek be akarnak lépni az „erődbe”. Szerencsére sok más bevándorló kevésbé veszélyes eszközökkel jut be Európába vagy Észak-Amerikába: például turista- vagy tanulóvízu-

muk lejárta után továbbra is az adott országban maradnak. A háttérben húzódo történet és a határátlépés módja annyiféle, ahányféle embert a Föld a hátán hord. Egy dolog azonban minden illegális bevándorló esetében azonos: mindannyian a fekete vagy szabályozatlan munkák piacától függenek. Az európai gazdaság teljes szektorai dőlnének össze a bevándorlók jelentete, könnyen kizsákmányolható munkaerő nélkül.

Menekültek dolgoznak számos építkezésen, végeznek mezőgazdasági idénymunkát, szobalánynak szegődnek vagy portásnak, szexmunkát és mosogatást vállalnak, utcai árusokká lesznek. A foglalkoztatás azonban nem megfelelő kifejezés arra a munkaviszonyra, amiben magukat Európában találják. Jogilag helytálló munkaszerződés hiányában a menekült munkavállalók nagyfokú bizonytalanságnak és kényszereknek vannak kitéve. Sokan közülük ugyanolyan szélsőséges bizonytalanságban élnek Európában, mint annak idején hazájukban. Egy nemzetek közötti, ingtag „harmadik dimenzióban” próbálnak talpon maradni, két ellenséges nem-otthon között. Az új európai bevándorlási viszonyok egy rendkívül flexibilis és alkalmazkodó, nemzetek közötti munkaerő-típust hozott létre, amelynek legsebezhetőbb tagjait fokozatosan megfosztják jogaitól, megélhetésétől és a biztonságot jelentő társadalmi szerveződés lehetőségétől.

A fent említett új európai határviszonyok központi eleme a schengeni egyezmény, amelyet először Franciaország, Belgium, Németország, Luxemburg és Hollandia írt alá, 1985-ben. Az egyezmény egyrészt el-törtli a tagországok közötti rendszeres határellenőrzést, másrészt létrehoz egy közös, külső schengeni határt, azáltal, hogy egységes mércét állít fel a tagországok határellenőrzésének, vízumintézkedéseinek, határon túli rend-őri együttműködésének, valamint információcseréjének a szabályozására. A gyakorlatban azonban az egységes szabályozás nem csak a schengeni országokra érvényes. Nemzetek feletti európai programokon és kétoldalú megállapodásokon keresztül bizonyos uniós tagállamok – elsősorban Németország, Olaszország és Spanyolország – rutinszerűen „exportálják” az európai határszabályozást az EU-n kívüli államokba is. Ennek kiemelkedő példája a Moldova és Ukrajna határán felállított határőrizeti segítségnyújtó misszió (*European Union Border Assistance Mission, EUBAM*), de sok más, Európa közvetlen környezetében lévő állam is ki van téve az ilyen, államok közötti vesztegetésnek.

A határokat érintő legradikálisabb változás az utóbbi időszakban a határok befelé történő eltolása. Európa határainak nincsenek többé kor-látai. Ha például egy idegen külsejű ember felszáll egy metróra, vonatra vagy egyszerűen csak közterületen „mászkal”, bárhol Európában, egyre gyakrabban szólítja fel a rendőrség vagy egy különleges határvédelmi egy-ség papírjai bemutatására. Másik lényeges fejlemény az európai határvi-

szonyok alakulásában, hogy egyre több nem-állami szereplő kap szerepet a bevándorlási politika alakításában. Az elmúlt tíz évben növekvő számú nemzetközi ügynökség, szakértői csoport és civil szervezet lépett színre a bevándorlási politika terén. Az egyik legfőbb ezek közül a Nemzetközi Migrációs Szervezet (*International Organization for Migration*, IOM), melyet illegális bevándorlók kitoloncolásával és menekülttáborok szervezésével bízott meg sok ország kormánya. A nem-állami szereplők egyben a kormányok bevándorlási politikájának nagykövetei is a közvélemény felé.

Ezzel eljutottunk a megváltozott európai határviszonyok egy újabb problémájához: a politikai nyelvhasználathoz. A politika alapvetően két tematikus irányvonal mentén beszél a menekültekről. A menekült egyrészt fenyegetés a társadalmi rend ellen, a bevándorlás a társadalom egységességét veszélyezteti. Másrészt a menekült – főleg, ha nő – áldozat, és ebben a minőségében figyelmen kívül hagyják döntését arról, hogy hol akar élni.

Összegezve tehát, a korábban egyértelmű nemzeti határvonalak egyre nagyobb mértékben kiszélesednek, benyúlnak egy-egy ország területére, sőt idegen államok területeire is kiterjeszkednek. A régi országhatárok gyakorlatilag katonai határzónákká és határterületekké alakulnak át, nyomást gyakorolva a hétköznapi társadalmi életre is: Európa egyetlen összefüggő határvidékké változik.

Dézi Tímea

Kelet-Európa, a nacionalizmus és az Európai Unió: Félelemre semmi ok!

Auer, Stefan: Wer hat Angst vor Osteuropa? Nationalismus und europäische Integration nach 1989. = Osteuropa. 59. Jg. 2009. 2/3. H. 311-332. p.

A féléves ciklusokban körbejáró EU-elnökség 2009-ben első ízben szállt a keleti bővítés egyik új tagállamára, Csehországra. Az európai közvélemény egy része az euroszeptizizmusáról elhíresült cseh államelnök kiszámíthatatlannak ítélt magatartása miatt jó előre meglehetősen aggodalommal tekintett a váltás elé, különösen a Lisszaboni Szerződés teljes körű elfogadása miatt. (A feladatot előtte ellátó Sarkozy sietett is felajánlani, hogy a maga részéről, ha kell, szívesen tovább marad!) Ortodox EU-hívók, akiknek szemében a keleti bővítés elsietett volt, eleve csak bajt, nehézséget hoztak magukkal a közösségbe, máris igazolva látták a maguk székszisét. Václav Klaus azután meg is tett mindent, hogy megfeleljen a negatív várakozásnak.

Az Unió mindazonáltal nem omlott össze Csehország renitens szellemű elnöklete alatt. Kiderült: Klausnak sem az EU-val magával van baja, csak bizonyos intézményi struktúrákkal. A Közösség jövőjét tekintve aligha meghatározók a protokoll-kérdések. A bővítés-szkeptikusok problémái is főképp a perspektívákra vonatkoznak. Előtérben álló témakör: a keletről jövő tagállamok „nemzeti”, sőt etno-nemzeti paradigmája („identitás”, „szuverenitás”), nacionalista populizmus, a xenofóbia térhódítása, a neonácizmus feltűnése. Jóllehet, ezektől a jelenségektől a nyugat sem mentes (lásd időről-időre Ausztria, Hollandia, Németország esetét), a brüsszeli elit és felsőbb közvélemény a „posztnacionális” társadalom elvont hipotéziséből indul ki, amely nemzetiszocialista kompromittáltsága okán iktatná ki a „nemzeti” elemet. A náci-hivatkozás az Unió keletkezési mítoszát a negatívján formálná meg.

A „posztnacionális” gondolat forrásvidéke a nacionalizmus, vagy mozgalmi-direktpolitikai konnotáció nélkül: egyszerűen a nemzet-eszme ismert morfológiai osztályozása, földrajzi leosztással: „állampolgári” nacionalizmus nyugaton (francia mintapéldájával), „etnikai” nacionalizmus keleten. (Szerzőnk utal a nacionalizmus terminus egyes politikai kultúrákban, mint az angolszászban, teljesen semleges, és másutt, így többek között Közép- és Kelet-Európában, jelentős többlettértékű fogalmiságára.) Ez az osztályozás azonban egyáltalán nem felel meg empirikus tipológiának: az „állampolgári” vagy „etnikai” minőségjelzés csupán aspektusokat ragad meg, nagyon is válogatva a lehetséges aspektusok között. A bizonytalan kategóriapárban a progresszív-retrográd megkülönböztetés is benne rejlik, amit sokan megpróbáltak ráhúzni főként a jugoszláv háborúra. Nem lényegtelen kérdés egyébként: pusztá etnikai, nemzeti öntudat vezette-e a délszláv háborúval elsodort balkáni testvérnépeket egymás ellen.

A jelenségkör összetettebb. Hatoljunk kissé mélyebbre a felszín alá. A nemzeti eszme, ha tetszik a „nacionalizmus” történetileg elsődlegesen a felszabadítási mozgalmaknak, szabadságharcoknak kínált stratégiát. Nemzeti újraébredés és felbuzdulás jellemezte vagy legalább kísérte korunkban is a diktatúrákból kilábaló kelet-európai országok rendszerváltását. De nemzeti indítékok mentén politizálnak legtöbbször a diktatúrák is, akár a politikai bal-, akár a jobboldalon. Ilyen megközelítésben például liberális és illiberális nacionalizmusokról kell beszélnünk.

Stefan Auer sajtát, (*Liberal Nationalism in Central Europe*, London, 2004) tanulmánykötetere utal, ahol bővebben kifejti szisztémáját. Műve gondolatkörét jelen publikációja fűzi tovább. Eszerint a keleti felzárkózási folyamat váratlan, antiintegrációs ellenhatása, egyidejűleg a sikeresebb államok uniós csatlakozásával („bársonyos ellenforradalom?”) rendkívül sokelemű, összességében egyedien új jelenség. „Nemzeti” vonásait illetően az „állampolgári”-„etnikai”, „regresszív”- „progresszív”

vagy „liberális”-„illiberális” kategóriák helyett pillanatnyilag be kell érjünk a konzervativista jelzővel. Jürgen Habermas szerint '89 keleti változásai a „lemaradás-kipótló forradalom” meghatározásban összegezhető (*Die nachholende Revolution*, Frankfurt/M, 1990), melyben nem volt, nem lehetett „innovatív” elem. Talán a csöndes „ellenforradalom” hozza magával az újat? Ugyanis ez az új „nacionalizmus” – Cseh- és Lengyelországban, Szlovákiában vagy Magyarországon – a nemzeti fundamentalizmus sáncai mögül a széles rétegek vészes távlatvesztését artikulálja az integrációs átalakítással egyelőre nem orvosolt történelmi leszakadásban. Közlendője a szociálisan motivált euroszekepsziséről és antiglobalizmusáról szól.

Mármost a nyugat az integrációfolyamat talaján az eddig eltelt rövid idő vetületében is felelős a keletért, és ha eddig nem sikerült csökkentenie a leszakadás távolságát, úgy a továbbiakban többet, és esetleg más-képpen kell fáradoznia ezért. Ne tévesszen célt a politikája! Ma a brüsszeli, strassbourg-i csúcshintézmények magaslatain folyó, bár jóhiszemű, de olykor életidegen tervezgetés és a kemény helyi valóság sűrűje között egyre nő szakadék. Az integrációs identitás-eszmény aktuális változata Habermasnál, a „posztnemzeti” tudat meghosszabbításában az „alkotmányos patriotizmus” nevet kapta, miután a filozófus a német egyesüléskor nagynehezen megtisztította a „D-Márka-hazafiság” árnyékától. Ám nem az „alkotmányos patriotizmus” átfogó uniós kiterjesztése viszi mennyekbe a Közösséget. A poszt nacionális társadalom gondolata alapvetően téves. Még ha volna is valami realitása, senki nem lelné üdvét egy kozmopolita arculatú, „egalitáriánus-univerzalisztikus” európai közösségben. A nemzeti kategóriát meg kell hagyni annak, amit önmagában hordoz, nem kell szembeállítani semmivel, majd akkor lepattan róla a manipuláció. Az európai kelet csatlakozott és a jövőben csatlakozó népeit, nem különben a nyugatéit, az Unió keretei között is nemzeti mivoltukban kell boldogítani. Vitáik lehetnek és lesznek akár egymással, akár a felsőbb fórumokkal a Közösség színterén is. Huszonhét és majd még több ország megannyi vágya, sajátos érdeke, két- vagy többoldalú vitája könnyen szétfeszítheti az Uniót, ha a vezető elit elhárítja ezek kezelését. A politika élete: a vita, az egyeztetés. A Közösség engedje magához a vitát, a politikát! Václav Klaus csak ennek a meggyőződésének adott nyomatékot etikett-sértő szavaival és gesztusaival.

(Az eszme-futtatás a kelet-európai korszakváltás 20. évfordulójának szentelt folyóirat-különszám egyik közleménye. Stefan Auer Melbourne-ben [előzőleg Dublinban] működő, Szlovákiából – Kassáról – elszármazott politológus-történész a fiatalabb generáció tagjaként.)

Komáromi Sándor

Európa mint „nyugat” – transzatlanti szövetségben Amerikával

Ritzenhofen, Medard: Der Nordatlantik – Grenze oder Mare Nostrum der westlichen Wertegemeinschaft? = Politische Studien. 60. Jg. 2009. 1. H. 61-69. p.

Húsz esztendő eredményeinek számbavétele az átfogóbb koordinákban történő átgondolásra is jó alkalom. A lehetőséget tálcán kínálja 2009-ben az európai újjászületés évfordulója. Mit nyújt a ma emberének a közös Európa? Hogyan helyezkedik el a világban? Tartogat-e még valami újat is a jövőre? – Az évfordulón érdemes megválaszolni e kérdéseket.

1989/90 táján nagy horderejű történelmi fordulat játszódott le a kontinens keleti felén. Véget ért évtizedeken át tartó hidegháborús megosztottsága, levitézlett újsütetű, rabtartó szuperhatalma, leigázott nemzetek sora szabadult ki a hálójából. A változások nyomán egyidejűleg újra feltetszett a kontinens errefelé igencsak tűnékeny, imbolygó határvidéke. Az ellentétes oldalon ezzel szemben azt mutatta: „nyugaton a helyzet változatlan”. Ugyan, mi változhatnék az atlanti partok ötezer kilométerén (amíg a természeti erők kárt nem tesznek benne)? A helyzet az, hogy ez a változatlanság csak az igazság egyik fele!

A hosszú atlanti partszakasz és a víz (több mint háromezer méternyi mélységű óceáni árkával) jó ideje nem lezáró határ, s ma a legkevésbé az. Az Atlantikum a tengeri felfedezők korában: a végtelen víz kihívása, a horizontágulás tere volt, melyen keresztül út nyílt a megtalált másik kontinens irányába az iparkodás önkítágítása (a híres „globalizáció” kezdete!), a telepes kirajzás számára. Attól fogva az atlanti part már nem „határ”, hanem hídfő az „új világba”, maga az óceán a délre eső kontinenssel összekötő ókori „Mare nostrum” újkori megfelelője. Ráadásul a kolónia elébe vág az anyakontinensnek: eszméi javából szabadon, az ancien régime-ek ellenállása nélkül (ld. A. de Tocqueville) teremti meg modern társadalmi struktúráját a maga odaátrol csalogató, követendő példaként szolgáló fényével, egyszersmind gazdasági potenciálját, amelyből majdan majdan gazdagon törleszti európai adósságát.

Amerika a 20. századra nő fel Európa mellé, sőt, mindjárt fölé, amely képes megfékezni az ókontinens két gyilkos háborúját 1917/18-ban és 1941/45-ben. Hatalmi potenciálja bőven kamatozik különösen a második világháború során, majd – Nyugat-Európával immár szövetségben – a hirtelen fölnőtt, Hitler ellen előbb még szövetséges orosz nagyhatalommal vívott hidegháborújában. Most már, az előbbi antik hasonlatot továbbfűzve, letéteményesévé vált az olyan, a háborúkat lecsillapító vagy megelőző egyensúlynak, mint amilyen a római időkben Pax Romana volt. Az

USA hosszú időre a Pax Americana védelmét biztosította, egyben Európáét is, az óvilágot partnerként bevonva. E béke szerve, épp az Észak-atlanti Szövetség: a NATO. A biztonság mellett a második világháború utáni Nyugat-Európát az amerikai Marshall-terv állítja talpra. Az euroatlanti együttműködés jóléti vívmányai határozzák meg a két kontinens bázisán álló „nyugat” fogalmát, amely gazdasági fölényén túl szabad társadalmával is vágyképként él a szovjet blokkba szorított „kelet” emberében.

És itt érkezünk vissza 1989/90-hez. A felszabadult országokat az Atlantikum túloldalával összenövő, atlanti Európa nyerte újra vissza. Ezek az országok immár e tágabb térbe integrálódnak, és elsődlegesen fontos, hogy az integrálódás előbb vagy utóbb maradéktalanul végbe is menjen. A fordulat óta a szóban forgó államok többsége az átalakítás alapvető feladatainak végeztével szervezetenleg csatlakozott is az Unióba tömörült közös Európához, és a többiek számára sem igen kínálkozik más lehetőség. Közéjük tartozik – egy kivétellel – a felbomlott Jugoszlávia legtöbb utóállama, melyek szabadságukért először durva helyi háborúval fizettek. Az új balkáni háború megfékezésében is az Észak-atlanti Szövetségnek jutott szerep.

Az európai kelet felzárkóztatása természetszerűleg nehéz feladatot jelent. Csak kívánni tudjuk, hogy majdan a mérleg a felszabadult országok számára pozitív legyen. A „nyugat” győzelme önmagában vitathatatlan, mindazzal együtt, hogy a győzelem, az előrejutás a hétköznapiakban soha nem diadalmenet. (Ha ez most nem is tárgya az ünnepi számvetésnek.) A „közös akarat” sem adja magát erőfeszítések nélkül, a legelkötelezettebb partnerek között is lehetnek viták. A nagy győzelmek után emyedhet az akarat, lazulhat a fegyelem. Az igaz, hogy az euroatlanti szövetséget mindenekelőtt a vörös ideológia és szoldateszka új terjeszkedésvágya hívta létre, ám ennek letűntével sem vált okafogyottá a fenntartása. Új kihívások készítetnek összefogásra, új veszélyek szorítanak közös önvédelemre. A történelemnek 1989/90-ben sem Európában, sem másutt nem lett „vége”, mint a neves filozófus tévesen híresztelte. Az egységfront a 2001. szeptemberi apokaliptikus New York elleni terrortámadás revansaként indított iraki háború előkészítése (2003) körül egyszerre azonban megingott. Ha Bush amerikai elnök akkor valóban elvetette a sulykot, mint azóta is sokan vélik, francia és német részről az ellenzés nyers találásmódja sem volt kifogástalan. A görcsöt a keleti bővítési körben jelentkező határozott támogatás oldotta, amennyire tehette (Chirac francia elnök epés megjegyzésétől kísérve).

A francia-német vétő-fenyegetés egyébként szimbolikus értelmet nyer a visszatekintésben. Az időpont pedig éppen a szóban forgó két állam régi ellenséges viszonyát lezáró, történelmi jelentőségű barátsági szerző-

dése (1963) 40. évfordulójára esett. Az az esemény az alapját vetette meg a háború utáni Európa új öntudatra ébredésének, amely hamarosan széles egységesülésben folytatódott. A felszólamlás részben kifejezést adott az európai partner önálló egyéniségének a globális kérdések megközelítésében. De az adott összefüggésben félrevezető az amerikaellenes kártya kiájtásása, mint azzal a két vezérfilozófus: Derrida és Habermas próbálkozott abban az időpontban, a lapokban közzétett közös kiáltványban. Inkább a Chirac-utód Sarkozy ígérete mutatott pozitív irányba, amely szerint az 1966-os kiválást revideálva Franciaország visszatérne a NATO-haderő kötelékébe. Ha egy ilyen lépés az új elnök szemében most országa saját érdekének felel meg, ennek az alapja csak is az, hogy Európa szerepe az orosz behemót megfékezése óta az USA szerepe mellett (ám nem vele szemben!) felértékelődik a globális politikában. Új szereplehetőségét sikerrel ki is próbálta az USA technikai akadályoztatása idején (elnökválasztás), 2008 augusztusában a grúz-orosz ellenségeskedés sikeres lecsendesítésével. A feltételeket ugyan inkább Moszkva szabta, ám az, hogy a fegyverek öt nap alatt elhallgattak, az EU-képviselőt által vezérelt békéltetés eredménye volt. Jövőbe mutató jelenség, hogy Európa e témában egységesen tudott fellépni, holmi egyenetlenkedéssel nem engedett új rést Oroszországnak. Európa önálló lépéskísérleteinek sikere azonban nem változtat azon, hogy helye mint szuverén partnernek az USA oldalán van. Amerikát időszerűtlen „leírni” Európa szempontjából. Az európai közösség biztonságát, de egész előrehaladását is a lehető legszorosabb transzatlanti kapcsolat garantálja.

Komáromi Sándor

Vándorló népek és a környezet megőrzése

Chatty, Dawn: Migration and environmental protection. = Anthropology Today, 18. Vol. 2002. 4. No. 1-2 p.

2002. szeptemberében a politikai irányelveket meghatározó vezetők a világ minden országából az ENSZ fenntartható fejlődésről szervezett csúcstalálkozójára gyűltek össze. Ez a csúcstalálkozó nagy médiafigyelmet is vonz magával, így sok ember találkozhat korunk egyik legégetőbb kérdésével. A találkozó legfontosabb napirendi pontja az volt, milyen hatást fejt ki az ember a természetes élőhelyekre.

A XX. században a természetes élőhelyek megőrzésére vonatkozó erőfeszítéseket az érintetlen ősi vadon romantikus képzetére alapozták.

(Stevens 1997, Chatty és Colchester 2002). Ezen túlmenően, amikor bizonyos törzsek, népcsoportok védett természeti területeken telepedtek le, a védelem miatt többnyire kilakoltatták őket a területükről, azt sugallva, hogy az emberek elpusztítják a természetes élőhelyeket. (Geisler 2002).

E bennszülött népeknek évtizedeken keresztül kellett elszenvedniük földjük kisajátítását és saját területükről való kiutasításukat nemzeti és nemzetközi hivatalok egyoldalú megállapításokra alapozott döntései alapján, hogy megőrizték a természetes élőhelyek egységét, érintetlenségét, valamint hogy megakadályozzák a fajok kihalását.

A hagyományos környezetvédelmi politika hiányosságai, valamint sok esetben a bukása ahhoz vezetett, hogy újra kellett gondolni, mely erők tehetők felelőssé a természetes élőhelyek pusztulásáért, illetve az ott okozott károkért (Brandon, Redford és Sanderson 1998). Kérdések merültek fel az egyes népcsoportok, törzsek védett területekről való kizárásával kapcsolatban is. (Pimbert and Pretty 1995, Ghimire and Pimbert 1997, IIED 1994).

1992-ben a Föld Csúcstalálkozója jó alkalom volt arra, hogy a bennszülött népek és a fejlett országok kormányainak képviselői felismerjék együttműködésük fontosságát a természetes élőhelyek megőrzésével kapcsolatban. Az egyik szükségletet például a Riói nyilatkozat 22. cikkelye fogalmazza meg: *„a bennszülött embereknek és közösségeknek alapvető szerepük van a helyi környezetvédelmi politikák és akciótervek kidolgozásában, mivel jelentős tudással rendelkeznek a hagyományos környezetbarát megoldásokkal szemben, valamint részletes ismeretekkel rendelkeznek a megvédendő területről. Az államoknak teljes mértékben támogatniuk kell az ilyen népeket, törzseket, embereket, hogy hatékonyak részt vehessenek környezetük megóvásában, védelmében és a fenntartható fejlődés kialakításában.”* (International Alliance 1997).

A biológiai változatosságról szóló megállapodás, amelyet szintén a Föld Csúcstalálkozóján véglegesítettek, rendelkezéseket is hozott 8j és 10c cikkeiben a bennszülött népekkel kapcsolatban.

Nem sokkal később a WWF is kiadott egy kiáltványt a „Bennszülött népek szerepéről a természet megóvásában” címmel (1996), és még ugyanabban az évben az IUCN is elfogadott hét különböző határozatot a bennszülött népek szerepéről. Legalább papíron a természet megőrzésének támogatói felismerik a bennszülött népek fontos szerepét a környezet védelmében, a természeti tartalékok fenntartásában, amelyek már most is védelem alatt állnak. Szerepük az élőhelyek elpusztításában – érvekkel támogatva a megfosztásukat – kihívások előtt áll, empirikus tanulmányoknak kell igazolniuk ezt, mielőtt megalapozatlan és végzetes következtetéseket vonnánk le.

Ez a megvilágosodást tükröző nézőpont azonban nagymértékben függ a társadalomtól, vagyis hogy az mennyire pártolja az ilyen típusú gondolkozást, aktivitást. Így a természet védelmének érdekében lehetséges az együttműködés a bennszülött népekkel, és a médiában is barátságosabban jelenhetnek meg. A vándorló népeknél másként mennek a dolgok.

A XX. század során a természeti népeknek világszerte szembe kellett nézniük a változás hatalmas nyomásával, a letelepedett lét és a korszerű technológiák életükbe való beemelésével. A XX. század első felében ambivalens magatartás volt a jellemző a nomád népekkel kapcsolatban: egyfelől csodáltuk őket a vadságukért, szabadságukért, másrészt pedig hagyományos életmódjuktól elszakították őket, letelepedésre ösztönözve őket – változó sikerrel. A második világháború után sok új nemzet jött létre, amelyek határozottan a nomád népek társadalmukba való integrálását tűzték ki céljukul ezekkel az emberekkel kapcsolatban, ugyancsak változó sikerrel. Azon népeket, amelyek megőrizték hagyományos életmódjukat, a letelepedett csoportokra nézve veszélyforrásként kezelték, és úgy tekintettek rájuk, mint az emberi társadalmak fejlődésének egy korábbi stádiumára. Azon nemzetközi törekvések, amelyek célul tűzték ki, hogy a nomád népeket letelepítsék, egytől-egyig elbuktak azon, hogy hagyományos gazdálkodásukat tönkretették, valamint politikai jogaitól megfosztották őket.

Valójában ezeknek a problémáknak a kiindulópontja a változó közösségek szétbomlása volt, amely gyakran új problémák elé állította a nemzeti kormányokat, és leginkább egyfajta jóindulatú nemzeti hanyagság jellemezte.

A vándorló népek, amelyek az év nagy részében időszakos jelleggel a száraz szavannát, illetve a trópusi területeket lakták, egyre nagyobb mértékben mellőzve lettek, betiltották hagyományos vad- és területgazdálkodásukat, mint természeti tartalékokat területeiket elkobozták, mindenféle előzetes konzultáció vagy megállapodás nélkül.

Olyan világban, ahol a törvényeket azok írják, akik már letelepedtek, és a magánvagyon a törvény alapja, nem pedig a közvagyon, nagyon bonyolult a földvesztés esetét leírni, amikor is a döntéshozó párt nem is tartózkodik a vitatott területen. Így a vándorló népek, vadászok, gyűjtögetők, pásztorok vagy vándor farmerek a fejlődő természetvédelmi mozgalmakban rendszeresen a peremre szorulnak; a bennszülöttek szerepét a természeti változatosság megőrzésében fel sem ismerik.

A vándorló természeti népek nagy földigénye, rendkívül alacsony népsűrűsége, a kormányokkal szembeni bizalmatlanságuk nagymértékben marginalizálta őket; ha nem is maradtak észrevétlenek és némák, akkor is megfosztották őket szavazati jogaiktól és hatalomgyakorlási lehetőségeiktől.

Az első jelentős lépés Jordánia részéről volt tapasztalható 2001 áprilisban a vándorló népek különleges jogainak és szerepének a felismerésében a természeti változatosság megőrzésében.

Az érintett szakemberek egy csoportja társadalom- és természetudósokkal egyetemben 2002. április 7-én találkozott a Wadi Dana természetvédelmi területen, hogy egy közös álláspontot alakítsanak ki a vándorló népek és a természetes élőhelyek megőrzésének témájában. Az értekezlet résztvevői felismerték a vándorló népek szerepének fontosságát a környezetvédelemben, és ez a gondolat lett a konferencia alap gondolata. A találkozó végén megegyeztek abban, hogy a vándorló népek fogalmát tisztázni kell. Eszerint jelenti mindazon bennszülött és hagyományos életmódjukat őrző népcsoportokat, amelyek egy-egy nagy természeti területet népesítenek be, amelyek a vándorlást mint erőforrás gazdálkodási stratégiát alkalmazzák a terület természeti értékeinek megőrzése és a fenntartható növekedés céljának eléréséhez, és amelyek jellegzetes, jól elkülöníthető kultúrával és gazdálkodási módszerrel rendelkeznek. Az ötnapos konferencia végére a jelenlévők az alábbi nyilatkozatot fogadták el: A világ változatos arculatának megőrzése és a fenntartható fejlődés példa nélküli veszélynek van kitéve. Ugyanakkor a kulturális és nyelvi változatosság is – amely számos fontos ismeretet és mérhetetlen tudást tartalmaz – riasztó arányban csökken.

Az emberi populáció növekedésének dinamikája jelentős nyomást gyakorol, és fenntarthatatlan fogyasztáshoz vezet. Az éghajlatváltozás és a gazdasági erők nyomása jelentősen fenyegeti a természeti erőforrásokat és a bennszülött népek megélhetését és hagyományának megőrzését. Különösen a vándorló népek érzik kiszolgáltatottnak magukat rajtuk kívül álló erők miatt, amelyek társadalmi hátrányokat okoznak a számukra.

Jogaikat, amelyek magukba foglalják a természeti erőforrások használatát is, gyakran tagadják meg tőlük, a különböző természetvédelmi politikák pedig aggodalmaikat figyelmen kívül hagyták. E tényezők együttes hatása és a globális változások aláaknázzák a vándorló népek hagyományos életmódját, a természettel való harmonikus életvitelüket és önálló emberi méltóságukat.

Mindemellett a vándorló népek hagyományai és kultúrája a természet tiszteletén alapul, a vándorló népek jelentősen hozzájárulnak a Föld ökoszisztémájának fenntartható felhasználásához, a fajok, a genetikai és kulturális sokféleség megőrzéséhez, még akkor is, ha szerepüket az államok gyakran félreismerik.

Így a vándorló népek érdekei és a természet megőrzésének alapvető érdeke egybevágh, különösen azokon a területeken, ahol számos kihívással kell szembenézniük. Szükség van tehát egy kölcsönös érdekeken alapuló

megállapodásra és partneri viszonyra a természetin népek és a természet megőrzésén munkálkodó szakemberek, szervezetek között.

A Wadi Dana-i értekezlet résztvevői elkötelezték magukat, hogy közvetítik a vándorló népek számára a természet megőrzésének gyakorlatát, amely Dana-i nyilatkozat néven vált ismertté. (A nyilatkozat teljes szövege a www.danadeclaration.org címen olvasható.)

- Brandon, K. et al. (eds) 1998. *Parks in peril*. Washington, DC: Island Press. Chatty, D. 1976. *From camel to truck*. *Folk* 18: 113-128. — 1996. *Mobile pastoralists*. New York: Columbia UP.
- Chatty, D. and Colchester, M. (eds) 2002. *Conservation and mobile indigenous peoples*. Oxford and NY: Berghahn Press. IIED 1994. *Whose Eden*. London: IIED. International Alliance 1996. *Indigenous peoples, forest and biodiversity*. Copenhagen: International Alliance of Indigenous-Tribal peoples of the Tropical Forests and IWGA.
- Dawn, C.: *Migration and environmental protection*
- Geisler, C. 2002. *Endangered humans*. *Foreign Policy* [www.foreignpolicy.com/issue_mayjune_2002/geisler.html].
- Ghimire, K. et al. (eds) 1997. *Social change and conservation*. London: Earthscan Publications.
- Pimbert, M. et al. 1995. *Parks, people and professionals*. Geneva: UN Research Inst. for Social Devt.
- Stevens, S. (ed.) 1997. *Conservation through cultural survival*. Washington, DC: Island Press. >> <http://rai.anthropology.org.uk/pubs/at/editorial/dchatty.html>

*Fordította: Földi Nóra
A. Gergely András*

Egy nem magától értetődő nemzet: a cseh nemzeti identitás Csehszlovákia felbomlása és az európai unió csatlakozás között

Vlachová, Klára – Reháková, Blanka: Identity of non-self-evident nation: Czech national identity after the break-up of Czechoslovakia and before accession to the European Union = Nations and Nationalism, 2009, 15. évfolyam, 2. szám, 254-279. p.

Napjainkban, amikor a nemzetállam az alapvető kulturális és politikai egység, ahol az egyén élete zajlik, a nemzeti identitás az egyik legfontosabb csoportazonosulási forma. Nemzeti identitásunk határozza meg, kik vagyunk – kulturálisan és politikailag. Ez a meghatározás azoknak a kulturális és politikai egységeknek az ellenpontjaként fogalmazódik meg, amelyek „mások”, amikhez mi nem tartozunk.

Újkori története során a cseh nemzeti identitást egyrészt a német lakosság, másrészt Ausztria és Németország ellenpontjaként értelmezték. 1918 és 1992 között a cseh nemzeti önmeghatározás a szlovákokkal és Szlovákiával való szembeállításon keresztül is formálódott. 1945-től egészen 1991-ig konstruktív ellentétpárt jelentett az Oroszországgal és a Szovjetunióval történő szembeállítás is. A jelenkori cseh nemzeti identitást azonban újabb keletű események is befolyásolták: például Csehszlovákia kettészakadása 1992 végén, vagy a Cseh Köztársaság 2004-es csatlakozása az Európai Unióhoz.

Vlachová és Reháková, tanulmányukban, a nemzeti identitás négy alapelemét emelik ki, amelyek közül az első az egyén képe a nemzetről. Egy nemzet típusát két modell alapján lehet meghatározni: egyrészt van az etno- vagy kulturális nemzet, ennek alapján azok a tagjai egy adott nemzetnek, akik generációk óta egy bizonyos területen élnek, és gyermekkoruktól fogva közös hagyományokat, szokásokat és kultúrát vallanak magukénak; másrészt létezik az államnemzet, amely alapvetően politikai feltételek alapján határozza meg, hogy adott egyén a nemzet tagjának tekinthető-e. Ilyen feltétel lehet például az állampolgárság vagy az adott állam politikai intézményeinek tisztelete. Az etnonemzet modellje hagyományosabb, konzervatívabb megközelítést képvisel, míg az államnemzet haladóbb felfogáson alapul. A nemzetek között különbséget tehetünk az alapján is, hogy milyen arányokban jellemzőek rájuk a két modell elemei. A független csehszlovák állam létrejöttéig (1918) a cseh nemzeti öntudat jellemzően inkább az etno-kulturális modell irányvonalát követte. A cseh nemzeti identitás szoros kapcsolatban áll a cseh területekkel. Csak az ezeken a területeken élő, cseh nyelvet beszélő emberek számítanak cseheknek. Ennek megfelelően, azok, akik cseh nyelven beszélnek, de külföldön élnek, nem „teljes értékű” csehek. Összegezve tehát nem a nyelv a legmeghatározóbb kritérium, hanem az, hogy az egyén minél teljesebben vegyen részt a nemzet politikai és kulturális életében.

Ahogy az előző példából is láthattuk, a nemzeti identitás másik fontos eleme a területi tényező. A cseh nemzeti önmeghatározást mindig egy bizonyos területhez és az ahhoz tartozó aktuális államberendezkedéshez kötötték. A nemzeti öntudatra ébredés óta a cseh nemzeti identitást területi és kormányzati változások sokasága formálta. A befolyásoló tényezők részben magából a cseh földből, részben azon túlmutató területi és kormányzati egységekből (Ausztria, Osztrák-Magyar Monarchia, Csehszlovákia) adódtak. A csehszlovák állam felemelkedése mögött például a „csehszlovákizmus” elmélete állt, ami egy egységes csehszlovák nemzet létét feltételezte. Az elmélet a csehek között több támogatóra talált, mint a szlovákok körében, és a csehek végül kettős, egyszerre csehszlovák és

cseh identitást alakítottak ki maguknak. A csehszlovák önmeghatározás jelentősége azonban később megcsappant, összetett befolyásoló tényezők, például az 1992-es államszakadás vagy a 2004-es EU-csatlakozás hatására.

A nemzeti identitás a tanulmányban kiemelt harmadik fontos tényezője a nemzeti büszkeség és szégyen, amit az egyén nemzete kapcsán érezhet. A történelem során végig a csehek önmagukat kulturált és művelt nemzetnek tekintették. Kultúrájukra mindig büszkéek voltak. Nem úgy az állam teljesítményére. Az eltérő viszonyulás kultúrához és nemzethez érthető, ha figyelembe vesszük, hogy az utóbbi gyakran volt az elnyomás eszköze, míg az előbbi ennek éppen az ellentétét képviselte az ország története során.

A hazaszeretet és a nacionalizmus a negyedik azon fontos, nemzeti identitást meghatározó tényezők közül, amelyekkel a tanulmány foglalkozik. A hazaszeretet egyfajta elkötelezettséget és szeretetet jelent a nemzet iránt, olyan érzelmeket, amelyek jó szándékban nyilvánulnak meg, és abban a vágyban, hogy elősegítsük nemzetünk jólétét. Ezzel szemben a nacionalizmust olyan nemzetszeretatként értelmezhetjük, ami keveredik bizonyos negatív viszonyulással, időnként nyílt utállattal más nemzetek irányában. Ez utóbbi meghatározás azonban nem teljesen pontos. A modern államban a nacionalizmus egyszerűen nemzetközpontú gondolkodást jelent, a más nemzetek, a kisebbségek vagy a bevándorlók iránt tanúsított megvetés és fensőbbiségérzés már a sovinizmus fogalmi körébe tartozik. A hazaszeretet ellenpontja tehát inkább a sovinizmus.

A csehek vajon patrióták vagy nemzeti sovinizisták? – veti fel a kérdést a tanulmány két szerzője. Az 1918 és 1938 közötti időszakban a csehek szabad utat engedtek hazaszeretetük kifejezésének. Majd függetlenségi törekvéseik megkoronázásaként megalakult Csehszlovákia. A parancsuralmi időszak azonban lehetetlenné tette, hogy a csehek teljes mértékben azonosuljanak az állammal és hazájuknak tekintsék. A diktatúra helyét átvevő demokratikus cseh állam identitás-szemponthoz elemzése sokkal összetettebb. Sokatmondó tény, hogy a Cseh Köztársaság megalapításának évfordulóját (január 1.) nem szokták megünnepelni a csehek. Fontos tényező a cseh nemzeti identitás kapcsán, hogy a gyakori, gyökeres változásokon átesett nemzet léte nem magától értetődő. A nemzeti öntudatot azok az Európai Uniót támogató politikusok is formálják, akik az olyan fogalmakat, mint nemzet, nemzeti érdek, nemzeti identitás és hazaszeretet a sovinizmussal és az idegengyűlölettel sorolták egy kategóriába. A politikai tisztességre, európaiságra és toleranciára tanított modern cseh nemzedékek mindenek ellenére megőriztek valamennyit a kelet iránt érzett fensőbbiségükből, és a nyugatot dicsőítik. Úgy értelmezik helyzetüket a nemzetek palettáján, mint egy sem a Kelethez, sem a Nyugathoz nem tartozó, közvetítő államot.

A csehek annyiszor estek át államuk feloszlásán, határaik elmozdításán és az államhatalom átalakulásán, hogy elvesztették képességüket az állammal való azonosulásra és a hazaszeretet mély megtapasztalására – összegzi írásuk végén a felmérések eredményét Vlachová és Reháková. 1993-ban aztán akaratlanul – egyes vélemények szerint önhibájukból – egy saját, etnikailag homogén államban találták magukat, ahol azonban nem jutott idejük újraértelmezni nemzeti identitásukat, mielőtt az EU állampolgáiraivá (is) váltak volna. Az Unió pedig természetesen újabb befolyásoló tényezőt jelentett nemzeti öntudatuk fejlődésében. És, noha a gyenge nemzeti identitás nyitottabbá teszi a nemzetet az Unió hatalmának elfogadására, a nemzet-állam szempontjából nem pozitív ez a tulajdonság.

Szabad állampolgárról akkor beszélhetünk, ha szabadságának egy része abból adódik, hogy egy csoporttal azonosíthatja magát, olyan emberekkel, akikkel közös nyelvet, történelmet, feladatokat, szokásokat, hagyományokat, népszokásokat és jövőbeli terveket oszt meg. Nemzeti öntudatunkon keresztül nemcsak arra vagyunk képesek, hogy együttérzésünket fejezzük ki a hozzánk hasonlóak iránt, hanem arra is, hogy a közös polgári és társadalmi értékekért felelősséget vállaljunk mind hazánkon belül, mind külföldön.

Dézsi Tímea

Törökország és Ukrajna – különböző utakon egyazon cél: az EU felé?

Dmytro Zlepko: Die Türkei und die Ukraine – zwei Länder auf dem Weg in die EU. = Politische Studien. 60. Jg. 2009. 1. H. 113-125. p.

Törökországot és Ukrajnát azon túl, hogy – látótávolságon kívül – ezer éve a Fekete-tenger déli, illetve északi partjáról néznek szembe egymással, persze, semmiféle tekintetben nem lehet párhuzamba állítani egymással. Ami a kommentátor szemében kettejüket legalább mégis összekapcsolja: EU-integrációs perspektívájuk probléma-terhe.

Törökország

A közép- és kora-újkori Oszmán Birodalom keleti és nyugati, északi és déli terjeszkedését követő zsugorodása nyomán a Kemal Atatürk nevével összekapcsolódó reformok jegyében a XX. században formálódott modern világi állammá. EU-aspirációiban, noha az isztambuli hídfőn kívül más

nem maradt meg balkáni területeiből, visszaköszön egész előtörténetét végigkísérő, az „aranyalma” jelképébe öltöztetett „Nyugat”-vágya. Törökország 1949-től az Európa Tanács, 1952-től a NATO tagja. 1963 óta nyilatkozza ki EU-csatlakozási szándékát, katonai puccsai, ciprusi politikája miatt azonban hosszú időn keresztül elutasításban volt része. 1995-ben vámunió jött létre az Európai Unió tagországai és Törökország között. Ezt követően került sor több fordulóban a tagfelvételi kérelem érdemi elbírálására. Az Európai Tanács 2004 decemberében határozott a „nyílt végű” csatlakozási tárgyalások megkezdéséről, ezt maga az EU szűken egy évvel később hagyta jóvá. A határozat szerint a török csatlakozás legkorábban is 2014 után lehet esedékes.

Törökország a kemalizmus útján vált modern viszonyok között politikailag és gazdaságilag működőképes állammá, ugyanakkor máig őrzi az alapítás korabeli viszonyok antidemokratikus, félkatonai struktúráját. Ez az örökség mára legfeljebb az iszlám országaiban egyedülének számító, ám mind törékenyebb laicizmusával vallhatja magát korszerűnek. Ennek védelmében a katonai körök leginkább önnön hatalmuk őrzése érdekében lépnek fel, ám mindeközben a tömegeket egyre mélyebben áthatja az iszlám, amellyel „török” identitásukat behelyettesítik. Holott Kemal Atatürk államnacionalizmusra gondolt országával kapcsolatban. Török államnemzeti identitás-elképzelése, amelynek értelmében az őshonos perzsa, arab, görög stb. is „töröknek” vallaná magát, egyáltalán nem vált valóra. (Vajon a kurdokra, az örményekre is ilyen értelemben gondolt?!) Az abszolút ellenkező fejlődés képe szemlélhető az 1962-ben még másfél milliós Isztambul anatóliai feltöltődésével („maganda”) megtízszereződött lakosságának összetételében. Ha a régi multietnikus Isztambul hajlott is Kemal Atatürk szavára, ma a Balkán délkeleti sarkán elterülő ősi város is az iszlám által török, és ez az iszlám tömeg készül Európába.

A mai képet tekintve nagyon is jogosak az immár 3,5 milliós török „szubnációval” összezárt német társadalom aggályai Törökország európai útját illetően. A közvélemény által képviselt társult tagság-javaslat, amelyet török részről megütközve utasítanak vissza, reális és méltányos elképzelés. A török demokrácia-deficit beláthatatlan mértékű; kérdés, hogy az ország mikor és egyáltalán valaha is képes lesz-e megfelelni a kopenhágai kritériumoknak. Ehhez a kemalizmus megújítására volna szükség: az egykorú váltás horderejéhez méltó, új modernizációs lépések megtételével. A hadseregnek a túlélés politikája helyett végre tulajdon hatalmi befolyásának felszámolásával kellene kezdenie, és a klán-szellem béklyózó uralmával szemben a személyiségjogok, nemkülönben a kisebbségi jogok teljes körű rendezése melletti kiállással folytatnia.

Ukrajna

Az ukrán nemzet nem kevésbé ősi a töröknél. A IX. században született Kijevi Fejedelemség a bizánci kereszténység felvételével máris Európa mellett tette le a voksát, a Lengyel-Litván Unió, illetve a Lengyel Nemesi Köztársaság részeként vagy később a Habsburg-tartományt képező nyugati részekkel szorosán is betagozódott az európai fejlődésbe. Kelet-Ukrajna a XVII. századtól a cári Oroszország része lett, így került át a szovjet struktúrába is, hogy a Szovjetunió keretei között 1944/45-ben kiegészüljön a nyugati területekkel. Ukrajna mindenesetre a szovjet állam felbomlásáig hosszú időn keresztül nem bírt valódi szuverenitással. Független államiségének eddig eltelt nem egészen két évtizede alatt is jelentős utat tett meg modern nemzeti identitása megszilárdítása terén. Keleti és nyugati örökségének szintézisével ugyanakkor még csak a kezdeteknél tart.

A függetlenségét 1991-ben deklarált ukrán állam szabad politikai erői kezdetben erősen megosztottak voltak a „keleti” és „nyugati” orientáció között, ami végeredményben az EU és Oroszország (illetve részint a kaukázusi szövetségkeresés) közötti választást jelentette. Az éles szembenállás időközben enyhült. Moszkva megkerülhetetlen volta realitás, az EU-hoz történő közeledés azonban semmi esetre sem járhat együtt az Oroszországgal történő szakítással. A tranzitvezetékek körüli ügyek pontosan jelzik: moszkvai és európai érdekek a gyakorlatban egybe is eshetnek, és adott esetben Ukrajna egyedül maradhat temérdek gondjával. Ekként az orosz faktor bonyolult és ellentmondásos helyzetet teremt az európai stratégia alakítása szempontjából.

Annyi bizonyos: az EU egyelőre nem folytat tárgyalásokat Ukrajnával a csatlakozásról. 1995-ben partnerségi-együttműködési megállapodást írtak alá, a benne foglalt célkitűzésekből a hosszúra nyúlt Leonid Kucsma-korszak pangási ideje alatt (2004-ig) azonban alig valósult meg valami. 2005-ben, a „narancsos forradalmat” követő Jucszenko-éra idején született akcióterv a kapcsolatok erősítésére, ám határozott előrelépés egyelőre ennek nyomán sem történt. Az ukrán közvélemény szemében ez nem csak az ukrán félen múltott: a kormány 2006-2008 között rendkívüli erőfeszítéseket tett az akcióterv célkitűzéseinek valóra váltása érdekében mind a demokratikus játékszabályok betartását, a korrupció elleni küzdelmet, mind pedig a sajtó vagy a bíraskodás függetlenségét illetően. És csalódott amiatt, hogy a megfelelő brüsszeli válasz vagy akár csak az egyszerű elismerés elmaradt. Innen fakad a lázas pártfogáskeresés – a keleti bővítés alanyainál. Ebben az összefüggésben elsősorban Lengyelországtól kap segítséget.

Mindent összevéve, az ukrán EU-csatlakozás ügye alig mozdul előre. A mozdulatlanságban egyszersmind túl sok lehetőség adódik a félreértésre,

a sértődésre, a terméketlen vitára. És sok a bonyodalom a gázvezetékek körül. Az EU-párti erők számára például ijesztő a vezető európai államok Oroszországhoz való újfajta közeledése, és meglehetősen elkészeríti Grúzia orosz „pacifikációját” illető, szinte könnyed tudomásulvétel. Dél-Oszétia példáján az ukrán politikai közvélemény jelentős része mostmár kifejezetten tart egy esetleges orosz beavatkozástól a Krim-félszigeten, és ezektől a félelmektől akár az orosz-barát erők sem mentesek.

Ukrajnára sem ró kevesebb „házfeladatot” az EU-hoz való közeledés politikája, mint Törökországra a már elindított csatlakozási folyamaté, legfeljebb másféléket. Az ukrán elemző eszmefuttatásában ugyanakkor kimondva, ki nem mondva messze erőteljesebbnek tetszik Ukrajna európai hivatása.

Komáromi Sándor

Történet tanulsággal? – Új „furcsa” háború a Kaukázus vidékén

Sapper, Manfred – Weichsel, Volker (szerk.): Rückblick auf ein Lehrstück. Der Kaukasuskrieg und die Folgen. = Osteuropa, 58. Jg. 2008. 11. H. 3-128. p.

A történelmi Grúzia területén elhelyezkedő, Moszkva pártfogását élvező Dél-Oszétia körül 2008. augusztusában fegyveres konfliktussá fajult a grúz-orosz ellentét. Az EU által közvetített fegyverszünettel napok alatt lezáruló harci cselekmények ahelyett, hogy bármilyen irányban is megoldották volna a vitát, de minden korábbinál inkább megmerevítették a frontokat. Az Orosz Föderáció megőrizte „békéltető” státuszú katonai jelenlétét, az ENSZ-katonai megfigyelő misszió, illetve az EBESZ-felügyelet meghosszabbítását vállalva, a kontingensei kivonására irányuló elvárásoknak nem enged. Amellett sietve elismerte a tartomány már többször kinyilvánított „függetlenségét”. A gyors lefolyású összecsapásnak ettől eltekintve csak vesztesei vannak: a grúz katonai fellépés vereséget szenvedett, Moszkva csak a korábbi ideiglenes pozícióit szerezte vissza, végleg beszorítva magát az illegitim védőhatalom szerepébe, a konfliktusövezet többnemzetiségű lakossága, a seregnyi grúz és oszét menekült pedig még távolabb került viszonyainak rendezésétől. A Német Kelet-Európa-kutató Társaság berlini folyóirata röviddel az „ötnapos háború” eseményei után külön számban adott teret a helyzetelemzésnek, kitekintéssel a Dél-Oszétiával rokon helyzetű Abháziára is.

Előzmények

A szovjet korszakból megörökölt, közel harmadrészt grúzokkal vegyesen lakott Oszét Autonóm Terület lakossága (1989-ben 98 ezer, ebből 65 ezer oszét) sorsa a független Grúzia kikiáltásával vált bizonytalanra és vitássá az 1990-es évek elején. (Egyébként még magasabb az ország más tájain szórványként élő, egyben az asszimiláció útján járó oszétok száma.) A szovjet korszakban kevésbé felkarolt kisebbség (a világháború óta az anyanyelvi identitás mellőzése az oktatásban, a közigazgatásban egyaránt, a régiófejlesztés teljes elhanyagolása) a peresztrojka hullámán tűzött ki magasabb célokat, felmérve Grúzia elszakadási esélyeit is. Az (1936-tól) autonóm köztársasági jogkörrel bíró oroszországi Oszétiára gondolva, a hasonló abház törekvések párhuzamában, jelzi köztársasági szuverenitás-igényét, majd ennek grúz elutasítás nyomán egyesülési szándékát (Észak-) Oszétiával az Oroszországi Föderáció keretein belül (1989/92). Az új Grúzia nemzeti kurzusa az erőpolitikát alkalmazza a dél-oszét, egyszersmind az abház szeparatista törekvésekkel szemben: katonai megszállás, tisztogatások, állóháború a fővárost, Chianvalit védő orosz kontingensekkel, oszét önvédelmi alakulatokkal. (Ennek chianvali grúz lakosok is kárát vallják.) Grúzia 1992-ben elfogadta a tűzszünetet, hogy megelőzze a nagyobb szabású összecsapás kialakulását az Orosz Föderációval. A grúz kormány egyezményt köt Dél-Oszétia szeparatista kormányával az erőszak további alkalmazásától való tartózkodásról, és arról, hogy nem alkalmaz szankciókat Dél-Oszétiával szemben. A fegyverszünet betartását békefenntartó erő ellenőrzi EBESZ-felügyelet mellett, oszét, grúz és orosz részvétellel. A törekény béke kisebb incidensekkel kísérve fennáll jó néhány évig, csak a háttérben folyt a küzdelem a befolyásért. Dél-oszétok ezrei szereznek orosz állampolgárságot. Szorosra fűződnek a gazdasági és politikai kapcsolatok Észak-Oszétiával, illetve Moszkvával. 2006-ban újabb népszavazás foglalt állást a dél-oszét függetlenség mellett. Grúzia a közigazgatás átszabásával válaszol, megerősíti hadseregét és kopogtat a NATO-nál. Az utóbbi időszakban nagyot fejlődött liberális piacgazdasága. Megnövekedett önbizalmával 2008-ban érkezettnek látta az időt Dél-Oszétiában az ellentámadásra. A váratlan lerohanást Moszkva a szovjet korszak utolsó időszakában megépített Roki-alagúton keresztül gyorsan felvonulva tudta kivédeni, hogy átmenjen megsemmisítő ellentámadásba.

Kié a felelősség az újabb összecsapásért?

A harcok kirobbantását illetően Moszkva és Tbiliszi azonnal kölcsönösen egymást vádolták agresszióval. A helyi „áldozat” szerepében kezdetben

– a nyugat alapvető bizalmatlanságától övezett Oroszországgal szemben – Tbiliszi uralta a kommunikációt. A sajtó és a szakértői gyorsértékelés kritika nélkül fogadta a grúz verziót, félretolva a homlokegyenest ellenkező moszkvai beállítást. (A háborúskodás ekként a sajtóban folytatódott.) Ám fokozatosan kézzelfoghatóvá vált: meglepetésszerű támadásától sikert remélve ezúttal a grúz fél volt a kezdeményező. Moszkva válaszcspást mért, különben az orosz szempontból eléggé gyümölcsöző provizórium alapvetően megfelelt és megfelel a távlati érdekeinek. Az, hogy a grúz vezetés próbaképpen, csak saját ösztöneit követve cselekedett-e, vagy bízhatott az USA háttértámogatásában, egyelőre nem ismert. Az eszmei támogatást az első órákban szóban meg is kapta, és ugyanúgy Európától is. Előzőleg a bukaresti NATO-csúcson mindenesetre elmaradt a NATO-tagság előszobájának tekinthető MAP-program felajánlása Grúziának, amit sokan fel is róttak a találkozóznak.

Az érem másik oldala, Moszkva immár két évtizede vállalt szerepe a dél-oszét elszakadási törekvések aktív támogatásában, ami a politikai, gazdasági és védelmi összefonódás színterén felér egy lappangó annexióval. Moszkvának, úgy látszik, egyelőre alapvető érdeke a provizórium fenntartása. Az elhatározó lépés lebegtetése (Abháziában is!) egy végtelenített nemzetközi sakkjátszma része: Kalkuláció a kaukázusi jelenlét fenntartását illetően a Föderációs szakadár-törekvések kivédhetetlen sikere (Csecsenföld, Dagesztán, Ingusföld) esetére? Kijátszani való kártya az orosz-európai biztonsági, energiapolitikai vitákban? Válaszlehetőség a NATO mégis bekövetkezendő kaukázusi előrehatolása esetében? Koszovó függetlenségének hangsúlyos el nem ismerése különböző más elszakadási szándékok függvényében már jelezte: Moszkva továbbra is a geopolitikai az „adok-kapok”-paradigma szerint gondolkodik és tervez. Mire futja az erejéből meg a kitarításából, mire nem: külső szemmel nehezen jósolható meg.

Hatalmi patthelyzet

A harci epizódot követően – Moszkva szájíze szerint – újra megszilárdult a dél-oszétiai provizórium, amely elüti Grúziát önrendelkezésének érvényesítésétől a tartomány fölött. (Ugyanez a helyzet Abháziában.) Az ország NATO-belépése lehetetlen orosz jelenléttel az államterületén. a politikai és katonai ellenfélle tett Grúzia szabad rendelkezésű területe mint a dél-oszét front hátszágája ugyanakkor átjárhatatlan Oroszország számára Örményország irányában, ami Hegyi-Karabahban a szintén befagyasztott azeri-örmény konfliktus felújulását vonhatja maga után következményként, ezúttal anélkül, hogy Moszkva érvényt szerezhetne érdekeinek és elképzelésének.

A szembenálló felek kölcsönösen lebénították egymás cselekvési lehetőségét: csak a magasfeszültség újbóli kisülése hozhatja ismét mozgásba az álló frontokat. Ezzel ellentétes lehetőség: az érdekelt felek a kölcsönös megbékélés útjára lépnek. Ez messzemenően megfelelhetne az érdekeknek, beleértve a tartományt éltető emberi tényezőt is. A harci cselekményekkel meg-megszakított provizórium igazi vesztese a tartomány lakossága maga: oszétok, grúzok vagy más etnikumok vegyesen. Húsz év szenvedései és hiú várakozása után Grúziának vissza kellene kapnia de facto elszakított tartományait, reális arányaiban legitimálva az autonómiát – ha szükséges, nemzetközi ellenőrzés mellett. Ez akkor lehetséges, ha először is maga Oroszország végleg megbékél Grúziával és viszont, és Moszkva legitim partneri viszonyt épít ki az Oszét Köztársaság grúz tartományi párjával. Ehhez minden bizonnyal hathatós külső támogatásra is számíthatna.

Komáromi Sándor

Egy meghasonlott perspektíva: a kínai nacionalizmus-kutatás veleszületett korlátai

Carlson, Allen: A flawed perspective: the limitations inherent within the study of Chinese nationalism = Nations and Nationalism, 2009, 15. évfolyam, 1. szám, 20-35. p.

A kínai nacionalizmus megvitatását mindig logikus azzal a nem új keletű ténymegállapítással kezdeni, miszerint az említett nemzeti érzület Kínában az utóbbi két évtizedben folyamatosan erősödik. A témát kutató tudósok alapvetően kétféle következtetésre jutottak ezzel kapcsolatban. Egy részük úgy véli, a nacionalizmus erősödése Kínát máris elindította egy agresszívebb, magabiztosabb nemzetközi szerepvállalás irányába: a fokozódó nemzeti öntudat többek között korlátozza az együttműködést az USA-val alapvető fontosságú kérdések megoldásában, valamint, a kínai-japán kapcsolatok terén a kínai vezetőket határozottabb konfrontációkra kényszeríti. Más kutatók szerint a kínai nacionalizmus jelenségét eltúlozzák és félreértelmezik, és ha nagyobb fokú nacionalizmus figyelhető is meg Kínában, az nem feltétlenül olyan kirekesztő és idegengyűlölő, mint amilyennek sokan beállítják.

Ennyire eltérő meglátások esetén természetesen felmerül a kérdés: melyik igaz napjaink Kínájára. Valóban növekvőben van a nacionalizmus? Ha igen, harciasabbá válik tőle az ország a nemzetközi szinten? Vagy a helyzet valójában kevesebb nyugtalanságra ad okot, mint az első ránézésre

tűnik? A tanulmány írója tovább megy, és egy még alapvetőbb kérdést vet fel: valóban a nacionalizmus elméleti kerete a legmegfelelőbb arra, hogy meghatározzuk, hogyan látják világpolitikai szerepüket a Kínai Népköztársaság polgárai?

Allen Carlson három tematikai részre osztható írása mindegyik kérdést röviden megválaszolja. Az első rész a nacionalizmussal foglalkozó kínai irodalmat veszi górcső alá. Az 1990-es évek közepéig nacionalista témájú irodalmi művek igen ritkán bukkantak fel. Ezzel szemben, napjainkra egész háziipar épült a téma köré. Az új irodalmon belül a hangsúlyeltolódások és a források rendkívül változatos képet mutatnak, a két legfőbb jellemző tekintetében azonban minden irodalmár egyetért. Az új kínai nacionalista irodalom első lényegi tényezője, hogy a múlt köré csoportosuló, mindent átható nemzeti tapasztalatok központi szerepet játszanak a modern kínai öntudat alakításában. A mindenkori pekingi vezetés ki is használta ezt a társadalomformáló lehetőséget, és tudatosan kidolgozott egy nacionalista hagyományt, ami a Kínai Kommunista Pártot az országot a múltbeli szégyenektől megvédő hősnek tünteti fel. Éppen ez a fajta instrumentalizmus a második kiemelkedő jellemzője az új kínai irodalomnak. Az új nacionalista írásokban egyedül a Kínai Kommunista Párt képes megóvni az országot a vad nemzetközi aréna kihívásai közepette. Ebben a helyzetben a kivándorlók és az államvezetés kritikussai esélyt sem kaphatnak arra, hogy hangot adjanak alternatív véleményeiknek Kína meghatározásával kapcsolatban.

A tanulmány második részében Carlson azt szemlélteti, hogy a csupán a nacionalizmus elméleti keretein belül mozgó identitáspolitikai kutatásokban milyen hiányosságokat okozhat a leszűkített látókör.

A harmadik nagy egységben a szerző a pusztán a nacionalizmusra leszűkített látókör helyett szélesebb körű lehetőségekre hívja fel a figyelmet a kínai nemzeti identitás kutatásában. Hozzáteszi, vannak már kezdeményezések ebben az irányban, és az egyre több közvélemény-adat megjelenésével egy új, mennyiségi tényező is egyre nagyobb szerephez jut majd a kutatásokban. A kedvező fejlemények ellenére a kínai identitáspolitikát elemző művek nem képesek túljutni a kizárólag a nacionalizmus elméletén alapuló kutatási módszerben rejlő korlátokon. Ennek a problémának az egyetlen ellenszere, ha szélesebb látókörrel kezdjük szemlélni a kínai identitás felépítését. A tétel hirdetésében Carlson nem végez úttörő munkát: Lowell Dittmer és Samuel Kim 1990-es években megkezdett gondolatmenetét igyekszik megnyugtatóan lezárni, konstruktivista megközelítésből.

A tanulmány záró részében Carlson kifejti, hogy a mai kínai identitásban felfedezhető meghasonlottság a jövőben viharosabb kapcsolatot sejtet Kína és a világ többi része között. Napjaink Kínájában heves kínai naciona-

listák, elégedetlen városi munkások, befolyásos üzletemberek, elcsigázott nyugdíjasok, vidéki szegények tömegei, a tibeti függetlenség támogatói, a demokrácia elkötelezettjei és fálungong-hívek élnek egymás mellett. Ez a millió részből álló szerkezet rogyadozik, tovább terhelve a bérek közötti növekvő különbségekkel, a reménytelen helyzetben lévő egészségüggyel, a burjánzó hivatali korrupcióval, a gyenge bankrendszerrel és a mindig fenyegető környezeti katasztrófákkal. Ezeknek a tényezőknek az együttes hatására mind vidéken, mind a városokban nyugtalanság ütötte fel a fejét. A megosztottság pedig rendkívül megnehezíti annak meghatározását, hogy a kínai polgárok mit akarnak napjainkban. Szintén a megosztottság enged arra következtetni, hogy a nemzeti identitás vitathatóbb, mint gondoltuk (főleg amikor a kínai nacionalizmus meghatározásáról beszélünk). A kínai identitással kapcsolatban nagyon kevés biztos dolog van, ez a képlékenységek pedig mindenképpen rányomja a bélyegét az ország külkapcsolataira is.

Az elkövetkező években a kínai vezetésnek egyre nagyobb erőfeszítésébe fog kerülni, hogy továbbra is monopolhelyzetből határozza meg a nemzet identitását. Ugyanakkor az identitás képlékenysége miatt az állam erős akadályokba fog ütközni külpolitikájában is. Mindezeket figyelembe véve, valószínűsíthető, hogy Kína rendkívül ingatag világpolitikai szerepére számíthat a világ.

Dézi Timea

SZEMLE

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

A temesvári írói körre emlékezve Horst Samsonnal

Sienerth, Stefan: „Ich suche mein Leben von heute im Gestrigen“. Im Gespräch mit Horst Samson. = Spiegelungen. 3. Jg. 2008. 4. H. 360-373. p.

Az egyetemi intézetté átformált müncheni délkelet-német irodalom- és művelődéstörténeti műhely (Südostdeutsches Kulturwerk, illetve most már Institut für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas) szintén átalakult folyóirata folytatja beszélgetéseit a térség neves író- vagy tudós-képviselőivel. A bemutatkozó személyiségek legtöbbször – főként Romániát tekintve – hazájukból kitelepült, elmenekült személyiségek. A romániai német irodalmi-szellemi elit majdnem teljes körű, az 1980-as évektől elhatalmasodó exodusza közismert. Megtört pályájuk németországi írókörökhöz kapcsolódva vagy éppenséggel elszigeteltségben folytatódott, időleges sikereket és ismertséget legfeljebb erős politikai töltetű, a diktatúra viszonyait addig kevésbé ismert elemeiben feltáró művekkel értek el. Erre meg is volt minden készletünk, mégis a megélt tapasztalatok köre, főképp a kisebbségi identitásé is, jóval szélesebb, amire az anyaországi társadalom viszont nem feltétlenül „vevő”. Főképp a vers műfajban nem, amit Samson is képvisel. A romániai német elszármazottak meglehetősen széles körén belül a legtöbbeknek gondja ez. Látjuk ezt Samsonnál is a mostani beszélgetés során.

Samson Románián belül a bánági németiség szülötte. A napvilágot amúgy a Duna-deltában látta meg (1954), ahová előzőleg volt alsó-középosztálybeli családját mint „osztály-ellenséget” kitelepítették. Az alsóbb és középsikolái után a tanítóképzőt Nagyszebenben, szász földön járta ki, majd szűkebb honában taníthatott is, de átpártolt a sajtóhoz Temesvárt (*Neue Banater Zeitung*). Irodalmi próbálkozásai a '70-es évek vége felé természetesen elvezették a régi (még magyarországi) német örökség klasszikusáról elnevezett temesvári csoportosuláshoz, az Adam Müller-Guttenbrunn-Körhöz, amelynek megalakulását és működését a politika szigorúan megszabott keretek között engedélyezte a Nyugat felé kacsingató politikai nyitás jelzéseként, de azért is, hogy egyben (és főképp) az aktivitás ellenőrzését rászervezze. A Securitate körbehálózta a csoportot, amelynek tagjai sorban az irodán vagy a fogdában kötöttek ki. Samson generációja a korlátozottság ellenére élni tudott a lehetőséggel, és irodalmi értelemben

progresszív utakra lépett – egyszerre a politikasemleges konvencionális-
mus és a „pártos” sematizmus ellenében. A kör legaktívabb magja 1980
körül a nyugat-német neoavangárdhoz kapcsolódva (ami nem kevés mun-
kát adott a titkosrendőrségnek) „Bánság akciócsoport” néven híresült el.
Közéjük tartozott a későbbi exodusz ma leginkább ismert két képviselője,
Herta Müller és Richard Wagner is.

Samson maga – későn érő tehetségével, személyiségalkatával? – ki-
vül állt az Akciócsoporton. Mint fiatal titkár a Kör vezetőségi tagja volt,
aki a beszélgetés során el tudja mondani: miként is szűnt meg nagy hirtelen
a Kör. Lévén, hogy örömmel fogadtak tagot más régióból is (és Temes-
vár kezdte a romániai német irodalom egészét fókuszálni), bekopogtatott
Bukarestből a koszorús pártköltő Franz J. Bulhardt, akit mégsem vártak
annyira tárt karokkal. A Kör nehéz választás elé került: vagy ezzel a jöve-
vénnyel is erősíti a létszámát, vagy inkább kiszelektálja. A szabályzatban a
tiltás lehetősége nem szerepelt, és a valós indoklás is nem kívánt követke-
zményekkel járhatott volna. Így a Kör, annál inkább, mert első számú ve-
zetője (N. Berwanger) épp disszidált, nem tudott önmagával dűlőre jutni,
és 1986-ban feloszlatta magát. Mégis a történet csak „Bulhardt-ügy” né-
ven került a köztudatba. Ez már persze a nagy exodusz ideje volt. Samson
is, sok zaklatás után, kérvényezi a kitelepülését, és egy évre rá elhagyja
Romániát. Utóbb titkos aktáival megismerkedve tárul fel számára teljes
dimenziójában a veszedelem („kémtevékenység” gyanújával), ami eléri,
ha nem lép idejében. És az aktákból ismer meg kortárs arcokat valódi vo-
násaikkal. Samson őszinte kárörömmel pillant vissza a hivatalosság végül
hiábavaló erőlködésére, hogy az írói kört a politikai látszat okán fenntartsa,
ha új tagokkal is, s hogy a próbálkozás már nem sikerült.

Samsonnak több kötete megjelent már fiatalon, Romániában. A ter-
més fontosabb része azonban rejtve maradt, jobb időkre várt. Ez csak Né-
metországba kijutva köszönthetett rá, ha – versekről lévén szó – nem is
diadalmenetben. Az eddigi főművét adó, szép kritikai sikert megért *La Vic-
toire* című kötet 2003-ban jelent meg. A kötet a zsarnokság ellen, hosszabb
időn keresztül írt ciklust avagy poémát formáz. Némely darabjai még Ro-
mániában születtek, és elkészülte után a kiadásra is sokat várt. A közkeletű
francia szóval megoldott címadás a dicsekvő zsarnokság cinikus tettetésére
irányítja a figyelmet, Samson szövegei a politikai elaljasulás és az eltéré-
lő diskurzus eszme- és képzettársító ütköztetéséből építkeznek. A metsző
élességű helyzetrajzok és utalások keserű ironiája Heine „Németország –
Téli rege” című poémájának költői módszerét idézi.

Komáromi Sándor

SZEMLE

Kisebbségek kultúrája

A változatos kulturális szociológia

*Binder, Amy; Blair-Loy, Mary; Evans, John; Ng Kwai; Schudson, Michael (ed.):
Cultural sociology and its diversity = The Annals of the American Academy of
Political and Social Science, 2008, szeptember, 619. szám*

A *The Annals* exkluzív kiadásának elsődleges célja, hogy új eredményekkel egészítse ki az elméletet, miszerint a szociológia minden egyes ágát tekintve alapkérdés a tudományág pontosabb meghatározása. A kiadás naprakész tanulmányokat közöl a szociológia számos területéről, alátámasztva, hogy a kulturális vonatkozások mindenhol átszövik a tudományágot. A gyűjtemény tudatosan kerüli a kulturális szociológia meghatározásának egy kiemelt elméleti szempontból történő megközelítését: a kirekesztő végkövetkeztetések levonása helyett azt törekszik érzékeltetni, hogy a kulturális vonatkozások kihatnak a szociológia számos területére, olyanokra is, amelyeknek első ránézésre nem sok közük van a kultúrához. Az alapvető cél tehát a kultúra a szociológiára gyakorolt, növekvő befolyásának bizonyítása, az elvont eszmefuttatások helyett a gyakorlatra helyezve a hangsúlyt.

A kiadás szerkesztői, valamennyien a San Diego-i Kaliforniai Egyetem professzorai, a kulturális vonatkozásokra fogékony szociológusokat kerestek fel, hogy dokumentálják a kulturális szociológia térhódítását, és elemezzék a kultúra szociológiai alkalmazásának eddigi eredményét, illetve a még hátralévő kihívásokat. A csokorba szedett írások a tudományág legteljesebb értelmezésében veszik számba a kulturális szociológia feladatait: az érintett területek palettáján olyan nagy szociális intézmények mellett, mint a gazdaság és a jogi rendszer, a kis csoportok kölcsönhatásai is megtalálhatók. A kötet mind a kiválasztott témák, mind a bemutatott nézőpontok tekintetében vállaltan átfogó és egyetemes. A tanulmányok szemléltetik, hogy a kulturális vonatkozások a szociológia milyen sok területén jelen vannak: a művészetekben, a pop kultúrában, a szerveződésekben, az oktatásban, a faji és etnikai kérdéskörben, a szexualításban, a tudományban és technológiában, a társadalmi egyenlőtlenségekben, a jog szociológiájában, a gazdasági szociológiában és a mikroszociológiában egyaránt. A szerkesztők határvonalak meghúása helyett inkább egy széleskörű kultúra-értelmezést vettek alapul, új és egyre inkább előtérbe ke-

rülő szociológiai kutatások gyakorlati megvitatásán keresztül építve fel a tanulmánykötetet.

A szerkesztők és a szerzők tehát egyaránt a kulturális felvetések gyakorlati alkalmazása mellett tették le a voksukat. Meggyőződésük, hogy a kulturális szociológia elméleti fejlődését az szolgálja leginkább, ha tapasztalatokon alapuló kutatásokra, konkrét szociális problémákra összpontosítanak a kutatók. Elzárkóznak egy olyan határvonal meghúzásától, amely „megdermeszti” a kultúra értelmezési lehetőségeit, és örömmel alkalmazzák a kultúra kaméleon-tulajdonságát, hogy rengeteg változatban tűnhet fel. Ha mégis meg kellene fogalmazni egy, a válogatás minden darabjában hirdetett üzenetet, az így szólna: *„kultúra és társadalom állandó, dinamikus kölcsönhatásban vannak egymással”*.

Mivel a kötet szerkesztői koncepciójának magvát nem testes elméletek jelentik, a szerkesztők kezét nem köti szigorúan meghatározott elméleti keret. A munkát gyakorlatilag néhány alapvető meglátás mentén szerkesztették. Az első ilyen alaptétel lényege a klasszikus határok átlépése volt a kultúra értelmezésében. E felfogás szerint a kultúra nem merül ki az esztétikum iránti érdeklődésben. Az ember kulturális lény, és ilyen értelemben az emberi tevékenységek minden, a szociológusok által vizsgált területe egyben kulturális vonatkozással is bír. A kiválogatott tanulmányok a bizonyítékok arra, mekkora különbséget jelent egy ilyen megtévesztően egyszerű szemléleti változtatás alkalmazása.

A második alaptétel, hogy a szerkesztők és a tanulmányírók a kultúrát a hatalomgyakorlásban is tetten érhető gyakorlatként értelmezik. Meggyőződésük, hogy a szegénység, a hátrányos megkülönböztetés, a munka és munkavállalás, a szexpiac, a homoszexuálisokat és leszbikusokat érintő politika, a globális intézmények nem kevésbé kulturális kérdések, mind azok a témák, amelyekkel kapcsolatban a kulturális megközelítés általában meghatározóbbnak tűnik.

A harmadik alaptétel a kultúra értékalkotó, építő jellegét hangsúlyozza. A szerzők tanulmányozzák a különböző jelentéstartalmakat és hitrendszereket, amelyeket az egyén és a közösség alkalmaz élettapasztalatai értelmezéséhez. Ezzel párhuzamosan nem tulajdonítanak kisebb jelentőséget annak sem, hogy az említett tapasztalatok hogyan mutatkoznak meg a társadalmi életben.

Végül, a negyedik alaptétel a kultúra intellektuális irányultságát és az akadémiai szociológiában gyökerező mivoltát fogalmazza meg.

A kötet cikkei – ezek többsége 2005 és 2007 között, a San Diego-i Kaliforniai Egyetem éves kulturális konferenciáin hangzott el – érzékeltetik a látókörét, mélységét és újdonságát annak az attitűdnek, amellyel a szociológusok a kultúra kutatása felé fordulnak számos különböző területen. Az

első három tanulmány szerzője azt kutatja, hogyan értelmezik a kultúrát a szociológia néhány fő ágában. Calvin Morrill a szervezeti elmélet témakörében vizsgálja a kultúra meghatározását, a XX. század elejétől kezdve, amikor a kultúra még mellőzött és nem méltányolt része volt a kutatásoknak. A második tanulmányban Maria Charles összetett kérdést vet fel: „*Mi a kultúra szerepe a társadalmi egyenlőtlenségek újrateremtésében?*”, és kiemeli az egyenlőtlenségek kulturális tényezőire az utóbbi időben fordított, fokozott figyelmet. A kulturális megközelítés politikai vonatkozásai egyértelműen a faj és etnikum témakörében rajzolódnak ki legélesebben. John Skrentny tanulmányában azon meglátásának ad hangot, miszerint az említett téma nagy részére rányomja a bélyegét Oscar Lewis „találmánya”, a „szegénység kultúrájának” fogalma, amely közkeletűvé vált a politikai konzervatívok körében.

A tanulmányok következő csoportjában a hangsúly a szociális mozgalmak dinamikusan változó világán keresztül a modern társadalom legfőbb intézményeire helyeződik: az oktatásra, a gazdaságra és a törvénykezésre. Francesca Polletta kritikájának ad hangot, miszerint a mozgalmak kutatói hosszú ideje csak „tartalékkategóriaként” alkalmazzák a kultúrát, magyarázatot adni azokra a kollektív viselkedési tényezőkre, amelyeket strukturalista modelleikkel nem tudnak megmagyarázni. Az oktatás szociológiájának fejlődését elemző tanulmányában Mitchell Stevens kifejti, hogy az oktatást lendületben tartó két vonatkozás – az egyenlőtlenség és a rétegződés – Karl Marx osztályok újrateremtéséről szóló elméletének és Max Weber társadalmi legitimációról szóló teóriájának az összeolvadásából jött létre. Peter Levin a piacok szociológiáját elemző kutatásokról ír tanulmányában, a kultúra és a piac összefüggéseiben megfigyelhető kettősséggel magyarázza a kultúra jelentőségének korlátozott elismerését. Végül Abigail Saguy és Forrest Stuart a jog szociológiájában bekövetkezett kulturális fordulatot tárgyalja, kihasználva a kultúra és a jog egymásrahatásának hosszú történetét, ami egészen az időkig nyúlik vissza, amikor a kultúrát morális értékek halmazaként értelmezték.

A következő szekció tanulmányai a hétköznapi életben, a tudományban és technológiában, valamint a szexualitásban kutatják a kultúra jelentéstartalmait. Gary Alan Fine és Corey Fields a „mikroszituációk” jelentősége mellett érvelnek írásukban, kifejtve, hogy a két személy között vagy kis csoportban zajló eseményeket tanulmányozva fontos válaszokat kaphatunk arról, hogy a gyakorlatban hogyan alakul ki egy kultúra, és az emberek hogyan érzékelik azt. Steven Epstein, a tudományról és technológiáról szóló cikkében rokonságot vél felfedezni a kulturális szociológia, illetve a poszt-mertonianus tudományszociológia között, ugyanakkor jelzi, hogy a kettő nem hatott egymásra figyelemreméltó mértékben. Dawne Moon ta-

nulmányában rámutat, hogy a szexuális kategóriákat felépítő diszkurzív elemek vizsgálata részben megegyezik a kulturális szociológusok társadalmi jelentésalkotást és annak közvetlen hatásait célzó kutatásaival.

Az utolsó két cikk a populáris kultúra és a művészet tárgykörét vizsgálja. Laura Grindstaff azokról a szellemi hagyományokról ír, amelyek a populáris kultúra szociológiáját formálták. Felkutatja a szociológusok és más, a populáris kultúrát kutató tudósok között felfedezhető párhuzamokat és eltéréseket. A kötetet záró tanulmányban Sophia Acord és Tia DeNora visszatérnek az esztétikai tárgyak és gyakorlatok szociológiai szempontú elemzéséhez. A művészetek szociológiájának új fejleményeit kutatják. Számukra egy művészeti alkotás nem csupán szöveg, amely vagy diktál bizonyos válaszokat a közönségnek, vagy bármilyen válasszal megelégszik. A művészet „lehetőségeken” (*affordances*) keresztül működik, azaz meghatározott válaszok kiváltására törekszik.

Dézi Tímea

Németország és német nyelve, avagy a politika és a nyelv összefüggése

Connemann, Gitta: Ist die deutsche Sprache noch zu retten? Über das Verhältnis von Politik und Sprache. = Politische Studien. 60. Jg. 2009. 424. H. 60-66. p.

A német Bundestag politika feletti témákban, frakcióközi bizottságokban (Enquete-Kommission) folytatott elemzése sorában 2003-2007 között a kultúra helyzete („Kultur in Deutschland”) került napirendre. A bizottsági jelentés azóta a német nemzetgyűlés elé került. Ez a vizsgálódás természetesen a nyelvkultúra Németországon belül elfoglalt helyére is kiterjedt. A bizottság elnökszövege e cikkét a nyelvi kérdéseknek szentelte.

A számvetés summája a kérdésben – mint azt a bizottság jelentése is kellő súllyal megfogalmazta –: vétkes mulasztás róható fel magának a német államnak a nyelvédelem terén, a német nyelv belső helyzetét és nemzetközi reputációját tekintve egyaránt. E szempontból baj van mindjárt az alaptörvénnyel: ma a német alkotmány, miközben foglalkozik a nemzeti lobogóval és egyebekkel, Európában példátlan módon nem hárítja meg a nagymúltú kultúrállam hivatalos és köznyelvét. Az aggódó értelmiség nem feltétlenül a mindenfelé terjedő, olykor kétes indítékú „nyelvtörvény”-divat követését kéri számon, de valamilyen formában meg kell teremteni a társadalmi nyelvédelem intézményességét, amelynek kereteiben az arra hivatott fórumok és egyének összefoghatnak – akár a rek-

lámnyelvtől a marketingen át a családok és társadalmi csoportok nyelvi igénytelenségéig tapasztalható, hihetetlen nyelvromlás megállítása, akár a nyelvpolitika szilárdabb alapokra helyezése érdekében. Az utóbbira nemrégiben a helyesírási reform önjáróvá vált, áldatlan és szükségtelen vitákat generáló kísérlete is felhívhatta a figyelmet a maga túlzó és rendszertelen javaslatával. E kérdéskörbe tartozik az idegen ajkú migráció német nyelv-elsajátításának és nyelvhasználatának témája is. (Ami nem ugyanaz, mint a csoportok „germanizálása”, ahogy annak idején a berlini reáliskola elkerülhetetlen lépését a kerítéshatárain belüli kommunikáció egysége érdekében – vagyis hogy az óráközi szünetekben is megtiltotta az idegen beszédet – az elvtelen multikulturalizmus korifeusai fogadták.) A nyelvromlással, a kommunikációs háló hiátusaival lényegében a közbeszéd hatékonysága, ezzel a politikai demokrácia ereje sérül, egyben kirekesztéshez vezet, akár a mindennapi érdekérvényesítésben. Indokolt volna bevezetni a „nyelvi fogasztóvédelem” rendszerét!

Nemzetközi szintéren ugyancsak a német állam saját alkotmányos mulasztásával is összefügg, hogy hiányzik a politikai készsége az Európai Közösségen belül kijelölt nyelvi rangjának megvédésére. A német nyelv hét európai államban bír hivatalos státusszal, az Európai Közösség lakosságszámának 18 százaléka számára anyanyelv, 14 százaléka pedig idegen nyelvként használja. Másképp megközelítve: a német minden harmadik európai embernek vagy anyanyelve vagy használt idegen nyelve. Akkor miért sikkad el használati joga Brüsszelben? Annak idején az Európai Bizottság elfogadta, hogy az angol, illetve a francia mellett a német is legyen a Közösség munkanyelve. Ennek azonban valódi fogantatja nem volt. 2003-ban végre frakcióközi indítvány szorgalmazta, hogy a Bundestag lépjen fel a helyzet orvoslása érdekében, az előterjesztők ezt újabban meg is ismételték, különösebb eredmény nélkül. Az illetékesek ezúttal határozott lépéseket tettek, és ime, a helyzet máris javult: a rendeleti anyagot, az irányelveket, sőt, a munkaanyagokat mostmár német nyelven kapja meg a német parlament. Ám figyelmet kell fordítani arra is – és ez már pusztán igényesség és önfegyelem kérdése -, hogy ne némuljon el ijedten és automatikusan a német szó, ha nemzetközi részvétellel, ám végül is német földön, német helyszíneken zajlik bárminemű tanácskozás, megbeszélés. Németországnak és a német társadalomnak egyszerűen az eddiginél jóval több gondot kell fordítania nyelvi önazonosságára, cselekednie kell nyelvi identitásának megőrzéséért vagy esetenként már a helyreállításáért.

Komáromi Sándor

SZEMLE

Közép- és kelet-európai népek és országok kapcsolatai

Jéghidegre hűlt szomszédi viszony

Bachmann, Karin: Eiszeit unter Nachbarn. Slowakisch-ungarische Bewährungsproben. = Osteuropa. 58. Jg. 2008. 12. H. 59-64. p.

Ezt a cikkét a Bécs, Pozsony és Budapest között tevékenykedő újságíró nő még a kisebbségek nyelvhasználatát valósággal kirekesztő nyelvtörvény életbe lépése, ugyanígy a magyar államelnök komáromi látogatásának botrányos meghiúsítása előtt írta, de már akkor a viszonyok eljegesedésre utalt. Tulajdonképp informatív összefoglalást ad a 2006-os szlovákiai kormányváltást követő időszakban újra kiéleződő szlovák többségi és magyar kisebbségi, illetőleg szlovák-magyar államközi ellentétek megnyilvánulásairól, a kapcsolatokat megterhelő incidensekről és a diplomáciai pengeváltásokról. Szó kerül a kormánykoalícióban részt vevő nemzeti párti elnök magyarellenes kirohanásairól, a Ferencváros futballklub dunaszerdahelyi mérkőzésén megesett, a magyar közvélemény szemében máig tisztázatlan rendőri fellépés brutalitásáról, a Malina Hedvig-ügy elfogulatlan kezelése iránt kétséget ébresztő bírói eljárás szakaszairól és a mindinkább radikalizálódó magyarországi szélsőségeket megtestesítő „magyar gárda” kihívó szlovákiai látogatásairól is.

A cikk hozadéka a német olvasói érdeklődésre szabott hathatósabb tájékoztatáson felül talán a tágabb összefüggések és az előzmények felvilágosításában rejlik, még ha néhol vitatható is a beállítás. Kérdéses mindjárt: mennyire önmagában csak a Gyurcsány-kormány szeszélyes politikájából vezetendő le a magyar jobboldali radikalizmus előretörése? (Mint ha nem volna régóta önjáró mozgása az áramlatnak!) Visszatekintve a jobboldali Orbán-kormány időszakára, képbe kerül a határon túli magyar kisebbségeket felkaroló státustörvény, mint ami a szlovákoknál (is) kiverte volna (?) a biztosítékot. A 2002-es magyarországi kormányváltással pozícióba került baloldali-liberális koalíció idejében, amíg a másik oldalon az egyébként jobboldali Dzurinda-kormány volt hivatalban, lassan elcsitulni látszottak az ellentétek. Fontos szerepe volt ebben – a szlovák kormánykoalíció tagjaként – a Magyar Koalíció Pártjának és személy szerint Bugár Béla pártelnöknek a kisebbségi érdekérvényesítés mérsékeltebb dinamikájával. A negatív változás a névleg szociáldemokrata, ám ezt az irányt a nemzeti

populizmus jegyében követő Smer, illetve az elnöke, Fico kormányra kerülésével, de még inkább a Slota vezette nyíltan nacionalista-populista formáció koalícióba emelésével következik be. A cikk számot ad a Fico-kormány (Slota törekvéseitől függetlenül is) a legkülönbözőbb kérdésekben, így a külföldi tőke szerepét illetően is megnyilatkozó autokrata hajlamú koncepciójáról és stílusáról. Szintén kérdéses egyébként, hogy Fico a szlovák nemzeti identitás erősítését célzó tervezeteivel (lásd például a későbbi nyelvtörvény), intézkedéseivel (pozsonyi várrekonstrukció stb.) és verbális megnyilatkozásaival lényegében csak fékezhetetlen koalíciós társa, Slota vitorlájából akarná kifogni a szelet, mint azt a cikk magyarázza.

A magyar területi autonómia kérdésének további feszegetése – ami a Mečiar-kormány alatt egyszer már a szeparatista törekvések vádját hozta a magyar kisebbség fejére – tovább eszkalálhatja a többségi-kisebbségi és a szomszédsági viszony sok forrásból táplálkozó feszültségét. E tekintetben a cikkíró tart az MKP-ból kivonult Bugár helyére lépő Csáky Pál (bár miniszterelnök-helyettesként Dzurindával jól összefért) radikálisabb fellépésétől. (Igaz-e különben – ilyesmit idéz valahonnan a cikkíró -, hogy Csáky a kormányban kifejtett tevékenységét voltaképp teljesen leszűkítette volna a szlovákiai kisebbségek egyikére, mégpedig a magyarra?)

Komáromi Sándor

SZEMLE

Kisebbségi politika

Az ördög és a tömjénfüst: II. János Pál pápa szerepe a kommunizmus lebomlásában

Stefan Samerski: Teufel und Weihwasser. Der Papst und die Erosion des Kommunismus. = Osteuropa. 59. Jg. 2009. 2/3. H. 183-193. p.

A berlini folyóirat különszáma, amelyet a szovjet blokk széthullásának huszadik. évfordulója alkalmából állított össze, nem feledkezik meg a kelet-európai rendszerek végső bomlásfolyamataiban markáns szerepet betöltő II. János Pál alakjáról sem. A tanulmány szerzője egyháztörténész (Münchenben); nemrég adta közre II. János Pál/Karol Wojtyła-életrajzát. (*Johannes Paul II.* München. 2008). Mostani írásában is egy kimagasló, politikus szellemű, koráról és a kor emberéről egyetemes távlatokban és szuverén ítélőképességgel gondolkodó, egyszerismind megalkuvás nélkül cselekvő egyházi vezető portréja rajzolódik ki.

II. János Pál munkálkodásának mozgatórugója: keresztényi elkötelezettségű, kérlelhetetlen szembenállása mindenfajta elnyomással, emberi kiszolgáltatottsággal és megaláztatással. Visszautasítja a politikai diktátúra, a hatalmi-politikai diktátum, a gazdasági rabszolgasorba taszítás minden megnyilvánulását. Szavát – persze, a direktpolitikai megszólalástól és „beavatkozástól” messzemenően tartózkodva – mindenkor az evangéliumi küldetés dimenzióiba emelt formában hallatta. Mondandójával apostoli látogatásai során mindenekelőtt a hívő tömegeket igyekezett megszólítani, ezzel a társadalmi közösséget, a nyilvánosságot ébresztette erkölcsi öntudatára és társadalmi feladataira, erősítette emberi méltóságtudatában. Kitűnő diplomáciai érzékkel támaszkodott a helsinki biztonsági és együttműködési konferencia záróokmányában foglaltakra is a hitélet szabadságának és méltóságának védelme érdekében.

II. János Pál vatikáni szolgálatának kezdetétől ernyedetlen erővel állította apostoli küldetését lengyel hazája szolgálatába. Erkölcsi, eszmei (és e témában egyúttal diplomáciai) támogatása jelentős mértékben járult hozzá a lengyel egyház politikai mozgásterének bővüléséhez, és ezen keresztül a katolikus hagyományokkal egybefonódó nemzeti érzület megerősíté-

se mellett a „Szolidaritás” nemzeti fronttá szélesedő sztrájkmozgalmának végső sikeréhez, amely elvezetett a lengyel egypárti diktatúra megingásához és a plurális demokrácia újrászületéséhez. Felbecsülhetetlen jelentősége volt mindebben az erőszakmentességet szem előtt tartó, a társadalmi párbeszédet szorgalmazó stratégiának. A szembenálló hatalmi központoktól való egyenlő távolságtartásra törekedve II. János Pál ugyanezt a stratégiát követte a kelet-nyugati fegyverkezési verseny megfékezésére, a nukleáris arzenál leépítése érdekében. Ugyanakkor az amerikai vezetés határozott erkölcsi (és minden valószínűség szerint egyszersmind anyagi) támogatását kérte a Szolidaritásnak. Mindenkinél inkább tisztában volt vele már az 1980-as évek elején, hogy a lengyelországi rendkívüli állapot bevezetésével egy időben: a kelet-európai kommunista uralom a végéhez közeledik, és hogy a változás kulcsa nagy mértékben a lengyel folyamatokban rejlik. Az elsők között ismerte fel a gorbacsovi „peresztrojka” jelentőségét is az új európai távlatok szempontjából. A szovjet reformer pártfőtitkár és a pápa végül mint „két szláv nép képviselője” egyenrangú félként közvetlen megbeszéléseket folytatott egymással.

Valóban, a lengyelországi események felgyorsították a szovjet blokk többi államának rendszerváltási folyamatát is. A főpásztor figyelme nem szűkölt le a lengyel viszonyokra. Személye garantálta a paradigmaváltást a Vatikán egész kelet-európai egyházpolitikájában az addigi „menteni, ami menthető” defenzív stratégiájával szemben. Az új vatikáni politika – Casaroli bíboros hathatós közreműködésével – átfogó offenzívába megy át a diktatúrák szorításában élő egyházak helyzetének javításáért. Akár főpapi kinevezésekkel, adminisztratívák kezelésében, akár alkalmi gesztusaival, minden alkalommal az egyház szuverenitásának is kifejezést kívánt adni. A hívő és nem hívő társadalom például azonnal értette magyarországi látogatása során a Szentatya távolságtartását a hatalomnak elkötelezett Léikai bíborossal szemben. II. János Pál mindvégig elzárkózott a kelet-németországi egyházmegyék NDK-államhatárok szerinti kiigazításától, mint ahogy Kelet-Berlinnel a diplomáciai kapcsolatok felvételétől is. Rendíthetetlenül hitt a német egység helyreállításának lehetőségében az európai szembenállás leküzdése során. Szláv hittestvérei iránti elkötelezettségéről honfitársai körén túl is tanúságot téve, a korai kijevei állam keresztségfelvételének millenniuma alkalmából nyomatékkal síkraszállt a betiltott ukrán katolikus egyház legalitásának helyreállítása mellett, mint már korábban a kisajátított, az ortodoxiába visszaolvasztott görög katolikus egyház viszonyainak rendezéséért is.

II. János Pálnak 1990 körül még sok teendője maradt Kelet-Európával: konkordátumok megkötése (utoljára az új szuverenitású, volt szovjet Kazahsztánnal 1998-ban), rég ideje megüresedett pasztorális székek betöl-

tése (főként Ukrajnában, Romániában, a balti államokban). A fő figyelmet azonban most már a harmadik világnak és a globális fogyasztói társadalom anomáliáinak szentelhette. Életművének érdeme világpolitikai megközelítésben azonban a hittel ellenséges, totalitárius rendszerek lebontására irányuló törekvéseiben ragadható meg, mint ezt már a búcsúztatásakor elmondott megemlékezések is kellő súllyal kiemelték.

Komáromi Sándor

Román parlamenti választások 2008

Gabanyi, Anneli Ute: Die Parlamentswahlen 2008 in Rumänien. = Südosteuropa Mitteilungen. 2009. 1. H. 65-75. p.

A 2008-as választásokra az előző évi EU-csatlakozás és EP-választások izgalma mellett a parlamenti ciklus egészére jellemző zűrzavar (pártszövetségek gyakori átrendeződése, a kormánykoalíció megbillenése, illetve Tăriceanu miniszterelnök és Băsescu elnök hatalmi pozícióharca) közepette került sor. Az esemény különös újdonsága a Băsescu államelnök bábáskodása mellett született új, egyéni választókerületi, relatív többségi rendszer kipróbálása volt, mint ahogy az ez évi helyhatósági választásoknál is újlag vezették be a megyei tanácselnökök közvetlen választását. Mindkét évközi megmérettetésen a Băsescu háttérét adó Demokrata Liberális Párt került az élre Tăriceanu Nemzeti Liberális Pártja előtt.

Az esemény a rendszerváltás óta a legalacsonyabb, már-már bojkott-értékű választói részvétel (39 %) mellett zajlott. Ennek okai a zavaros politikai helyzet elbizonytalanodása mellett a többi között talán az időpont nem igazán szerencsés megválasztásában (a december 1-jei nemzeti ünnepet közvetlenül megelőző, meghosszabbított vikendre alkalmas hétvége), vagy a napirend elnökválasztási pontjával megrövidült relatív súlyvesztésében kereshetők. (Romániában most lépett érvénybe az eddigi négyről öt évre kitölt elnöki ciklus gyakorlata is.) A részvételi arány alacsony szintjén belül erős a területi megoszlás is: a passzivitás elsősorban a polgári jobboldal korábbi erősségeit, a nagyvárosokat jellemezte. Maga az új választási szisztéma kisebb anomáliáktól eltekintve jól vizsgázott, bár bizonyos pártok hevesen bírálják egyedi veszteségeikért.

Győztesként – mindketten ellenzéki pozícióból, bár egymás riválisaként – szinte fej-fej mellett futott be a szociáldemokrata-konzervatív pártszövetség és az év egyéb megmérettetéseiben is jól teljesítő Demokrata

Liberális Párt a szavazatok egy-egy harmadának megszerzésével, míg a többiek nagyságrendekkel elmaradtak mögöttük. Ezzel kényelmetlen patt-helyzet jött létre az erőviszonyokat illetően. A másodvonalon feltétlenül értékelendő a 2004-ben – az akkori Demokrata Párttal közös platformon – élre került és miniszterelnököt adó Nemzeti Liberális Párt 18,57 százalékos eredménye – ahhoz képest, hogy demokratái 2006-ban, odaállva Băsescu mögé, cserbenhagyták, és RMDSZ-támogatás mellett törékeny kisebbségben kormányzott tovább. Maga az RMDSZ a 6,17 százalékkal hozta a biztos formáját, míg a Nagy-Románia Párt korábbi sikerei után nagyot bukva, kiesett a parlamentből. Jelentős eredmény a parlament összetételének megújítása: a képviselőházi tagok fele új ember, a szenátus pedig 62 százalékban cserélődött ki. Ugyanakkor a régiek között most is ott található a korrupcióval kapcsolatba hozható, akár eljárás alatt álló személyek. Ugyancsak előremutató fejlemény a romániai pártrendszer koncentrációja: a szavazatokon kevesebb nagy, illetve kisebb párt osztozott, többen rekedtek meg a parlamenti küszöb alatt.

Biztos többségi eredmény hiányában a kormányalakítás ügye sokirányú egyeztetést kívánt, de leginkább Băsescu „szuverén” döntésére várt. Az elnök előre jelezte: feltétlen alkotmányos jogaként fogja fel a miniszterelnök kijelölését (a homályosan fogalmazott, többféleképp értelmezhető cikkely alapján). Első választása a demokrata-liberális alelnök Theodor Stolojanra esett a korábban szövetséget váltó demokratáktól – a nemzeti liberálisok elriasztása, egyszersmind egy nagykoalíció számára a szociáldemokraták esetleges megnyerése érdekében. Itt valami azonban félresikerült, Stolojan, nem egészen nyilvánvaló okokból, öt napra rá visszaadta a mandátumot. A helyére álló Emil Boc mint ugyanazon párt elnöke viszont sikerrel megoldotta a problémát. Választói, sőt más választók is ugyanakkor a demokrata-liberális / szociáldemokrata koalíciót igen rosszul fogadták, különösen azután, hogy mindkét tagja nagyvonalú választási ígéreteit sietett a pénzügyi válság okán visszavonni. A fordulat egyelőre Băsescu népszerűségvesztésében is megmutatkozott, az elnök mégis láthatólag sokat remél ettől a konstellációtól a 2010-re tolodott elnökválasztásra, ahol esélye lehet a megerősítésre. Băsescu ugyanerre játszik máris népszerű alkotmányreform-tervével is, amelynek az elnöki hatalom határozott erősítésének irányába mutató, hiteles demokrata körökben hevesen vitatott javaslatáival nagyon is magára gondol.

Komáromi Sándor

Ellenállni az elnyomásnak: a Koszovói Felszabadítási Hadsereg (UCK) esete

Mulaj, Klejda: Resisting an Oppressive Regime: The Case of Kosovo Liberation Army
= *Studies in Conflict and Terrorism*, 2008, 31. szám, 1103-1119. p.

Főbb céljai gyors megvalósítása miatt a Koszovói Felszabadítási Hadsereget (UCK-t) gyakran a közelmúlt legsikeresebb gerillamozgalmának tekintik. Tudományos és államvezetési körökben tehát hasznos tanulságokkal járhat a szervezet sikerének tanulmányozása. Klejda Mulaj tanulmánya a siker kulcsának felkutatásához ad támpontokat.

Az írás első része azt a történelmi kontextust elemzi, amelyben a szerb hatalom elleni albán ellenállás megjelent, kifejlődött és elterjedt. Az UCK megjelenésének és fejlődésének hátterében az albán-szerb történelmi viszonyok állnak Koszovóban, a Szerbia által az 1912-1913-as balkáni háborúk során bekebelezett tartományban. A bekebelezés Szerbia részéről nemcsak könyörtelen, de – ahogy többek között az ismert brit akadémikus, Noel Malcolm is megfogalmazta – jogtalan cselekedet is volt, mert a török nemzeti országgyűlés nem hagyta jóvá, illetve nem jött létre Szerbia és Törökország között ratifikált szerződés a határok módosításáról. A nehéz körülmények között élő, nyelvükben és kultúrájukban elnyomott, etnikai tisztogatásoktól rettegő albánok a kezdetektől fogva ellenállást tanúsítottak a szerb hatalommal szemben. Például már 1913 nyarán tevékenykedtek albán lázadók, kacsakok (kaçakok) Peja és Gjakova térségében. És a kacsak mozgalom csak az első volt azon ellenálló fegyveres szerveződések sorában, amelyek egyértelművé tették, hogy a koszovói albánok nem fogadnak el szerb vagy jugoszláv fennhatóságot. Amikor azonban az 1990-es évektől kezdődő, Szlobodan Milosevics nevével fémjelzett időszakban a szerb vezetés háborút próbált kiprovokálni a tartományban, az albánok egy időre a békés ellenállás eszközeihez folyamodtak, és nemzetközi segítséget kértek. Ibrahim Rugova, a Koszovói Demokratikus Liga vezetője, majd – 2006-ban bekövetkezett haláláig – Koszovó elnöke volt ennek a békés politikai irányvonalnak a legfőbb képviselője.

A Szerbiával szemben kivívott függetlenség természetesen minden koszovói politikai párt közös célja volt, a cél eléréséhez alkalmazott eszközök tekintetében azonban erős volt a megosztottság az 1990-es években. A Rugova által képviselt békés ellenállás érdemeit, hogy összekovácsolja a koszovói albánokat és hatékonyan megkérdőjelezi a szerb fennhatóság legitimitását, még Rugova ellenlábасai is elismerték. Azonban az is világos volt számukra, hogy a békés stratégia sikerében hinni önelégültség. Továb-

bá, noha bizonyos albán hagyományok békés megoldásokra ösztönöztek, a nemzet harcos hagyományaival ezek nem vehették fel a versenyt. Az albán kultúrában igen fontos szerepe van a fegyvereknek. Ezt figyelembe véve, és kiegészítve az emberi jogok folyamatos megsértésének tényével, valamint a nagy arányú munkanélküliségből fakadó szegénységgel, nem meglepő, hogy az események fegyveres felkelésbe torkollottak. A gerillaháborút előnyben részesítő Koszovói Népi Mozgalom (LPK) volt az a párt, amely egy négytagú, különleges tanácsot állított fel, hogy előkészítse a fegyveres haderő felállítását. Végül 1993 decemberében megszületett a Koszovói Felszabadítási Hadsereg.

Az UCK egyrészt a szerb elnyomással szembeni fegyveres ellenállás szervezeteként jött létre, másrészt azonban célja volt a békés ellenállást hirdető Rugova és pártja, az LDK támogatottságának a megtépázása is, mind tartományi, mind nemzetközi szinten. Ez utóbbi törekvés hamarosan meg is valósult: az 1995 novemberében tartott, a boszniai háborút lezáró daytoni konferencia nem foglalkozott a koszovói kérdéssel, világossá téve, hogy Rugováék stratégiája kudarcot vallott. Az UCK bevallottan gerillaháború indítását célozta meg, amely később majd egy egész Koszovóra kiterjedő, általános háborúvá nővi ki magát, és amelyet a koszovói albánok tömegei támogatnak. Az UCK szerb hatalmi egységek ellen elkövetett támadásai szigorúan Koszovó területére korlátozódtak, a vezérkar pedig, hogy tovább növelje népszerűségét a lakosság körében, hangsúlyozta, hogy a koszovói lakosságot kívánja megóvni a szerb elnyomástól.

Az UCK-nak kezdetben két alapvető kihívással kellett megbirkóznia. Először is, mivel Koszovó kis tartomány, hátrányosak voltak a feltételek a gerillaháborúhoz, amelynek fontos eleme a területi szétszóródás. Ezt azzal védte ki az UCK, hogy a szomszédos Albániában létesített kiképzőtáborokat. A katonák mellett a fegyverutánpótlás is az albán határon keresztül érkezett Koszovóba, Albániából és a nyugatról (elsősorban az USA-ból, Németországból és Svájcból). A másik fontos kérdés az emberek mozgósításának mikéntje volt. Az UCK főként erőszakos cselekményekről szóló beszámolók befolyásolásával agitálta és provokálta a koszovói albán lakosságot, illetve fitogtatta hadereje harcképességét. A Felszabadítási Hadsereg által elkövetett erőszakos cselekmények számának növekedését az emberek az erő megnyilvánulásaként értelmezték, és az egyre intenzívebb akciók nem csak helyi szinten keltették fel a figyelmet: Albániába és a nyugathoz is eljutottak a hírek a médian keresztül. A média figyelme tehát erősítette az UCK erejéről szóló híreket, valamint a függetlenségi küzdelem jogosságát, tovább szélesítve a hadsereget támogatók táborát.

Az 1990-es évek végéig a koszovói nemzetközi beavatkozást korlátozta a felfogás, miszerint az ügy Szerbia belső problémája. 1998 közepére

azonban az UCK Koszovó területének negyven százalékára kiterjesztette a befolyását, és egy, a boszniaihoz hasonló méretű konfliktus kialakulása valós fenyegetéssé vált. A boszniai háború befejeződésével ráadásul a nemzetközi hatalmak tovább nem kényszerültek arra, hogy kesztyűs kézzel bánjanak Belgráddal. A NATO 1999 márciusában bombázni kezdte a szerb haderőket, és ezzel a koszovói háború nemzetközi kérdéssé vált, amitől a Szövetség tekintélye függött. Az UCK és a NATO együttműködésének alapja egy közös ellenség elleni fellépés volt. Emellett, szárazföldi NATO-csapatok hiányában, és a gyors győzelem elengedhetetlensége miatt a két szervezet szoros együttműködésére volt szükség, mind információs, mind bevetési szempontból. A NATO végül rendkívül értékes szövetségessé bizonyult az UCK számára. A Szövetség beavatkozásának köszönhetően a harcok időtartama lerövidült, az áldozatok száma és az anyagi károk pedig minimálisra csökkentek, mind az albán, mind a szerb oldalon. A NATO abban is fontos szerepet játszott, hogy a Felszabadítási Hadsereg a harcok utáni rendezés során elismerjék politikai erőként.

Összességében tehát az UCK története bizonyíték arra, hogy egy alapvető jogaitól és államiságától megfosztott embercsoport számára nem az erőszakmentes eszközök jelentik az önmegvalósítás felé vezető utat. A koszovói harcok rámutattak a nemzetközi közösség passzivitása és a koszovói albánok sérelmére elkövetett emberjogi bűntettek közötti összefüggésekre is. Végül a NATO és az UCK együttműködése biztosította a Felszabadítási Hadsereg számára a nemzetközileg elfogadott legitimitást. A belső és külső legitimáció eme összhangjával magyarázhatjuk az UCK sikerét.

Dézi Tímea

Biztonságpolitika a Perzsa-öböl térségében

Zasipkin, Aleksandr: Bezopasnost' v Persidskom zalive. = Meždunarodnaâ žizn', 2009. 1. sz. 3–11. p.

Alekszander Szergejevics Zasipkin – az Oroszországi Külügyminisztérium Közel-Keleti és Nyugat-Afrikai Osztályának alelnöke – jelen munkájában a Perzsa-öböl térségének biztonságpolitikai kérdéseivel foglalkozik. Hangsúlyozza a Közel-Kelet és kiváltképp a Perzsa-öböl jelentőségét az orosz politika, valamint diplomácia számára, amely érdekeltté teszi az orosz félt abban, hogy egy a térségben való stabil és megbízható biztonsági rendszer kialakítására törekedjen. A Perzsa-öböl mentén nyolc ország talál-

ható: Bahrein, Irak, Irán, Katar, Kuvait, Egyesült Arab Emírségek, Omán és Szaúd-Arábia. Ezen a területen lelhető fel a világ feltárt olajkészletének kétharmada, gázkészletének körülbelül az egyharmada. Ilyen feltételek mellett a térség kimagasló jelentőséggel bír a globális gazdaság és elsősorban az energetikai biztonság terén.

Az utóbbi évtizedekben a térséget legfőképp a stabilitás permanens hiánya jellemezte, amelyet további regionális krízishelyzetek súlyosbítottak. A sorozatos háborúk folytán (Irán-Irak háború 1980-1988, kuvaiti válság, Öböl-háború 1990-1991, iraki háború 2003) az egypólusú világ jegyeit tükröző, szubregionális szerkezet alakult ki. A '80-as évek óta az Egyesült Államok igyekezett a Perzsa-öböl és környezetének fő rendfenntartójaként feltüntetni magát. Erre a területre a saját érdekszférájaként tekintett, miközben – ahogyan azt az utóbbi évek tapasztalata is megmutatta – a régió ügyeibe való amerikai beavatkozás legtöbbször háborús konfliktusba torkollott. Az Egyesült Államok által legutóbb Irakkal szított konfliktus, az ebben az országban uralkodó, az amerikai fél számára nem tetsző rendszer megdöntésére irányult.

Katonai jelenlétüknél fogva, az Egyesült Államok meghatározó szerepet biztosít magának a térségben, ezzel többek közt Irán nemtetszését, valamint a régió határain messze túlnyúló szélsőséges aktivitást provokálva. Az Iránnal kialakult feszültséggel teli helyzet bármikor nagyleptékű fegyveres konfliktussá fajulhat, teljes mértékben kiszámíthatatlan következményekkel, az egész Közel-Kelet, de különösképpen a Perzsa-öböl térsége számára. Irak elfoglalása súlyos következményekkel járt az ország számára – magába foglalta a szétesés lehetőségét, valamint többszörösére növelte a terrorista akciók számát. Az Öböl Menti Együttműködési Tanács (GCC) tagjai – amennyiben az USA szövetségesei – sem érezhetik magukat biztonságban egy új krízishelyzet kialakulásának fenyegetettsége miatt. A szerző valószínűtlennek tartja, hogy a régió belüli stabilitására jó hatással lesznek a NATO – a 2004-ben Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés (ICI) keretein belül elindított – kapcsolatfejlesztő tervei.

Az orosz diplomácia abból az egyre növekvő igényből indul ki, amely szerint a Perzsa-öböl térségében véget kell vetni a negatív tendenciáknak. A régió stabilitását meg kell erősíteni, kiépítve egy az összes fél kölcsönös érdekeltségén alapuló komplex biztonsági rendszert. Az 1990-es évek végétől az orosz diplomácia az aktuális problémákra reflektálva, igyekezett konkrét terveket kidolgozni a Perzsa-öböl térségének normalizálása érdekében. 2004-ben az orosz diplomácia kidolgozott egy, a Perzsa-öböl biztonságát célzó koncepciót, különös tekintettel az akkoriban kialakult iraki krízisre. 2007 júliusában a szóban forgó koncepciót az újabb események tükrében megújították, a következő lényeges pontokat emelve ki:

1. A Perzsa-öböl biztonsági rendszere teljes körű és mindenre kiterjedő kell, hogy legyen. A felvázolt rendszer hadi, gazdasági és energetikai biztonság kérdéseiben is az összes regionális, valamint érintett ország egyenjogúságán és kölcsönös tiszteletén kell, hogy alapuljon. A hierarchiára épülő biztonsági rendszer nem tekinthető kiegyensúlyozottnak.

2. A nemzetközi jogi alap a biztonsági rendszer nélkülözhetetlen eleme kell, hogy legyen. Le kell szögezni, hogy mind a konfliktusos situációkat, mind ahogyan más problémákat is, csak és kizárólag politikai-diplomáciai úton lehet megoldani, az ENSZ alapokmányában leszögezett, nemzetközi jogrendszer betartásával.

3. A problémás kérdések megoldása lépcsőzetes kell, hogy legyen. Miután minden krízishez más hozzáállás szükséges, a koncepció konkrét megoldásokat nem tartalmaz. Viszont külön hangsúlyozza, hogy a problémák megoldása egy bizonyos fontossági sorrendet kell, hogy kövessen. Jelenleg a legsürgetőbb, az iráni krízis, valamint az iráni atomprogram kérdése.

4. A stabilitás törekeny jellege miatt a külföldi jelenlét megszüntetése nem tűr haladékot. A régió belüli eltérő érdekeltségek okán – főleg ami a kialakult erőviszonyokat illeti – érdemes mellőzni a különböző felek számára esetleges váratlan fordulatokat. Ezért a koncepció csak és kizárólag egy erős bizalmi rendszer keretein belül tartja lehetségesnek az idegen jelenlétet.

5. A koncepció – mint az egyik legfontosabb elemét – hangsúlyozza, a felek összefogásának jelentőségét, ami a nemzetközi terrorizmus elleni harcot, az illegális fegyverkereskedelmet, migrációt, droggereskedelmet és a szervezett bűnözés illeti. Ehhez szükséges a régió belüli megállapodások megkötése. Oroszország hozzájárulása ebben a kérdésben nagy jelentőséggel bírhat, miután – ellentétben a Nyugattal – a régió összes tagjával, így Iránnal is jó viszonyt ápol.

6. A régió biztonságának megteremtése érdekében a Perzsa-öböl térségében elfogadhatatlan a tömegpusztító fegyverek jelenléte. A koncepció – az atomsorompó egyezményére támaszkodva – az egész Közel-Keleten gátat kíván szabni az atomfegyverek elterjedésének.

7. A koncepció hosszú távú célja egy biztonsági és együttműködési szervezet létrehozása. Ennek a szervezetnek megfigyelő, valamint egyesületi szerepkörben tagja lehetne az öböl összes országa, valamint Oroszország, az Egyesült Államok, az Európai Unió és más, a térségben érdekelt országok.

A biztonsági és együttműködési szervezet létrehozása egyelőre még várat magára. Jelenleg elsődleges fontossággal bír az első lépések megtétele. A szerző az érdekelt országok kétoldalú, valamint többoldalú konzultációját sürgeti, beleértve a regionális és a régió kívüli hatalmakat, mint az ENSZ Biztonsági Tanácsát, a G8-akat, az Arab Államok Ligáját, az Iszlám Konferencia Szervezetét, valamint az Öböl Menti Együttműködési Tanácsot.

Ezen álláspontból kiindulva kapta meg a koncepció szövegét minden érdekelt. A benne felmerülő gondolatok a diplomácia különböző szintjein váltak megbeszélés tárgyává, elsősorban ami a Perzsa-öböl államait illeti. A régióban érintett hatalmak pozitív visszajelzéseket küldtek a koncepcióra vonatkozóan. A szerző szerint van rá esély, – különösen Barack Obama megválasztását követően –, hogy az Oroszország által javasolt koncepció az Egyesült Államok számára is elfogadható legyen. Hasonlóan biztató álláspontot foglalt Irán is, amely többszörösen hangsúlyozta a Perzsa-öböl területét felölelő kollektív biztonsági rendszer felépítésének szükségességét.

A szerző hangsúlyozza, hogy nem tekinti az Oroszország által kínált koncepciót végleges megoldásnak. Az események menetével, lehetséges, hogy szükségesek lesznek bizonyos változtatások, korrekciók, hogy a koncepció jobban tudjon alkalmazkodni a kialakult helyzethez, lehetővé téve a többoldalú újragondolást, valamint az összefogást a problémás kérdések megoldása céljából.

Ezen törekvések első szakaszának eredményeznie kell egy, a Perzsa-öböl biztonságpolitikája és az együttműködés témájában megrendezett nemzetközi konferenciát. Az orosz fél szerint nélkülözhetetlen a szakértői szervezet létrehozása, amelynek a következők tartoznak a feladatai közé: a biztonsági rendszer földrajzi kereteinek meghatározása, a résztvevők körének meghatározása, a megvitatandó témák kijelölése, a fórum helyszínének meghatározása, valamint a határozatok előkészítése, beleértve a biztonsági, bizalmi és ellenőrző feladatok meghatározását.

A 2008 augusztusában kirobbanó kaukázusi konfliktus, valamint a röviddel utána jelentkező gazdasági válság hozzájárult a viszonyok megváltozásához. Kiállva Dél-Oszétia és Abházia mellett, az önálló létezés szuverén jogáért, Oroszország igyekszik aktivizálni a nemzetközi politikai és diplomáciai köröket egy igazságosabb és többpólusú világrend megteremtése érdekében. 2008 október 8-án, Eviánban ismertette álláspontját az orosz államfő, Dmitrij Medvegyev, az euro-atlanti térséget érintően, különös tekintettel az általa javasolt páneurópai biztonsági architektúra kérdésére, amely alapjait tekintve sok tekintetben hasonlít a Perzsa-öbölre vonatkozó orosz koncepcióra. A szerző szerint ez természetes, mivel a nemzetközi biztonság egyetlen összefüggő rendszert alkot, amely mindenki számára elérhető kell, hogy legyen.

Az elkövetkező időszakban, a Perzsa-öböl biztonságára törekvő orosz koncepció halad tovább a neki kiszabott úton, remélve, hogy képes lesz a modellteremtésre és a hosszú távú iránymutatásra ebben a stratégiailag oly fontos régióban.

SZEMLE

Kisebbségi jog

Az emberi jogok nevében – Beszélgetés Rama Yade-dal

*Rayko, Grégory: Au nom des droits de l'homme. Entretien avec Rama Yade. =
Politique internationale, 2008-2009, 122. no. [183]-208. p.*

*(Rama Yade a francia Kül-, és Európaügyi miniszter államtitkára 2007. június 19.
óta, aki külügyekkel, emberi jogokkal, a franciaországi színesbőrűek helyzetével
foglalkozik. – Rayko, Grégory a Politique internationale című folyóirat főszerkesztő-
helyettese.)*

– Vajon Barack Obama elnökké választása a faji előítéletek végét jelenti-e az Egyesült Államokban? – ezzel a kérdéssel kezdődik az interjú. – Elbizakodottság lenne ezt hinni. – hangzott rá a rövid válasz. – Az érdekes az, hogy Obama végig a legjobb jelölt volt. Óriási változást jelent mindez – negyven évvel a polgárjogi mozgalmak után – a rabszolgatartó, szegregacionalista Virginia államban például. De valóban: a rasszizmus utáni Egyesült Államok képe is kibontakozni látszik ebben az emblemikus figurában.

– Hogyhogy nincsen egy francia Obama? – Ezt a kérdést kicsit korábban kellett volna föltenni. Negyven éve például, amikor Párizsban olyan módon kevert volt a lakosság, hogy az amerikaiak csak úgy tódultak ide, hogy a fehérekkel egyenlő jogokat élvezzenek. Azóta azonban visszafejlődtek a dolgok.

– Vajon mi lehet ennek az oka? – A politikai pártok konzervativizmusa. A francia politikai életre jellemző meritokrácia, amely attól a pillanattól fogva, hogy hatalomra jut, már csak egy szűk elit érdekeit képviseli. Az Egyesült Államokban évtizedek óta hozzászólt, hogy az afro származásúak magas posztokat töltenek be: két fekete kormányzó is van, New Yorké, és Massachusettsé, 42 színes ül a képviselőházban, fekete-bőrű polgármestere van egy sor nagyvárosnak, így Washington D.C.-nek például. Rama Yadéra, a kormányba kerülésekor úgy tekintettek a franciák, mint valami ikonra vagy szimbólumra, vagyis egyáltalán nem tartották természetesnek ott a szenegáli muzulmán családban született (1976.) nő jelenlétét.

– A franciaországi feketék megítélése tehát más lenne? – Az átlag francia állampolgáré nem, hanem az elité... A politikai és a médiabeli elit, amelyik mintha folytonosan azt firtatná, vajon a színesbőrű polgártársa mennyire kompetens, mennyire legitim? A kisebbségek iránt, talán nem is tudatosan, de bizalmatlanságot sugallnak, miközben azt híresztelik, hogy a francia társadalom még nem kész a változatosság tolerálására. De ezzel a logikával a halálbüntetést is meg kellett volna hagyni! – A francia jobb, és bal oldalon egyforma a helyzet. Sok, kisebbségből érkező jeles személyiség volt a bal oldalon. S mi lett belőlük?! Az Egyesült Államokban eközben még a konzervatívnak kikiáltott republikánusok is Condoleezza Rice-nak, meg Colin Powell-nek szavaztak bizalmat. A közismerten nagyon konzervatív Nagy-Britanniában legalább négy fekete férfi és egy nő parlamenti képviselő dolgozik, Hollandiában a képviselők 10 százaléka valamilyen más országból származó. Franciaországban kissé más, ha úgy tetszik, elmaradottabb a helyzet. Ki ne emlékezne például Sablé-sur-Sarthe polgármesterére, a martinique-i Raphaël Élizére, aki nem adta át városát a nácioknak, ezért Buchenwaldba deportálták, ahol meg is halt. Hasonló példák alig-alig találhatók a francia közéletben. – Persze, a franciák nagy része ma is jó véleménnyel van idegen eredetű külügyminiszteréről, de azért ez nem mondható teljes körűnek. Egy republikánus, mint Rama Yadé nem is vár egyebet, mint a børszíntől független egyenlőség megvalósítását, mint az érdekek, erőfeszítések, a munka elismerését.

– Az amerikai elitben jóval több az afro származású, de lehet, hogy ez az ún. 'pozitív diszkriminációnak' köszönhető. Vajon mi a helyzet Franciaországban? – Rama Yadé kétségbe vonja ennek értelmét. Először is 'pozitív akciónak' lett volna jobb fordítani. De lehet éppen szándékos is, hiszen aki hallja a 'pozitív diszkriminációt', ösztönösen szembehelyezkedik vele. Amikor Sarkozy elnök fölvetette ilyen irányú terveit, azonnal tiltakozások kezdődtek, maguknak a kisebbségeknek a részéről is. Pedig tényleg republikánus alapelven nyugszik az 'affirmative action'. Az elméleti tisztázás után kellene lecserélni vele a különféle voluntarista intézkedéseket.

– A republikánus elvekhez való ragaszkodás nem árt a kisebbségi érdekeknek? – Nincs kisebbségi érdek, meg a többiek érdeke, csak Franciaország érdeke létezik. Magáról is azt állítja az interjúalany, hogy a republikánus meritokrácia terméke. Az a probléma, hogy a republikanizmus már szinte elvont ideológia lett, jöllehet meg kellene valósítani.

– Be kell-e vezetni kvótákat a közéletben? – Rama Yade ezt tartaná a legszélsőségesebb formának. Kár, hogy a közösségbe zártágon nem mutat túl. A számok különben sem tükröznek minőséget. A köztársasági elnök elmúlt év decemberi, palaiseau-i beszéde sok érdekességet fölvetett. Például intézkedéseket az egyetemi oktatás vonatkozásában. Rama Yade

egyébként Dakarban született, tíz évesen érkezett Franciaországba, de csak a nagykorúságával együtt kapta meg az állampolgárságot. Aki feketék között nő fel, nem érti igazán, mert nem tapasztalta a diszkriminációt, a ki-rekesztettséget. Egy immigránsnak természetesen a kezdeti nehézségek.

– Obama élesen támadta Busht a választási kampányban amiért háborúval válaszolt a terrorizmusra, vagy a fogolykínzások miatt. – Yade szerint ez a klasszikus vita a biztonság és a szabadság között. Szeptember 11. után az állampolgárok számára legfontosabb a biztonságérzetük visszanyerése lett. Ezért átmenetileg rendkívüli intézkedéseket is természetesnek vettek. A rendőrség intézkedései pedig nem álltak szemben az emberi jogokkal. A kínzások viszont igen. A demokrácia sohasem kompromittálhatja a csoportos és az egyéni szabadságjogokat. – Szeptember 11. után ahelyett, hogy azt kérdezték volna az emberek „Mennyit vagy kész föláldozni a szabadságodból azért, hogy biztonságban légy?“, szívesebben tették föl a kérdést úgy „Mennyire vagy kész föláldozni mások szabadságát azért, hogy biztonságban légy?“

– Obama első intézkedései között záratta be Guantanamót. Vajon véletlen ez? – Obamának is nehéz kérdésre kell válaszolnia, mégpedig arra, vajon milyen szerepe lehet az Egyesült Államoknak egy olyan világban, amelyik még nem egy 'nemzetközi közösség'? Hogyan találja meg magát egy olyan hatalmas ország a többpólusú közegben, mint az Egyesült Államok? Vannak olyan általános elvek, hogy vonja ki csapatait Irakból, küldjön minél többet Afganisztánba, ne vegyen részt az arab-izraeli konfliktusban. De hogyan viselkedjék Oroszországgal vagy Kínával szemben? Egy biztos, Amerikának szüksége van a világ többi részére. Az utóbbi idő-kig egyedül ő döntött a nagy dolgokban, ma ez nem áll módjában.

– Ilyen körülmények között Európa igazi nagyhatalom lehetne... Európa relatív értékekkel rendelkezik. Mindegyik országnak magát kell tudni meghatároznia. Európa a Lisszaboni Szerződéssel próbálta magát lehorgonyozni. Persze, ez nem jelenti azt, hogy nem állunk szóba azzal, aki másképpen gondolkodik, mint mi.

– Így van, Sarkozy megígérte, hogy elnöksége idején az emberi jogok melletti kiállás lesz a középpontban. De talán nem Kadhafival kellett volna kezdenie... – Valóban, 2007. december 10-én érkezett Párizsba, amely az emberi jogok nemzetközi napja! Asszad, szíriai elnök francia fogadása más okból történt; a vele való egyezség az egész mediterrán-térség békéjét jelentette. Rama Yadé felhasználta – mindettől függetlenül – az alkalmat a Szíriában lévő foglyok kiszabadítására.

– Valóban úgy gondolják a franciák, hogy Szíria eltávolodik Irántól is? – Egyelőre ezt csak kérjük tőlük.

– Mi a véleménye arról, hogy diktatúrák képviselői ülnek az ENSZ Emberi Jogi Bizottságában? – Nehéz meghatározni azt a pillanatot, amelyiktől kezdve egy tagállam betartja, illetve nem tartja be az emberi jogokat.

– Libiával mi a helyzet? – Valóban, egyszer ő volt a Bizottság elnöke, ekkor Amerika tartózkodott a megjelenéstől, s én arra gondoltam, az általa üresen hagyott szék mit old meg? Küzdeni kell! – volt a válasz. – Például földrajzi szövetségesek összefogásával. Az igazunkról meggyőzni szándékozott ország belső, szociális erőit kell elsősorban meggyőznünk. Tény, hogy ténylegesen nem mindegyik tagállam vallja egyetemlegesen ugyanazokat az értékeket, például a homoszexualitás büntetésének eltörlését célzó indítványt. De a '80-as évekbeli elzárkózáshoz képest jó eredményeket értünk el a kislányok körülmétélese elleni küzdelemben. Többféle eszköz is lehetséges egy szándék véghez viteléhez: elnöki akarat, de ENSZ-fegyveresek is akár. A beavatkozás jogának gyakorlására jó példa a Birmániának nemrégiben juttatott élelmiszer szállítmány.

– Mit gondol a Nemzetközi Büntető Bíróságról? – Egyszerű az alapelv: A nemzetközi méretű büntettekben hoz határozatot: háborús bűnökben, emberiség ellenes bűnök esetében. 1998-ban, Rómában döntöttek erről, 2003-ban kezdte meg működését. Olyan esetekben is illetékes, amelyek nem valamely, a római statútumot aláíró ország területén játszódtak le. – A probléma az, hogy például az Egyesült Államok, Izrael és Oroszország még nem írták alá a társulási szerződést. Eddig egyébként csak afrikai személyek ügyében döntött a bíróság. A másik nehézség, hogy nincs saját rendőrsége, azért a nemzeti rendőrségek segítségére szorul a bíróság, ha el kell fogni egy gyanúsítottat. – Vajon a szudáni elnököt is előállítják egy nap büntettei miatt? – A bíróság ezen dolgozik, és ehhez Franciaország különösen is sok segítséget nyújt. – S ha idő közben béketeranggal áll elő Béchir? – Háromszázezer gyilkosság, több százezer deportált, megkínzott ember hátán nem lehet békét kötni. Egy fölmentés – ebben az esetben – a bíróság hitelességét veszélyeztetné.

– Visszatérve Franciaország „relatív hatalmi” szerepére, mit jelent ez? Tudható, hogy például a kínai és az oroszországi Radio France Internationale adások megszűnnek, és helyettük internetes oldalakon lesz elérhető a francia hírközlés. – Nemcsak a diplomácia eszközeire kell gondolnunk, amikor a frankofóniáról beszélünk. A legutóbbi három nagy irodalmi díjat frankofónok kapták: a Goncourt-t egy afgán, a Renaudot-t egy guineai, a France-Télévisions-ét pedig egy algériai szerző. Kína pedig... a köztársasági elnök találkozott a dalai lámával, kínai tiltakozás ellenére, ráadásul nem az olimpia idején, amelyre szintén ellátogatott Sarkozy. Ugyanígy tettek Merkel, Bush, Brown is Kína, illetve a láma vonatkozásában. Talán

még határozottabban kellett volna indítani a francia külkapcsolatokat Kína viszonylatában? Minden esetre stratégiai partnernek tekinti Franciaország Kínát, csak éppen nem fogad el utasításokat tőle. – Oroszország imperia-
lizmushoz való visszatérését nem üdvözli a francia diplomácia. A grúzok területi és függetlenségi követeléseit figyelembe kellene vennie szerinte az oroszoknak. Ahogy Sarkozy megígérte választási kampánya során, a csecsenekre is figyel; menedékjogot kapnak a csecsen földről érkező menekültek Franciaországban. Európának egységes álláspontot kellene kialakítania Moszkva ügyében. Sarkozy ezen fáradozik. Az orosz-grúz harcokban Sarkozy válságkezelőként lépett föl. Az orosz tankok 40 kilométerre voltak Tbiliszitől, amikor fölszólalt a francia elnök. Ugyanakkor nem támogatja az abházok és dél-oszétok függetlenségi törekvéseit. – Afrika-politikájában a francia diplomáciának vissza kell fognia magát, mert nincs módja egyedül döntenie és megoldania a konfliktusokat. Ehhez a helyi demokratikus erők együttműködésére van szükség, a velük közösen kialakított álláspont megvalósítására. Franciaország európai ország, és el kell kerülnie a gyarmatosító szerepkört a fekete kontinensen.

– Ön szerint mi a legkirívóbb igazságtalanság ma emberi jogi szempontból a világon? Hogyan lehet változtatni rajta? – Valójában nincs hierarchia az emberi jogokban, tehát valamennyi fontos. De ma leginkább felháborító a kongói nők helyzete, akikkel szemben háborús fegyverként kínzást alkalmaznak, olyasmiket, amelyeket el sem tudunk képzelni. A nők jogainak érvényesítése egy egész társadalom jogait állítja vissza. Ma 218 millió gyermekmunkás dolgozik, és körülbelül 300 ezer gyermek katona harcol a világon. Ez nem megengedhető. A legszebb forradalmi vívmány, a szólás szabadsága csorbul ma a leginkább, sorrendben: a nők, a homoszexuálisok, az emberi jogi harcosok, az ügyvédek és az újságírók esetében. Végül pedig: a nemzetközi igazságszolgáltatás fontosságát emelem ki, amellyel az emberi jogoknak lehet érvényt szerezni. – Számomra legfontosabb, hogy bátran, elszántan képviseljem mindazt, aminek helyességéről meg vagyok győződve. Ez nem is olyan természetesen mainapság. Leginkább az zavar, hogy nagyon távol vagyunk például egy nagy, nemzetközi kongresszus ülésétől, amelyen csak az emberi jogok megvalósulásáról esnék szó. Konkrétan pedig a kongói helyzet frusztrál, ahol egy öt Franciaországnyi területen tizenöt éve nincs béke. – Bernard Kouchner, az Emberi Jogok kikiáltásának 60. évfordulóján megjegyezte, hogy a francia külpolitika nem épülhet pusztán az emberi jogokra. – Naivság ilyesmit föltételezni. A dolgok olyanok, amilyenek – mondotta De Gaulle, s ez ma is így van. Franciaország Franciaország marad, és legjobb hagyományait óhajtja folytatni, a humanista és demokratikus értékek megvalósítását. Legszívesebben „emberséges jogokról” beszélnek. Ezeknek akkor

is működniük kell, ha történetesen Franciaország nem létezne. Viszont a történelme erre kötelezi, hogy ezeket a jogokat megvédje. Franciaország elsőrangú érdeke az értékek védelme. Ezért nem lehet egy társadalmi szervezet szintjén működtetni az Emberi Jogok titkárságát. – Egy amerikai ENSZ-kiküldött jelentésében súlyos vádak érik a francia belpolitikát a külvárosok kisebbségével kapcsolatban. Azt állítja róluk Gay McDougall asszony, hogy intézményes, és mentalitásbeli faji megkülönböztetés áldozatai (2008. március 3. jelentés). – Rama Yade, válaszában elmondta, hogy fogadta az ENSZ-küldöttet, és tisztában van azzal, hogy sok kemény igazság hangzott ott el. Franciaország még nem tökéletes például a kisebbségek megkülönböztetése dolgában sem, de tud erről a fogyatékoságáról, és keresi a jó megoldást. – Immigráció dolgában létezik a baloldali szélsőség, amely szerint mindenkit be kell fogadni, és a jobboldali, miszerint senkit ne engedjünk be. E két álláspont között a francia kormány tárgyalásokat folytat a partner államokkal, ahonnan a legtöbb bevándorló érkezik. De akár férfiről akár nőről legyen szó, ha van papírja, ha nincs, méltóságát figyelembe kell venni! Rama Yade személyes példaképei: Aung San Sun Kyi, Simone Veil és Ayaan Hirsi Ali.

Kakasy Judit

SZEMLE

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

Magyarok a Litván Nagyfejedelemségben a Jagellók és Báthory István korában

Ragauskienė, Raimonda: Vengrai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje Aleksandro Jogailaičio ir Stepono Batoro laikais (1492–1586 m). — Hungarians' Status in the Grand Duchy of Lithuania under the Rule of Jagiello and Stephen Batora (1492–1586). = History. A Collection of Lithuanian Universities' Research Papers (Istorija. Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai), issue: 72/2008, 21–31 p. on www.cceol.com

A XV–XVI. századi európai politikai, gazdasági és kulturális folyamatok egyik következménye a kontinens lakosságának folyamatos, intenzív migrációja volt. A Magyar Királyság lakói is jelentős számban vándoroltak más országokba: elsősorban a szomszédos államokba, de eljutottak távolabbi területekre, így a soknemzetiségű, különböző kulturális hagyományokat befogadó Litván Nagyfejedelemségbe is. A keleti szlávok és litvánok mellett itt már a középkor óta éltek zsidók, tatárok, karaiták, örmények, romák. Az állam modernizálódásában a nyugatról érkező „igazi idegenek”, a lengyelek, olaszok, németek játszottak fontos szerepet.

A magyarok jelenléte, tevékenysége a XV–XVI. századi Litván Nagyfejedelemségben a litván történetírás kevésbé kutatott területei közé tartozik. Az eddigi kutatások elsősorban a magyar huszárok szerepével foglalkoztak a lengyel királyok hadjártaiban, a konkrét történelmi személyek közül pedig csupán a legjelentősebbek, Báthory István lengyel király és litván nagyfejedelem, Vilnius mellett eltemetett hadvezére, Békés Gáspár, valamint az európai híró zeneszerző és lantművész, Bakfark Bálint életrajza ismert.

A tanulmány szerzője a korabeli források: a kancelláriai archívum (az ún. *Litván Metrika*), a városi bíróságok iratai, magánlevelek, illetve az uralkodói udvar gazdasági elszámolásainak elemzésével a magyar migráció okainak felderítésére, a nagyfejedelemségben élő magyarok számának és szociális rétegződésének megállapítására, valamint egyes személyes sorsok nyomon követésére vállalkozik.

A magyarok litvániai bevándorlásának legfőbb okai a következők voltak:

1) A magyarországi politikai helyzet: az első menekülthullám a mohácsi csata után érkezett.

2) A reformáció és az ellenreformáció terjedésével a nézeteik miatt hazájukat elhagyni kényszerülő magyarok menedéket találtak az akkoriban nagyfokú vallási türelmet mutató Litván Nagyfejedelemségben.

3) A reneszánsz kultúra litvániai térhódítása nyomán művészek, mesterekberek érkeztek az országba.

4) A XVI. században megélénkültek a két ország közötti gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok.

5) A lengyel-litván hadseregben előszeretettel alkalmazták a magyar zsoldosokat.

A Magyarországról érkezők pontos számát nehéz megállapítani. A forrásokban sokszor nehezen azonosíthatók nevük alapján. Számos feljegyzés csak keresztnévet tartalmaz, esetenként azt is eltorzított formában, gyakran szerepel azonban a "magyar" (*hungarus*, *węgryn*, *węgrzyn*) vagy "erdélyi" (z *Sedmiogróda*) bejegyzés, miközben például ugyanezekben a forrásokban a német vagy olasz eredetre nincs külön utalás. A szerző szerint vélhetően politikai megfontolásokból maguk a bevándorlók hangsúlyozhatták nemzeti kisebbséghez tartozásukat, ezáltal kedvező fogadtatást, esetleges előnyöket remélve, mivel a litván udvarban általában szívesen fogadták a magyarokat. Az mindenesetre így is megállapítható, hogy a magyarok stabil kisebbséget alkottak, létszámukat tekintve az 5-6. helyet foglalták el más nyugati bevándorlók (lengyelek, németek, olaszok, csehek) mögött. Többségük azonban csak rövid időt töltött Litvániában, és csak kevesen voltak, akik végleg letelepedtek. Ennek egyik oka, hogy korabeli litván törvények szerint külföldiek sem világi, sem egyházi tisztséget nem tölthettek be, és csak egészen kivételes esetekben, az uralkodó adományaként juthattak ingatlanvagyonhoz.

A Litvániába érkező magyarok szociális rétegződése igen változatos képet mutat. Többségük nemes volt (udvaroncok vagy a katonai elitalakulatók tagjai), de szép számmal akadtak egyszerű iparosok, kézművesek, közkatonák, gyalogosok is. A litván uralkodói udvarban rendszerint megőrizték eredeti foglalkozásukat és társadalmi státusukat. Jellegzetes vonása a magyar migrációnak, hogy egy-két szobalánytól eltekintve kizárólag férfiakat érintett.

Litvánia és Lengyelország 1385-től perszonáluniót alkotott, amelynek uralkodója egyszerre volt lengyel király és litván nagyfejedelem. Mivel a magyarok – legalább is kezdetben –, kizárólag az uralkodói udvarban voltak jelen, városokban vagy nemesi udvarokban egyáltalán nem, a mindenkori magyar migráció iránya attól függött, hogy az uralkodók melyik várost, Krakkót vagy Vilniust választották székhelyül.

A vizsgált korszak elején Alekszandras litván nagyfejedelem (1492–1506) külön litván udvart tartott, ahol jelentős számú magyar élt: elsősorban

zsoldos katonatisztek, az uralkodót kíséretét alkotó, diplomáciai küldetéseket ellátó nemesek, valamint az udvarban foglalkoztatott mesteremberek.

Az 1506-ban trónra lépett Zsigmond különösen nagy rokonszenvvel viseltetett a magyarok és Magyarország iránt, ugyanis fiatal korában három évet Budán töltött bátyja, Jagelló Ulászló udvarában. Uralkodóként első külpolitikai lépése a Magyar Királysággal történő szerződéskötés volt. Magyar feleséget is választott: Szapolyai István erdélyi vajda leányát. Az ő korai halála (1515) után azonban a nagyfejedelem magyarbarátsága lanyhult, és legfeljebb már csak egyfajta kulturális vonzalomban nyilvánult meg. Figyelme a negyvenes évek végén fordult ismét Magyarország felé, miután leányát Szapolyai János magyar királyhoz adta férjhez.

Zsigmond idején a források tanúsága szerint nem sok magyar tartózkodott Vilniusban, mivel maga az uralkodó Krakkót választotta legfőbb rezidenciájául, így a magyar nemeseket is ide vonzotta. A magyarok legnagyobb csoportját a lengyel udvarhoz tartozó huszárok tették ki.

Utóda, Zsigmond Ágost (1548–1572) 1566-ig szinte kizárólag Litvániában, Vilniusban tartózkodott, ennek megfelelően megnőtt a Litvániába érkező magyarok száma. Közülük sokan hosszabb időre letelepedtek, és a királyi udvar mellett immár a litván főnemesi udvarokban is vállaltak szolgálatot.

Megélénkült a kereskedelem is, egyre több magyar árut szállítottak Vilniusba: például a livóniai háborúra készülődvén a vilnusi öntödét magyarországi rézzel látták el; a vilnusi vár építési munkálatainál Magyarországról származó szerszámokat használtak. Maga Zsigmond Ágost személyes életében is jelen volt a magyar kultúra, például sok magyaros ruhája volt, igen kedvelte a magyar borokat, és az udvari konyhán is sok magyar fűszert, magyar szilvát használtak fel.

Zsigmond Ágost uralkodása alatt vált európai híru lantművésszé az erdélyi Bakfark Bálint, aki a királyi udvari muzsikusaként 1551-től fogva tizenöt rendkívül termékeny évet töltött Litvániában, Vilniusban.

Szintén magyar volt a vilnusi királyi palota építkezéseinek és berendezésének felügyeletével megbízott egykori katona, Miklós (Mykolas) Készmárkról, aki szolgálataiért 1547-ben az uralkodótól házat kapott Vilniusban.

Zsigmond Ágost idején nemcsak több magyar érkezett Litvániába, mint korábban, de a helyi lakosságnak is több lehetősége volt, hogy a magyar kultúrát megismerje.

Új, „magyar” korszak kezdődött a Litván Nagyfejedelemség történetében Báthory István erdélyi fejedelem lengyel királlyá és litván nagyfejedelemmé választásával 1576-ban. Báthory haláláig, 1586-ig kormányozta a „két nemzet köztársaságát”. Rendkívül aktív külpolitikát folytatott: Litvánia számára kedvező feltételekkel lezárta a Balti-tengeri partszakasz birtoklásáért folyó livóniai háborút, komoly csapásokat mérve jelentősen meggyengítette a fenyegető ke-

leti szomszédot, a Moszkvai Nagyfejedelemséget, mindeközben élete végéig egy törökellenes koalíció létrehozásán fáradozott Erdély felszabadítására. Volt honfitársairól soha nem feledkezett meg: szemtanúk beszámolóí szerint mindig a keze ügyében tartott Magyarországra emlékeztető tárgyakat.

Egyes szerzők szerint Báthory idején több, mint 10 000 magyar érkezett Litvániába. Nagy részük zsoldoskatoná volt (kezdetben gyalogosok, majd egyre több lovas is), akik a livónai háborúban vettek részt. A lengyel-litván haderőnek fontos részét alkották ezek a katonák, hiszen a teljes lovasságnak 21 százalékát, a gyalogságnak 30 százalékát tették ki. Hadjáratai előtt Báthory Erdélyben is toboroztatott katonákat, vásárolt hadi felszerelést.

Valószínűleg megalapozatlanok a kortársaknak azok a panasza, miszerint a magyarok favorizált helyzetben voltak az uralkodói udvarban. Valójában az udvari tisztségeket mind lengyelek és litvánok töltötték be. A magyarok igazán jelentős tisztségeket nem kaptak; az azonban igaz, hogy az uralkodó legközvetlenebb, személyes környezetében teljesítettek szolgálatot, és az is tény, hogy Báthory mindig igyekezett bőkezűen jutalmazni honfitársait. Az így birtokhoz jutott magyarok Vilnius, Grodno és Birštonas városok környékén telepedtek le.

Birštonas arról nevezetes, hogy itt egyenesen „magyar korszakról” beszélnek a helytörténészek. Közel negyven évig, 1579 és 1616 között a Békés család birtokában volt a terület, majd egy bizonyos Horvát család vette át. A földesurakat követve egyre több magyar települt le Birštonasban, ahol családot alapítottak és beilleszkedtek a helyi közéletbe. A közeli Prienai városka templomát is a Horváth család alapította.

Báthory uralkodása kétségtől a magyarok „aranykora” volt Litvániában: ekkor jöttek a legtöbben, és maradtak a leghosszabb ideig. Ilyen kedvező feltételek a későbbiekben már nem adódtak számukra.

Laczházi Aranka

Baltikum: a háború előtti évek emlékezete

Simoân, R. H.: Pribaltika. Vspominaâ predvoennye gody. = Meždunarodnaâ žyzn'. Moskva, 2009. 1. sz. 58–77. p.

A szerző, Renald Hikarovics Szimojan professzor, az Orosz Tudományos Akadémia Szociológiai Intézetében működő Orosz-Balti Központ vezetője, a szociológiai tudomány doktora, cikkében a balti országokban elterjedt „okkupációs doktrina” mibenlétét, vélt vagy valós eredetét, illetve helytállóságát tárgyalja orosz nézőpontból.

A szerző rámutat arra, hogy a balti országok által elfogadott „okkupációs elmélet” jogi alapot szolgáltat egyes gyakorlati és ideológiai problémák megoldására. Ennek alapján folyik ezen országok több százezer állandó lakosának diszkriminációja (pl. munkavállalási korlátozások, a szavazati jog megvonása Észtországban, Lettországban stb.), kártérítési igények támasztása Oroszországgal szemben.

A kérdés azonban ebben az esetben az, hogy ténylegesen volt-e okkupáció avagy sem. A napjainkban fellángolt és élénken tárgyalt kérdés az okkupációs elmélet valóságáról a szerző véleménye szerint mesterségesen támasztott diskurzus, és bizonyos részleteiben a józan észnek is ellentmond.

Érvelése során felvetődik több kérdés azzal kapcsolatban, hogy mi-féle megszállás az olyan, amely során (1.) a megszálló hatalom nem vezet be semmiféle megszállói rezsimet a megszállt országok területén, nem ülteti a vezető székekbe saját képviselőit, mint tette azt pl. Németország; (2.) a Szovjetunióba való belépésre vonatkozó döntést az adott országok legitim vezetősége maga fogadta el és írta alá; (3.) megszállás-e az, amely során pl. Litvánia visszakapta régi területeinek 30 százalékát és fővárosát, Vilnát; (4.) illetve a „megszállók” tudatos és következetes investícióba kezdenek a „megszállt” országok területén, amely a megszállt lakosság életszínvonalának emelésére irányul, akár a megszálló ország saját lakosságának kárára is; (5.) továbbá az ideológiai nyomás is észrevehetően kevésbé érvényesül, mint a Szovjet-Oroszországban. Számos, a cikkben felhozott további példa utal a megszállás elméletének ilyen szempontból való megalapozatlanságára.

A politikai retorikában és a médiában használt „megszállás időszak” terminus egészen addig hatékonyan használható ezeken a területeken, ameddig nem ütközik valamely olyan reáliába, mint például az észt zenei oktatás megalapításának 2005-ben Észtországban széles körben ünnepelt 60 éves évfordulója. A média az alapítást következetesen a „szovjet időszakra”, nem pedig a „megszállás időszakra” teszi. Erre a jelenségre számos egyéb példát lehetne felhozni.

Amennyiben azonban az adott terminust egy adott ország jogi rendszerének felépítésére használják fel, akkor annak megközelítését is szigorúan jogi szempontból kiindulva szükséges végezni, ami azt jelenti, hogy létezését kizárólag olyan nemzetközi jogi szerződések alapján lehet magyarázni, amelyek az adott korszak idején érvényben voltak. A szerző véleménye szerint nyilvánvaló, hogy a kor ilyen típusú megállapodása, a Hágai Egyezmény, ismert volt az „okkupációs elmélet” szerzői előtt.

Az 1907-ben 44 ország által aláírt Hágai Egyezmény olyan módon határozza meg a megszállás fogalmát, hogy az valamely nemzetek közötti katonai konfliktust követő aktus.

A fentiekből kifolyólag a Hágai Egyezmény megállapításából kiindulva a megszállást minden esetben egy államok közötti katonai konfliktus vagy fegyveres összeütközés előzi meg, amelyre azonban az 1939-40-es években a Szovjetunió és a balti országok között példa nem volt.

Napjainkban azonban számos esetben előfordul, hogy bizonyos fogalmak – elsősorban a negatív felhangúak – értelmezése elmosódik, valamely szöveggörnyezetben való használatuk nem felel meg eredeti meghatározásuknak. Ilyen például a fasizmus és az okkupáció is.

A cikkben felhozott példák és idézett kutatási eredmények (pl. Zubkova) arra engednek következtetni, hogy a Szovjetunió és a Baltikum kapcsolatára jogilag nem alkalmazható a megszállás fogalma, mivel a ténylegesen lezajlott cselekmények nem felelnek meg a fogalom eredeti meghatározásának, sem a Szovjetunió ismert politikai koncepciójának a balti országokkal való viszonyát tekintve.

A szerző felhívja a figyelmet a korszakban érvényben lévő egyéb jogi egyezményekre is, amelyeket aláírt mind a Szovjetunió, mind a balti országok is, azaz Litvánia, Lettország és Észtország. Ilyen jogi aktusok például, a Hágai Egyezményen túl, az 1928-as Brian-Kellog paktum, és az 1933-as londoni konvenció. Ezekben a dokumentumokban lefektetett elvek alapján tilos volt az agresszió, a haderő bevonultatása a csatolt területekre stb. az adott kormányzatok engedélye és hozzájárulása nélkül.

Ez a szabályozás már lehet alapja valamely kérdésfelvetésnek: azaz megszegték-e ezeket az egyezményeket, avagy sem, azonban abban az esetben is, ha megszegték, csak agresszióról beszélhetünk, de semmiképpen sem okkupációról. Litvániát, Lettországot és Észtországot 1940-ben nem megszállták, hanem erővel, méghozzá az adott országok kormányzatának közreműködésével a Szovjetunióhoz csatolták, formálisan még csak nem is a Kreml kezdeményezésére. Ez a lépés a szerző véleménye szerint egyezett a korszak felfogásával, és a kialakult helyzetben a lépés annak köszönhető, hogy a Baltikum kénytelen volt két rossz – azaz a német megszállás és a szovjet csatlakozás – közül a kisebbik rosszat választani. Habár – léteznek olyan elméletek (pl. Zubkova és mások), amelyek szerint a sztálini csatlakozási igény érvényesítése nem kizárólag a „nyomás”, hanem az „ellenállás” intenzitásától is függött vagy függhetett volna. Ez az ellenállás a balti államok körében – a finnekkel ellentétben, akik, mint ismeretes, fegyverrel védték a Szovjetunióval szemben önállóságukat – nem volt jelen.

Egyszóval a fentiek értelmében beszélhetünk egyfelől agresszióról – de semmiképpen sem megszállásról –, másfelől viszont szót kell ejteni azon elméletekről is, amelyek a Szovjetunió viselkedését kényszerítőnek,

de nem erőszakosnak jellemzik, az okkupáció helyett pedig szovjet annezióról beszélnek (pl. M. Vigand, K. Tile, D. Liven stb.).

A cikk szerzője szükségszerűen szót ejt a Molotov-Ribbentrop paktumról (MRP), amelyben tulajdonképpen megvalósul a nagyhatalmak közötti területfelosztás. Lényegesnek ítéli, hogy a Szovjetunió – a totalitárius rezsimekre jellemző módon – az utolsó pillanatig cáfolta a paktum részét képező titkos protokoll létezését. Ezáltal beleesett abba a hibába, amely alapvető működéséből adódott, miszerint a totalitarizmus a mítosz-ból él, és ilyen módon mítoszokat teremt. Az egyébként mindenki számára ismeretes protokoll létezésének titkolása indokot szolgáltatott arra, hogy a balti országok lakossága generációról generációra adja tovább a Hitler és Sztálin egyezségéről szóló történetet, amely egyezség önmagában még nem minősült bűncselekménynek, ellentétben az MRP megkötését követő sztálini vérengzéssel. Jelen esetben sem maga a megállapodás jelentette a bűncselekményt, hanem annak következményei, annak megkötését követő lépések, azonban az emberek tudatában a két fogalom – az egyezmény (MRP) és a népirtás – összekapcsolódott és hozzáadódott az okkupáció mítoszához.

Ennek következményeképpen, az „okkupáció-mítosz” felhasználta a mítosz adta lehetőségeket és egyesítette magában a nemzeti fennmaradáshoz szükséges alapvető funkciókat: (1.) integráció, amely a nemzet gondolkodásának egységesítésére irányul, (2.) a politikának a radikális nacionalista irányultság, az etnokratikus politikai felépítés felé terelése (a baloldali egyenlő orosz, az orosz egyenlő megszállás), (3.) pszichológiai funkció, (4.) propaganda. A mítosz segít összefogni a „nagy ellenséggel” szemben, kompenzációt követelni az okkupációs sérelmekért, illetve meg-alapoz bizonyos politikai döntéseket, folyamatokat.

A Szovjetunióknak is megvolt az esélye a konfliktus megoldására, amelyet elhibázott politikai lépései miatt elszalasztott, ezzel alátámasztva az „ellentét” oldal mítoszának ideológiáját.

Tehát az okkupációs elmélet létezik, habár az okkupáció maga jogilag nem bizonyítható. Létezéséért nem hibáztathatók kizárólag a balti országok radikális nemzeti politikusainak oroszellenes törekvései, ugyanolyan fontos szerepet játszott a kialakulásában a Szovjet-Oroszország részéről a mítosz feltámasztására irányuló kezdeti erőfeszítés, majd az ellene való fellépés hiánya, a konfliktusok nyílt politikai úton való megoldására való képtelenség.

Kolyvek Léna

A hagyománytisztelet nem vaskalaposág: a megújult Századvég ezentúl digitális formában olvasható. Az új, dinamikus és modern karakter mégis az örökség megőrzésének vértjébe öltözik, egy régi Századvég külső megjelenését idézi meg. Akárcsak a szimbólumunkul választott fénix. A motívum jelképezi a „régit” és a megújult Századvégek viszonyát, a természet, az idő körforgását, a gondolatok és mítoszok örök visszatérését – de ébren tartja a reményt is: ha elvesztettük a politikát (lehetnek olyan korok, amelyekben mintegy megszűnik, mert nincs, nem lehet politika), bölcsesség, intellektuális kíváncsiság, nyitottság, bátorság, azaz átfogó reflexió révén méltóságát mégis visszaszerezhetjük magunknak. Ehhez pedig „csak” tenni kell a dolgunkat. Szándékaink egyértelműek: a politika méltósága mellett állunk.

G. FODOR GÁBOR • főszerkesztő

SZÁZADVÉG

GONOSZ(SÁG)

A „gonosz” a legkomolyabb és legtömörebb erkölcsi elítélést fejezi ki, ami sokkal súlyosabb az egyszerűen erkölcsileg rossznál. [...] A gonosszal szembenézve ráébredünk, hogy ha emberi lények ilyen érzéketlenek, kegyetlenek, elvakultak és kíméletlenek tudnak lenni, akkor nincs határa ember ember iránti embertelenségének. Olyan mélység nyílik meg előttünk, amelybe beletekinteni elborzasztó. Érthető, ha nem szívesen nézünk szembe a gonosszal. Ha azonban feladjuk a távolságtartásunkat, és belegondoljuk, beleérezzük vagy beleképzeljük magunkat az elkövető és áldozata helyébe, mélyesen felkavaró, alantas indítékokkal és elképesztő 53 szervenvedéssel találkozunk.

JOHN KEKES a gonosz szekuláris problémájáról

MEZEI BALÁZS a politikai gonosz fogalmáról

TÓTH J. ZOLTÁN a halálbüntetéssel kapcsolatos érvekről

LÓRÁND ZSÓFIA a nemi erőszak motívumairól a délszláv háború példáján

NAGY PÁL a „cigánykannibalizmusról” az impériumváltás árnyékában (1927–1940)

PÁL GÁBOR a gyűlöletbeszéd fogalmáról a 2001-es magyar politikai vitákban

BALOGH LÁSZLÓ a Voegelin–Arendt-levélváltásról

VOEGELIN és ARENDT levélváltása a totalitarizmusról

BÉKÉS MÁRTON a hadihungarizmusról

www.szazadvég.hu/szazadvég

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

A kéziratot – lehetőleg – e-mailben kérjük, legalább Word 6.0 formátumban juttassák el a szerkesztőség címére (cholnoky@mol.gov.hu)

Szövegek illusztrációként a kézirathoz fekete-fehér fényképet, grafikont, ábrát, táblázatot stb. külön fájlban lehet mellékelni. Ez esetben kérjük, hogy a képaláírás pontos szövegét is szíveskedjenek megfogalmazni.

A szövegek kiemeléseket a szerző a kéziratban *kurzivalva* jelezze, a jegyzeteket lábjegyzet formájában helyezze el, a kézirat lapjait folyamatosan, arab számokkal számozza.

A jegyzetapparátusban a szerző a hivatkozott mű szerzőjét normál álló betűkkel, a hivatkozott mű címét (folyóirat, tanulmánykötet esetén annak címét) *kurzivalva* emelje ki, és pontosan tüntesse fel a hivatkozott bibliográfiai adatokat.

A tanulmányok terjedelme lehetőleg ne haladja meg az egy szerzői ívet (40 ezer „n”), a kiemelt recenzióké, kritikáké a 15 ezer „n”-et; a Szemle rovatban közölt referátumoké a 10 ezer „n”-et.

A tanulmányokhoz kérünk 5-6 soros magyar és lehetőleg angol nyelvű rezümét, valamint címfordítást mellékelni. A Szemle rovatban közölt írások bibliográfiai leírása:

Szerző (vezetéknév, vessző utónév): cím, alcím = forrás (általában folyóiratcím), évfolyam, év, szám, lapszám (től – ig).

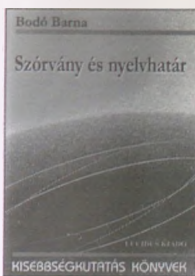
Levéltári anyag esetén: a levéltár megnevezése, az irat megnevezése, dátuma, lelőhelye, jelzete. Az irat többszöri megjelölése esetén: a levéltár rövidített jelölése (pl. MOL), az irat jelzete (pl. Belügyminisztérium Elnöki iratok: XIX-B-1-r).

A kéziratok leadási határideje: a negyedév első hónapjának vége. A tanulmányokat a szerkesztőbizottság tagjai vagy más szakemberek lektorálják, a közlésről – e vélemények alapján – a főszerkesztő dönt.

Jelen felhívást a Kisebbségkutatás folyóirat honlapján:

<http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás>

is közzétesszük.

**Bodó Barna:
Szórvány és
nyelvhatár**

*Budapest, 2009. 247 p.
2800 Ft*

**Peti Lehel:
A moldvai csángók
vallásossága**

*Budapest, 2008. 255 p.
2800 Ft*

**Sas Péter:
Kós Károly,
a hűség embere**

*Budapest, 2008. 166 p.
2600 Ft*

**Kulcsár Péter:
Humanista történetírás
Magyarországon**

*Budapest, 2008. 200 p.
2800 Ft*

**Fazekas Csaba:
Deák Ferenc
egyházpolitikája
a reformkorban**

*Budapest, 2008. 192 p.
2600 Ft*

**Štefan Šutaj:
Magyarok
Csehszlovákiában
1945 - 1948 között**

*Budapest, 2008. 292 p.
2800 Ft*

Előkészületben:

Miskolczy Ambrus: A szarvassá változott fiúk „rejtélye”

Kulcsár Péter: Eszmék, legendák, történelem és történetírás

KISEBBSÉGGKUTATÁS

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

1200 Ft

TANULMÁNYOK

A KETTŐS ÁLLAMPOLGÁRSÁG INTÉZMÉNYÉNEK ELEMZÉSE, SZOCIOLÓGIAI, JOGI, PSZICHOLÓGIAI, TÖRTÉNETI STB. ASPEKTUSBÓL (Badis Róbert, Hódi Sándor, Korhecz Tamás, Mák Ferenc, Papp Richárd stb.)

nka

Nemzeti Kulturális Alap

SZEMLE

Új végrehajtó rend felé tart Európa? (West European Politics)

***

A visegrádi együttműködés (Fawn, Rick)

***

A faji nacionalizmus stratégiai kerete Észak-Amerikában és Európában (Wright, Stuart A.)

***

Toleráns többség, lojális kisebbség és az „etnikai megsemmisítés”: a jogok létrehozása Versaillesben, 1919-ben (Riga, Liliana; Kennedy, James)

***

A vallási közösségek szerepe Jugoszlávia szétesésében (Kube, Stefan)

***

Etnikai azonosulás a volt Szovjetunióban: hipotézisek és elemzések (Loner, Enzo; Peri, Pierangelo)

LK
LUCIDUS
KIADÓ

Alapítva 1998